

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP (LGOG)

Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg

LGOG

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg

Jaarboek 2007

deel 143

Inhoud

Woord vooraf	7
 Régis de la Haye, Lambertus laatste bisschop van Maastricht, Hubertus eerste bisschop van Luik: hun eigentijdse levensbeschrijvingen	9
Inleiding	9
Bisschop Lambertus	10
Bisschop Hubertus	11
Latere legendevorming	12
De oudste levensbeschrijving van Lambertus, bisschop van Maastricht	15
De oudste levensbeschrijving van Hubertus, bisschop	41
 Jos Benders Venlo in de Gelderse successiestrijd gedurende de jaren 1371-1375	67
 Harry Weinberg, Wilhelm Veucht en de graven van Gronsveld 1660-1694	81
Het graafschap Gronsveld en graaf Joost Maximiliaan	81
Wilhelm Veucht	82
Veucht in dienst van de graaf van Gronsveld	83
Het niederrheinisch-westfälische Reichsgrafenkollegium	85
Geschil tussen Gronsveld en de burgers van Maastricht	87
De rol van Veucht na de dood van de graaf van Gronsveld	88
De Kreitsdag van 1667	89
Andere aangelegenheden van de gravin	91
Familiecrisis over Eberstein	93
Verwantschap en functies	94
Verheffing in de adelstand	95
Von Fürstenberg	96
Kreitsdag 1681	98
Conflict met de stad Aken	100
Proces voor het Rijkskamergerecht	103
Slot	105

W.A.J. Munier, Protestantse gemeenten in Nederlands Limburg: samenwerking en kerkelijk leven (1816-1851)	117
De protestantse gemeenten van Vaals	117
De Lutherse en de Waalse Gemeente van Maastricht	118
Organisatieperikelen als gevolg van de Belgische Opstand	121
Problemen rond enkele Lutherse en Waalse Gemeenten	122
Weer onder Nederlands gezag na de scheiding der beide koninkrijken	123
Een nieuwe organisatie	124
Opnieuw troubles in de protestantse gemeenschappen in Limburg	125
Betekenis van de cijfers	129
De sociale status der gemeenteleden	130
Gemengde huwelijken en de gevolgen ervan	131
Nog eens cijfers ter afsluiting	132
Roomse pesterijen duren voort	133

Elizabeth den Hartog en Jos Bleus Over de Romaanse en de neo-Romaanse kerk van St.-Odulphus te Borgloon	141
Inleiding	141
Het kerkgebouw	142
Vroegste geschiedenis	144
St. Odulphus: lichtende fakkel der geestelijkheid De architectuur van de St.-Odulphuskerk	146
De architectuur van de St.-Odulphuskerk	150
Het timpaan van Borgloon	154
Een groep Romaanse kapitelen en zuiltjes	157
Het Loonse hoogaltaar	166
“...haren oorspronkelijken romanschen stijl”?	169
De kunstenaars van de Loonse kerk	174
Achtergronden bij de verbouwingen van de Loonse kerk	177

Wim A.G Poell en Holger A. Dux, Villa Mheer, een bijna vergeten monument	185
Inleiding	185
Mheer, zijn kasteel en zijn kasteelheren	187
De bouwgeschiedenis van de Villa	189
De architectuurhistorische aspecten	198
De bewoners van de Villa	203
Slot	214

Geert Mak, Van boeman naar plaque: luitenant-generaal Bernhard Dobbets	225
Bibliografie generaal baron B.J.C. Dobbets	235
samengesteld door Chris Meys en Aristides Witlox, bewerkt door Emile Ramakers	
 Personalial auteurs	 239
 Overzicht van leden en relaties van LGOG (2007)	
samengesteld door Henk J.L.M. Boersma, m.m.v. G.H.J.M. Verhulst-Willems	241
 Register	
Samengesteld door Henk J.L.M. Boersma	301
 Colofon	 319

Woord vooraf

In de vorige editie werd de ambitie uitgesproken om multidisciplinariteit en variatie te waarborgen. In dit nieuwe Jaarboek wordt dit in de onderwerpskeuze onzes inziens waargemaakt. De vroege middeleeuwen komen aan bod in de vorm van de levensbeschrijvingen van de bisschoppen Lambertus en Hubertus – Maastrichts laatste en Luiks eerste bisschop. De tweede bijdrage is een voorbeeld van zeer gericht en nauwkeurig archiefonderzoek waardoor een periode uit de Gelderse erfopvolgingstrijd in de late veertiende eeuw meer helder wordt. Het artikel over jurist en diplomaat Wilhelm Veucht in dienst van de graven van Gronsveld laat zien hoe complex en tegelijkertijd boeiend bestuur en rechtspraak van een zeventiende-eeuwse heerlijkheid kon zijn. Het wedervaren van de protestantse gemeenten in Limburg na afloop van de Franse Tijd tot circa 1850 wordt behandeld in de vijfde bijdrage van het jaarboek. De twee volgende artikelen hebben een architectuur-historische grondslag. Het eerste gaat over St. Odulphuskerk in het Belgisch- Limburgse Borgloon, de voormalige hoofdplaats van het graafschap Loon. Deze studie over Romaanse en neo-Romaanse architectuur bestrijkt een onderzoeksperiode van duizend jaar: de XIe en XIIe eeuw en de voorbije twee eeuwen. Het volgende artikel over Villa Mheer beslaat in hoofdzaak de twintigste-eeuwse bouwgeschiedenis van dit monument van de hand van architect Buchkremer.

De rol van luitenant-generaal Dibbets, garnizoenscommandant in Maastricht ten tijde van de Belgische opstand, is steeds een zaak van grote tegenspraak en historische discussie geweest. Ter bevordering van een evenwichtig beeld van Dibbets is als laatste bijdrage integraal (en bij uitzondering niet tot een wetenschappelijk artikel omgewerkt) de lezing opgenomen die Geert Mak in 2006 hield bij de inwijding van een plaquette ter ere van baron Dibbets. Achteraan is door de Redactie als bijlage een bibliografie over Dibbets toegevoegd.

De redactie

Lambertus, laatste bisschop van Maastricht Hubertus, eerste bisschop van Luik hun eigentijdse levensbeschrijvingen

Régis de la Haye (ed.)

“Heiligen die hier eens leefden in Uw welbehagen...”

Uit het Eucharistisch Gebed II C

Inleiding

Maastricht is twee en een halve eeuw lang, vanaf Servatius tot en met Lambertus, een bisschopsstad geweest. Sinds Hubertus zetelen de bisschoppen in Luik, waar zij sindsdien zijn gebleven.¹ De middeleeuwse legendescrijvers hadden een prachtige geschiedenis opgesteld over de bisschoppen van Tongeren, Maastricht en Luik. Tien bisschoppen zouden hebben gezeteld in Tongeren, en 21 in Maastricht. Daarmee zou de bisschopszetel van Tongeren-Maastricht-Luik teruggaan tot apostolische tijden, en gesticht zijn door Maternus, een leerling van Petrus. Ondubbelzinnige archeologische bewijzen voor christelijke aanwezigheid in de regio hebben we echter pas op het einde van de 4e eeuw. En bij kritisch historisch onderzoek vallen de tien bisschoppen van Tongeren, voor wie geen enkel bewijs bestaat, al snel af. Van de 21 legendarische bisschoppen van Maastricht blijft er met historische zekerheid slechts een tiental over. Deze historische zekerheid is doorgaans gebaseerd op een enkele summiere eigentijdse vermelding. Behalve van Amandus, die slechts kortstondig bisschop van Maastricht is geweest, beschikken wij slechts van de bisschoppen Lambertus en Hubertus over een levensbeschrijving, kort na hun dood geschreven door één van hun volgelingen en leerlingen, teksten die daarom een hoge mate van betrouwbaarheid genieten.² Deze teksten vormen tevens unieke historische bronnen uit de 8e eeuw, waaruit in onze regio zo weinig is overgeleverd.

De grote waarde van de beide hier voor het eerst in het Nederlands vertaalde oorspronkelijke levensbeschrijvingen³ is dan ook hun authenticiteit. Daterend van vóór de laatmiddeleeuwse legendeforming geven zij ons een eerlijk en getrouw beeld van het leven en de werkzaamheden van Lambertus en Hubertus, de twee grote heilige bisschoppen van Maastricht en Luik.

Deze twee bisschoppen vormen een scharnierpunt in de kerkgeschiedenis van onze streek. Het bloed van de bisschop-martelaar Lambertus heeft de grond van Luik geheilgd,

en bijna vanzelfsprekend vestigde zijn opvolger Hubertus hier zijn bisschoppelijke residentie, die zo het nieuwe centrum van het bisdom der Tongeren werd.

En het is daarom ook niet verwonderlijk dat de iconografie de twee heilige bisschoppen Lambertus en Hubertus vaak tesamen afbeeldt.

Bisschop Lambertus

Lambertus is bisschop van Maastricht geworden ca. 670, waar hij de vermoorde Theodardus opvolgt. In 675, ongewild slachtoffer van de politieke chaos na de moord op koning Childerik II, wordt Lambertus vervangen door een tegenbisschop, Faramundus, en trekt hij zich terug in het klooster Stavelot. De politieke chaos blijkt uit het feit dat onder hofmeier Wulfoaldus (de ware machthebber) de koningen Clovis III, Dagobert II en Theuderik III elkaar in snel tempo opvolgen, totdat onder laatstgenoemde de rust wederkeert. Wanneer Faramundus op zijn beurt afgezet en verbannen wordt, kan Lambertus in zijn ambt terugkeren.⁴ Tegen het einde van zijn leven blijkt hij te resideren in het dorpje Luik, waar hij, als slachtoffer van een “vendetta” tussen familieclans, op 17 september 705 vermoord wordt.⁵ De plek van de moord, zijn slaapkamer in de door hem herbouwde Romeinse villa, groeit al snel uit tot een bedevaartplek. Enkele jaren na de moord op Lambertus wordt de Romeinse villa afgebroken, en wordt er een grafkerk op gebouwd, waar in 718 door zijn opvolger Hubertus de relieken van Lambertus worden bijgezet.

Lambertus en Hubertus, samen afgebeeld op een raam in de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht. – Raam van Daan Wildschut (1952).

De standbeelden van Lambertus en Hubertus worden gezamenlijk aangevoerd op de vrachtwagen van Dotremont, bij de bouw van de Mariazuil op het kruispunt van de Wilhelminasingel en de Stationsstraat te Maastricht (foto RHCL, collectie GAM 3541).

De oudste levensbeschrijving van Lambertus, die in de literatuur bekend staat als de *Vita Vetustissima*, soms ten onrechte toegeschreven aan Godschalk, is geschreven tussen 727 en 743 door één van zijn volgelingen. Van deze *Vita Prima*, die reeds in de 18e eeuw werd gepubliceerd in de *Acta Sanctorum*,⁶ werd in de 19e eeuw in Parijs nog een eigentijds handschrift ontdekt.⁷ De tekst wordt gekenmerkt door een bar slecht Latijn, dat door latere kopiïsten en bewerkers regelmatig verbeterd werd. Verder heeft de auteur ook tekstdelen overgenomen uit andere heiligenlevens, met name uit de *Vita Eligii*, bijvoorbeeld in de algemene delen die de deugden van de heilige bisschop beschrijven. Daarentegen is de grote waarde van deze oudste en eigentijdse levensbeschrijving haar onbevangenheid, haar authenticiteit en zodoende haar betrouwbaarheid.

Bisschop Hubertus

Bisschop Hubertus heeft klaarblijkelijk nooit geresideerd in Maastricht, maar altijd in Luik. In 718 komt hij naar Maastricht om het gebeente van zijn voorganger op te graven en over te brengen naar Luik. Hij overlijdt op 30 mei 727, en wordt begraven in de door hemzelf gestichte Sint-Petruskerk van Luik, waar zijn gebeente op 3 november 743 wordt verheven.

De oudste levensbeschrijving van Hubertus is geschreven in de jaren 743-750, door één van zijn volgelingen.⁸ Deze tekst werd echter pas in de tweede helft van de 19e eeuw ontdekt. Tot dan toe was de oudst bekende levensbeschrijving die van Jonas, bisschop van Orléans, uit de 9e eeuw. Uit enkele ontleningen blijkt dat de auteur van de oudste *vita* van Hubertus de levensbeschrijving van Lambertus kent: een aantal zinnen neemt hij er bijna letterlijk uit over.⁹ Ook deze tekst wordt gekenmerkt door een niet al te goed Latijn, en door vrijmoedige ontleningen aan andere heiligenlevens. Zo copieert de auteur van de levensbeschrijving van Hubertus onder andere hele stukken tekst uit de *Vita Arnulphi*.¹⁰

Latere legendevorming

Zoals bekend verondersteld mag worden, vindt er in de middeleeuwse hagiografie op grote schaal legendevorming plaats. De levens van heiligen worden vermeerderd met wonderverhalen, vaak *topoi* ontleend aan andere heiligenverhalen, en met etiologische legendes (verhalen die een bestaande situatie moeten “verklaren”), een en ander natuurlijk zonder enige historische basis. Wanneer men de levensbeschrijvingen van de heiligen Lambertus en Hubertus in de chronologische volgorde van ontstaan leest, zoals die bijvoorbeeld geboden worden door de *Acta Sanctorum*,¹¹ krijgt men een goed beeld van deze ontwikkeling.

De *Vita Vetustissima* van Lambertus werd sinds het begin van de verering van de heilige gebruikt voor de lezingen bij de nocturne (het nachtelijk officie), en daarna als basistekst voor de *Vita Secunda*, in het begin van de 10e eeuw samengesteld door bisschop Stefanus van Luik (901-920).¹² De gregoriaanse melodieën voor het Lambertus-officie werden eveneens gecomponeerd door bisschop Stefanus.¹³ Dezelfde Stefanus, bisschop van Luik, schrijft ook (of geeft er opdracht voor) een rijmbiografie van Lambertus, het *Carmen de Sancto Landberto*.¹⁴ Maar iets later in de 10e eeuw verschijnen reeds de eerste legendarische elementen, en ontstaat er een ware Lambertus-legende.¹⁵ In de door hem opgestelde levensbeschrijving van de H. Landoaldus brengt Heriger, de kroniekschrijver van de bisschoppen van Luik, de H. Lambertus in verband met de plaats Wintershoven, en vermeldt hij ook voor het eerst de naam van Lambertus’ vader, namelijk Aper.¹⁶ Hij verlaat zich echter, zoals hij zelf ook toegeeft, op de mondelinge overlevering zoals die in Wintershoven bestond. Maar daarmee was Lambertus wél blijvend naar Wintershoven “verhuisd”.

Ook Sigebert van Gembloux (1030-1112), auteur van de *Vita Tertia*,¹⁷ houdt het bij deze legende. Hij voegt er echter nog een geheel nieuw element aan toe. De vraag of Lambertus wel een “echte” martelaar was, dat wil zeggen een heilige omgebracht omwille van het geloof, moet hem gekweld hebben. De moord op Lambertus had in de oudste *vita* immers geen verdediging van het geloof of de goede zeden als achtergrond, maar was, zoals gezegd, het gevolg van een ordinaire “vendetta”, een machtsstrijd tussen de grote families van de

regio. Sigebert van Gembloux geeft dan ook een geheel nieuwe reden van de moord op Lambertus: Pepijn zou ongehuwd hebben samengewoond met Alpaïs, en Lambertus zou hem daarover in het openbaar een verwijt hebben gemaakt. De reden van Lambertus' marteldood wordt nu de verdediging van het ware geloof, waarmee Lambertus de evenknie wordt van Johannes de Doper.

In de 12e eeuw, wanneer men de H. Willibrord in Utrecht gesitueerd heeft en hem laat reizen tussen Utrecht en Echternach, stelt zich natuurlijk de vraag naar een mogelijke ontmoeting tussen beide tijdgenoten. Daar gaat Nicolaus, kanunnik van Luik, auteur van de *Vita Quarta*, geschreven circa 1144/1145,¹⁸ voor zorgen. Hij beschrijft de prediking van beide bisschoppen in Noord-Brabant, waarbij Lambertus een grote massa gelovigen trok, terwijl niemand ging luisteren naar Willibrord. Een ander nieuw element in deze *Vita Quarta* is ook de legende dat de dood van Lambertus door een engel zou zijn megedeeld aan paus Sergius. Nicolaus is tevens de eerste die de begrafenis van Lambertus uitdrukkelijk plaatst in Sint-Pieter bij Maastricht, en daarmee aanleiding heeft gegeven tot de Lambertus-devotie in Sint-Pieter.¹⁹

Ook het latere levensverhaal van de H. Hubertus heeft ernstig geleden onder legendevorming. Met name in de late Middeleeuwen, wanneer het gebeente van Hubertus overgebracht is naar Saint-Hubert in de Ardennen, en daar grote verering geniet, worden er legendarische elementen aan de legende toegevoegd. In de *Vita Quarta*, uit de 15e eeuw, verschijnen de verhalen over de wijding van Hubertus door paus Sergius I, de schenking door de H. Maagd Maria van de wonderdadige stola, de verschijning in Rome van de H. Petrus, waarbij Hubertus de gouden sleutel ontvangt. En pas in de *Vita Quinta*, uit de 15e eeuw, duikt het verhaal op over de bekering van Hubertus, toen hem een hert verscheen, dat een kruis in het gewei droeg. Hubertus, een verwoed jager, zou namelijk eens, op een Goede Vrijdag, een verschijning hebben gehad van een hert met een kruis in het gewei. Onmiddellijk bekeerde hij zich. En zo werd hij de patroonheilige van de jagers!.. In werkelijkheid is het motief van de verschijning van

Bekering van de H. Eustachius (kapiteel van de kathedraal van Autun).

Bekering van de H. Eustachius (raam van de kathedraal van Chartres).

Bekering van de H. Hubertus (raam van de Sint-Servaaskerk van Maastricht).

een hert met een kruis in het gewei ontleend aan de H. Eustachius (zie bijvoorbeeld het kapiteel van de kathedraal van Autun, 12e eeuw, en het beroemde glas-in-lood-raam in de kathedraal van Chartres, begin 13e eeuw). Eustachius had zijn feestdag op 2 november, één dag vóór Hubertus, 3 november. Door contaminatie, ontstaan tengevolge van de onmiddellijke nabijheid van beide feesten, is het motief van de ene op de andere heilige overgegaan.

De oudste levensbeschrijving van Lambertus, bisschop van Maastricht

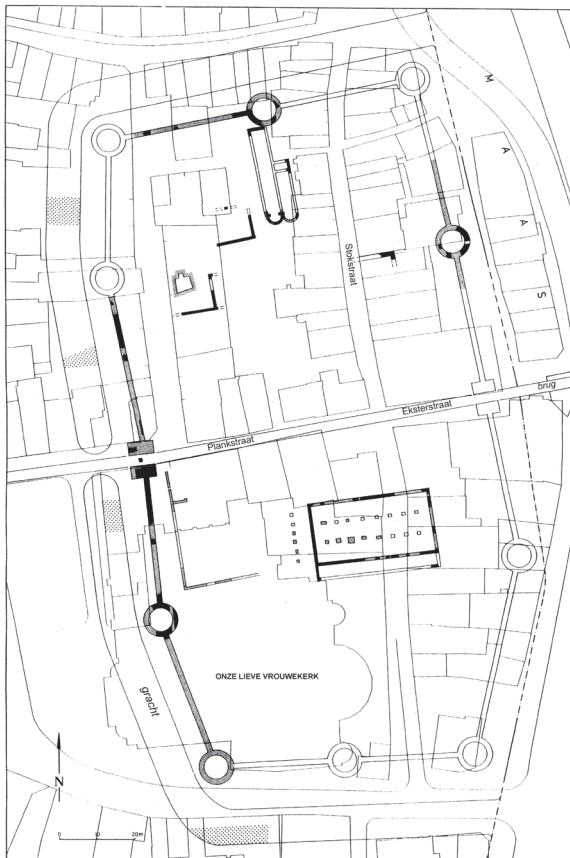
In Christus' naam begint hier het leven of het overlijden van de heilige bisschop Lambertus, die is gestorven op de 15e voor de kalenden van october [= 17 september] in het dorp genaamd Luik, alwaar ook de apostolische heer ook in vrede rust.

<Inleiding>

1.

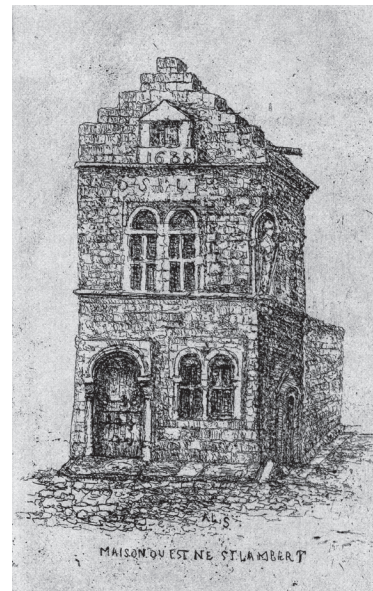
Als de gruwelijke en goddeloze verzinsels van de heidenen zich toeleggen op uitvoerige pronkredes, en veelvuldige leugens aan de boeken toevertrouwen om hun ijdele roem ten toon te spreiden, waarom zouden wij, christenen, de heilzame wonderen van Christus verzwijgen, terwijl wij, al was het maar door een eenvoudige opbouwende toespraak, de geschiedenis van de heiligen bekend kunnen maken aan de mensen? Daarom, al schijnen wij ook onwaardig te zijn voor een zo grote opgave: het verhalen van de werken van de heilige man Lambertus, de bisschop, toch vraagt de liefde van Christus het ons. Herhaaldelijk zijn deze werken mij met Gods gunst vanaf mijn jeugd ter ore gekomen, en ik heb ze vernomen uit de mond van waarlijk wijze mensen, die ze mij bevestigd hebben. Ik zal proberen geen verhaal tot vermaak van de mensen, maar een verhaal te vertellen vol van vroomheid, waarbij ik zijn gebeden tot leven breng, en de loop van zijn leven en zijn roemvol ondergane marteldood, voor zover ze ons ter ore zijn gekomen, hoewel in een eenvoudige vertelling, zal ik trachten openbaar te maken, opdat de herinnering aan hem wiens leven met Christus is, door dit relaas met roem verheerlijkt wordt over heel de wereld. Vooral omdat wij door de kerkelijke en de apostolische overlevering aangespoord worden, de levens van de heiligen en hun talloze wonderdaden te herdenken, zoals geschreven staat: *Het aandenken van de heiligen is vol lof*,²⁰ en ook: *Loven wij de roemvolle mannen die de koninkrijken van de wereld versmaden*,²¹ daarom geloven wij dat het passend is, telkens wanneer wij ieder jaar opnieuw de feesten van de heilige vieren, dat wij iets uit hun levensbeschrijving dienen voor te lezen dat voor de christenen bij hun lofprijzing van de Heer bijdraagt tot hun geestelijke verheffing, want alles wat lofwaardig is in zijn heiligen is inderdaad een gave van Christus. Daarom proberen wij al het lofwaardige uit het leven van de heilige en zalige bisschop Lambertus, met de hulp van de genade van boven, hoewel werkend met een onervaren relaas en zonder uitvoerigheid, met de genade van God tot een goede einde te brengen.²²

Huis op de hoek van de Bredestraat en de Hondstraat in Maastricht, dat door een zeer late traditie wordt beschouwd als het geboortehuis van Lambertus. – Gravure uit : Alexandre Schaepkens, *Dessins et notes pris dans le pays de Liège du temps passé* (Brussel-Luik-Maastricht 1883) 6.

De ligging van het merovingisch paleis in Maastricht is niet bekend. Het zou binnen het laat-Romeinse castrum gelegen moeten hebben, evenals de bisschopskerk, de waarschijnlijke voorloper van de huidige Onze Lieve Vrouwekerk. – Plattegrond van het Romeinse castrum van Maastricht (in zwart de opgegraven delen). – Voor de meest recente beschrijving en plattegrond van het laat-Romeinse castrum van Maastricht, zie : T.A.S.M. Panhuyzen, Maastricht. In : M. Reddé, e.a., *Les fortifications militaires. L'architecture de la Gaule romaine*. DAF 100 (Bordeaux 2006) 316-318, spec. 317 fig. 352.

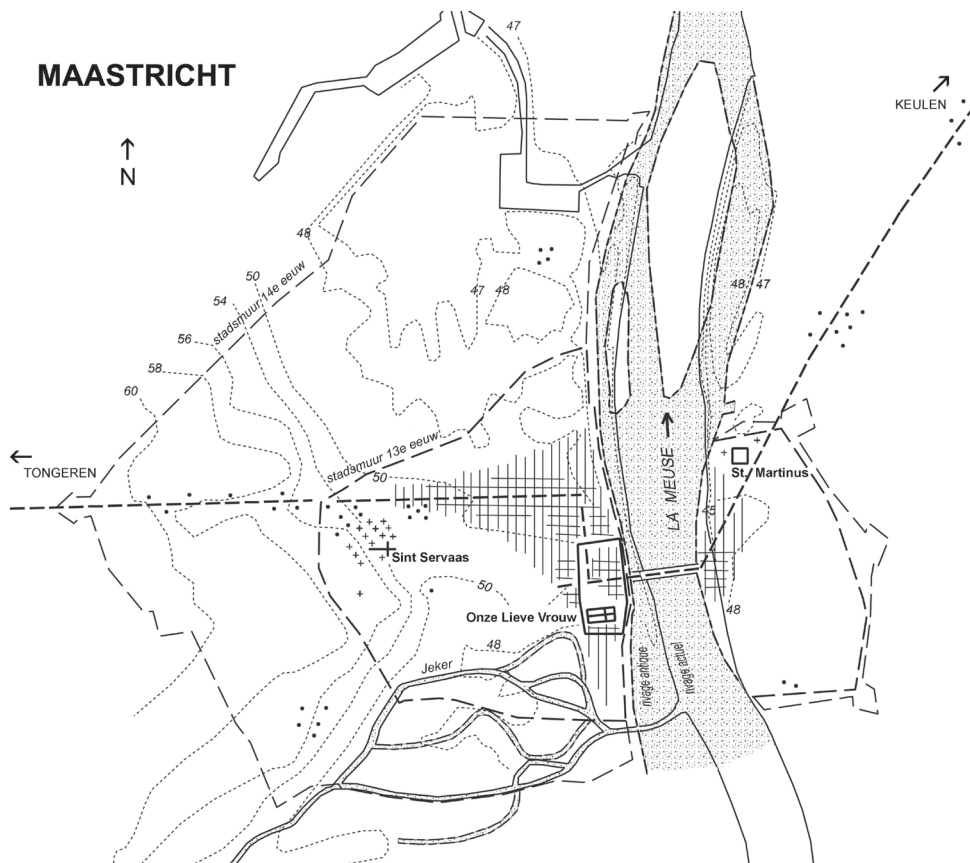

LAMBERTUS, BISSCHOP VAN MAASTRICHT EN HUBERTUS, BISSCHOP VAN LUIK HUN LEVENSBESCHRIJVINGEN

Doop van Lambertus (links) en zijn gebedsleven (rechts). – Detail van een raam in de Sint-Servaaskerk van Maastricht.

Merovingisch Maastricht

De stad ontwikkelt zich vanuit het Romeinse castrum, in 333 ommuurd ter verdediging van de Romeinse brug uit de 1e eeuw, op de weg van Keulen naar Bavay. Binnen het castrum lag de bisschopskerk, toegewijd aan Onze Lieve Vrouw. De vroeg-middeleeuwse stad ontwikkelt zich in noordelijke richting. Het zuidelijke en zuid-westelijke deel zijn eeuwen lang onbewoonbaar vanwege de moerassige delta van de Jeker. Op het grafveld langs de weg naar Tongeren wordt op het einde van de 6e eeuw een kleine grafkapel gebouwd op het graf van de H. Servatius, de eerste bisschop der Tongeren. Op de rechteroever ontwikkelt zich een vicus (Wyck). Het waarschijnlijke castrum van Wyck is niet meer terug te vinden, aangezien de Maas haar stroom heeft verplaatst naar het oosten.

Het is niet bekend waar het koninklijk paleis van de Merovingers in Maastricht gelegen heeft. In ieder geval moet het gelegen hebben binnen het laat-romeinse castrum, zoals ook het geval is met de bisschopskerk, waarvan de restanten naar alle waarschijnlijkheid onder de huidige Onze Lieve Vrouwekerk liggen.

<Kinderjaren en jeugd van Lambertus>

2.

De roemvolle man Lambertus, bisschop, was afkomstig uit de vesting Maastricht, een kind van ouders die rijk waren volgens de waardigheid van de wereld, van vooraanstaande mensen en van een oud christelijk geslacht. In zijn jeugdjaren was hij schoon en edel, en uitverkoren in zijn familie en in zijn geslacht groeide hij welgevallig op. Temidden van zijn diennaren en zijn familieleden had hij een stralend aangezicht, en heel zijn verlangen ging uit naar een schitterend leven. Toen zijn vader de aanleg van zijn zoon zag, en zag dat hij door iedereen bemind werd, was hij vol vreugde en bracht hij dank aan God. Hij was verheugd, omdat hij zag dat zijn zoon verheerlijkt was. Bijna vanaf zijn eerste kinderjaren vertrouwde hij hem toe aan wijze en onderlegde mannen, om hem op te voeden in de heilige letteren. Met veel vlijt en ijver legde hij zich toe op zijn taak en beëindigde die snel. Toen hij aldus onderricht was door zeer kundige mannen, ging hij naar het huis van zijn vader terug. Na de kinderjaren beleefde hij in werkzaamheid de jongelingsjaren. *De geest van wijsheid*²³ en de genade van nederigheid straalden in hem, en hij groeide iedere dag in goede werken.

<Opleiding van Lambertus>

3.

In die tijd zetelde op de bisschopszetel van de vesting Maastricht de hogepriester Theodardus.²⁴ Door de voorzienigheid van een beschikking van God, vertrouwde zijn vader hem onverwijld toe aan de genoemde bisschop, om hem in het koninklijk paleis²⁵ in de goddelijke leer en de kloostertucht op te voeden. Hij was immers een wijze jongeman, beminlijk van voorkomen, minzaam in het spreken, van een oprechte levenswandel, toen hij begon te dienen zowel bij de bisschop als in het huis van de koning, zodat hij voor alle mensen een model was. En ook was hij bijzonder knap, sterk en snel, zeer lenig, krachtig in de strijd, helder van geest, mooi van voorkomen, standvastig in naastenliefde, kuisheid en nederigheid, en legde hij zich toe op het lezen. *Zoveel genade vond hij in de ogen van de bisschop*,²⁶ dat deze hem als zoon, erfgenaam en opvolger zou hebben verkozen en aangenomen, als hem dat was toegestaan door de canonieke regels.

<Lambert wordt bisschop van Maastricht>

4.

Na de moord op de genoemde bisschop Theodardus,²⁷ begonnen veel mannen, die in die streek woonden en die het verstand, het geloof, de werken en het alleredelste spreken van

Lambertus wordt bisschop van Maastricht gewijd. – Detail van een raam van de Sint-Servaaskerk van Maastricht.

Lambertus kenden, in het geheim onder elkaar te overleggen om hem te kiezen voor de bisschopszetel. Dus de aanzienlijken en de voornamesten, die in die tijd de bestuurders van het paleis waren, maakten de roemrijke heer koning Childerik²⁸ de faam van de heilige man bekend, en verzwegen zijn daden niet. Zij legden getuigenis af dat hij waardig was het priesterschap te ontvangen en de bisschoppelijke waardigheid deelachtig te worden. Hun verzoek had succes. Hun werd bereidwillig gegeven wat zij uit vroomheid gevraagd hadden. Toen vroeg heel het volk hem, eensgezind in het oordeel door de kracht van de Heilige Geest, mede gesteund door de macht van de koning en de gunst van de Heer door Wie hij reeds lange tijd verkozen was, de kerk van Maastricht te leiden.²⁹ Vervuld van de vreze des Heren, aanvaardde hij het ambt, en groeide iedere dag in goede werken. Toen de koning inzicht gekregen had in zijn goedheid en wijsheid, beminde hij hem meer dan alle bisschoppen en al zijn edelen. Bisschop Lambertus was slank van gestalte, hij had een sierlijk gezicht, mooi haar, pientere ogen, welgevormde handen, lange vingers, een blanke huid. *Van zijn voetzool tot de top*³⁰ van zijn hoofd was hij onberispelijk. Hij was ook een *krachtig raadsman*,³¹ en gaf met zorg en mati-

ging blijk van alle wijsheid. Bij de koning genoot hij het hoogste aanzien.

<Afzetting van Lambertus en verblijf in Stavelot>

5.

Daarom, toen door goddelozen de roemrijke koning Childerik vermoord werd,³² stond de Afgunstige van alle goeds, de Duivel, onmiddellijk op tegen de heilige man. Want zijn gruwelijke tegenstanders beraamden boosaardige en valse plannen om hem van de bis-

schopszetel te stoten. Aldus overwon hun boosaardigheid. Ze zetten hem zonder reden van zijn zetel af, en hij werd zonder schuld beroofd van zijn ambt. Daarna plaatsten zij Faramundus op zijn bisschopszetel. De uitverkorene Gods, bisschop Lambertus, ging naar het klooster dat Stavelot heet, en er bleven om hem te dienen slechts twee koorknapen over. Eén van hen, Theodoinus genaamd, heeft ons veel van zijn leven en zijn werken verteld, hoe hij aldaar gedurende zeven jaren een heilige bestaan en een engelachtige levenswijze heeft geleid met een zeer grote toewijding, *in werken, in vasten, in nachtwaken*,³³ in gebed, *in naastenliefde, in geduld*,³⁴ waarbij hij tijdens de gehele duur van zijn gevangenschap het voorbeeld van de heiligen navolgde. De vader van het klooster beminde hem, en heel de gemeenschap eerde hem met grote vroomheid en goedgunstigheid. Want de deugd van de standvastigheid blonk meer en meer in hem.

6.

En toen de eerwaardige heer Lambertus in het genoemde klooster was, gebeurde het dat hij, toen hij midden in de nacht naar gewoonte wakker werd en alleen vroom ging bidden, en met uitgestrekte handen zijn sandalen droeg, er één uit zijn hand op de grond liet vallen, wat een goed hoorbaar geluid maakte. De vader van het klooster hoorde het, maar hij wist niet wie het was, en zei: “Degene die dit lawaai maakt, moet onmiddellijk naar

Lambertus bidt voor het kruis bij het klooster Stavelot. – Tekening uit: Paul Guérin, *Vie des saints*, dl. 3 (Parijs s.d.) 253.

het kruis gaan!”. Toen ging de priester die niets anders meenam dan de ruigharen pij waarmee hij gekleed was, terstond en onverwijd, blootsvoets, zonder schoenen, zachtjes zijn bed uit, en met onhoorbare schreden begaf hij zich naar de plaats die hem was aangewezen. Het was echter midden in de winter en zeer koud, en een hevige winterse kou heerste alom, zodat alles tot ijs was bevroren, en de sneeuw niet smolt. De dienaar Gods stond daar onbewogen, met uitgestrekte handen. Zonder de armen te bewegen, bleef hij daar lange tijd staan, en daarbij zong hij met krachtige stem psalmgezangen, terwijl er ondertussen voortdurend zoveel sneeuw viel dat die al boven de enkels van de bisschop reikte. Maar de Heer die dag en nacht alles overziet en alles weet voordat het gebeurt was hem gedachtig, en Hij zag genadig neer op het langdurig lijden van zijn dienaar, toen deze van psalm 41 zong: *“Wanneer zal ik komen en verschijnen voor het aanschijn van mijn God?”*.³⁵ De Heer die altijd bereid is tot medelijden verhoorde zijn gebed. En de Heer zorgde ervoor dat de haan eerder zong dan gebruikelijk in de nacht. Onverwijd gingen de broeders van het klooster, bij het luiden van het klokje, naar de vigilies. Na het officie gingen ze vanwege de sterke kou snel uit de kerk, en gingen het huis binnen om zich op te warmen.³⁶ Ondertussen stond de heilige Gods alsmaar met kracht te strijden, onoverwonnen, vóór het kruis. Toen vroeg de vader van het klooster: “Zijn al onze broeders er?”. Eén van hen zei: “Ik heb u vannacht iemand naar het kruis horen sturen, maar ik weet niet wie het was”. Hij sprak nog, toen één van de broeders binnenkwam en zei: “De heer Lambertus is sinds vannacht nog altijd op blote voeten bij het kruis!”. De abt, ontsteld en beangstigd, zei tot de broeders: “Ga snel, en zeg hem bij ons te komen”. Ze snelde naar hem toe, en troffen hem aan staande bij het kruis. Zijn hoofd en zijn schouders waren geheel bedekt met sneeuw. De apostolische heer stamelde toen: *“Een vermorzeld en vernederd hart wijst God niet af”*, en de rest.³⁷ Maar degenen die gestuurd waren, vroegen hem: “Heer, onze vader vraagt, en de broeders verzoeken u, om naar hen toe te gaan in het gastenverblijf”. En hij ging met hen mee. En toen hij daar binnenkwam, viel onmiddellijk de vader van het klooster te samen met de gemeenschap van de monniken vóór de bisschop op de knieën, en hij vroeg vergiffenis: “Vergeef mij, vader, vergeef mij, want ik heb onwetend gezondigd, ik heb zo dom gehandeld! Geef vergiffenis aan uw toegewijde dienaren!”. Maar hij zei: “God geve u vergiffenis, omdat gij niet onwijs hebt gehandeld, maar gij hebt wijs gehandeld, zoals Paulus zegt: *In koude en naaktheid*³⁸ tuchtig ik mij lichaam”. Onmiddellijk maakten de broeders een bad klaar, en haalden andere kleren voor hem. Ze kusten zijn handen en zijn voeten, en zeiden tot elkaar: “De Heer wilde het ons deze nacht niet bekend maken, maar tot vermeerdering van zijn glorie en voor het behalen van de prijs van de winst werd het voor ons verborgen”.

<Eerherstel van Lambertus>

7.

Na zeven jaren werd Faramundus van de bisschopszetel afgezet en verdreven uit de provincie Maastricht.³⁹ Toen smeekten de menigte der geestelijken en het volk eenstemmig de almachtige God, dat ze als hun herder de heer Lambertus mochten krijgen. In die tijd heerste de vorst Pepijn over veel streken en steden in Europa.⁴⁰ Toen hij hoorde wat de allerheiligste man had gedaan, gaf hij binnen één dag opdracht hem met grote eer op zijn zetel terug te roepen. En het zou te ver voeren, te vertellen welk een vreugde er bij heel het volk was, hoeveel lofzangen en liederen priesters en diakens, de menigte van de monniken en alle geestelijken bij zijn komst in een vreugdedans zongen, de lof van Christus verkondigend, vreemdelingen en pelgrims, behoeftigen en armen, weduwen met hun kinderen, vreugdevol ronddansend in kringen. Zo was heel de aarde verheugd, alsof zij één van de Apostelen van Christus hadden ontvangen.

<Heiligheid van Lambertus' leven>

8.

Terug in zijn stad,⁴¹ vermeerde de apostolische man dagelijks de regel van zijn onderrichting. Maar hoe hij was en hoeveel hij uitmuntte, wie kan het werkelijk uitleggen, en wie beschikt over een zo grote woordenschat, of welke lofrede vloeit zo over van welsprekendheid, dat ze al het goede van hem naar behoren kan beschrijven? Hij was immers onvermoeibaar volhardend in de wet des Heren, hij verontreinigde zich met geen enkel schadelijk gesprek. Zijn doen en handelen nam hij te allen tijde in acht, het oog van zijn geest hield hij altijd op God gericht, zijn raad en zijn werkzaamheid richtte hij altijd op God, zijn voeten waren gericht op het verkondigen van de vrede. En zo ook, evenals *de trouwe en voorzichtige dienaar*,⁴² aangesteld door zijn heer om diens familie *te juister tijd van voedsel te voorzien*,⁴³ zo haastte ook hij zich het aan hem toevertrouwde volk in ieder opzicht te voorzien van geestelijk voedsel. Hij onderwees zachtmoedig, hij leerde met geleerdheid, hij blonk uit door met kracht mensen van zondige gewoonten af te houden. Hij had immers een vurige geest en was onvermoeid in bezorgdheid, gesierd met goede werken en zeer helder. Midden tussen rijken en armen sloeg hij geen acht op de macht van de personen, maar keek hij veeleer naar de voorbeeldigheid van de levensstijl. Hoe heiliger hij iemand opdroeg te leven, des te hoger hij hem achtte. Hij gaf spijs aan de armen, maar hief zijn ogen ten hemel. Hij strekte zijn armen uit om te geven, maar verwachtte zijn loon zonder enige twijfel van boven. Wanneer hij kloosters bezocht, volgde op zijn prediking een gift aan geld. Alles wat daartoe bevorderlijk was, was hij blij ter ere van God te doen, telkens opnieuw overdenkend wat de Heer zei: *“Zalig de barmhartigen, want zij zullen barmhartigheid ondervinden”*.⁴⁴

9.

Zijn kleding was van geringe waarde, zijn zetels in zijn eigen vertrekken waren niet versierd. Wanneer men hem kostbare gewaden zoals gebruikelijk voor een bisschop klaarmaakte, deed hij enkele keren de versleten en vervormde gewaden aan, want waarmee anderen zich graag zouden verheffen, probeerde hij integendeel zich te vernederen. Onder een eenzaam voorkomen diende een milde geest. Hij was Christus altijd onderworpen en gewa-
pend met vroomheid, het bisschopsambt waardig en gevestigd in de leer, nederig in het afwijzen van de eer van de wereld, onderdanig in het ontvangen, heftig in het terechtwijzen, sterk in het gevaar, geduldig bij tegenslag, roemrijk in barmhartigheid, sterk in de tucht, ontzag afdwingend door de gestrengheid van zijn rechtvaardigheid, geneigd tot het schen-

ken van genade, bereidwillig om te vergeven, volhardend in de lichamelijke kuisheid, voedstervader van de kudde, volmaakte herder van de kerk, die het volk de geboden van Christus voorhoudt. In beslag genomen door de pastorale zorg, doorkruiste hij de steden en de plaatsen rondom.

<Bekeringswerk>

10.

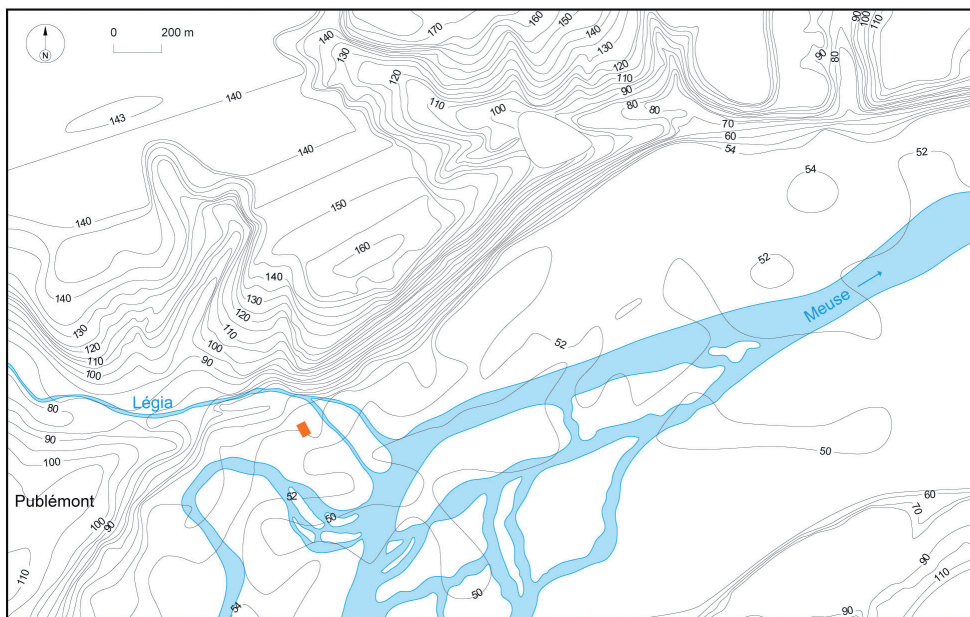
Vanuit de glans van het licht van het evangelie, vermeerderde hij het geloof van de christenen, en de walgelijke damp van de jammerlijke dwaling van de heidenen verjoeg hij alsmaar. Wanneer hij kennis had van een dwaling, ging hij er onverschrokken en brandend met de vlam van het geloof naar toe. Zo ging hij eens naar Taxandrië,⁴⁵ en verwoestte daar vele tempels en afgodsbeelden. Het geraas der heidenvolken bestreed hij als een aanvoerder, zonder vrees voor het lichaam, zonder wapens, bekrachtigd met de gloed van het geloof, hij bleef volhouden, gerust in de liefde van Christus, door zijn heilige prediking vervulde hij de harten der dwalenden en leidde hij hen naar de weg van de waarheid. Zij die hem eerst als wilde beesten wilden ver-

Lambertus bekeert de bewoners van Taxandrië. – Detail van een raam in de Sint-Servaaskerk van Maastricht.

scheuren, werden daarna gevoelig voor de goedheid van de heilige man, wendden zich tot een zo grote zachtmoedigheid en werden zodanig bevestigd in het geloof in Christus dat zij Hem wilden navolgen. En zo, alsof een hemels licht hem toonde en als een straal van de zon al dat barbaarse verlichtte, wierp hij de stank van hun afgodendienst af, en besprenkelde hen met een zachte geur als van welriekende planten. Met groot gezag predikte hij bij de volkeren, en zijn verkondiging was allerzachtst wanneer het over de zaken van God ging. Bij het onderrichten der mensen hield hij vast aan de leer van de Apostelen, hij genas de wonden met oprechte en eerlijke regels, hij betoogde met zachtmoedigheid, hij onderwees wat hij geloofde en hij volgde na wat hij onderwees. Hij zocht kracht in nachtwaken, in gebed, in vasten, in aalmoezen. *Hij bewaarde het geloof, hij verwachtte het einde van de wedloop en de kroon der gerechtigheid.*⁴⁶ Hij had altijd de laatste dag voor ogen. Aldus geoefend viel bisschop Lambertus de goddelijke genade ten deel. Veel meer en veel grotere dingen heeft hij gedaan, veel goede dingen bewerkte hij, die nu niet verhaald kunnen worden.

Luik ten tijde van Lambertus en Hubertus

Het rode vierkantje geeft de plaats aan van de Romeinse villa, waar Lambertus werd vermoord. Rondom deze villa had zich een klein gehucht gevormd, met een aanlegsteiger aan het riviertje de Legia. Reconstructie van de waterlopen van Maas en Legia naar Lecouturier, Ph., Liège, *étude de géographie urbaine*, Luik 1930 (tekening: (tekening: IPW - Service de l'archéologie (MRW); ontwerp: D. Henrard et P. van der Sloot; uitwerking: K. Dethier et M. van der Sloot).

LAMBERTUS, BISSCHOP VAN MAASTRICHT EN HUBERTUS, BISSCHOP VAN LUIK HUN LEVENSBESCHRIJVINGEN

Opgravingen op de Place Saint-Lambert in Luik.

- In grijs tint (a): de gallo-romeinse villa, bewoond door Lambertus.
- Gearceerd: kleine woningen en bedrijfsruimtes uit de vroege Middeleeuwen (Vieux Marché); oevers van een arm van de Légia, in de 8e eeuw versterkt.
- Zwart (b): ten noordwesten van de gallo-romeinse villa, muur-restanten op dezelfde oriëntatie als de gallo-romeinse villa, toegeschreven aan een gebouw van vóór Notger (links op de tekening). Binnen de kathedraal (c), enkele resten van de grafbasiliek van Lambertus, gebouwd door Hubertus (in het midden van de tekening). A: plek van de moord op Lambertus.

(Tekening: Région Wallonne, Service de l'Archéologie, Liège)

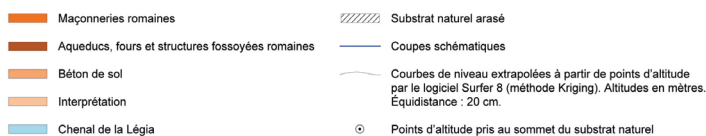
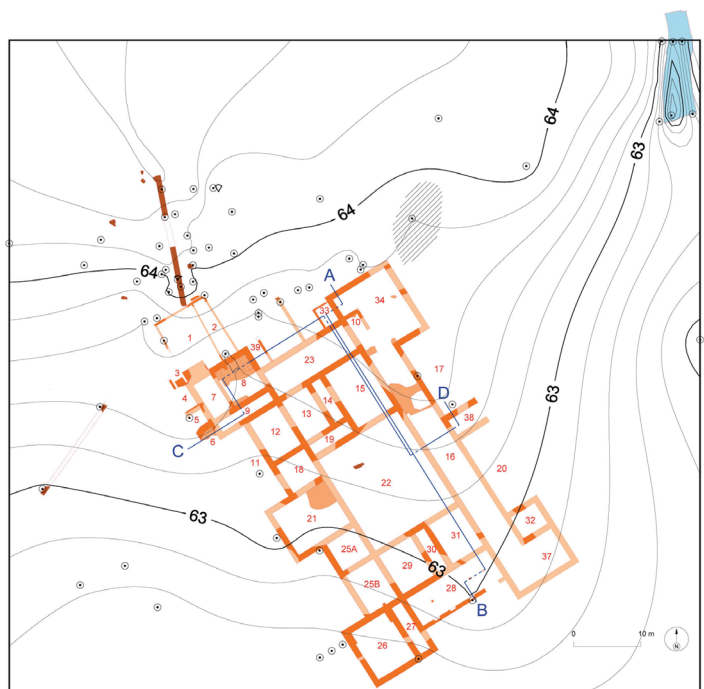

<Moord en eerwraak>

11.

En reeds toen de Heer de heilige Lambertus zou roepen om hem voor zoveel werken *zijn waardige loon te geven*,⁴⁷ stonden twee zeer slechte mannen, Gallus en zijn broer Rivaldus, tegen hem op, en tegen de dienaren van zijn kerk, met zo slechte werken dat niemand ze kon verdragen en er geen plaats was om voor hen te vluchten. De vrienden van de bisschop, vervuld van woede en droefheid, gedreven door de grote schade die ze hadden aangebracht en overwonnen door vernederingen, vermoordden hen, zoals zij ook verdienden. In die dagen was Dodo de hofbediende van de genoemde vorst Pepijn, een naaste bloedverwant van degenen die vermoord waren.⁴⁸ Hij had vele bezittingen en vele knapen in zijn gevolg. Toen hij hoorde van de dood van zijn verwanten, bracht hij een grote bende van mannen bijeen, krachtig in de strijd. En hij vertrok om de heilige Lambertus te doden, naar het dorp waarvan de naam Luik is, gelegen aan de rivier die de Maas heet.⁴⁹ Voor de bisschop echter lag roem in het verschiet, en voor de dienaren straf.

Plattegrond en topografie van de romeinse villa van Luik, bewoond door Lambertus (tekening: IPW - Service de l'archéologie (MRW); ontwerp: D. Henrard et P. van der Sloot; uitwerking: K. Dethier et M. van der Sloot).

<Nachtelijk officie>

12.

Toen de man Gods Lambertus in die tijd in het genoemde dorp Luik kwam, stond hij rond middernacht alleen op, zoals hij gewoon was. Hij liet zijn leerlingen achter en ging alleen in de nacht toegewijd bidden. Heel zijn hoop op God gericht, bleef hij onder gezang van psalmen en beoefening van de vigilies bidden bijna tot de opgang van de zon. Daarna kwam hij terug, en met zijn hand hield hij een stok vast en klopte op de deur van de kamer, en riep hij zijn leerlingen met de woorden: “Wordt wakker en staat op! Het uur nadert en het is er al, dat wij voor de Heer *in de ochtendvreugde psalmen* moeten zingen.⁵⁰ Nadat de broeders opgestaan waren, celebreerde hij samen met hen de metten. Na het officie vervuld te hebben, ging hij terug in het huis.⁵¹ En indachtig zijn zo grote inspanningen en de goede werken, die hij met toenemend resultaat steeds vanaf zijn jeugd had volbracht, bracht hij ook juist deze nacht, zoals hij gewoon was, geruime tijd wakend door. Vanwege een grote vermoeidheid – hij was immers zeer bezwaard – ging hij naar bed, en wilde enige rust nemen. Maar liggend op het bed, rustte hij niet in diepe slaap, maar wachtte hij tot hij kon sluimeren in een weldadige slaap.

<Aanval van de moordenaars>

13.

Maar toen het ochtend werd, toen de stralende dageraad de dag deed aanvangen, ging een knaap van zijn dienaren, genaamd Baldoveus, die in die nacht de opdracht had vóór het apostolische huis te waken, naar buiten naar het toegangsportiek van dat huis.⁵² En hij zag een grote menigte komen, een vijandig leger, met ruiters en voetvolk, bedekt door een wolk die meetrok. Enigen, die in dat leger meetrokken, zagen boven het huis waar de apostolische heer verbleef, in de hoogte tussen hemel en aarde het teken van het kruis van de Heer, helderder blinkend dan metaalgoud. Het was een grote menigte strijders, optrekkend ter oorlog, zij waren bekleed met harnassen en helmen, gewapend met schilden, speren, zwaarden en pijlen in pijlkokers. De gewapende mannen gingen vóór Dodo, de goddeloze *zoon des verderfs*⁵³ uit, knarsetandend. Als roofzuchtige wolven wilden zij het lam van de Heer als slachtoffer verslinden, hij die Christus beloofde temidden van de wolven te plaatsen.⁵⁴ Toen dus Dodo en de grote menigte van zijn kornuiten met hem naderbij kwamen, en begonnen binnen te komen door de deuren, en de omheining te vernielen en te beklimmen, en de genoemde knaap dit zag, ging hij het snel aan de bisschop melden.

14.

De bisschop, nog niet in slaap, probeerde nog steeds te sluimeren in een weldadige rust, niet wetend dat het uur van zijn dood nabij was. Toen hij het bericht hoorde, stond de priester Lambertus snel op, en op blote voeten nam de sterke strijder onmiddellijk een zwaard in de handen om tegen zijn vijanden te strijden,⁵⁵ en Christus die hij altijd te hulp had gevraagd was niet ver van hem. Maar ten overstaan van de Allerhoogste nam hij een besluit dat tot een eeuwigheid zou blijven en stilzwijgend vertrouwde hij op de Heer. Onmiddellijk van mening veranderd, gooide hij het zwaard van zich weg op de grond, en zei: “Als ik vlucht, ontwijk ik het zwaard. En als ik blijf, moet ik of sneuvelen of overwinnen. Maar de overwinning zal mij nooit ontgaan. Het is beter voor mij te sterven in de Heer, dan de strijd aan te gaan tegen goddeloze handen”. Toen hij dat zei, zie, de goddelozen stonden plotseling aan de deur van zijn huis, en zij plantten de speren in de wanden van het huis, en enkelen kwamen al binnen.

15.

Toen stonden zijn twee neven Petrus en Autleucus op, ze grepen stokken vast, en begonnen degenen die het huis binnengekomen waren heftig te slaan. En al snel verdreven ze hen uit het huis. Toen zei de man Gods, de heilige Lambertus, tot zijn neven en tot zijn jongeren, die in het huis aanwezig waren: “Als jullie mij met een wederkerige liefde beminnen, bemint dan Christus zoals ik Hem bemin, en *belijdt uw zonden*⁵⁶ aan Jezus. Ik echter moet ontbonden worden en met de Heer leven”.⁵⁷ Eén van zijn neven, Autleucus, zei tot hem: “Hoort u niet wat de vijanden van God buiten roepen? Steek de zaak in brand, dat het huis in vlammen opgaat en zij levend verbrand worden”. Toen antwoordde de man Gods, de heilige Lambertus: “De wreedheden van de vervolgers mogen wij niet vrezen, want bij het oordeel zullen zij verbranden, en zal het vuur hen verteren tot het merg, *totdat ze zijn neergeslagen*.⁵⁸ *In God hebben wij kracht. Hij vernietigt onze vijanden*”.⁵⁹ En hij zei tot zijn neven: “Denkt als schuldigen ook terug aan uw vergrijp, want gij hebt u aan een misdaad bezondigd. Weten jullie niet dat de Heer de zondaars niet twee maal veroordeelt en de zonden niet ongestraft vergeeft? Wat jullie toen als goddelozen gedaan hebben, ontvangt nu daarvoor het loon.⁶⁰ Waarom komen jullie naar mij toe? Treedt hen dus tegemoet, en hetgeen jullie gegeven hebben, ontvangt het heden als oordeel van de Heer. Beter is het jullie vlees over te geven om uiteengerukt te worden, en *jullie handen zuiver te houden*,⁶¹ opdat jullie geest gered zal worden op de dag des Heren tot in eeuwigheid”. Toen antwoordde één van zijn neven, Autleucus: “Lees nu in het boek van de Heer, uw God, en voltooi zijn werk dat u gelukkig begonnen bent. En zoals de Heer het wil, zal het ons geschieden”.⁶²

16.

Toen nam de heilige man het psalmboek ter hand, en vond als eerste zin:⁶³ *“Omdat de Heer het bloed van zijn dienaren vraagt”*.⁶⁴ Zoals Zacharias, die ze tussen de tempel en het altaar hebben vermoord,⁶⁵ en terwijl hij stervende was, zei: *God moge het zien en het wreken*,⁶⁶ zo bleef ook hij onoverwonnen en krachtig. Toen de bisschop voorkennis kreeg van de dood in de hinderlaag, en toen hij het geraas en het gekrijs hoorde en plotseling voelde dat het huis omsingeld was, zei hij tot zijn neven: “Schuldig waren jullie in de misdaad van de moord. Ontvangt nu wat jullie toen gedaan hebben, goed wetende dat de Heer, als rechtvaardige Rechter, zondaars niet tweemaal veroordeelt”. Hij spoorde zijn dienaren en knechten aan: “Hoor, dierbaren, het laatste oordeel van mijn kleinheid. Ontvangt met dank de woorden uit mijn mond. Als jullie mij met wederzijdse liefde beminnen, span je dan nu in om de geboden van God te vervullen, *belijdt Jezus jullie zonden*.”⁶⁷ Als jullie mij waarachtig beminnen, bemint dan ook Christus zoals ook ik dat doe. Maar ik moet ontbonden worden om met de Heer te leven.⁶⁸

<Moord op Lambertus en transport van zijn lichaam naar Maastricht>

17.

Toen hij dit gezegd had, en allen uit zijn slaapkamer had verdreven, ging hij plat op de bodem liggen, en hij strekte zijn armen uit naar het kruis, en bad onder tranen. En onmiddellijk kwamen de beulen, gingen het huis binnen. Toen hij dit gezegd had, en allen uit zijn slaapkamer had verdreven, ging hij plat op de bodem liggen, en hij strekte zijn armen uit naar het kruis, en bad onder tranen. En onmiddellijk kwamen de beulen, gingen het huis binnen, en doodden met het scherp van het zwaard allen die zij daar vonden.⁶⁹ Maar één van hen, die op het dak van de slaapkamer was geklommen, waar de heilige Gods aan het bidden was, trof hem met een spies. Hij, zijn zalige levensloop volbrengend, gaf de geest.⁷⁰ Hem bewezen de engelen trouwe dienst, en brachten met grote luister zijn ziel naar het Paradijs. Het lichaam van de heilige man werd door enkelen van zijn dienaren, die buiten waren en konden ontsnappen, in een bootje gelegd, bedekt met een eenvoudige doek, en ze vaarden hem naar zijn stad.

<Begravenis in Maastricht>

18.

Toen een boodschapper in de steden aankondigde dat de heer Lambertus de marteldood had ondergaan, sidderde de gehele streek, en allen zeiden tot elkaar: “Als hij nog langer in de wereld had gewoond, zouden zijn goede werken nog vermeerderd zijn. Daarom – wa-

De moord op Lambertus. – Diptique Palude, ca. 1488.

De schedel van Lambertus in de reliekhouders van het borstbeeld van de kathedraal van Luik. – Luik, Schatkamer van de Kathedraal.

De moord op Lambertus. – Psalterium van Lambert le Bègue, Université de Liège, ms. 431A.

De moord op Lambertus. – Raam in het transept van de kerk van Sint-Pieter Beneden, door Frans Slijpen (1947).

Het lichaam van Lambertus wordt met een boot overgebracht naar Maastricht. – Raam in het transept van de kerk van Sint-Pieter Beneden, door Frans Slijpen (1947).

ren wij maar met hem gedood! – kunnen wij zijn afwezigheid niet verdragen”. En terwijl zij zo spraken, konden ze de tranen niet bedwingen, toen de boodschapper wegsnelde, en alle straten werden vervuld van gepraat, uit heel de stad klonk geweeklaag, allen waren vervuld van droefheid en angst, de aanzienlijken huilden bitter in stilte. Toen dus het lichaam in de haven aankwam, haalden zij het uit de boot waar het was neergelegd, en brachten het op

Het lichaam van de bisschop-martelaar komt aan in de haven van Maastricht. – Detail van een raam van de Sint-Servaaskerk van Maastricht.

Dit prentje beeldt Lambertus af tussen het wapen van Maastricht en het perroen van Luik. Hij staat vóór de Lambertus-kapel van Sint-Pieter, gebouwd op de plaats van het merovingisch grafveld van Sint-Pieter. Deze afbeelding getuigt van de late traditie die de begraafplaats van Lambertus in Sint-Pieter situeert. – F. Tuinstra, XXI Heilige Bisschoppen van Maastricht (Maastricht - Vroenhoven 1955) 75.

een draagbaar naar de Sint-Petrusbasiliek.⁷¹ De geestelijken brachten de nachtwake door met hymnen, het volk met geweeklaag, overal werd beurtelings de wacht gehouden. De volgende dag durfden zij geen versierd graf voor hem te maken. Onder grote angst werd de heilige in het graf van zijn vader, te samen met diens stoffelijk overschot, begraven, en zeer snel met een steen bedekt. Daar werd met grote eer de wacht gehouden, werd het graf be-

schut, en rustte hij in glorie, wachtend op de verrijzenis. Op de uitvaartdienst kwam bijna de hele stad. Voor een dergelijke begrafenis vergoot de herder zijn bloed, tot het einde, en hij is neergelegd in de engte van een graf.

<Engelenzang>

19.

Engelen van God bewaakten zijn graf, dag en nacht psalmen zingend, in die basiliek, terwijl ze de zeer zoete melodie lieten weerklinken te samen met andere, daarop gelijkende melodieën. Velen uit die plaats hoorden het en verwonderden zich. Ze wilden de basiliek wel binnengaan, maar niemand durfde binnen te treden. Wanneer zij naderden tot het heilige plaats, om duidelijker te horen, zwegen de stemmen van de psalmodiërende engelen even, en wanneer ze wat verder terug gingen, weerklinken de gezangen zacht in hun oren. Zo bleven de engelen dienstbaar. O onuitsprekelijke Macht, Schepper van het menselijk geslacht! Wie kan de barmhartigheid doorgronden van U, die U verwaardigd hebt zo grote wonderen te tonen aan Uw dienaren, wie is het waardig dit alles aan Uw dienaren te tonen, dat Gij niet alleen iemands ziel, maar ook zijn levenloze lichaam door de engelen laat bewaken? Wie kan nog twijfelen aan Uw beloften, Verlosser van de wereld, die niet toelaat dat het menselijk geslacht verloren gaat?

<Diefstal van de kam>

20.

Hierna blonk, in het genoemde dorp Luik, in de slaapkamer waar de heilige Gods zijn gelukzalig bloed vergoten had, herhaaldelijk een licht dat door goddelijke macht ontstoken was, zelfs zo dat heel het huis blonk als een straal van de zon. Daar was ook een kam van de bisschop blijven liggen, van zeer goede kwaliteit. Een vrouw zag die kam, en door hebzucht bewogen pakte ze hem weg en nam ze hem mee naar huis. Maar in een nacht verscheen de heilige Lambertus in visioen aan de man van die vrouw, genaamd Theodoinus, en zei hem vriendelijk maar met aandrang: "Uw echtgenote moet onze kam teruggeven, die zij ten onrechte bij zich houdt". Uit de slaap ontwaakt, vertelde hij het visioen aan zijn echtgenote. Maar zij schonk geen aandacht aan het visioen, en gebruikte de kam zonder schroom. Korte tijd daarna verscheen hij voor de tweede maal aan genoemde Theodoinus, en gelastte hem met een zware dreiging hetzelfde dat hij eerst vriendelijk verzocht had. En als iemand die uit een boot stapt met een stok in zijn hand en de boot wegduwt, zo stootte hij hem, in het visioen, plotseling met een slag in de borst. Daar verscheen weldra een ongeneeslijke wond, waaruit etter en bloed bleven stromen. Toen gaf hij beangstigd terug wat hij na vriendelijke woorden niet had begrepen.

<Genezingen van blinden>

21.

In het reeds genoemde dorp Luik werd een blinde, genaamd Baldigislus, in een visioen aangespoord om op te staan en de wacht te gaan houden bij de plek waar de man Gods was vermoord. Gewekt uit de slaap, kreeg hij onmiddellijk zijn eigen licht in de ogen terug, alsof hij er nooit van beroofd was geweest. En uit gehoorzaamheid gehoor gevend, bleef hij met vreugde de wacht houden, God lovend en de heilige Lambertus, om wiens verdienste hij nu het levenslicht ontving.

22.

Weer een andere man in dezelfde plaats, van naam Raganfridus, die de twee lichten van het hoofd moest missen, op dezelfde wijze in een droom aangespoord, begon vroom de plek te reinigen. Toen hij tenslotte het licht ontving en genezen was, hield hij niet op de plaats te bedienen. Toen zij dat hoorden, begonnen de mensen de heilige Gods iedere dag waardige eerbied te geven, en die plek met grote zorgvuldigheid te vereren. En toen het volk al begonnen was om daar een basiliek te stichten,⁷² en over de hele wereld de wonderen gehoord werden die de Heer voor zijn dienaar zich verwaardigde ten toon te spreiden, gaven alle volkeren eer aan God.

23.

In die dagen was er een blinde maagd, genaamd Oda. Toen zij de tekenen en de duidelijke wonderen van God begreep, ondernam zij met groot geloof de tocht naar de heilige plek. Toen zij naderbij kwam, en degenen die met haar waren de plek met eigen ogen konden zien, gaven zij haar te kennen dat ze dichtbij waren. Zij begon met vreugde uit het diepst van haar hart de naam van de heilige man aan te roepen. En onmiddellijk gaf de Heer haar een helder licht in haar ogen. God dank zeggend, kwam zij aldus bij de bedoelde plek. Daarna stroomde een hele volksmenigte van beide geslachten samen, ouderen en jongeren, om de basiliek ter ere van de heilige te bouwen. En zo, met de hulp van de Heer, werd zij snel voltooid. Eveneens werd, daar waar de maagd door haar geloof het licht had ontvangen, als getuigenis een basiliek in zijn naam gebouwd en gestadig vereerd. En reeds richtten de gelovigen en de vrome Godvrezenden een grafzerk op, en versierden haar met smeedkunst. En ze plaatsten haar op de plek waar de bisschop was doorboord. Daar verricht de Heer dagelijks grote en talrijke wonderen.

<Bestrafing van de moordenaars>

Onder : de bestrafing van de moordenaars, die elkaar vermoorden.
Boven links : overbrenging van het lichaam van Lambertus van Luik
naar Maastricht. Boven rechts : overbrenging van het gebeente van
Lambertus van Maastricht naar Luik. – Raam van de basiliek Saint-
Martin te Luik.

24.

Na een jaar verscheen de heilige man Lambertus in een nachtelijk visioen aan de schatmeester, genaamd Amalgisus, die vroeger zijn rechter was. Vriendelijk begon hij met hem te spreken, en hem te informeren over de reden van zijn komst. Hij zei: "Wij bezochten Rome, en toen wij daarvan teruggekeerd waren, waren wij bezorgd over onze vriend Dodo en zijn gezellen. Het is tijd dat zij hun schuld betalen, en een rechtvaardige en waardige beloning ontvangen voor wat ze ons in hun goddeloosheid hebben gedaan". Na het visioen volgden op de woorden onmiddellijk de volgende gebeurtenissen. Dodo, die als eerste en voornaamste de moord op de bisschop had beraamd, werd door de goddelijke wraak getroffen. Uit zijn mond braakte hij zijn verrotte en ontbonden ingewanden uit, en zo beëindigde hij zijn ongelukkige en slechte aardse leven.

Na veel wereldse praal, werd hij

in de diepte van de hel geworpen, waar hij in eeuwigheid gekweld wordt. Andere naaste bloedverwanten, die niet te tellen zijn, die erbij betrokken geweest waren, doodden elkaar met het zwaard. Degene die hem eigenhandig doorstoken had, werd door zijn eigen broer wreed vermoord, en blijft diep in de hel geborgen. Anderen werden door duivels gekweld, gillend en huilend met allerlei stemgeluiden, huiverend voor de naam van de heilige Gods en roepend, met beestachtig en mismaakt gedrag, dat de menselijke natuur slechts met ontsteltenis kan aanhoren. Veel slechte, smadelijke en gruwelijke dingen richtten de duivels

aan in hun lichamen tot het einde van hun levensdagen, en ze werden door hun verderfelijkheden ontbonden in de onderwereld. Wat zouden we nog meer over hun ellendige, ongelukkige en bittere dood vertellen? Want, als we alle smadelijke gebeurtenissen zouden willen vertellen, dan zou de dag eerder eindigen dan ons verhaal. Immers, korte tijd na het visioen over de menigte van de vijanden die met de hofbediende Dodo bij de moord op de heilige Lambertus waren, haalden weinigen het einde van het jaar. Zij werden geminacht, bleven buiten zinnen en verloren hun geheugen, en om een voorbeeld te stellen werd hen voor enige tijd een uiterst bitter leven gegund. Maar de martelaar van Christus, de heilige Lambertus, voor de eeuwigheid gekroond, overwint met Christus en behaalt de palm der overwinning. Ontvangen in de schoot van Abraham,⁷³ jubelt hij met alle heiligen in eeuwigheid.

<Overbrenging van Lambertus van Maastricht naar Luik>

25.

Dank zij de Heer, kunnen wij ook vertellen dat onlangs, na jaren, de heilige Lambertus in visioen is verschenen aan iemand.⁷⁴ Hij kwam bij hem staan en droeg hem op om zonder talmen zijn lichaam naar Luik terug te brengen. En het werd ook op velerlei wijze geopenbaard aan priesters en aan Godvrezende mannen. Hubertus, die vroeger zijn leerling was geweest,⁷⁵ was toen bisschop in die streek. Toen hij kennis nam van deze wonderen, haastte hij zich met vreeze Gods een onderzoek in te stellen. Toen hij alles zorgvuldig had nagegaan, toen begon hij, nadat in een vergadering, die hij hierover belegd had met de ouderen van die plaats, datgene bevestigd was, wat met Gods wil verkondigd was – dat wil zeggen dat het iedereen helder voor ogen stond – zijn best te doen om het in vervulling te doen gaan. Toen beval hij in aller ijl voorbereidingen te treffen om het heilige lichaam met glans en zonder afwachten naar de vastgestelde plek te brengen.⁷⁶ Ze maakten ook klederen klaar en elk versiersel dat nodig was. De bisschop kwam met priesters en diakens en geestelijken, vol overgave psalmen zingend, en met een grote menigte christenen die erbij waren en waakten, namen zij de grafsteen boven het lichaam van de heilige martelaar weg en het deksel van de lijkst. Het heilig lichaam dat zo blootgelegd was, scheidde alsmaar een zoete geur af. Het waardige en heilige lichaam vonden zij intact en ongeschonden. Dat was in het 13e jaar.⁷⁷ Toen nam de bisschop het met vrees en grote zorgvuldigheid uit het graf. Zij deden het de nieuwe, kostbare gewaden aan. De stoffen waarmee het tot dan toe was bedekt, werden door de dienaren met grote zorg bewaard en verzegeld. En zo geschiedde het dan ook, dat, terwijl van alle kanten koorgezang van psalmzangers en de klank van gewijde cimbalen luid weerklonk, en de welluidende, zeer zoete melodien van allerlei instrumenten zich daarmee vermengden, heel het volk de stad in beroering bracht door zijn weeklachten. De zang van de antifonen klonk in koor en het treuren van het volk zette het huilen voort, en

deze woorden waren vanwege de grote droefheid nauwelijks te horen: “Aan wie, goede herder, vertrouwt u de redding van uw volk toe? Gij, troost van de armen, kracht van de zwakken, licht der volkeren, verlaat niet hen die gij tot nu toe hebt getroost”.

26.

Aldus volgde hem een grote menigte. Ze gingen op weg met de heilige. Het volk werd aangemoedigd in de plaats die Nivelles heet. Daar gebeurde het dat een arme blinde man naderbij kwam. Al vóór hij de draagbaar kon aanraken, herkreeg hij het licht. Daarna volgde hij de stoet met grote vreugde, lof en dank brengend aan God schreeuwde hij iedereen toe. De menigte ging daarvan weg en hernam de tocht naar het dorp dat de naam Herstal draagt. Toen zij daar een weinig bleven, werd ter vermeerdering van het geloof van het volk en de roem van de heilige, in die plaats een kreupele gebracht, die met luide stem de Heer aanriep. Toen deze de draagbaar zag, herkreeg zijn lichaam plotseling weer kracht en sterkte, en hij volgde hem, en het hele volk loofde God. En in de voornoemde plaatsen, waar de Heer zich verwaardigd had deze wonderen te bewerken, werden door de gelovigen en vrome christenen basilieken ter ere van de heilige Lambertus gebouwd en grotelijks vereerd.

27.

Hierna kwam de hele menigte met de heilige aan op de gekozen plek.⁷⁸ Er heerste een grote stilte. Alle bewoners van die plaats kwamen hem tegemoet. In vreugde en jubel ontvingen zij hem, en zij maakten voor hem een waardig graf. Daarin plaatsten zij een monument, met veel zilver en goudwerk gemaakt, op zijn lichaam. Door de machtingen werd daar een zo grote hoeveelheid aan goud en edelstenen in de vorm van gespen en allerlei andere sieraden geschonken, dat het voor een verteller nauwelijks uit te leggen is. Daar werden deze prachtige geschenken op passende wijze opgesteld, en hier wordt de eerbare herinnering bewaard en iedere dag meer en meer vereerd.

De Lambertus-kapel in Herstal. – Gravure uit : Alexandre Schaepkens, Dessins et notes pris dans le pays de Liège du temps passé (Brussel-Luik-Maastricht 1883) 15.

28.

Blinden herkregen aldaar het licht, kreupelen herstelden zich, leprozen werden gereinigd, lammen werden genezen, door de Duivel bezetenen vonden genezing. Maar wie kan de wonderen die de Heer God daar voortdurend bewerkte allemaal stuk voor stuk verhalen, de lichtende tekenen, getoond aan wie op deze plek zijn toevlucht neemt tot het heilig lichaam? Ook al zouden we alles wat er is gebeurd willen opschrijven, het zou vervelend worden voor de lezers. Ook al vertellen wij er minder over, de vele soorten boeien van hen die ermee gekluisterd waren, die heden bij het graf zijn opgehangen en als bewijs getoond worden, leggen ten overstaan van allen getuigenis af. Verbrijzelde en gebroken spalken worden getoond, veel gebroken kettingen en beenklemmen zijn te zien, zoals voor iedereen duidelijk zichtbaar is, de krachtig geworden voeten van kreupelen vinden hun kracht weer terug. Zij die gekweld werden door verschillende ziektes worden daar genezen, waarvan we in dit werk weinig uiteenzetten, maar er zonder twijfel heel veel van kennen, omdat er in korte tijd veel is gebeurd. Maar wie kan de waarde vatten van wat er in de komende tijden gaat gebeuren, hoeveel en hoe grote dingen er gaan gebeuren, omdat de tekenen en wonderen bij het graf van de bisschop en martelaar tot heden niet ophouden, door de hulp van onze Heer Jezus Christus, die met de Vader leeft en heerst, in eeuwigheid? Amen.

29.

Ik echter, onwaardige dienaar, door een gunst van de Heer, heb een en ander uiteengezet als een aangenaam werk. Ik vraag u, aandachtige lezers, dat u de eenvoud van ons verhaal niet in ieder opzicht wilt minachten, omdat wij wellicht met meer welsprekendheid deze eerlijke woorden hadden kunnen uiten. Maar het is waarlijk niet de overvloed aan woorden die gewaardeerd moet worden, maar de genade, die niet aan menselijke kracht kan worden toegekend, maar als een gave van God geprezen moet worden. Nu, vraag ik u, dat niemand mij kritiseert, dat ik de lof van Zijn naam telkens weer opnieuw heb herhaald. Er staat immers geschreven: *Laten wij de Heer loven in zijn heiligen*,⁷⁹ en verder: *Laten wij de glorierijke mannen loven*,⁸⁰ en de rest. En wanneer gij er vurig naar verlangt om deze zelfde lofprijzing te verbinden met de liefde tot Christus, weet dan dat ook ik in het gedane werk niet overmoedig was, dat ik niet uit overschatting van mijn krachten de last van een dergelijk gewicht op me heb genomen, hoewel ik mij onkundig wist en onervaren verteller, maar gedwongen door gehoorzaamheid aan de zaak heb ik gedaan wat ik kon, in de vrees te vervallen in de schuld van het zwijgen, als ik de wonderen die mij bekend zijn, als *de trage dienaar*,⁸¹ zou verzwijgen en verbergen. En ik zou het als een misdaad beschouwen als ik het voedsel van een kleine stimulans, die ik dank zij een hemelse gave in mijzelf heb kunnen voelen, vanuit een gierig stilzwijgen, aan niemand gegeven had. En terwijl ik mij erop toelagde de hoeveelheid talenten zorgvuldig te bewaren, vreesde ik het oordeel te horen van het begraven geld.⁸² Daarom heb ik niet de afkeuring van de lezer willen opwekken door

hem te vermoeien met een uitvoerig verhaal, maar heb ik het leven van de heilige bisschop en martelaar kort samengevat.

Lof breng ik aan U, Heer Jezus Christus, Zoon van de levende God, ware God en mens, die heerst zonder einde in eeuwigheid. Nederig beveel ik U mijn ziel en mijn lichaam aan, Uw zachtmoedigheid kome mij, eenvoudige onkundige, te hulp. Dat mijn tong U in eeuwigheid mag loven en prijzen in glorie, vanuit een vroom gemoed. Aan U de glorie, die als drie en één leeft en heerst. Amen.

De oudste levensbeschrijving van Hubertus, bisschop

Proloog⁸³ van de levensbeschrijving van de heilige Hubertus, bisschop.

Nu ik de levensbeschrijving van de heilige bisschop Hubertus op schrift ga stellen, vraag ik dat mij in dit werk de gunst ten deel moge vallen van Hem, die zeer genadig heeft beloofd voor de toekomst de Gever van gaven te zijn voor hen die het vragen. Immers, nu ik er toe overga de levensloop van deze heilige bisschop met de pen te beschrijven, zijn mijn krachten niet toereikend, omdat de onervarenheid het niet toelaat. Ik probeer het toch met de vaardigheden die ik heb, want ik stel mijn hoop in Hem, die zegt: *“Ik heb jouw mond geopend en ik zal hem vullen”*.⁸⁴ En ter wille van de lof die we hem ten zeerste verschuldigd zijn, wordt waarlijk het wonderbaarlijke verkondigd dat wij in Zijn heiligen vinden, naar het getuigenis van de Verlosser, die zegt: *“Zonder mij kunt gij niets doen”*,⁸⁵ en verder zegt de psalmist: *“Looft de Heer in Zijn heiligen”*.⁸⁶ Daarom geloven wij dat wij geenszins onze lippen op elkaar moeten drukken om zo alles te verzwijgen wat, openbaar gemaakt, tot voorbeeld voor goede handelingen strekt, en degenen die het navolgen zonder twijfel deelgenoot maakt met de heiligen. Door sommigen van mijn vrienden wordt gevreesd dat alleen eenvoudige en minder belezen mensen het werk ter hand zullen nemen, en dat, als het in handen zou komen van ervaren lezers, vanwege de onhandige woordkeuze en de onsamenhangende teksten door hen bespot zouden worden. Maar ik ben er in het geheel niet bevreesd voor hen, wier streven het is de navolging der heiligen te verhalen aan broeders, opdat zij des te meer worden aangespoord door het leven van hen wier liefde uitgaat naar het hoogste vaderland. En met nog meer nederigheid vraag ik aan de ervaren en kundige lezers, en me als het ware in het stof wentelend voor eenieders voeten, dat zij mijn onhandigheid en de ongepaste woorden vergeven, en als zij er iets te corrigeren in vinden, het met een waardige verbetering uitwerken. Het is immers passend met de grootste ijver het leven der heiligen aan de mensen openlijk bekend te maken, zodat het velen tot profijt kan zijn. Want, volgens het gezag van het Evangelie, *“steekt niemand een lamp aan, en zet die in een verscholen hoek of onder de korenmaat, maar op de standaard, opdat zij kan lichten voor allen die in het huis zijn”*.⁸⁷ Nu dus, in de naam van de Ondeelbare Drieëenheid, zal ik proberen de vertelling ter hand te nemen, hoe de heilige Hubertus tot de bisschoppelijke waardigheid is verheven, welk leven hij in zijn bisschopsambt leidde, en welk gelukzalig einde zijn leven had. Dit zal ik in het nu volgende werk uiteenzetten, omdat ik te meer alles naar waarheid over hem kan vertellen, daar ik als huisgenoot in zijn aanwezigheid heb geleefd.

In de naam van de Heilige en Ondeelbare Drieëenheid, begint hier het leven van de heilige en allerzaligste Hubertus, bisschop, die wordt herdacht op de 3e voor de nonen van november [= 3 november].

<Hubertus wordt bisschop>

I.

De allerzaligste bisschop Lambertus, toen hij veertig jaren het bisschopsambt had vervuld,⁸⁸ ontving dus als bekroning op zijn strijd de palm van het martelaarschap, en kreeg deel aan het gezelschap der martelaren, en jubelt in eeuwigheid. Na zijn heilige marteldood, wekte de Heer, die Zijn leven heeft gegeven voor Zijn schapen, maar niet toelaat dat Zijn kudde door de venijnige beten van wolven zou worden verscheurd, voor hen een herder op, die naar Zijn wil herder van de kudde zou zijn,⁸⁹ en navolger van zijn voorganger. Hubertus werd dus gekozen tot bisschop en met grote eer op de bisschopszetel geplaatst.⁹⁰ Nadat hem dit ambt was toevertrouwd, beijverde hij zich in de voetsporen van de heiligen te treden. Volgens een goede raadgeving, naar het gebod van de Heer, die zegt: “Ga, verkoop alles wat je bezit en geeft het aan de armen, en je zult een schat in de hemel hebben, en kom en volg mij”,⁹¹ was hij vrijgevig voor de behoeftigen, een verkwikker voor de armen, een steun voor de wezen, een trooster voor de weduwen, een hulp voor de bedrukten, medelijdend met de hulpelozen, bezoeker van kloosters, vader van de ongelukkigen, behulpzaam in de nood, met woorden van troost voor hen die door treurnis geschokt zijn, iemand die door

Hubertus wordt onderricht door Lambertus. – Detail van een raam van de Sint-Servaaskerk van Maastricht.

de vensters geschenken aan gevangenen gooit, uitstekende schenker van alle gaven, ruimhartig in het geven van aalmoezen, altijd geld in zijn mantel bij zich dragend, niet doof voor hen die tot hem roepen, altijd klaar om te geven. Een tijdlang, met de hulp van Jezus, hield hij de weldaden van zijn meester, de heilige bisschop Lambertus in gedachten.⁹² Zo hield hij altijd ook diens marteldood in gedachten, die nog kort geleden gebeurd was. Inwendig had hij pijn en treurde hij, en hij kon zijn droefheid niet door de tranen uit zijn ogen verzachten, maar hij bevochtigde zijn bleke gelaat en zijn wangen door zijn tranen de vrije loop te laten, en hij zei met een bitter gemoed: "Armzalige, ik was niet eens waardig met hem gedood te worden..."⁹³

Hubertus wordt bisschop gewijd. – Detail van een raam van de Sint-Servaaskerk van Maastricht.

<Overbrenging van het lichaam van Lambertus>

2.

Terwijl hij hierover reeds twaalf jaar sprak en er vaker over discussieerde,⁹⁴ werd hij door meerdere visioenen en door boodschappers aangespoord om het lichaam van zijn heilige leraar, de gelukzalige Lambertus, vanuit de stad Maastricht uit het graf, waarin hij begraven lag, te verheffen en naar de plaats te brengen waar die heer was gestorven.⁹⁵ Toen hij dit hoorde was de bisschop vervuld van grote vreugde, en onderzocht hij ijverig of hier Gods wil geschiedde. Weldra kondigde hij in de vele kloosters in zijn parochie⁹⁶ lange vastenperiodes af, om precies te weten hoe de opdracht van de hemel vervuld moest worden. De uitverkoren man, immers, de heer Hubertus, beraadde zich in het dertiende jaar, en bracht een ontzaglijke menigte samen van geestelijken en andere mensen, waarbij zich ook bisschoppen en priesters voegden, en te samen gingen zij naar de stad waar de heilige rustte. Zij vierden daar de uitvaart, namen met eerbied de steen weg van het graf, legden het lichaam van de heilige met kruisen en flambouwen op een draagbaar, gingen weldra op weg, en gingen

Hubertus laat in Maastricht het gebeente van zijn voorganger Lambertus verheffen. – Gravure uit : *Hubert le Prevost, Leven van de H. Hubertus*, Brugge, 1463 (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

met vreugde terug naar de plaats van zijn heilige dood, want er was een overvloedige geur van zachtheid.⁹⁷ Maar wat voor wonderen zich vervolgens voordeden tijdens deze tocht, voor zover ze te achterhalen is, is al behandeld in de handelingen van die heilige.⁹⁸ Met onuitsprekelijke lof werd hij overgebracht naar de basiliek, die zijn opvolger voor de heilige in gereedheid had gebracht,⁹⁹ en hij begroef hem daar met roem in een nieuw graf.

Overbrenging van Maastricht naar Luik van het gebeente van de H. Lambertus. – Detail van een raam van de Sint-Servaaskerk van Maastricht.

<Bekeringswerk>

3.

Daarna gaf Hubertus, nog meer bevestigd in de vreze Gods, zich immer meer over aan de strijd, in vasten, in waken, in kuisheid, in lankmoedigheid, in alles de voorbeelden van de heilige vaders volgend, leraarde hij onverschrokken op de wijze der apostelen, en gaf daarbij zelf het voorbeeld. Voor de gunstig gestemden predikte hij, voor de ongunstigen betoogde hij.¹⁰⁰ En veel heidenen ontrukte hij aan de dwaling en deed hij er afstand van nemen, en uit de verste streken kwam men naar hem toe, en degenen die door het water van het doopsel waren gereinigd versterkte hij met de genade van de zevenvoudige gave.¹⁰¹ Door zijn onverdroten prediking bracht hij vele en ontelbare mensen die in zonde gevallen waren tot de weg van het heil. Veel afgodsbeelden en beeldhouwwerken, die in de Ardennen vereerd werden, vernietigde hij door ze in het vuur te verbranden. De dwepers die de as en de overblijfselen daarna godslasterlijk vereerden, veroordeelde hij tot een driejarige boetetijd. Op soortgelijke wijze vernietigde hij in Taxandrië en Brabant veel afgodsbeelden en veel beeldhouwwerken,¹⁰² en op verschillende plekken bouwde hij in zijn eigen zweet heiligdommen ter ere van de heilige martelaren. Helder als een zonnestraal lichtte hij op door zijn schittering die glans over het rijk der Franken uitstortte.

<Zondagsrust>

4.

En ook dit mogen we niet overslaan. Toen de zachtmoedige bisschop in zijn parochie in het dorp Wihou¹⁰³ was, op de tweede zondag van de Vasten, kreeg een vrouw de opdracht een slafelijk werk te verrichten, namelijk brood te maken. Maar al snel, toen ze dat deed, werden haar beide handen verkrampt. Onmiddellijk hechtten haar vingers zich aan het handpalmen, ze bleven vastzitten en de nagels drongen erin en bleven erin vastzitten. Maar onmiddellijk ging zij hard lopend en schreeuwend naar de heilige man, en aan zijn voeten riep zij onder tranen zijn hulp in. De heer kwam toen juist uit de kerk, in een mensenmenigte. Hij zei tot haar: "Ga in de naam van de Heer en doe boete. Verricht geen slafelijk werk meer op een heilige dag. Geloof slechts, en als je je eraan zult houden, zul je weer gezond worden". En onmiddellijk werden de gewrichten van de handen van die vrouw weer recht, en gezond ging zij heen, zij die gebrekkig gekomen was.

<Het regenwonder te Givet>

5.

En ook dit mag niet verzwegen worden, wat Christus heeft gedaan vanwege de verdiensten van zijn heiligen. In de plaats Givet¹⁰⁴ had die heer een stevig huisje, waarvan hij gebruik maakte wanneer hij met een vaartuig over de stroom van de Maas naar die streek ging. Het was herfst, de tijd dat alle waterstromen droger dan anders staan, en die waterstroom was zo droog dat het vee op die plek kon oversteken, terwijl een zwaar geladen schip in het geheel niet kon oversteken. Toen de priester dit hoorde, zei hij onmiddellijk, door smart getroffen: “Wat zullen we nu doen? Nu moet het werk dat wij wilden ondernemen, uitgesteld worden”. Ondertussen richtte hij stilzwijgend zijn blik op de hemel, en kort daarna zei hij tot zijn leerlingen: “Wie was het, *die bad dat het drie en een halfjaar lang niet zou regenen, en wederom bad, en de hemel gaf regen?*”¹⁰⁵ Toen antwoordde één van hen: “De profeet Elia”. Toen zei hij weer: “Ziet! Is immers nog niet altijd levend, Hij die toen vanwege de verdienste van Elia zijn gebed verhoorde? Laten ook wij vasten en bidden, en zijn grote goedheid zal doen wat Hij wil”. Al snel verdween het licht van de dag, en ving de donkere nacht aan, en onmiddellijk begon het in stukjes te regenen, en daarna kwam er een zo stromende regen, dat hij niet ophield totdat alle oevers van de rivier overstroomden. En het werk dat hij wilde verrichten kon hij voortvarend en blij beëindigen.

<Genezing van een bezeten vrouw in Maastricht>

6.

En ook dit moet opgetekend worden, waardoor Gods kracht door deze goede bisschop blijkt. In dezelfde tijd namelijk wanneer de kerk gewoon is een driedaagse vastentijd te onderhouden,¹⁰⁶ ging de heilige man Gods langs steden en burchten om te prediken. Toen kwam hij ook in Maastricht. Toen hij naar gewoonte met kruisen en relieken der heiligen en een grote toevloed van volk de stad uitging voor een bidtocht, en het volk dat hem toevertrouwd was de woorden van de Heer met zachtheid onderwees, zoals hij gewoon was, zei hij: “Als gij naar mij luistert en goed handelt, zult gij met mij het erfdeel van de Heer, de heerlijkheid van het hemelse Paradijs verkrijgen. Hij had dat net gezegd, of de Vijand werd door afgunst jegens hem verblind, en zie, midden in de menigte begon een vrouw, gegrepen door de Duivel, te schreeuwen. Toen hij haar hoorde, maakte hij een kruisteken over haar en gaf haar een oorveeg, en zij zweeg. Onmiddellijk, als dood, wierp zij zich trillend voor zijn voeten, en door haar mond vloeide haar ziekte weg op de grond, en ontruikt aan de Tegenstander, was zij genezen.

<Brand in het huis in Emael>

7.

Zo kwam hij tenslotte aan in het dorp Emael. Toen hij zich al te ruste wilde begeven, zeiden zijn koorknapen die van buiten kwamen dat ze schitterende vuurstralen uit de hemel hadden zien neerkomen. Maar toen hij naar buiten was gegaan, en aandachtig naar de sterrenhemel had gekeken, zei hij: *“De dag van de heer is nabij,”*¹⁰⁷ de dag van het oordeel is nabij. Hoe gelukkig is hij die gereed is!”¹⁰⁸ Toen hij dit gezegd had, kwam men hem aankondigen dat zijn huis in brand stond. Hij stond snel op, en liep gauw daarheen, en zei: *“Als God het zo wil, dat ik brand, ziel ik ben in Zijn hand”*. Wij hielden zijn handen vast, tilden hem op, en kwamen bij het huis. Wij wilden het huis binnengaan, maar zagen toen door de deuropening een dreigende vuurgloed. Daarop hief hij, staande tegenover de geweldige vuurgloed, zijn handen ten hemel, en hij zong: *“God, kom mij te hulp!”*,¹⁰⁹ en hij sloeg een kruisteken. Door de kracht van God sloeg het vuur in zichzelf terug en veroorzaakte verder geen schade meer, maar doofde omwille van zijn verdiensten.¹¹⁰ De verstandige priester voegde er aan toe: *“Die oude Vijand, die vandaag in de menigte al geschreeuw heeft verwekt, vervolgt ons nu, en staat ons niet toe van onze nachtrust te genieten”*. Na het zingen van de complete gingen wij rustig naar bed.¹¹¹

<Ongeluk bij het vissen en schipbreuk>

8.

Ook dit moet opgetekend worden, wat hem overkwam. Bij het dorp Nivelles ging hij vissen vangen. Omgord stond hij in een boot om dat werk te doen. Toen hij één van zijn handen boven de palen hield die vastgezet moesten worden, kon één van zijn dienaren de omhoog geheven hamer niet meer tegenhouden. Zonder dat hij het wilde, sloeg hij hem op de hand en verbrijzelde zijn vingers. Met zijn gewonde hand ging hij terug naar huis.¹¹²

Maar de volgende dag gelastte hij ons met het werk door te gaan. Maar toen wij nog maar net aan boord van de boot waren gegaan, stortten zich golven water over ons, waaide de wind, en plotseling kwam de boot in gevaar, die onder de waterspiegel openscheurde. De boot zonk, en wij allen die in de boot zaten vielen in het water. Toen de allerheiligste priester Hubertus hoorde wat ons allemaal gebeurd was, sloeg hij zich op de borst, richtte zijn ogen naar de sterrenhemel, keek onder tranen naar de hemelpool, en bad onder smekingen: *“Gij, Heer, Jezus Christus, aan Wie de zee en de wind gehoorzamen,”*¹¹³ Wiens voeten gewichtloos op de golven konden staan,¹¹⁴ *Wiens Geest in den beginne over de wateren zweefde,*¹¹⁵ voordat het licht werd, ik smee U nederig: reik ons Uw rechterhand.¹¹⁶

En waarom zou ik verzwijgen wat mij, zijn dienaar, bij deze gebeurtenis overkwam? Toen ik onder water was en naar beneden zonk, raakte een deel van mijn kleed vast aan die palen

De wonderbaarlijke schipbreuk. – Gravure: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

die waren geslagen. Ook al duwde ik tot drie maal toe, ik kon het niet er uit krijgen, maar omgeven door water zei ik: “Gij, die de Zee en het Droge hebt geschapen,”¹¹⁷ kom mij te hulp omwille van zijn heilige verdiensten”. Onmiddellijk kwam ik los, ik ontsnapte tussen twee palen, en al zwemmend bereikte ik ternauwernood de oever. En al zijn koorknapen kwamen er ongeschonden van af.

<Verschijning>

9.

Ondertussen lag de heilige Gods op een draagbaar en leed hevige pijnen, hij kon in de slaap geen rust vinden, maar voortdurend zong hij de lof van het gezang van David: “*Ontferm u over mij, God*”,¹¹⁸ en verder. De heilige atleet werd hevig gekweld, en nog drie maanden lang vloeide er etter uit zijn vingers. In een nacht gebeurde het dat, toen hij nauwelijks ingeslapen was, een boodschapper van de Heer hem in een nachtelijk visioen verscheen, en hem zei: “*In uw nood hebt gij mij aangeroepen, en ik heb u bevrijd en u verhoord*”.¹¹⁹ En hij toonde hem

de nieuwe basiliek, en zei: “*In het huis van mijn Vader zijn veel woningen*,¹²⁰ en de woning die u ziet zal ik u geven, zodat gij haar zult bezitten ten overstaan van de Heer in eeuwigheid”.¹²¹ En hij voorspelde zijn overlijden: “Uit uw nood zal ik u zeker na verloop van een jaar ont-rukken, en gij zult mij verheerlijken”. Toen schoot de priester wakker uit zijn droom, overwoog wat hij had gezien, en onthield de dag en de tijd, zoals hij het gezien had. En die droom deelde hij mee aan enkele van zijn leerlingen. Aldus gewaarschuwd gaf de dienaar Gods zich nog meer over aan nachtwaken, gebeden, vasten, en gaf hij dat jaar nog meer uit aan aalmoezen, volgens de tijd die hem voorzegd was.

<Aanwijzing van de plaats van het graf>

10.

Hoewel de almachtige God zijn atleet tot de bestemde prijs wilde roepen, zou deze tot de laatste dag blijven voortzetten. Omdat hij zijn bestemming had vernomen, kwam de uitverkorene Gods en allerheiligste bisschop naar de basiliek van de heilige martelaar Lambertus, die hij had uitgerust, en bleef lange tijd bidden vóór zijn graf. Onder tranen kuste hij het altaar, en alle broeders bedacht hij in zijn gebed, en vroeg hen ook voor hem te bidden.¹²² Daarna ging hij naar de andere basiliek, die hij zelf had gesticht ter ere van de Apostelen, om er te bidden. In die basiliek, vóór het altaar van de heilige Albinus, wiens relieken hij daar had opgenomen, zei hij, in gebed verzonken: “*De rechtvaardige zal in eeuwigheid herdacht worden*,¹²³ enzovoort. En onmiddellijk strekte hij zijn armen uit langs een muur en legde zijn handen op de stenen, en met voorspelende stem zei hij: “Geef opdracht om hier een graf te delven, want op deze plek wens ik, onwaardige arme man, te rusten, en bidt Christus voor mij, dat vraag ik u omwille van God, want mijn uur is nabij, en de dag komt snel

Detail uit een *Gezicht op Luik*, door Braun en Hogenberg, Keulen, 1572. Links van het bisschoppelijk paleis en van de kathedraal Saint-Lambert (nr. 21) ligt de kerk Saint-Pierre (nr. 14), herkenbaar aan haar hoge toren. Deze kerk werd door de H. Hubertus gesticht op het merovingisch grafveld, liet haar nog tijdens zijn leven bouwen, en bestemde haar als zijn grafkerk. De Sint-Petruskerk van Luik werd in 1811 afgebroken.

waarop ik moet verschijnen voor mijn Rechter”. Daarom hebben wij, volgens zijn opdracht, op de dertigste dag zijn heilig lichaam op deze plaats teruggebracht.¹²⁴

<Wijding van een kerk>

11.

Daarna vertrok hij naar *Bracbante*.¹²⁵ Er werd hem door enkele mensen gevraagd een basieliek te wijden.¹²⁶ Toen hij daarheen ging om dat werk te volbrengen, en toen hij de plechtigheid van de mis moest opdragen, vroeg een van zijn leerlingen hem: “Wat beveelt gij ons, dat we de plechtigheid lang laten duren of korter?”. Maar hij antwoordde: “Doe het vandaag zo breed en zo goed mogelijk”. Toen droeg de zalige Hubertus het offer op, met het koor van psalmzangers weerklinkend van zang op maat, met priesters en diakens die met wierook de gaven op het altaar brachten, als *een welriekende geur*¹²⁷ bij de kerkwijding op de tafel van de Heer ontvangen. En het volk dat er bij aanwezig was wekte hij in zijn prediking op, en van het derde tot het zesde uur predikte hij hen over het Evangelie. Hij zei tot hen: “*Doet boete*,¹²⁸ want de Dag van het Oordeel nadert en is nabij. *De dood zal niet talmen*,¹²⁹ zoals de Schrift zegt, door haar slaap zullen wij allen overmand worden. Als iemand onder u zichzelf gevangen voelt door een misdaad, of in zonde is gevallen, laat hij dan snel tot de heilzame geneesmiddelen naderen, zolang de deur nog open staat, opdat niet de ziel te samen met het lichaam sterft.¹³⁰ Laat hij van harte boete doen voor het kwaad dat hij deed. En gij, broeders, denkt en onderzoekt goed wat gij hebt gedaan, en neemt ter harte wat gij moet doen. Ik, armzalige zondaar, terwijl ik over u spreek, vrees voor mijzelf. Ik vermaan mij, al is het niet zo veel te doen als ik moet, maar tenminste zoveel als ik kan. Wie de bode ziet, moet de rechter vrezen. Zie! Mijn Rechter is nabij, die mij zal zeggen: Waar zijn zij die gij hebt onderwezen, waar zijn zij voor wie gij hebt gepreekt, waar heb ik u aangesteld om mijn kudde te leiden? *Geef rekenschap van uw beheer*,¹³¹ hoeveel hebt gij gedaan, hoeveel hebt gij gewerkt, hoeveel geld hebt gij voor mij verdiend? Wat zal ik, ongelukkige, dan antwoorden, ik, *onnutte knecht*,¹³² *wanneer Hij glorievol in zo grote majesteit verschijnt met zijn Engelen*¹³³ en Aartsengelen, *met Tronen en Heerschappijen*?¹³⁴ Moge de strenge Rechter komen, om op te eisen en te geven wat hij heeft beloofd. Dan zal ik, als ik iets goeds over u naar voren kan brengen, tot Hem zeggen: Zij zijn het, *die uw geboden hebben onderhouden*,¹³⁵ en door mijn onderrichting *Uw Wet niet hebben vergeten*.¹³⁶ En gij, *draagt gij uw korenschoven*¹³⁷ voor de Heer, tot eeuwige vreugde, en moge niet tegen ons gericht zijn dat vreeswekkend oordeel, dat die *slechte en onnutte knecht*¹³⁸ verdiende te horen, maar het begeerlijke oordeel dat de *trouwe knecht*¹³⁹ verdiende: *Over weinig was gij trouw, over vele en grotere dingen zal ik u aanstellen: ga binnen in de vreugde van uw Heer*,¹⁴⁰ en verder: *Komt, gezegenden van mijn Vader, ontvangt het koninkrijk*.¹⁴¹ Moogt gij waardig bevonden worden gelukzalig in dit koninkrijk binnen te treden, dank zij de barmhartig-

heid van Hem, die u geroepen heeft tot glorie, en mij heeft gegeven u tot nu toe te mogen leiden. Vandaag beveel ik u allen toe aan Jezus Christus, opdat gij door Zijn woord altijd in Zijn geboden mag volharden”.

<Pijn van de verwondingen>

12.

Terwijl hij, na dit alles geleerd en gepredikt te hebben, na de dienst, toen het volk de zegen had ontvangen, de kerk was uitgegaan, en in zijn huis aan tafel ging, nam hij even een beker wijn op, zette hem terug, en sprak het tafelgebed uit. Hij sprak zijn zegen uit over allen, maar zelf at hij weinig, en hield zijn ogen altijd ten hemel geheven. Hij deed wat hij gewend was te doen. Plotseling stond hij op van tafel en wilde weggaan. Eén van hen, die al twaalf jaar kluizenaar was, nodigde hem uit nog iets te drinken. Maar hij zei: “In het Koninkrijk van God zal ik je zien, maar hier zal ik vandaag niet meer drinken”.¹⁴² Vervolgens voer hij 2 mijlen verder met een boot. Maar toen hij van de boot ging, had hij hevige dorst, en werd zijn lichaam geteisterd door kou. Vandaar ging hij naar een plaats om er wat rust te nemen. En toen hij in een diepe slaap was geraakt, droomde hij dat plotseling zijn koorknapen elkaar aanvielen, vechtend met getrokken zwaarden. Toen hij hierdoor wakker geschud was, won de macht van de Boze het niet. Daardoor geschokt, klom hij op een paard, met de handen omhoog, en kwam bij het invallen van de nacht in zijn eigen huis.¹⁴³ Hij begon onmiddellijk het gebed, en kuste onder zuchten en tranen de hoek van het altaar. Al snel ging hij naar huis, zeer bezwaard, en ging op bed liggen, en leed aan steeds heviger koorts van zondag tot vrijdag. Ondertussen zong hij dag en nacht psalmen, en kon hij de slaap in het geheel niet vatten, maar van dag tot dag werd hij erger ziek, en vertrouwde hij meer op God. En in beslag genomen door het gebed, vroeg de allerheiligste priester steeds maar weer onder tranen Christus’ hulp, dat Hij hem snel te hulp zou komen, niet in dit sterfelijk leven, maar opdat hij niet langer in de wereld zou wonen.

<Nachtmerries>

13.

In een nacht, toen hij in die gesel nog sterker door zijn ziekte op de proef werd gesteld, zie! de Verleider toonde hem onderlinge bedreigingen tussen zijn koorknapen in zijn droom, en telkens als dezen insliepen, brulde de Duivel als een beest. Toen hij dit hoorde, richtte de heilige atleet Gods er onmiddellijk een gebed tegen: “*Wie woont in de schuilplaats van de Allerhoogste*”,¹⁴⁴ enzovoort. Toen liet hij een van zijn leerlingen bij zich komen, en vroeg hem welk uur in de nacht het was en of de hanen al kraaiden. Maar hij zei: “Het is midder-

nacht”. En de heilige Gods zei: “Ze duurt al zo lang, en wanneer moet eindelijk het daglicht verschijnen? Daarom heb ik je ontboden, opdat je er zeker van bent dat de Verleider in dit huis is, de oude Vijand, de Duivel,¹⁴⁵ die niet ophoudt de mens te vervolgen”. Maar hij zei: “Heer, vader en *goede Herder*,¹⁴⁶ waarom zegt gij dat, omdat hij toch geen kracht of macht heeft waar gij zijt, waardoor wij allen door u gered zijn en ontruikt aan de vervolging van de Duivel? En velen die wij zagen komen, geplaagd door de brullende en schreeuwende Tegenstander, hielden voor u geen stand, maar omwille van uw heilige verdiensten zijn zij verdreven uit de bezeten lichamen en zijn zij gevallen. Ongetwijfeld zijt gij echter overmeesterd door die Allerslechtste”. De heilige man antwoordde: “Je hebt goed gesproken. Zoals je meende dat het was, zo heb je het verwoord. Maar ga nu, en zegen water en zout om ons te besprenkelen,¹⁴⁷ en heilige olie, en hij zal ons daarna niet meer durven aanvallen”. Toen dit gedaan was, richtte hij zonder ophouden zijn gebed tot de Heer, en nog voordat het licht van de dag er was, vervulde hij alles, zowel de nocturnen, de metten, de secunde, de terts, de noon, tot de vespers.

<Dood van Hubertus>

14.

Toen het ochtend geworden was, op die vrijdag,¹⁴⁸ waakten wij, te samen met zijn uitmuntende zoon Floribertus,¹⁴⁹ bij zijn glorievol sterven. Toen sprak de uitverkorene Gods, de allerheiligste bisschop tot zijn leerlingen: “Goede en beminnelijke mannen, bidt Christus voor mij. Reeds is de dag aangebroken waarop ik voor mijn Rechter moet verschijnen. Wat zal ik doen? Niets goeds heb ik in de wereld gedaan, door al mijn misdaden en zonden voel ik mij benauwd. Daarvoor vraag ik u de Heer te bidden, opdat ik vergeving mag verdienen”. Dit zei de heilige man, omdat geschreven staat: “*In het begin van zijn spreken is de rechtvaardige zijn eigen beschuldiger*”.¹⁵⁰ Ondertussen kwam het uur dat die heilige ziel door de handen van de engelen naar Christus werd gedragen. Hij, de handen naar de hemel geheven, de tranen in zijn ogen drogend, zei: “Brengt het pallium¹⁵¹ naar mijn mond, omdat ik moet teruggeven wat ik ontvangen heb”. En hij zei: “Ik geloof in God de Almachtige Vader”,¹⁵² en verder: “Onze Vader”.¹⁵³ Toen hij dat gezegd had tot het einde, gaf hij zijn geest naar de hemel. De heilige ging rechtstreeks tussen de engelen naar de hemel. Er was ongetwijfeld onmiddellijk een grote vreugde bij de hogere machten in de hemel en een ontzaglijk rouwmisbaar bij de arme dienaren van Christus en de monniken. Zoals gebruikelijk was er ook het heilige en gewijde evangelie, en nadat het gelezen was, klonk er rouwmisbaar van psalmzangers en psalmzang, totdat zij hem andere klederen aan hadden gedaan en zijn heilige ledematen verzorgd en op een bedekte draagbaar gelegd hadden.

<Overbrenging van het lichaam naar Luik>

15.

Daarom, volgens de opdracht van de heilige zelf, namen ze hem mee van de plaats genaamd *Fura*,¹⁵⁴ en vervoerden hem naar Luik over een afstand van 30 mijlen,¹⁵⁵ van de plaats waar die heer overleed, met een koor van psalmzangers en rouwmisbaar van allen. Ondertussen ontstond er een groot geweën van mannen, vrouwen en kinderen. Uit de dorpen gingen ze het heilig lichaam tegemoet, klopten ze zich op de borst, en stootten het hoofd op de grond. Herders en ploegers kwamen van verre te samen, en zeiden jammerend en huilend: “Wat moeten we nu doen, wat zal er met ons gebeuren? Hij was onze verdediger, onze helper in de nood, de trooster van de bedroefden, de erbarmer van de armen, de vrome herder van de schapen, de voedstervader van de wezen, de bijstand van de weduwen, de leraar van de kerk, die de geboden van Christus leerde, die het voorbeeld der aartsvaders volgde, de vervolger van de Duivel, die de praal van de wereld minachtte, en het gevaar van de wereld met voeten trad”. Onderweg werd dit door alle mensen gezegd. Snel volbrachten zij de reis te voet, gingen met het heilig lichaam snel over de weg, en brachten het ter bestemder plekke. Toen ze de plaats naderden, zie! daar kwam hem een grote volksmenigte tegemoet, priesters en diakens, monniken met een menigte geestelijken, een grote massa, met kruisen en relieken van de heiligen, met wierookvaten en kandelaars, lof brengend met hymnen en gezangen. Toen ze de heilige Gods naderden, allen door grote droefheid terneer geslagen, bitter huilend, schreeuwend met gebroken stem, hielden ze niet op te wenen. Integendeel, ze beklaagden zich nog meer en treurden: “O *goede herder*,¹⁵⁶ zo snel hebt gij ons, die gij gevoed hebt, verlaten! O onze zachte geneesheer, die onze ziekten genas! Wee ons, armzaligen, die van u in de wereld gescheiden blijven, wij zijn niet waardig u nog als patroon te hebben! Uw heilige verdiensten hebben een hemelse beloning gekregen. Maar wij, uw volk en de kudde van uw schapen, zijn wezen geworden. Wees ons indachtig, daar waar gij in glorie met Christus de palm hebt ontvangen!”. Daarna gingen zij vreugdevol, te samen met het heilig lichaam, naar de basiliek van de H. Petrus, die hij zelf had gebouwd,¹⁵⁷ en daar brachten ze, met veel brandende lichten, de nacht wakend door. Met het zingen van hymnen gingen ze door tot zonsopgang.

<Begravenis>

16.

De volgende dag bekleedden de kosteren hem met alle eerbetoon met een albe en een kazui-fel, zoals voor de priesterlijke dienst gebruikelijk. Zijn aangezicht leek nog schoner na zijn overlijden, dan het al was toen hij nog leefde in de wereld. Als een blinkende roos zagen zij het aangezicht van de op de baar gelegen overledene schitteren, het aangezicht schitterde

meer dan toen hij in de wereld leefde. Toen van het volk, dat hem samen met de leerlingen omgaf, de een de ander aanzag, konden zij hun tranen niet bedwingen, maar ze treurden heftig onderling met droefheid over zijn dood, en ze zeiden: “Zie de steunpilaar van de kerk, het sieraad van de wereld, de edelsteen der priesters, de bewaarder van onze zielen! U zoeken wij met pijn, omdat gij niet tot ons spreekt. Vergeef hetgeen wij gedaan hebben”. Op de knieën kusten zij allen zijn voeten: “Vergiffenis vragen wij, heer, vergeef ons hetgeen wij, ondanks uw onderrichting, niet hebben gedaan, en moge uw barmhartigheid ons vergeven wat wij gedaan hebben! Uw afwezigheid kunnen wij niet verdragen, want wij verdienden niet bij u te zijn”. Allen stortten toen gebeden over hem uit, en zongen psalmen, en droegen hem met wierookvaten en wierook, en met grote eer, in het graf dat hij zelf had aangewezen.

<Wonderen>

17.

Terwijl hij in zijn graf lag, bestemd om te verrijzen in glorie omwille van zijn verdiensten, openbaarde zich daar Gods kracht uit een twijg, die boven het graf kort was afgesneden en het nauwelijks geraakt had. Maar toen wij de twijg zagen, strekte ze zich uit over meer dan twee palmen, en we vonden ze terug, stevig vastgegroeid binnen de wanden.¹⁵⁸ Sindsdien schitteren dagelijks hemelse wonderen bij het graf van de heilige. Wij zagen dat en hoorden het graf met geraas kraken, wanneer we er rondom stonden. Ook vele anderen, die ons ervan getuigd hebben, hoorden, wanneer ze daar baden, zowel overdag als 's nachts meer dan eens het graf van de heilige kraken, en durfden, geslagen door vrees en angst, niet langer in de basiliek te blijven, maar gingen zij bleek van angst naar buiten en zeiden: “Nog nooit hebben wij zo iets gezien of gehoord”. Het was alsof er een levend wezen in zijn graf bewoog. Omdat wij geloven in deze en andere tekenen, erkennen wij ze omwille van zijn heilige verdiensten en zijn wij er dankbaar voor, en brengen wij dank aan God, dat hij voor zijn vele goede werken het Rijk der Hemelen heeft verdiend bij de Heer, onze Verlosser.¹⁵⁹

<Verheffing van Hubertus>

18.

Reeds was het het zestiende jaar na het overlijden van voornoemde bisschop Hubertus,¹⁶⁰ en zoals onze Verlosser zei: “Niets is bedekt of het zal onthuld, niet is verborgen of het zal bekend worden”.¹⁶¹ Onze Heer, de Schenker van alles en de Beloner der gelovigen, wilde dat de heilige werken van Zijn uitverkorene Hubertus, na het genoemde aantal jaren, in de wereld zouden schitteren, naar wat de Heer zei: “Zo moet ook uw licht stralen voor het oog van de men-

Hubertus wordt verheven uit zijn graf in de Sint-Petruskerk van Luik. – Schilderij van Rogier Van der Weyden (circa 1437).

sen, opdat zij uw goede werken zien en uw Vader verheerlijken die in de hemel is”,¹⁶² en verder: “Een stad kan niet verborgen blijven als ze boven op een berg ligt”,¹⁶³ “zodat ze licht geeft voor allen die in huis zijn”.¹⁶⁴ Na ongeveer dezelfde tijd, in het derde jaar van de regering van Karloman,¹⁶⁵ werd deze door een goddelijke beschikking bewogen, en werd door veel tekenen en visioenen aan de bewakers van die basiliek en aan andere Godvrezende mannen geopenbaard, dat zij het lichaam van de heilige Hubertus uit zijn graf moesten verheffen. Zij overlegden onderling en bedachten wat ze moesten doen, na overleg, dat ze door vasten en gebeden zich zouden voornemen de wil van de Heer te doen, zoals het daarvoor was aangeduid. Ze vastten dus, en na twee dagen legden zij een evangelieboek en sacramentaria¹⁶⁶ op het altaar van de basiliek, en vroegen om een uitspraak, om snel te weten wat ze moesten doen.¹⁶⁷ En toen ze het evangelieboek opensloegen, vonden ze als eerste zin: “Vrees niet, Maria, want gij hebt genade gevonden bij God”,¹⁶⁸ en in de sacramentaria vonden ze als eerste zin: “Leid de weg van uw dienaar”.¹⁶⁹

19.

Toen dit zo gedaan was, celebreeerden zij de volgende nacht het nachtofficie, en na de metten stonden de priesters en diakens, terwijl er hymnen en psalmen weerklonken, met kruisen en kandelaars. Vroeg in de ochtend op de eerste dag van de Verrijzenis¹⁷⁰ kwamen zij naar de basiliek van de heilige Apostel Petrus, waar hij goedgunstig rustte in zijn graf, met grote eerbied en vrees namen zij de steen een weinig af van de sarcofaag waarin hij rustte. Ze durfden nog niet te kijken in het graf, niet wetend of er nog een overblijfsel van hem als brokjes of stof zou tevoorschijn komen. Met grote vrees kwamen ze zachtjes dichterbij, lieten licht binnen schijnen, en vonden zijn glorierijke lichaam in het graf, geheel ongeschonden, een wonderlijke welriekende geur afscheidend, en kijkend naar zijn hoofd, zagen ze zijn gezicht in het zweet zoals vochtige dauw, en zijn haren met de corona¹⁷¹ ongeschonden, overvloedig en geheel niet grijs van ouderdom, maar weer geworden zoals in de jeugd. En deze verandering is door de hand van de Allerhoogste,¹⁷² naar wat de Allerhoogste zegt: “En geen haar op uw hoofd zal verloren gaan”.¹⁷³ Daarom riepen allen vol blijdschap: “O almachtige God, Schepper van het menselijk geslacht! O Verlosser van de wereld, wie kan uw barmhartigheid verhalen, wie kan uw voetstappen kennen, Gij die zoveel wonderen toont in uw heiligen? Wat gaat er gebeuren met ons, ongelukkigen, besluitelozen, lauwen en zwakken, die zijn leven en zijn goede werken in de wereld hebben gezien? Hij was onze geneesheer en herder, en wij waren met hem gevoed. Wie kan dit doorgronden of wie kan dit begrijpen? Niemand van ons doordacht dit, niemand van ons geloofde dit. Maar wat moeten wij nu doen? Wat zal er met ons gebeuren, omdat wij in de laatste dagen nog nooit zo iets hebben gezien? Wat zullen wij hierover tegen hem kunnen zeggen, uit de verstoktheid van ons hart, ten overstaan van de Rechter van de wereld? Wij kunnen op zijn voorspraak slechts de barmhartigheid van God afsmecken, die hij altijd gepredikt heeft, om vergeving en vergiffenis te schenken en haat uit het hart te verdrijven. Zijn vroomheid smeken wij, dat hij

ons vergeeft wat wij misdadig hebben gedaan”. Zo spraken zij onderling, en hun verwondering steeg, toen zij het lijk in het graf zagen, het gezicht bedekt met druppeltjes vocht, en ze zeiden: “O Heer, wie is U gelijk in barmhartigheid? Want niet alleen in de hemel geeft Gij de beloning aan de zielen van Uw dienaren, maar gij beschermt ook hun lichamen die in de aarde begraven zijn. Hoe is bij de hemelse Koning de ziel van hem die ons hier nu voorgaat in zulk een gestalte? Hij die lange tijd door de duisternis door het slijk der aarde werd bedekt, heeft Hij nu gemaakt tot een schitterende fonkeling in de wereld”. Wij hebben niet alleen zijn lichaam intact bewaard aangetroffen onder de grond, maar ook zijn kostbare gewaden.

20.

Op die dag verspreidde het bericht zich over alle delen van het rijk, en een bode ging ook naar het paleis om te zeggen dat de heer Hubertus, door een goddelijk mysterie, gezocht in zijn graf, met intact bewaarde gewaden en lichaam ongeschonden werd teruggevonden. Toen kwamen allen van heinde en ver, vol vreugde en verlangen, en zij zagen de glorie van God, die in de wereld was geopenbaard. Toen de man Gods, de alleredelste vorst Karloman, dit hoorde, stond hij onmiddellijk op van zijn troon, samen met zijn echtgenote en zijn groten, die de voornaamsten waren in zijn paleis, en ze kwamen allen tegelijk naar de heilige Gods Hubertus, en ze zagen wat er met hem geschied was. Ze verbaasden zich zeer, en loofden de Heer om alles wat er in hun tijd gebeurd was. Zij huilden allen van vreugde en zochten zijn gezicht te zien en ze kusten zijn handen en zijn voeten. Toen verhief de genoemde vorst, met zijn gezellen, het lichaam van de heilige, en legde het op een draagbaar, met eerbetoon van klanken van hymnen, met grote eer, met kruisen en kandelaars en veel wierook en relieken, en de bescherming van vele heiligen. En zo, zoals een heerlijke geur zich verspreidt vanuit wierookvaten, zo gaf zijn lichaam een allerzoetste geur. Hij werd uit het graf genomen, en men droeg hem voor de hoek van het altaar en begiftigde hem met zijn gaven, met mantels en met zilveren vaten, en men droeg zijn erfgoed met mensen en gronden in oorkonden gerechtelijk over aan de basiliek waar de heilige Gods in zijn graf rust, verheven in glorie, en waar hij bij de Heer is, met altijd schitterende kroon.

Omwille van zijn zo grote heilige verdiensten, kom ons te hulp, Heer, Gij die altijd blijft met de Vader, in eenheid, door de oneindige eeuwen der eeuwen. Amen.

Gelukzalig einde. Dank aan God. Amen.

-

Noten

- 1 Over de bisschoppen van Maastricht, zie: *Series Episcoporum ecclesiæ catholicæ occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII. Series V, Germania. Tomus I, Archiepiscopatus Coloniensis*, curaverunt Stefan Weinfurter, Odilo Engels (Stuttgart 1982) 43-83 [Jean-Louis Kupper] ; Haye, Régis de la, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985), gedeeltelijk aangevuld en herzien door: Haye, Régis de la, 'Martinus van Tongeren, een negentiende-eeuwse heilige?', in: *Magister Artium. Onderwijs, Kerk en Kunst in Limburg. Mélanges Sigismund Tagage* (Sittard 1992) 221-231; en door: Haye, Régis de la, 'In welke eeuw leefde Sint Servaas?', in: *De Maasgouw* 113 (1994) 5-28. De laatste *status quæstionis* over de oudste geschiedenis van Tongeren, Maastricht en Luik is onlangs verschenen in: *Topographie Chrétienne des Cités de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle. XII. Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda)* (Paris 2002) 70-124. Verdere reflectie in: Haye, Régis de la, *Que sait-on de saint Monulphe?*, in: *Bulletin de la Société Archéologique d'Eure-et-Loir*, n° 79 (2003) 14-25.
- 2 Over de vitæ van Lambertus en Hubertus: Balau, S., *Les sources de l'histoire de Liège au Moyen Age. Etude critique* (Brussel 1903) 33-45.
- 3 Behalve het werkje van Notermans, Jef, *De mosaanse held en heilige, bisschop Sint Lambertus* (Kerkrade 1959), een vertaling van de *Vita Antiquissima* van Lambertus, maar doorweven met parafrasen en persoonlijk commentaar.
- 4 Over de politieke verwikkelingen van deze jaren, zie recentelijk: Kupper, Jean-Louis, Philippe George, *Saint Lambert de l'histoire à la légende* (Brussel 2006) 15-22.
- 5 Kupper, Jean-Louis, 'Saint Lambert : de l'histoire à la légende', in: *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 79 (1984) 5-49.
- 6 *Acta Sanctorum, Septembris V* (Antwerpen 1755) 574-581.
- 7 Bij voorkeur te raadplegen editie: *Vita s. Landiberti episcopi Traiectensis vetustissima* (*Bibliotheca Hagiographica Latina* nr. 4677), ed. B. Krusch, MGH, SRM, VI, 353-384.
- 8 *Vita s. Hugberti episcopi Traiectensis* (*Bibliotheca Hagiographica Latina* nr. 3993), ed. W. Levison, MGH, SRM, VI, 482-496.
- 9 Zie bijvoorbeeld § 2 van de *Vita Huberti*. Zie verder: *Acta Sanctorum [...] Novembris I* (Parijs 1887) 762-763.
- 10 Zie de vergelijking in: *Acta Sanctorum [...] Novembris I* (Parijs 1887) 761-762.
- 11 Voor Lambertus: *Acta Sanctorum [...] Septembris V* (Antwerpen 1755) 518-617; voor Hubertus: *Acta Sanctorum [...] Novembris I* (Parijs 1887) 759-930.
- 12 *Acta Sanctorum, Septembris V* (Antwerpen 1755) 581-589.
- 13 Auda, Antoine, 'L'école musicale liégeoise au Xe siècle: Etienne de Liège', in: *Mémoires publiés par l'Académie Royale de Belgique, classe des Beaux-Arts, II, fasc. 1* (Brussel 1923). Delen uit het 10e-eeuwse officie van Lambertus, gezongen door de Schola Maastricht, werden in 2000 uitgegeven op de cd "Heiligen uit de Euregio". Over bisschop Stefanus, zie: Haye, Régis de la, 'Bisschop Stefanus van Luik en het tiende-eeuws gregoriaans', in: *Tijdschrift voor gregoriaans* 32 (2007) 105-112.
- 14 Uitgave en gedeeltelijke vertaling: Thibaux, Jean-Baptiste, *Vie de saint Lambert. Un écrit liégeois du Xe s. Présentation et traduction rythmée du Carmen de Sancto Landberto* (1997).
- 15 Over de ontwikkeling en de politieke functie van de Lambertus-legende, zie recentelijk: Kupper, Jean-Louis en Philippe George, *Saint Lambert de l'histoire à la légende* (Brussel 2006) 25-37.
- 16 Tekst uitgegeven door Gysseling, M. en A.C.F. Koch, *Diplomata Belgica ante annum millesimum cente-*

- simum sccripta. I. Teksten* (Brussel 1950), nr. 138, p. 234-244. Nederlandse vertaling van de *vita* door Delcroix, Kris en Gert Partoens, *Sint-Landoald en zijn gezellen* (Leuven 1997) 29-50.
- 17 *Acta Sanctorum, Septembris V* (Antwerpen 1755) 589-602.
- 18 Datering naar: Adam, Renaud, 'La Vie de Saint Lambert (ca 1144-1145) du chanoine Nicolas et l'élection de l'évêque de Liège Henri de Leez (1145-1164)', in: *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 111 (2000) 59-89. Uit dit artikel blijkt ook hoezeer de Lambertus-vita van Nicolaus soms meer zegt over de eigen tijd van de auteur als over de tijd van Lambertus zelf... Tekst gepubliceerd in: *Acta Sanctorum, Septembris V* (Antwerpen 1755) 602-617.
- 19 *Topographie Chrétienne des Cités de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle. XII. Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda)* (Paris 2002) 112-114.
- 20 Naar Spreuken 10,7.
- 21 Citaat samengesteld uit: Sirach 44,1 en Matteüs 4,8.
- 22 De tekst van deze eerste alinea is praktisch woordelijk overgenomen uit de levensbeschrijving van de heilige Eligius: Vita Eligii, præfatio: *Acta Sanctorum Belgii selecta*, t. III (Brussel 1785) 198-200.
- 23 Wijsheid 1,6; Jesaja 11,2.
- 24 Bisschop Theodardus van Maastricht is bekend uit een oorkonde van de abdij Stavelot-Malmédy, gedateerd te Maastricht op 6 september 669/670: Halkin, J. en C.G. Roland, *Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmédy*, dl. 1 (Brussel 1909), acte n° 6, p. 18-23. Een status quæstionis over zijn historiciteit en zijn legende in: Haye, Régis de la, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985) 62-63.
- 25 Het is niet bekend waar dit merovingisch koninklijk paleis in Maastricht gelegen heeft.
- 26 Naar Ester 2,9.
- 27 Van bisschop Theodardus is geen eigentijdse levensbeschrijving overgeleverd. Zijn moord wordt pas voor het eerst in de 12e eeuw vermeld door Anselmus, de continuator van de *Gesta pontificum Tungrensium*, II, 2 (MGH, SS 7, 192).
- 28 Childerik II, zoon van Clovis II, koning van Austrasië in 662, van Neustrië in 673, werd in 675 vermoord.
- 29 Idem.
- 30 Naar Deuteronomium 28,35.
- 31 Jesaja 9,6.
- 32 Over de historische context van deze moord: Kupper, Jean-Louis et Philippe George, *Saint Lambert de l'histoire à la légende* (Brussel 2006).
- 33 2 Korinthiërs 6,5.
- 34 2 Korinthiërs 6,6.
- 35 Psalm 42(41),3.
- 36 Hieronder blijkt dat hiermee het gastenverblijf bedoeld wordt, klaarblijkelijk het enige verwarmde vertrek.
- 37 Psalm 51(50),19.
- 38 2 Korinthiërs 11,27.
- 39 Dat was dus in 682.
- 40 Pepijn van Herstal, zoon van Angesisus, kleinzoon van Pepijn van Landen. Het is duidelijk dat de moord op Childerik II in 675, de afzetting van Lambertus, zijn terugkeer, en de overname van de macht door Pepijn, alles te maken hebben met de politieke machtswisseling tussen Merovingers en Pepiniden. Deze politieke situatie heeft heel Lambertus' leven bepaald, en is hem uiteindelijk fataal geworden.

- 41 Dit is de laatste vermelding van het verblijf van Lambertus in Maastricht. In het vervolg van zijn levensbeschrijving blijkt hij te wonen in Luik.
- 42 Matteüs 24,45.
- 43 Matteüs 24,45.
- 44 Matteüs 5,7.
- 45 Het is niet duidelijk welke landstreek onder 'Taxandrië' moet worden verstaan. In ieder geval moet niet gedacht worden aan de huidige Nederlandse provincie Noord-Brabant, die pas in veel later tijd is gaan toebehoren tot het bisdom Luik, en dan deel uitmaakt van het aartsdiakenaat Kempenland. Zie: Haye, Régis de la, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985) 80-81.
- 46 Naar 2 Timoteüs 4,7-8.
- 47 Matteüs 20,8.
- 48 De feitelijke reden van de moord op Lambertus en zijn volgelingen was dus bloedwraak. Over deze 'vendetta', zie: Jean-Louis Kupper, *Saint Lambert : de l'histoire à la légende*, in: *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 79 (1984) 5-49.
- 49 Dit is de eerste schriftelijke vermelding van Luik. Het dorp was blijkbaar zo onbekend dat de auteur erbij moest vermelden dat het aan de Maas lag. Uit de opgravingen van de Place Saint-Lambert in Luik is nu goed bekend hoe het dorp Luik er uit zag. Het lag aan de samenvloeiing van de Legia en de Maas. Tegen de heuvel Publémont lag een grafveld. Bij een grote gallo-romeinse villa, waar Lambertus woonde, lagen enkele huizen. Het geheel was omgeven door een omheining (zie eerste kaart). De opgravingsresultaten zijn gepubliceerd in de vier delen van: *Les fouilles de la place Saint-Lambert à Liège*, 4 vol. (Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège. Travaux réalisés par le Centre Interdisciplinaire de Recherches Archéologiques de l'Université de Liège = Eraul 18, 23, 44 et 57), Liège, 1984-1992; aan te vullen met: *Liège, Saint-Lambert 1990-1995. Traces - Sens - Identité*, 1 (dir. Anne Warnotte, Jean-Marc Léotard, Collection Etudes et Documents, série Archéologie, 6), Namur 2000.
- 50 Naar Psalm 30(29),6.
- 51 Uit de opgravingen van de Place Saint-Lambert in Luik is bekend dat Lambertus een gallo-romeinse villa bewoonde: Otte, M., 'Les origines de la cité', in: Stiennon, J. (éd.), *Histoire de Liège* (Toulouse 1991). Deze villa werd waarschijnlijk door Lambertus hersteld en ingericht. Uit de tekst van de oudste levensbeschrijving blijkt verder dat er bij het huis van Lambertus een aparte gebedsruimte was, los van het woonhuis. – Dank zij de inrichting van het Archéoforum op de place Saint-Lambert kan het archeologisch onderzoek ter plekke voortgang vinden. De eerste publicaties over deze Romeinse villa zijn verschenen of gaan verschijnen : Henrard, D., P. Van der Sloot en J.-M. Léotard, '2007, Liège, site de la place Saint-Lambert. Plan et implantation dans la topographie locale de l'édifice gallo-romain', in: *Actes de la Journée d'Archéologie romaine 2007* (Namur 2007) 29-34; Henrard, D., P. Van der Sloot en J.-M. Léotard, 'La villa de la place Saint-Lambert à Liège (Belgique): nouvel état des connaissances', in: *Revue du Nord-Archéologie*, 366, (ter perse)
- 52 Uit het feit dat er zelfs 's nachts gewaakt werd, blijkt dat er bedreigingen waren, en dat Lambertus een aanval verwachtte.
- 53 Naar Johannes 17,12.
- 54 Naar Matteüs 10,16.
- 55 Lambertus en zijn volgelingen waren dus bewapend, hetgeen aantoont dat er een dreigende sfeer heerste, en dat men voorbereid was op fysiek geweld.

- 56 Jacobus 5,16.
57 Naar Filippienzen 1,23.
58 Psalm 18(17),38.
59 Psalm 108(107),14.
60 Naar Kolossenzen 3,25.
61 Genesis 37,22.
62 Zinnen overgenomen uit de Vita Eligii, II, 34.
63 Een mooi voorbeeld van 'bibliomantie'. Bibliomantie is een vorm van waarzeggerij, waarbij een boek, bij voorkeur de Bijbel, op een willekeurige bladzijde wordt geopend, en de eerste regel waar het oog op valt geacht wordt het antwoord te geven op de gestelde vraag. Een ander mooi voorbeeld staat in de Oudste Levensbeschrijving van Hubertus, § 18. Het Concilie van Vannes van 461/469, in canon 16 (Corpus Christianorum Series Latina 148, p. 156), en het Concilie van Agde van 506, in canon 42 (Corpus Christianorum Series Latina 148, p. 210-211), hadden al ieder vorm van waarzeggerij verboden, in het bijzonder van bibliomantie: 'aut quarumcumque Scripturarum inspectione futura promittunt'. De clericus die zich daarmee bezig hield moest uit de kerkelijke gemeenschap gesloten worden. De betreffende canons zijn overgenomen in het *Decretum Gratiani*, causa 26, quæstio 5 (Friedberg, Æmilius, *Corpus Iuris Canonici, pars prior. Decretum magistri Gratiani* (Leipzig 1879), 1028), en zijn dus gedurende de gehele Middeleeuwen tot de Moderne Tijd geldig gebleven.
64 Psalm 9,13; Psalm 30,24.
65 Matteüs 23,35.
66 2 Kronieken 24,22.
67 Jakobus 5,16.
68 Filippienzen 1,23.
69 Naar Jozua 6,21.
70 Naar Johannes 19,30.
71 Onder de Sint-Petrusbasiliek moet de Sint-Servaaskerk begrepen worden, zo menen de meeste historici: Krusch, in de inleiding op de uitgave van de *Vita s. Landiberti episcopi Traiectensis vetustissima* (BHL 4677), in: MGH, SRM, VI 305; Verbeek, A., 'Spuren der frühen Bischofskirchen in Tongern und Maastricht', in: *Bonner Jahrbücher* 158 (1958) 361; Ewig, E., 'Der Petrus- und Apostelkult im spätrömischen und fränkischen Gallien', in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 71 (1960) 241; Deeters, J., *Servatiusstift und Stadt Maastricht. Untersuchungen zu Entstehung und Verfassung* (Bonn 1970) 24-26. Zie de laatste status quæstionis in: Panhuysen, Titus en Régis de la Haye, 'Maastricht', in: *Topographie Chrétienne des Cités de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle. XII. Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda)* (Paris 2002) 112-114. Andere historici denken aan de kerk van Sint-Pieter bij Maastricht: Werner, M., *Der lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit. Untersuchungen zur Geschichte einer karolingischen Stammlandschaft* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 62, Göttingen, 1980) 248-251. Deze laatste interpretatie is afkomstig van de Luikse kanunnik Nicolaas, in de 12e eeuw, die niet meer wist dat Sint Petrus één van de oude patrocinia van de Servaaskerk is geweest. De eerste vermelding van een kerk in Sint-Pieter dateert echter pas uit de 12e eeuw, en de oudste kerk van Sint-Pieter is niet van vóór het begin van de 13e eeuw (Brounen, F. en R.A. Hulst, 'Opgravingen door het Gemeentelijk Oudheidkundig Bodemonderzoek (GOBM) in het jaar 1994', in: *PSHAL* 131 (1995) 202-211).

- 72 De basiliek waarvan hier voor het eerst sprake is, werd gebouwd precies op de plek van de moord op Lambertus. De opgravingen op de Place Saint-Lambert in Luik hebben enkele kleine restanten van deze basiliek aan het licht gebracht. Volgens de archeologen had deze basiliek een lengte van 50 meter en een breedte van 15 meter, en zou zij afgesloten zijn met een westelijke absis. Waarschijnlijk was dit kerkgebouw verdeeld in een schip en twee zijbeuken. De oriëntatie van deze basiliek breekt volledig met de oriëntatie van de gallo-romeinse villa. Zie de plattegrond van de opgravingen hiervóór: – Volgens de *Vita Huberti* (§ 2) was het bisschop Hubertus die de gedachteniskerk van Lambertus bouwde, volgens de *Vita Lamberti* het volk van Luik.
- 73 Lucas 17,22.
- 74 Deze “iemand” is niemand minder dan Hubertus, de opvolger van Lambertus als bisschop. Dit blijkt ook uit het volgende, en uit het relaas van de translatie van Lambertus in de Levensbeschrijving van Hubertus, § 2.
- 75 Ook in de Levensbeschrijving van Hubertus, § 1, staat dat Hubertus de leerling was van zijn voorganger Lambertus.
- 76 Het parallel-verhaal van de overbrenging van de relieken van Lambertus staat in de Levensbeschrijving van Hubertus in § 2.
- 77 De Translatie van Lambertus van Maastricht naar Luik heeft waarschijnlijk plaats gehad op 31 mei. De datum komt uit de liturgische traditie: Haye, Régis de la, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985) 95-96. Het jaar is naar alle waarschijnlijkheid 718.
- 78 Bedoeld is Luik. De overbrenging van de relieken van Lambertus van Maastricht naar Luik gaf aanleiding tot het ontstaan van het liturgisch feest van de “Translatie van Lambertus”. Dit feest werd van oorsprong gevierd op 31 mei, waarschijnlijk de historische datum van de overbrenging van de relieken, later verplaatst naar 24 december en weer later naar 28 april: Haye, Régis de la, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985) 95-96. De foute berekening van de datum van de translatie leidde ertoe dat men in Luik in 1696 met grote luister de 1000e verjaardag vierde van de marteldood van Lambertus.
- 79 Psalm 150,1.
- 80 Sirach 44,1.
- 81 Uit de parabel van de talenten: Matteüs 25,26.
- 82 Toespeling op de parabel van de talenten: Matteüs 25,14-30.
- 83 Een aantal zinnen uit deze proloog zijn overgenomen uit de prologen van de levensbeschrijvingen van de heiligen Amandus; Arnulfus (Arnoul), bisschop van Metz in de 7e eeuw, feestdag op 18 juli (AA.SS. Julii IV; MGH, SRM II, 432-436); en Wandregiselus (Wandrille), abt van Fontenelle, feestdag op 22 juli (Arndt, *Kleine Denkmäler* 29-47; MGH, SRM II, 13-24).
- 84 Spreuken 31,8; Psalm 81(80),11.
- 85 Johannes 15,5.
- 86 Psalm 150,1.
- 87 Lucas 11,33; Matteüs 5,15.
- 88 Lambertus is een kleine veertig jaar bisschop geweest. In 669/670 was zijn voorganger Theodardus nog in functie (zie de Levensbeschrijving van Lambertus, § 3, met de annotatie). Op 13 mei 706 wordt zijn opvolger Hubertus in een oorkonde vermeld: Wampach, C., *Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter*, dl. 2 (Luxemburg 1930), acte 14, p. 38-41. Lambertus werd dus waarschijnlijk vermoord op 17 september 705.
- 89 Naar Johannes 10 (de parabel van de Goede Herder).

- 90 Er wordt hier niet gezegd in welke plaats de bisschopszetel stond. In geen enkele tekst uit deze periode is sprake van een overbrenging van de bisschopszetel van Maastricht naar Luik. Wel blijkt uit § 2 dat Hubertus in Luik resideerde: voor de overbrenging van de relieken van Lambertus vertrekt de stoet uit Luik, gaat naar Maastricht, en keert terug naar Luik. In § 6 wordt verhaald dat Hubertus naar Maastricht ging. Het is dus duidelijk dat Hubertus altijd in Luik geresideerd heeft.
- 91 Matteüs 19,21.
- 92 Ook in de Levensbeschrijving van Lambertus, § 25, staat dat Hubertus de leerling was van zijn voorganger Lambertus.
- 93 Deze terloopse verzuchting toont aan dat Hubertus, als leerling van Lambertus, aanwezig was bij de moordpartij in Luik, maar niet gedood werd.
- 94 Volgens de Oudste Levensbeschrijving van Lambertus, § 25, had de Translatie van Maastricht naar Luik plaats in het 13e pontificaatsjaar van Hubertus. De overbrenging heeft waarschijnlijk plaats gehad op 31 mei, de datum uit de oudste liturgische traditie: Haye, Régis de la, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985) 95-96. Het jaar is dus naar alle waarschijnlijkheid 718.
- 95 Het parallel-verhaal van de overbrenging van de relieken van Lambertus staat in de Levensbeschrijving van Lambertus, § 25-27.
- 96 De Latijnse tekst heeft de term *parrochia*, deze moet hier begrepen worden als 'bisdom'.
- 97 Enkele zinnen uit het voorgaande komen uit de Levensbeschrijving van de H. Arnulfus, § 23 en 26.
- 98 Zie de Levensbeschrijving van Lambertus, § 26.
- 99 Volgens de *Vita Huberti* was het bisschop Hubertus die de gedachteniskerk van Lambertus bouwde, volgens de *Vita Lamberti* (§ 22) het volk van Luik.
- 100 Naar 2 Timoteüs 4,2.
- 101 Bedoeld is het sacrament van het Vormsel, de "zevenvoudige gave" van de Heilige Geest.
- 102 Ook Lambertus missioneerde reeds in Taxandrië en vernietigde daar afgodsbeelden: zie § 10 van de Levensbeschrijving van Lambertus. Zie ook aldaar voor de interpretatie van de term "Taxandrië". Ook het hier vermelde Brabant is zeker niet het huidige Noord-Brabant, maar veel eerder het latere aartsdiakonaat Brabant van het bisdom Luik van vóór 1559. Zie: Haye, Régis de la, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985) 80-81.
- 103 De identificatie is niet helemaal zeker. In de latijnse tekst staat: *Wiodh*. Wihou is een gehucht bij Argenteau, tussen Maastricht en Luik, op de rechteroever van de Maas.
- 104 Givet (Frankrijk, dep. Ardennes, arr. Charleville-Mézières, kantons hoofdplaats).
- 105 Jacobus 5,17-18.
- 106 Bedoeld zijn de Kruisdagen: maandag, dinsdag en woensdag vóór Hemelvaart, waarop bidprocessies plaats hadden.
- 107 Jesaja 13,6.
- 108 Verg. Matteüs 24,44.
- 109 Psalm 70(69),2.
- 110 Het blussen van een brand door een kruisteken is een topos. De *Vita Arnulfi*, c. 20, verhaalt een gelijkaardige brand, waarbij een kruis aan de hemel werd gezien. Volgens Gregorius van Tours doofde bisschop Victurius van Le Mans († 1 september 490) met een kruisteken de brand van zijn bisschopsstad: De Gloria Confessorum, § 55.
- 111 De auteur gaat hier over tot de eerste persoon meervoud. Hij heeft hetgeen volgt dus zelf meegemaakt.

- 112 Het ongeluk dat Hubertus trof vond plaats ruim een jaar voor zijn dood in 727 (zie de voorzegging van een boodschapper Gods in § 9), dus in het begin van 726.
- 113 Matteüs 8,27.
- 114 Verg. Matteüs 14,25.
- 115 Genesis 1,2.
- 116 Verg. Matteüs 14,31.
- 117 Jona 1,9.
- 118 Psalm 51(50),3.
- 119 Psalm 81(80),8.
- 120 Johannes 14,2.
- 121 De tekst spreekt hier over de Petrus-basiliek van Luik, gebouwd door Hubertus. De Sint-Petruskerk van Luik lag op 110 meter van de Lambertus-basiliek. Deze basiliek was in 727 reeds gebouwd, aangezien het lichaam van Hubertus, die stierf op 30 mei 727, er naar werd overgebracht (zie § 15). Op 3 november 743 werd het lichaam van Hubertus verheven, in aanwezigheid van koning Karloman, zoon van Karel Martel en broer van Pepijn de Korte (zie § 20). De Sint-Petruskerk van Luik is in 1811 afgebroken. Zie verder: J. Maquet, *Les origines de la collégiale Saint-Pierre à Liège*, in: Bulletin de la Société royale «Le Vieux-Liège», n° 279 (octobre-décembre 1997) 701-706.
- 122 Zie voor de Lambertus-basiliek: de Levensbeschrijving van Lambertus, § 22-23, en de Levensbeschrijving van Hubertus, § 2, met de bijbehorende annotatie.
- 123 Psalm 111,7 (Vulgaat).
- 124 Bedoeld is waarschijnlijk de 30e dag na het overlijden van Hubertus.
- 125 “Brabant” is reeds vermeld in § 3. Zie ook de annotatie hierbij. Pas in § 14-15 blijkt dat de gebeurtenissen zich afspelen in de plaats *Fura*, waaronder zeker niet Tervuren moet worden verstaan. Zie de annotatie aldaar.
- 126 Volgens een late traditie zou dit de kerk van Heverlee bij Leuven zijn. Deze traditie is even twijfelachtig als die betreffende Tervuren.
- 127 Filippenzen 4,18.
- 128 Matteüs 3,2.
- 129 Ecclesiasticus 14,12.
- 130 Vergelijk Matteüs 10,28.
- 131 Lucas 16,2.
- 132 Matteüs 25,30.
- 133 Matteüs 25,31.
- 134 Colossenzen 1,16. Tevens in de prelatie van de Mis.
- 135 Psalm 119(118),60.
- 136 Psalm 119(118),61.
- 137 Psalm 126(125),6.
- 138 Matteüs 25,26.
- 139 Matteüs 25,21.
- 140 Matteüs 25,21.
- 141 Matteüs 25,34.
- 142 Vergelijk de woorden van Jezus bij het Laatste Avondmaal: Matteüs 26,24.
- 143 Was dat in Tervuren? Zie § 15.
- 144 Psalm 91(90),1.

- 145 Naar Apocalyps 12,9.
- 146 Johannes 10,11.
- 147 Het gebruik van zout in wijwater is alleen in de Westerse kerk bekend. Het heeft een heidense oorsprong, en heeft een exorciserend effect: *Liturgisch Woordenboek*, s.v. Water, col. 2893-2896.
- 148 De sterfdag van Hubertus is dus een vrijdag. De datum is bekend uit de liturgische traditie: 30 mei. Het jaartal is berekend naar een vrijdag 30 mei: in 727 viel 30 mei op een vrijdag (juliaanse kalender).
- 149 Floribertus was de zoon van Hubertus, die wellicht weduwnaar was. Hij volgde hem als bisschop op. Hij overleed circa 736/738: Weinfurter, S. en O. Engels (ed.), *Series Episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII. Series V, Germania. Tomus I, Archiepiscopatus Coloniensis* (Stuttgart 1982) 56.
- 150 Spreuken 18,17.
- 151 Het woord *pallium* heeft veel betekenissen, o.a. monnikspij, liturgisch kleed.
- 152 De Apostolische Geloofsbelijdenis.
- 153 Matteüs 6,9.
- 154 De identificatie van *Fura* met Tervuren is van Joannes Molanus, hoogleraar te Leuven, circa 1573. Als *Fura* inderdaad Tervuren is, – hetgeen zeer onwaarschijnlijk is, aangezien Tervuren niet in het aartsdiakenaat Brabant ligt, noch binnen het toenmalige bisdom Maastricht-Luik –, welke waterloop is hier dan bedoeld? De dichtsbijzijnde bevaarbare rivieren zijn de Zenne te Brussel op 14 km en de Dyle te Leuven op 19 km van Tervuren. Bovendien kan Hubertus geen grote afstanden hebben afgelegd, want hij was ernstig ziek en had hevige koorts. *Fura*, als de plaats waar de kerkwijding zich afspeelt, wordt overigens pas in § 15 genoemd. Moet men niet eerder denken aan *Foro*, het latere Voeren?
- 155 Volgens Coenen, J., *Saint Hubert, le fondateur de Liège* (Luik 1927) 92, moet men rekenen met galische mijlen van 2.500 m, en klopt de aldus verkregen afstand van 75 km redelijk met de afstand Tervuren-Luik. De identificatie met Tervuren is echter alleszins onwaarschijnlijk. Zie de hierboven uiteengezette argumenten.
- 156 Johannes 10,11.
- 157 Van deze basiliek, de Sint-Petruskerk, is al sprake geweest in § 9 en 10. Zie ook de annotatie aldaar.
- 158 Het is niet geheel duidelijk wat hier gebeurd is, maar de auteur beschouwt het als een wonder.
- 159 Dat lijken in een graf geluiden als kloppingen en ademhalingen maken is een normaal natuurlijk fenomeen. Uiteraard werden dergelijke onverklaarbare zaken in de Middeleeuwen als bovennatuurlijke tekenen van heiligheid beschouwd.
- 160 Het 16e jaar liep, omgerekend, van 30 mei 742 tot 30 mei 743.
- 161 Matteüs 10,26.
- 162 Matteüs 5,16.
- 163 Matteüs 5,14.
- 164 Matteüs 5,15.
- 165 Karloman, zoon van Karel Martel en broer van Pepijn de Korte, hofmeier geworden na de dood van zijn vader op 22 oktober 741. Hij trok zich in 747 terug in het klooster Monte Cassino. Zijn derde regeringsjaar liep dus van 22 oktober 743 tot 22 oktober 744.
- 166 Een *sacramentarium* is een liturgisch boek, waarin de teksten voor de mis en de sacramentenbediening staan, die bestemd zijn voor de celebrant.

- 167 Een voorbeeld van bibliomantie. Een ander treffend voorbeeld staat beschreven in de Oudste Levensbeschrijving van Lambertus, § 16; zie aldaar de uitleg over bibliomantie.
- 168 Lucas 1,30.
- 169 Citaat uit de mis voor degenen die een reis ondernemen, volgens het Sacramentarium Gelasianum en het Sacramentarium Gregorianum: Muratori, *Liturgia Romana Vetus*, I, 703 (Gelasianum) en II, 198 (Gregorianum).
- 170 Bedoeld is klaarblijkelijk de zondag, en niet de Paaszondag. De datum van de Verheffing van Hubertus is bekend uit de inleiding van deze *Vita*, en uit de liturgische traditie, het jaartal is het 3e regeringsjaar van Karloman. De gebeurtenis had dus plaats op 3 november 743, en deze dag viel in de juliaanse kalender inderdaad op een zondag.
- 171 Geestelijken droegen een *corona*, een rand van haren rondom een kaalgeschoren hoofdkruin (*tonsuur*).
- 172 Psalm 77(76),11.
- 173 Lucas 21,18.

Venlo in de Gelderse successiestrijd gedurende de jaren 1371-1375

Jos Benders

Op een donderdag na Allerheiligen stuurde Reinoud van Brederode de volgende brief aan hertogin-pretendente Mechteld:

Lieve ende ghenedighe vroü u ghevüeghe te weten dat miin Joncker van Cleve hüden te venlen // comen is also dat here Johan van broechüsen ende ic tavond bij oen hebben gheweest. also dat // ons wael nütte düchte dat gy sonder merren te venlen queemt Waer af lieve vroü // ic wael riede dat gy die richte te venlen reedt mit üwen ghesünde ende besette u // sloet te hüessen um alrehande dedingt datter lichte in vallen mocht. Want wij alre // provanden ghenoech binnen hebben aen wiin alleen Ende weert dat gy mit üwen // vründen die gy daer hebt nyet sterc ghenoech over en dorst riden. dat gy dan // to ghelren toe reedt. ende lietet ons to venlen weten dat wij u halen müchten. // Lieve vroü hijr wilt üwen raedt op hebben ende doen dat gy meynt dat u orbaer sij // Ende lieve vroü her Johan van broechüsen ende mi dünck wael nütte dat ghijs // nyet en laet gy en coemt to venlen wanttet miin Joncker mede reedt God bewar // u lieve vrouwe nü ende altoes. Ghegheven des donredages na omnium sanctorum

Reynald van brederode
heer van genp¹

Kort samengevat meldt *Reynald van brederode, heer van genp* [Reinoud van Brederode] dat heer Johan van Broekhuizen en hijzelf zich in Venlo bevinden, en dat de jonker van Kleef (bedoeld is graaf Adolf van Kleef) pas was gearriveerd. Hertogin-pretendente Mechteld wordt verzocht met spoed naar Venlo te komen. Eventueel kunnen ze haar in Geldern komen ophalen.

Deze brief werd op een donderdag na Allerheiligen geschreven, maar bevat helaas geen nadere datering. Dat is jammer want de inhoud is van groot belang voor de geschiedschrijving van het begin van de Gelderse successieoorlog (1371-1379). Op 4 december 1371 was de Gelderse hertog Reinoud III kinderloos overleden. Zijn halfzusters Mechteld en Maria claimden allebei de opvolging, Mechteld voor zichzelf, Maria voor haar nog minderjarige zoon Willem. De strijdende partijen staan bekend als de Hekerens en de Bronkhorsten. De eersten waren de bondgenoten van Mechteld, de Bronkhorsten steunden Maria en haar man hertog Willem van Gulik. Nijhoffs *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*² uit 1839 bevat de meest complete beschrijving van het verloop van de vijandig-

heden, maar is inmiddels sterk verouderd. Aan de hand van originele bronnen, vooral rekeningen en brieven, zijn veel van Nijhoffs beweringen te controleren en aan te vullen. Dit artikel is een verslag van dergelijk empirisch onderzoek naar de positie van de stad Venlo, en *en passant* van een deel van het Gelderse Overkwartier en zelfs de stad Harderwijk tijdens de beginperiode van de genoemde Gelderse successieoorlog. De huidige stand van de geschiedschrijving over dit onderwerp zal op een aantal punten worden bijgesteld.

Venlo zou in 1372 zijn ingenomen door de Hekerens onder aanvoering van de bisschop van Utrecht, een vooraanstaand medestander van Mechteld. De bron voor deze bewering is te herleiden tot een laat veertiende-eeuwse aanvulling op de *Croniken van den Stichte van Utrecht ende Hollant* van Johannes de Beke.³ De auteur van de zogenaamde *Tielse kroniek* (afgesloten kort na 1450) baseerde zich hierop toen hij beweerde: “Anno Domini millesimo tricentesimo septuagesimo secundo, episcopus Traiectensis cum domino de Gennep ceperunt Venlo et Harderwyck” oftewel “In 1372 nam de bisschop van Utrecht met de heer van Gennep, Venlo en Harderwijk in”.⁴ Blijkbaar beschikte de auteur over nog een andere bron, want behalve de Utrechtse bisschop noemde hij Reinoud van Brederode als combattant. Bovenstaande brief duidt erop dat de heer van Gennep Venlo inderdaad heeft ingenomen. Van betrokkenheid van de Utrechtse bisschop blijkt echter niets. Gelukkig blijken diverse bronnen gegevens te bevatten die een reconstructie van de positie van de stad in deze periode mogelijk maken

December 1371 - 1372

Na de dood van Reinoud III wordt de vraag actueel wie hem moet opvolgen. Beide partijen proberen steun te verwerven onder de Gelderse ridderschap en steden, en buiten het hertogdom. Mechteld stuurde een open brief aan de steden met het verzoek om haar te erkennen.⁵ De bestuurders van de stad Venlo antwoordden dat zij de uitkomst van het overleg willen afwachten (de betreffende brief is niet gedateerd, maar maakt deel uit van een aantal brieven die gezien de inhoud uit de periode december 1371 - eerste helft februari 1372 stammen).⁶ Op 14 februari trouwt Mechteld te Arnhem met Jan van Blois, graaf van Blois en heer van Tholen, Gouda en Schoonhoven.⁷ Op diezelfde dag bevestigt de Gulikse hertog, als voogd voor zijn oudste zoon Willem, de privileges van de stad Nijmegen.⁸ Ook op 14 februari geven Willem van Gulik en zijn vrouw Maria van Gelre Nijmegen tolvrijheid te Venlo.⁹ Vervolgens schrijft de stad Nijmegen een brief aan Jan van Blois en Mechteld van Gelre, dat Willem van Gulik in de stad is geweest, dat hij na beraad met heren, ridders, knapen en vrienden is erkend en dat zijn vader als voogd is gehuldigd.¹⁰ Op 14 februari had de scheiding der Gelderse geesten zich dus voltrokken: de stad Arnhem bevond zich in het kamp van Mechteld, Nijmegen had voor Gulik gekozen. Volgens de eerste voortzetting van de kroniek van Levold van Northof betaalde de hertogin van Gulik aanzienlijke bedragen aan de steden Nijmegen, Roermond en Venlo.¹¹ Een tweede indicatie voor Venlo's keuze

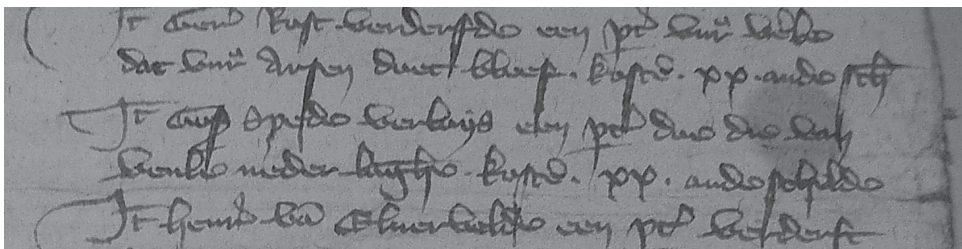

is dat de stad Nijmegen tolvrijheid te Venlo kreeg. Dat moet wel betekenen dat Venlo toen al voor Gulik had gekozen: anders zou de Gulikse hertog de belangrijke stad Nijmegen op een cruciaal moment een betekenisloos privilege hebben verleend.

Gezien de vermeldingen in de genoemde kronieken is ook de positie van Harderwijk van belang. Deze stad lijkt aanvankelijk te hebben getwijfeld tussen beide zusters. Op 2 januari 1372 kwam de stad niet opdagen bij een door Mechteld te Arnhem belegde bijeenkomst, waarbij onveiligheid op de Veluwe als reden werd aangevoerd.¹² In de periode 8 - 17 maart, dat wil zeggen tijdens zijn aanwezigheid bij het beleg van kasteel Nijenbeek (op de Veluwe, tussen Deventer en Zutphen), ging Jan van Blois naar Harderwijk “om die stat te eyschen”. Men liet hem binnen en de stad nam de kosten van het verblijf voor eigen rekening.¹³ Blijkbaar werd onderhandeld over de voorwaarden waaronder Harderwijk Mechteld en haar man als rechtmatige heersers zou erkennen. In de nacht van 31 maart op 1 april gebeurde echter iets onverwachts. Uit een brief van de Harderwijkse bestuurders blijkt dat Peter van Steenberghe, een prominent bondgenoot van Gulik, de stad 's nachts had ingenomen door over de muren te klimmen.¹⁴ De reactie van de Hekerens bleef niet uit: vermoedelijk al in april werd de stad belegerd.¹⁵ Op 11 juli werd een bode gestuurd naar Schoonhoven, de thuisbasis van Jan van Blois, om “al die donrebussen” naar Harderwijk te sturen¹⁶: zwaarder geschut was blijkbaar letterlijk en figuurlijk nodig. De rekening van Jan Breyen, waarin de oorlogsuitgaven van Jan van Blois zijn verantwoord, maakt geen melding van de inname van de stad. Dit hoeft overigens niet te betekenen dat Harderwijk bij afsluiting van deze rekening op 21 november nog niet was ingenomen: de kosten kunnen immers in een andere rekening zijn verantwoord. Een betere indicatie is dat Peter van Steenberghe op dinsdag 17 november in Harderwijk is¹⁷: blijkbaar was de stad toen nog steeds in handen van de Bronkhorsten. Als het bericht uit de Tielse kroniek juist is, heeft de Utrechtse bisschop Harderwijk dus na 17 november 1372 ingenomen. Echter, die dag bevond hij zich in Bronkhorst.¹⁸ Een dag later sloot hij samen met andere Hekerens een vredesverdrag met onder andere Willem van Bronkhorst en diens broer Gijsbert van Borculo. Dit verdrag gold in het noorden van Gelre (en omliggende gebieden), inclusief de Veluwe.¹⁹

Terug naar Venlo. Een ander bericht over Venlo dateert vermoedelijk uit de periode augustus - 1 november. Jan van Langerak, een vazal van Jan van Blois, reed gedurende het beleg van de burcht Geldern “duck tot venle”.²⁰ Deze burcht werd zeker al vanaf medio juni en mogelijk al in mei belegerd²¹, en het beleg duurde zeker tot eind november van datzelfde jaar.²² Op 1 november werden Jan van Langerak, Dirk van Hessen en Jan van der Ese als gevangenen naar Venlo gebracht:

Item op alreheylyghen dach doe heren Jan //
langherak heer dirc van hessen ende jan van //
ese ghevanghe ghebracht werden te ven //
le te sander vinke verteerd dat her jan be //
taelt heeft.²³

Fragment uit de rekening van Willem de Rode van Ghent, Gelders Archief, Archieven van de graven en de hertogen van Gelre (Archief van hertogin Mechteld), inv.nr. 136, f° 2r.

Deze passage dateert uit een rekening over 1372 en 1373, en de vraag rijst in welk jaar bovenstaande passage stamt. Het losgeld werd in 1373 uitbetaald, en dus moet hier 1372 zijn bedoeld. Additioneel bewijs is te vinden in een Deventer cameraarsrekening: op 30 oktober 1373 bevond Johan van der Ese zich in Deventer.²⁴ Gezien de afstand en reissnelheid in de middeleeuwen is het zeer onwaarschijnlijk dat hij een dag later in de buurt van Venlo gevangen zou zijn genomen. Daarmee is 1373 uitgesloten, en blijft 1372 over.

In de rekening over de periode 8 december 1371 en 24 december 1372 van Willem de Rode van Ghent, een bondgenoot van Mechteld, blijkt dat “tot venle” gevangenen werden genomen. Cruciaal is de passage over het verlies van een paard in deze rekening:

“Gosen Spede verluijs een peert due die // van venle neder laghe”.²⁵

Deze passage is weergegeven in de bovenstaande afbeelding.

Hieruit blijkt dat Venlo voor 24 december 1372 inderdaad door de Hekerens is ingenomen. De brief van Reinoud van Brederode (zie begin) dateert dan hoogstwaarschijnlijk van donderdag 4 november 1372. Twee gegevens uit de brief passen daar goed bij: Mechtelds verblijf te Huissen en Van Brederode's aanbod om Mechteld desnoods in Geldern te komen ophalen. Uit een landrentmeesterrekening blijkt dat op 23 oktober een brief vanuit Schoonhoven werd gestuurd naar Mechteld te Huissen. De bode vervolgde zijn weg naar Jan van Blois te Geldern. De laatste vertrok daar medio november.²⁶ Een en ander betekent dat Venlo vrij snel na de gevangennamen van Jan van Langerak is gevallen en dat het de Gulikkers lukte om hun gijzelaar(s) uit de stad weg te voeren en over te brengen naar gebied dat stevig in Gulikse handen was. Van Langerak werd immers in de Gulikse burcht Hambach (gelegen in Niederzier ten noorden van Düren) gevangen gehouden²⁷. De rekening van Willem de Rode van Ghent geeft de nodige indicaties voor een hectisch verloop van de vijandigheden. Diverse malen werd Guliks gebied binnengevallen. Dülken werd aangevallen ten tijde van het beleg van Geldern, evenals Süchteln en de belangrijke Gulikse burcht te Caster. Jan van Blois was persoonlijk bij een aanval op Caster betrokken.²⁸ De stad Geldern is in deze periode het belangrijkste steunpunt voor de Hekerens geweest. Een belangrijk deel van de lokale adel steunde deze partij.

Tenslotte is relevant dat in de maand december onderhandelingen op gang kwamen. Of deze meer resultaat hebben opgeleverd dan een tijdelijke en fragiele wapenstilstand, is onduidelijk. In ieder geval kreeg Mechteld van de hertog van Gulik op 3 december een vrijgeleide om twee dagen later in Lynne te komen onderhandelen.²⁹ Op 19 december is in een rekening van Jan van Blois sprake van veel schrijfkosten vanwege een vrede tussen hem en Gulik.³⁰

1373

Vermoedelijk is Venlo niet lang in handen van de Hekerens gebleven. Daarvoor bestaan diverse indicaties. Ten eerste is het losgeld voor Jan van Langerak deels in Venlo uitbetaald. Het totale bedrag was bepaald op 3600 keizersschilden. Op 18 april, 1 mei, half mei en 25 juli 1373 werden te Venlo betalingen verricht, respectievelijk aan Venlonaar Herman Vink, heer Jan van de Velde, Jan van den Haine³¹ en de kapelaan van de Gulikse hertogin.³² Dat een Venlonaar geld in ontvangst nam voor de Gulikse hertog duidt erop dat de stad in diens handen was. Voor één betaling werd overigens via Weert door het Land van Kessel gereisd, onder begeleiding van een knecht van heer Jan van Kessel. Het gebied ten zuiden van de stad was blijkbaar ook in Gulikse handen.

Later dat jaar, op 6 augustus 1373, verstrekken hertog Willem van Gulik en zijn vrouw Maria een vrijgeleide aan “uns suster der Grevynnen van Cleve ind uren vrunden” om naar Gennep te gaan. De betreffende brief is gegeven “zo venle” en maakt duidelijk dat Venlo medio 1373 in Gulikse handen was.³³ Immers, het is nauwelijks denkbaar dat de Gulikse hertog en hertogin een vrijgeleide uitvaardigden in een vijandige stad. Bovendien was Gennep, dat in handen was van Mechtelds trouwe bondgenoot Reinoud van Brederode, blijkbaar ook voor Mechteld en haar bondgenoten niet veilig te bereiken. Dit duidt op een stevige positie van de Gulikse partij in het gebied rondom Gennep. Ook daarom is het onwaarschijnlijk dat Venlo op 6 augustus in handen van de Hekerens was.

Verder bevatten de Arnhemse stadsrekeningen passages over reizen naar Venlo. De stad Arnhem had aanvankelijk de zijde van Mechteld had gekozen, maar was in de nacht van 10 op 11 juni 1372 bij verrassing ingenomen door de Bronkhorsten.³⁴ Onder hen was Peter van Steenberghe die eerder op dezelfde wijze Harderwijk had overrompeld. Na de Gulikse machtsovername veranderde het stadsbestuur van samenstelling; de stad bleef tot het einde van de strijd in handen van de Bronkhorsten.³⁵ Op 12 maart 1373 gingen de Arnhemse burgemeester Godefridus Else en schepenen Aller naar Venlo.³⁶ Rond 11 oktober 1373 gaan de Arnhemse schepenen Else en Bertoud met de heer van Bronkhorst voor vijftien dagen (“per quindenam”) naar Venlo en Nijmegen. Kort daarna ging de Arnhemse stadsbode Fluggert hen “in Venlo” opzoeken.³⁷ Nijmegen was vast in Gulikse handen, maar rond Venlo werd toen mogelijk gevochten.

Volgens een “Copie van een oude annotitie beschreven in het Latijn en nu overgeset in het Nederlandsch” “hebben de Heeren van Broeckhuijsen Venlo belegerd” in 1373³⁸. Hoewel een dergelijke bron met twijfel dient te worden bejegend, kan deze bewering wel degelijk kloppen. De vraag is echter wie hier is bedoeld: Johan, de heer van Broekhuizen, of diens neef Johan van Broekhuizen. De eerste was een prominent medestander van Mechteld, zoals ook uit van Brederode’s brief bleek, de tweede was lange tijd in dienst van hertog Eduard (1361-1371) en steunde hoogstwaarschijnlijk de Bronkhorsten³⁹.

Inmiddels rijst de vraag of Van Brederode’s brief van 3 november 1373 zou kunnen dateren. Ondersteunende indicaties voor deze mogelijkheid ontbreken echter. Wel is bekend dat Blois’ raad in de laatste week van oktober een brief van “mine here”, die zich in Frankrijk bevond, doorstuurde naar “mine vrouwe van ghelre ende der heren van ghenep”. Mechteld bleek zich te Lynne (in de buurt van Krefeld) te bevinden.⁴⁰ Ten tijde van Van Brederode’s brief, die dan weliswaar van enkele dagen later zou dateren, lijkt zij zich echter in Huissen op te houden.

Concluderend: Venlo is in 1373 van handen gewisseld, mogelijk zelfs twee keer. Na de verovering begin november 1372 hebben de Hekerens de stad enkele maanden weten te behouden. Op 18 april werd een betaling van losgeld aan Gulik verricht, wat erop duidt op een wisseling van de wacht voor die datum. Zou teruggave van de stad een voortvloeiende van de onderhandelingen van december 1372 zijn geweest? Hoe dan ook, na 6 augustus, mogelijk vanaf medio oktober, zijn de Hekerens weer de baas. Een belegering onder leiding van Johan, heer van Broekhuizen, past in dit beeld.

Venlose munt

Een materieel bewijs uit 1373 is een te Venlo geslagen munt van het type “plak”. Dit munttype werd voor het eerst in 1365 geslagen in Vlaanderen. Het type werd in onder meer Holland, Utrecht en Gelre massaal nagevolgd. Gedurende de regering van hertog Eduard (1361-1371) is korte tijd in Venlo gemunt, vermoedelijk rond 1368.⁴¹ Ook van Willem van Gulik zijn Venlose plakken bekend, en wel twee varianten:

Variant 1:

Voorzijde

Zittende leeuw, getooid met Gelderse toernooihelm met pauwenveren en Gelderse leeuw +WILHELMVS:DEI:GRA:DVX klimmend leeuwje IVLIS:MVB:G’ (interpunctie twee ruitjes)

Keerzijde

Gebloemd kruis omgeven door twee regels omschrift

(buitencirkel) +BHEDICTVS:QVI:VEHIT:IH:HOMIHE:DOMIHI (interpunctie twee ruitjes)

(binnencirkel) +MOHETA (peterselieblad) DE (peterselieblad) VENENSI’X

Variant 2:

Voorzijde

Zittende leeuw, getooid met Gelderse toernooihelm met pauwenveren en Gelderse leeuw
+WILHELMVS:DEI:GRA:DVX:MV GELR (interpunctie dubbele punt)

Keerzijde

Gebloemd kruis met leeuwjes in het eerste en derde kwadrant, omgeven door twee regels
omschrift

(buitencirkel) +BNEDIC[...]:QVI:VENIT:IN:NOMINE:DO[...]NI (interpunctie twee punten)

(binnencirkel) +MOHETA (peterselieblad) DE (peterselieblad) VEnEnSIS

Plak (variant 2) op naam van Willem van Gulik, voogd, geslagen te Venlo (Particuliere collectie; foto J. Benders)

De voorzijde van de plak toont een zittende leeuw, getooid met een helm met pauwenveren en de dubbelstaartige Gelderse leeuw. Deze Venlose plak werd aangetroffen in de muntvondst Arnhem 1957, die rond 1375 moet zijn verborgen.⁴² Een bijzonder kenmerk zijn de leeuwjes op de keerzijde. Ook uit Holland is een dergelijke plak met twee leeuwjes bekend. Grolle vermoedt dat het Hollandse exemplaar de “placken met den leweken” is die op 20 juli 1373 wordt vermeld.⁴³ Daarmee is variant 2 tamelijk precies te dateren: het Hollandse voorbeeld zal in 1373 zijn ingevoerd, en de Venlose navolging dus ook. Dat er twee varianten bestaan van de Venlose plak duidt op een verandering van de muntvoet in de periode dat het muntatelier open was. De productie zal gering zijn geweest. Van de eerste variant is slechts één exemplaar bekend. Dit bevindt zich in het Geldmuseum te Utrecht, en is afgebeeld in Van der Chijs’ standaardwerk over de Gelderse muntslag. De beide bekende exemplaren van de tweede variant lijken stemgelijk.⁴⁴

Verder is de titulatuur interessant. De muntheer hertog Willem van Gulik, noemt zich tevens “voogd van Gelre”. Bij nadere beschouwing van de door Willem van Gulik gevoerde titels blijkt dat hij zich (in ieder geval) vanaf 14 feb 1372 “voogd voor zijn oudste zoon” noemde.⁴⁵ Dat deed hij nog tot kort na het Verdrag van Straelen (zie vervolg), namelijk toen hij op 30 april 1374 een aantal brieven verzond.⁴⁶ Uiterlijk vanaf 14 dec 1374 noemde hij zich echter “hertog van Gulik en Gelre”.⁴⁷ Willem van Gulik is kort na, maar

niet aansluitend aan, het Verdrag van Straelen de Gelderse hertogstitel gaan voeren. De titel “voogd” op de Venlose plak betekent dan dat deze munt van voor het Verdrag van Straelen stamt.

1374

Op 17 januari 1374 verklaarden Willem van Gulik en zijn vrouw immers dat ze de rechten van de stad zouden erkennen, als de stad in hun handen zou zijn.⁴⁸ Dat lijkt op 19 maart nog steeds zo te zijn. Op die dag schreven Willem en Maria van Gulik een brief, waarin ze Mechteld en haar bondgenoten een vrijgeleide geven om op 27 maart naar Venlo te komen om daar te vergaderen. Op diezelfde dag zouden de Bronkhorsten in Roermond vergaderen. Op 28 maart was een gemeenschappelijke “dagvaart” (overleg) gepland te Kessel.⁴⁹ Deze bijeenkomsten lijken daadwerkelijk te hebben plaatsgevonden. Een post in de Arnhemse stadsrekening spoort hiermee. Ze is ongedateerd, maar omdat (1) ze is opgenomen aan het einde van het rekenjaar 1373-1374 en (2) de eerste post van het volgende jaar is geboekt op 28 maart, zal ze betrekking hebben op een reis in de loop van maart 1374. De Arnhemse schepen Hendrik van Herwen is 21 dagen lang voor de stad op reis, en wel naar Nijmegen en Venlo.⁵⁰ Mogelijk vond in Nijmegen vooroverleg plaats, en was Van Herwen als vertegenwoordiger bij de vergadering in Venlo aanwezig.

De vergaderingen moeten deel hebben uitgemaakt van de onderhandelingen die zouden leiden tot het Verdrag van Straelen van 28 april 1374.⁵¹ Een ongedateerde notitie met territoriale wensen van “de heer”⁵² wijst erop dat Jan van Blois actief bij de onderhandelingen betrokken was, hoewel hij niet zelf aanwezig was.⁵³ Zijn wensen zijn gehonoreerd: het verdrag bepaalde dat Mechteld al het land op de rechteroever van de Rijn zou krijgen, plus de stad Geldern, terwijl het land op de linkeroever aan Gulik kwam. Jan van Blois, die zich in Henegouwen bevond, werd onmiddellijk geïnformeerd door een brief van Reinoud van Brederode “roerende de soene van den lande van gelre”.⁵⁴

Hoewel wel wordt geclaimd dat het Verdrag van Straelen nooit is uitgevoerd, is met de uitvoering wel degelijk een begin gemaakt. Zo schreven de Gulikse hertog en hertogin brieven aan Elburg, Harderwijk, het land van Bredevoort en het Land van Zutphen om hen te vragen Mechteld te erkennen. Betekenisvol is dat zij in deze brieven Mechteld, “onse lieve suster”, “hertoginnen van Gelren” noemen: daaruit valt op te maken dat zij Mechtelds positie als Gelders hertogin nu ook formeel erkenden.⁵⁵ De meeste aan Mechteld toegekende steden hadden blijkbaar moeite met de genomen besluiten. Eind mei stuurde de Hollandse regent brieven aan “alle die steden van Gelrelant ende van den lande van Zutphen” die aan Mechteld en haar man waren toebedeeld met het verzoek of zij hen “hulden wouden”.⁵⁶ Harderwijk heeft zich blijkbaar niet bij de situatie willen neerleggen. Rond 23 november werd de stad weer ingenomen door de Hekerens.⁵⁷

Het heeft er alle schijn van dat men zich in het Overkwartier wel goed kon vinden in de getroffen regelingen. Na het Verdrag van Straelen wordt voorlopig niets meer van vijandelijkheden in deze contreien vernomen: vermoedelijk heeft het voor deze regio tot pacificatie geleid. Venlo zal als onderdeel van de uitvoering van het verdrag aan de Gulikse partij zijn overgeleverd. Het vroegste eenduidige bewijs dat de stad weer in Gulikse handen was dateert van 20 november 1374: de Arnhemse bode Fluggert gaat dan met brieven naar de hertog en de hertogin. Blijkbaar was niet precies bekend waar zij zich bevonden. Fluggert zocht hen in Roermond, Venlo, Goch en Nijmegen.⁵⁸ Op 7 september was zijn collega Johannes Cursor overigens ook met brieven gezonden naar dezelfde steden, maar de rekening bevat geen nadere specificatie over de reden van deze reis.⁵⁹ Op 21 december van datzelfde jaar bevestigden hertog Willem en zijn vrouw te Venlo de rechten van de ridders en knechten uit het Land van Kessel.⁶⁰

1375

Op 30 maart 1375 werd een landvrede gesloten tussen Brabant, Gulik en Keulen. De tekst bevat de passage: “dat lant van Kessel, as dat nu unse des ... hertogen van Guylghe is, bis zu Venle, ind dat ampt van Kriekenbeck mit den lande Guylghe”.⁶¹ Blijkbaar werd een deel van het Overkwartier als Guliks beschouwd. Welk deel precies wordt echter niet duidelijk. Het Land van Kessel is Guliks, maar de positie van Venlo en het Land van Kriekenbeek wordt niet expliciet besproken. Het lijkt waarschijnlijk dat het gehele daadwerkelijk door Gulik geregeerde deel van het Overkwartier in de landvrede werd meegenomen. Het gebruik van de titel “hertog van Gelre” door de Gulikse hertog in een te Venlo op 21 december 1374 uitgevaardigde oorkonde duidt erop dat ook Venlo als Guliks werd beschouwd.⁶²

Een verdere onderbouwing voor deze stelling kan gevonden worden in andere munten uit het Overkwartier op naam van Willem, hertog van Gulik en Gelre, i.e. de vader van de latere Gelderse hertog Willem. Uit Venlo zijn verschillende typen bekend, waaronder het zogenaamde “torentje” of “schuerken” dat op zijn vroegst in september 1374 kan zijn geslagen. Overigens is ook in Erkelenz en Roermond op naam van Willem van Gulik en Gelre gemunt.⁶³

Besluit

Een aantal nog ongebruikte archiefstukken en materiële data in de vorm van munten hebben het mogelijk gemaakt de positie van de stad Venlo in de periode 1371-1375 nader te bepalen. Het meest waarschijnlijke scenario is als volgt. De stad koos, geholpen door betalin-

gen, aan het begin van de oorlog de Gulikse zijde. In de loop van 1372 werd de stad door de Hekerens belegerd⁶⁴ om op 2 of 3 november te worden ingenomen. Deze hielden de stad niet lang vast: waarschijnlijk was ze op 18 april 1373 weer in Gulikse handen. In de loop van het najaar van 1373 is opnieuw sprake van een machtswisseling. Als voortvloeisel van het Verdrag van Straelen van 28 april 1374 zal de stad weer zijn overgedragen. Vermoedelijk is Venlo daarna niet meer van partij gewisseld. Ook in de rest van het Overkwartier lijkt niet of nauwelijks meer te zijn gevochten.

In dit artikel heb ik meer details over het verloop van een conflict in een korte periode in een zeer beperkt gebied verschaft dan tot nu toe bekend waren, en bovendien enkele specifieke gegevens geverifieerd of gefalsificeerd. Het bredere belang ligt in de gehanteerde werkwijze. De nodige historische publicaties over de Gelderse middeleeuwse geschiedenis zijn gebaseerd op andere historische publicaties. Daardoor bestaat het gevaar van het kopiëren van fouten. Waar beschikbaar verdienen originele bronnen de voorkeur als fundament voor de geschiedschrijving.

1X	1X
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
20	20
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
30	30
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
wit	
wit	
pc	

Danknoot

Met dank aan Harry de Groot, Jan Kuys, Paul Moors, Arent Pol, Erwin Steegen, Gerard Venner en twee anonieme redactieleden voor hun hulp en opmerkingen bij eerdere versies van dit artikel.

Noten

- 1 Arnhem, Gelders Archief (GLDA), Hertogelijk Archief (HA), Archief van de hertogin-pretendente Mecheld (ingang 240), inv.nr. 86, brief 20.
- 2 Nijhoff, I.A., *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland* (Arnhem 1839). Deel III, document 11.
- 3 Bruch, H., *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant, door Johannes de Beke* (Den Haag 1982) 222 “Daerna wan die bisscop mit den Herkerschen Venle ende Herdewijc”.
- 4 Leeuwen, J.D. van, *Chronicon Tielense* (Utrecht 1789) 388; Kuys, J., e.a. *Tielse kroniek* (Amsterdam 1983) 125 (paragraaf 605); vgl. in de Gelderse kroniek van Willem van Berchen “Depost eodem anno episcopus cum domino de Breiderade ceperunt Venlo et Harderwiick” (Mooy, A.J. de, *De Gelderse kroniek van Willem van Berchen* (Arnhem 1950) 22).
- 5 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 80, brief 1.
- 6 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 80, brief 10.
- 7 Doorninck, P.N. van, *De tocht van Jan van Blois om Gelre 1371-1372* (Haarlem 1898) 21. Deze uitgave bevat de transcriptie van een rekening van rentmeester Jan Breyen die bewaard wordt in Den Haag, Nationaal Archief (NA), Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 668.
- 8 Betouw, J. in de, *Handvesten en onuitgegevene charters behorende tot de beschrijving en chronyk van Nijmegen* (Nijmegen 1789). Deel II: 40-41.
- 9 Jong, J.A.B.M. de, *Het oud-archief der gemeente Nijmegen* (Nijmegen 1960) regest 99; J. in de Betouw *Handvesten en onuitgegevene charters behorende tot de beschrijving en chronyk van Nijmegen* (Nijmegen 1785). Deel I: 97-98.
- 10 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 80, brief 6.
- 11 Langosch, K., *Levold von Northof; Die Chronik der Grafen von der Mark* (Münster/Keulen 1955) 106. In het Limburgs Museum staat een klok uit de Venlose Martinuskerk. Blijkens een opschrift dateert deze klok uit 1373. Blijkbaar had de stad of de kerk in oorlogstijd nog voldoende middelen om een klok aan te schaffen. Zou er een verband met de Gulikse betaling zijn? (overigens stelt Mialaret ten onrechte dat deze klok uit 1370 stamt; Mialaret, J.H.A., *De monumenten van geschiedenis en kunst in Noord-Limburg* (Den Haag 1937) 181).
- 12 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 80, brief 8.
- 13 Van Doorninck, *Tocht*, 49.
- 14 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 80, brief 4.
- 15 Van Doorninck, *Tocht*, 76.
- 16 Ibidem, 77.

- 17 Doorninck, J.I. van, *De Cameraars-rekeningen van Deventer; Derde deel. - Tweede helft. 1367-1372* (Deventer 1889) 460.
- 18 Ibidem, 460.
- 19 Slichtenhorst, A. van, *XIV. boeken van de Gelderse geschiedenissen* (Arnhem 1653) 93-94.
- 20 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 669, f. 6v.
- 21 Van Doorninck, *Tocht*, respectievelijk 93 en 79.
- 22 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 48, f. 72r.
- 23 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 669, f. 14v.
- 24 Hullu, J. de, *De Cameraars-rekeningen van Deventer; Vierde deel. 1373-1376* (Deventer 1897) 21.
- 25 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 136, f. 1r en f. 2r. Het cruciale woord "due" in deze zin is ook elders in deze rekening zo geschreven. Een alternatieve lezing is "dat", hetgeen de zin compleet van betekenis zou doen veranderen. In geval van "due" sneuvelde het paard toen de stad zich overgaf, in geval van "dat" schoten "die van venle" het paard neer. Het woord "dat" komt in de rekening geregeld voor, zodat controle mogelijk was.
- 26 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 48, f. 71v; Schleidgen, W.-R., *Kleve-Mark Urkunden; Regesten des Bestandes Kleve-Mark Urkunden im Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchiv in Düsseldorf; Teil 2: 1368-1394* (Siegburg 1986) regest 48 en 49. De bewering van onder meer Nijhoff, *Geschiedenis. Deel III XV*, dat Jan van Blois zich in de zomer van 1372 definitief uit de strijd terugtrok, is dus incorrect.
- 27 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 669, f. 14v.
- 28 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 136, f. 1v-f. 2r en f. 2v.
- 29 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 67.
- 30 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 48, f. 73r.
- 31 De lezing van diens achternaam is onzeker. Aannemelijk is dat hier "Johann von Haine" is bedoeld die op 3 augustus 1372 als raad van Willem van Gulik wordt genoemd: Andernach, N., *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter; Achter Band 1370-1380* (Düsseldorf 1981) regest 695.
- 32 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 669, f. 14r en 14v.
- 33 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 67.
- 34 Nijhoff, *Geschiedenis. Deel III*, document 11.
- 35 Verkerk, C.L., *Coulissen van de macht; Een sociaal-institutionele studie betreffende de samenstelling van het bestuur van Arnhem in de middeleeuwen en een bijdrage tot de studie van stedelijke elitevorming* (Hilversum 1992).
- 36 Alberts, W.J., *De stadsrekeningen van Arnhem; Deel I 1353-1377* (Groningen 1967) 399.
- 37 Alberts, *Arnhem*, 440.
- 38 Maastricht, Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), Archief Bisschoppen Roermond, 14.A002A nr. 135 (transcriptie door H. Breuren gevonden op www.archiefvaria.nl; met dank aan G. Venner voor de controle van het origineel).
- 39 Johan heer van Broekhuizen treedt al op 15 december 1371, dus kort na de dood van Reinoud III, op als getuige voor Mechteld (Nijhoff, *Geschiedenis. Deel III*, document 10). Zijn neef heer Johan Willemszoon van Broekhuizen, heer van Wickradt, wordt op 19 september 1360 (I.A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland* (Arnhem 1833). Deel II, document 99) en 21 juni 1362 genoemd als ambtman van Venlo (Maastricht, RHCL, Archief individuele raad van Maastricht, inv.nr. 2013; met dank aan G. Venner voor de correcte referentie). Vermoedelijk is de heer van Wickradt tot in 1376 ambtman gebleven, waarna zijn broer Hendrik hem opvolgde (Groot,

- H.J.M. de, *Venle Venlo; Hoe een stadje begon* (Zutphen 2003) 24). Voor de periode onder studie is relevant dat hij in 1373 drost van het ambt Kriekenbeek zou zijn geweest (Die Verwaltung des Amtes Kriekenbeck, *Niederrheinischer Geschichtsfreund* 6(1) (1884) p. 4; vermoedelijk geschreven door redacteur L. Henrichs). De oorspronkelijke bron heb ik vooralsnog niet kunnen achterhalen. Dit document zou nadere gegevens over de situatie rond Venlo in 1373 kunnen bevatten.
- 40 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 49, f. 56v.
- 41 Benders, J. en P. Moors, 'Gadert van Stramprade', in: J.A.E. Kuys e.a. ed., *Biografisch woordenboek Gelderland; Deel 5* (Hilversum 2006) 125-128.
- 42 Meer, G. van der, 'De vondst Arnhem 1957', in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 46 (1959) 1-36 op p. 18, nr. 51. Dit exemplaar bevindt zich in het Geldmuseum, inv.nr. 1960-0174.
- 43 Grolle, J.J., *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam 2000) 118-119.
- 44 Geldmuseum inv.nr. NM-00191; P.O. van der Chijs, *De munten van de voormalige graven en hertogen van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem 1852) plaat VI. Met dank aan Arent Pol (Geldmuseum) voor de nodige verstrekte gegevens.
- 45 Nijhoff, *Geschiedenis*, deel III, document 2.
- 46 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 69.
- 47 Kraus, T.R., *Regesten der Reichsstad Aachen; Vierter Band 1366-1380* (Düsseldorf 2002) regest 496.
- 48 Hanssen, H., *Inventaris van het archief der stad, municipaliteit en gemeente Venlo* (Venlo 1919) regest 17.
- 49 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 67.
- 50 Alberts, *Arnhem*, 440.
- 51 Lacomblet, T.J., *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins, deel III* (Düsseldorf 1853) document 755.
- 52 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 67.
- 53 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 50, f. 21r.
- 54 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 50, f. 91r.
- 55 Arnhem, GLDA, HA 240, inv.nr. 67.
- 56 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 50, f. 92r. Nijhoff, *Geschiedenis*, deel III, XXVI.
- 57 Den Haag, NA, Archief van de Graven van Blois, inv.nr. 50, f. 97v: "omtrint clemens doe harderwijc ghewonnen was".
- 58 Alberts, *Arnhem*, 474, gedateerd "secunda post octava Martini".
- 59 Ibidem, 473.
- 60 Hanssen, *Venlo*, regest 18.
- 61 Lacomblet, *Niederrhein*, document 766.
- 62 Hanssen, *Venlo*, regest 18.
- 63 Benders, J., 'De muntslag in het Gelderse Overkwartier na 1371', in: *Maandblad voor Numismatiek* 14 (2004) 198-205 & 15 (2004) 9-15.
- 64 Vermoedelijk is de muntvondst Venlo 1945, met een terminus post quem van 1371, gedurende deze belegering verborgen. Zie voor deze vondst: Gelder, H.E. van, *Muntschat Venlo 1945*, in: A.A.J.J. van Pinxteren e.a. ed., *Pronkstukken Venlo 650 jaar stad* (Venlo 1993) 55-57.

Wilhelm Veucht en de graven van Gronsveld 1660-1694*

Harry Weinberg

Wilhelm Veucht heeft in de tweede helft van de zeventiende eeuw gedurende meer dan 30 jaar een belangrijke rol gespeeld in twee kleine Limburgse territoria: het graafschap Gronsveld en de heerlijkheid Wittem. Hij was jurist, maar voerde vaak diplomatieke missies uit naar de hoven van Brussel, Bonn en Düsseldorf. Ook werd hij afgevaardigd naar de bijeenkomsten van de Nederrijns-Westfaalse Kreits. Dit artikel beperkt zich tot zijn diensten ten behoeve van de graven van Gronsveld, waarover betrekkelijk weinig bewaard is gebleven, in tegenstelling tot de talrijke documenten die zijn functies in de heerlijkheid Wittem raken.¹ Het archief van Gronsveld uit deze periode is slechts in fragmenten behouden, maar de beschikbare gegevens over een aantal belangrijkere kwesties waar Veucht bij betrokken was maken het toch mogelijk een beeld te schetsen.

Het graafschap Gronsveld en graaf Joost Maximiliaan

De kleine heerlijkheid Gronsveld was in 1586 tot rijksgraafschap verheven.² Gronsveld was sindsdien lid van de Nederrijns-Westfaalse Kreits.³ De graaf noemde zich graaf van Bronckhorst tot Gronsveld en Eberstein, heer te Batenburg, Anholdt en Rimburch. De vele mooie titels geven geen reële indruk van de feitelijke bezittingen. Behalve Gronsveld zelf en de in de nabijheid gelegen kleine heerlijkheid Slenaken hadden de graven rond 1660 alleen nog een aandeel (één vierde deel) in het graafschap Eberstein in het zuidwesten van Duitsland en daarnaast verspreide bezittingen zoals huizen in Aken en Keulen. Regerend graaf was sedert 1617 de in 1598 geboren Joost Maximiliaan van Bronckhorst-Batenburg. Hij had gedurende de Dertigjarige Oorlog carrière gemaakt als militair in keizerlijke en Beierse dienst, dus aan katholieke zijde. Nadat troepen van de Katholieke Liga onder zijn commando in 1636 een zware nederlaag hadden geleden nam hij ontslag en trok zich terug in Keulen.⁴ Daar trad hij in 1639 in het huwelijk met Anna Christina Hardenrath, die stamde uit een aanzienlijk (maar niet adellijk) Keuls patriciërsgezin.⁵ In 1645 liet hij zich overhalen weer in Beierse dienst te treden en werd tot veldmaarschalk benoemd. In 1648 was hij echter opnieuw betrokken bij een zware nederlaag en werd hierom zelfs gevangen gezet door de Beierse keurvorst.

Veel hogere officieren wisten een vermogen te vergaren in de oorlog. De graaf van Gronsveld keerde echter terug met grote financiële problemen. In 1640 was hij al gedwongen geweest kasteel Rimburch, waar hij geboren was, te verkopen, maar financieel was hij

Portret van Joost Maximiliaan van Bronckhorst-Batenburg, graaf van Gronsveld (1598-1662) in wiens dienst Wilhelm Veucht in 1660 als raad trad.

daarmee niet uit de zorgen. Het zegt waarschijnlijk iets over zijn integriteit en zijn trouw aan de keizer dat hij de mogelijkheden om zich te verrijken niet benutte.⁶

Behalve militaire taken had de graaf voor de keizer ook diplomatieke opdrachten vervuld. Hij was in 1629 medeondertekenaar van de vrede met Denemarken en werd in 1647 als onderhandelaar naar Parijs gestuurd. Na 1649 (toen hij vrij kwam uit Beierse gevangenschap) ging de graaf binnen het Duitse Rijk, en vooral binnen de Nederrijns-Westfaalse Kreits, een politieke rol vervullen. Hij was gedurende de gehele Rijksdag van 1653 te Regensburg aanwezig en wist daar te bereiken dat de graven een

extra stem kregen (zie hierna). Zijn status was dusdanig dat de Spaanse koning Philips IV brieven rechtstreeks aan hem richtte.⁷ Het graafschap Gronsveld zag hij in deze actieve jaren uiterst zelden. In 1655 schreef hij dat hij er in de voorafgaande 37 jaar (dus vanaf het uitbreken van de Dertigjarige Oorlog) maar drie dagen was geweest.

Het vertrouwen van het keizerlijk hof heeft Joost Maximiliaan blijkbaar nooit verloren. Vanaf 1660 zien wij hem diverse diplomatieke opdrachten uitvoeren namens de keizer en optreden als vertegenwoordiger of *Commissaris* van de keizer in het gebied van de Nederrijns-Westfaalse Kreits. In deze jaren van intensieve activiteit had de graaf behoefte aan een goede assistent of secretaris. Hij koos Wilhelm Veucht. Hoe en wanneer de relatie tussen Veucht en de graaf was ontstaan is niet meer te achterhalen, maar Veucht werd zijn rechterhand.

Wilhelm Veucht

Veucht was 'juris utriusque licentiat' (beider rechten licentiaat), oftewel bekend met zowel het canonieke (kerkelijke) als het wereldlijke recht, en hij beheerste Latijn, Duits, Frans en Nederlands. Veucht was katholiek. Op 1 februari 1655 trad hij te Maastricht in het huwelijk met Maria Graven, dochter van Paulus Graven. Zij behoorde tot een vooraanstaande

Maastrichtse familie. Haar broer Dionysius Graven, net als Veucht licentiaat in de rechten, is later vele jaren schepen van Maastricht geweest.⁸

Feiten over de afkomst van Wilhelm Veucht zijn uitermate schaars.⁹ Vast staat slechts dat zijn vader ook Wilhelm heette en dat zijn moeder Petronella Thijssen in 1649 weduwe was. Veucht had een zus Catharina, die trouwde met Johan Kicken, schepen en schatthouder van Mechelen in de heerlijkheid Wittem. Zijn oom Paulus Thijssen was al vanaf 1621 schepen van Mechelen en had een zoon Paulus, die notaris was te Luik.¹⁰ Veucht stamde via zijn moeder af van Paulus Huyn, rentmeester van Wittem, die rond 1550 de Costumen (het landrecht) van de heerlijkheid Wittem op schrift had gesteld.¹¹ Veucht was verwant met een jongere Paulus Huyn (kleinzoon van de genoemde rentmeester en oom van Veucht, overleden circa 1641), die vermeld wordt als ‘Gerichtsschreiber’ te Burtscheid bij Aken, ‘Sekretär der propsteilichen Mannkammer des aachener Marienstiftes’ en ‘Kayserlicher und königlicher Notar’.¹² Voldoende juridische functies dus bij zijn verwanten om van een patroon te spreken.

Veucht komt voor het eerst in beeld in 1654, toen hij syndicus was van de abt van Kornelimünster¹³ en deze vertegenwoordigde in onderhandelingen over de zogenaamde ‘Keulse Alliantie’.¹⁴ In datzelfde jaar begon hij opdrachten op het diplomatieke vlak te vervullen voor de inwoners van Mechelen, die bescherming zochten tegen de Lotharingers, de Spaanse hulptroepen die de streek onveilig maakten. Op 1 november 1655 werd hij door de graaf van Waldeck¹⁵ tot drost van de heerlijkheid Wittem benoemd, op voorspraak van graaf Frans Egon von Fürstenberg, adviseur van de Keulse keurvorst, waarmee de graaf van Waldeck een correspondentie onderhield. De benoeming was tijdelijk en Veucht vervulde deze functie tot maart 1657, waarna hij werd aangesteld als rentmeester van Wittem en raad van de graaf van Waldeck. Veucht wist te bewerkstelligen dat Wittem in december 1655 in de Keulse Alliantie werd opgenomen¹⁶ en in 1658 onder de bescherming van de opvolger daarvan, de *Rheinbund*, werd geplaatst. In opdracht van de graaf van Waldeck of van de inwoners van Wittem was Veucht ook in de jaren daarna regelmatig op reis naar de hoven van Brussel, Bonn en Düsseldorf (hij wordt dan door een adviseur van de graaf van Waldeck al geprezen voor zijn ‘guten Zugang’ tot deze hoven). De vele processen waarin de graaf verwickeld was voerden Veucht als jurist ook nog naar andere plaatsen in de wijde omgeving, zoals Luxemburg.

Veucht in dienst van de graaf van Gronsveld

In maart 1660 wordt Veucht voor het eerst betiteld als ‘Graflich Gronsfeldischer Rhatt’. De eerste activiteit voor de graaf van Gronsveld die uit de stukken blijkt, heeft betrekking op de rol van de graaf als vertegenwoordiger van de nieuwe keizer Leopold I (gekroond in 1658) in het jaar 1660 bij de ceremoniële ‘blijde inkomsten’ in Keulen, Aken en Dortmund. De

tijd dat keizers zelf een rondreis maakten (zoals Karel V nog gedaan had) was lang voorbij. De vrije rijkssteden bewezen hulde aan een nieuwe keizer in de persoon van een representant. Deze rol vervulde de graaf van Gronsveld in 1660 binnen de Nederrijns-Westfaalse Kreits. Zo werden op 16 maart 1660 alle inwoners van Aken opgeroepen om 'zur Leistung des Huldigungseides für den Kaiser, persönlich mit ihrem nicht scharf geladenen Gewehr zu erscheinen'.¹⁷ Zeker is dat Veucht een rol speelde bij de voorbereiding van het bezoek aan Aken en dat hij de verslagen schreef van de huldigingen, die aan de keizer gezonden werden.

Deze ceremoniële rol van de graaf werd gevolgd door keizerlijke opdrachten met een diplomatiek karakter. In 1661 probeerde de graaf in opdracht van de keizer te bemiddelen in het geschil tussen de stad Münster en de bisschop van Münster.¹⁸ Dat Veucht de graaf bijstond kunnen wij alleen afleiden uit een latere schriftelijke mededeling van Veucht zelf. Stukken zijn niet bewaard gebleven.

De graaf kreeg nog een andere diplomatieke opdracht. Binnen het Duitse Rijk bestond een keizerlijk postmonopolie. De keizer had het exclusieve recht op het onderhouden van postverkeer binnen het Rijk verleend aan de familie Von Turn und Taxis. Met het snel toenemende diplomatieke en handelsverkeer ontstond, met name in belangrijke handelssteden zoals Amsterdam en Hamburg, de neiging om eigen, concurrerende postdiensten te organiseren. Ook in de Zuidelijke Nederlanden had de graaf Von Turn und Taxis (hij tekent: 'De la Tour et Tassis') bijzondere rechten en Brussel was zelfs het hoofdkantoor. Met de stad Amsterdam bestond in deze jaren een geschil over de postdienst tussen Antwerpen en Amsterdam en het vervoeren van brieven van en naar Frankrijk en Engeland, die via Antwerpen verder geleid werden. Tussen Hamburg en Amsterdam vervoerden boden de post zonder de door Von Turn und Taxis opgezette postdienst te gebruiken, terwijl zij wel het territorium van het Rijk passeerden. De graaf van Gronsveld, als keizerlijk vertegenwoordiger in het gebied van de Nederrijns-Westfaalse Kreits, kreeg van de keizer opdracht de problemen die met Hamburg en Amsterdam bestonden over inbreuken op het keizerlijk privilege op te lossen. De graaf van Gronsveld richtte op 10 december 1661 een schrijven aan de burgemeesters van Amsterdam, waarin hij wees op het bestaan van een postmonopolie binnen het Duitse Rijk en verzocht om postzendingen voortaan aan de grens van het Duitse Rijk over te dragen aan de binnen het rijk bevoegde personen.¹⁹ Deze brief lijkt, gezien het handschrift, van de hand van Veucht, al heeft de graaf er zijn handtekening onder gezet. De burgemeesters reageerden een maand later en gaven te kennen het monopolie te zullen respecteren, waarop de graaf van Gronsveld hen vanuit Hamburg met de grootste hoffelijkheid bedankte. Deze keer was de brief van de hand van de graaf zelf.

‘A Messieurs les Bourguemaistres de la ville d’Amsterdam
Wel Eedele, Hoochgeleerde Voorsichtige Heeren ende vrienden,
Ick hebbe wel ontfanghen uwer Eed. missive vanden 11 Januarij lestleden, ende daeruijt ver-
standen dat die Stadt Amsterdam noijt d’intentie gehadt heeft ijts t’usurperen op het regael
vande Posten in het Duijtsche Rijck. (...)
Welcke andtwoordt aen sijne keijserlijke Majesteijt mijnen allergenaedigsten Heere gecom-
municceert geweest sijnde, hebbe op nieuw ordre ontfangen van uwe Eed. voor dusdanige
goede ende redelijcke resolutie in haeren naeme te bedancken. (...)
Ende van uwe Wel Eed. in conformité van dijen voirts te versoecken van te willen in ’t toe-
commende die voorsieninghe doen dat die postbrieven naer Hambourg gaende geaddres-
seert werden aen Sr. Jan Baptista Vrints, Postmeester aldaer, denwelcken van sijne allerhoogst
gemelde Majijt. ende den Heere Graeff van Tassis, als general Postmeester des Roomschen
Rijcks gelast is dese correspondentie war te nemen, ende soo getrouwelijck haest ende seker,
soo niet haester sekerder ende beter te bestellen als deselve voor dato sijn bestelt geweest deur
den Hambourger Boden Meester. (...) in Hambourg, den 6 Martij 1662 Justus Maximilian
Grave van Bronckhorst tot Gronsfelt’²⁰

Veucht zal jaren later (in 1674) in een aan de keizer gerichte brief zijn rol als assistent van de graaf van Gronsveld schetsen. Hij beschrijft hoe de graaf, op het advies van de keizer zelf om een ‘geleerde’ als assistent te zoeken voor de keizerlijke opdrachten, zijn keuze op ‘meine wenige Persohn’ had laten vallen. De graaf had hem daarbij voorgehouden dat hij voor zijn -onbezoldigde- diensten wel een keizerlijke gunst mocht verwachten. Zeven maanden zou Veucht de graaf hebben bijgestaan in twee kwesties: het postmonopolie en het doen accorderen van de rijksbelasting ten behoeve van de oorlog tegen de Turken (de *Türckensteuer*). Tien weken zouden zijn besteed aan de kwestie Münster.²¹ Tot slot verwijst Veucht naar een vergadering in 1661 in Keulen van de ‘graven en heren van de Nederrijns-Westfaalse Kreits’, waaraan hij tien weken besteed zou hebben. Dit was echter geen vergadering van de Nederrijns-Westfaalse Kreits, want de volgende algemene vergadering van de Kreits na die van 1653 zou pas in 1667 plaatsvinden. De vergadering waar Veucht op doelt was van een ander, nieuw overlegorgaan, het *niederrheinisch-westfälische Reichsgrafenkollegium*.

Het *niederrheinisch-westfälische Reichsgrafenkollegium*

Om de eerder aangeduide hervorming (een extra stem voor de graven), die de graaf van Gronsveld op de Rijksdag van 1653/1654 wist te bereiken, duidelijk te maken is enige uitleg over het functioneren van de Rijksdag nodig.²²

De Rijksdag had een complexe besluitvormingsstructuur en de stemrechten van de leden hadden een verschillend gewicht. Er werd tijdens de Rijksdag in drie gescheiden *Kurien* over

voorstellen onderhandeld: die van de keurvorsten (met de acht, tijdelijk negen, keurvorsten als leden), die van de vorsten (94 *Viril-* en *Kuriatstimmen*) en die van de rijkssteden (hun aantal was 87 in 1521, 49 in 1755 en nog maar 37 steden aan het einde van de achttiende eeuw). De vorsten hadden zogenaamde *Virilstimmen* en konden hun stemrecht zelfstandig uitoefenen. Daarnaast waren er de *Kuriatstimmen*, die door meerderen gezamenlijk werden uitgeoefend. Dit gold bijvoorbeeld voor de geestelijken die geen vorsten waren (de prelaten) en ook voor bepaalde groepen van rijksgraven. Zo konden de 40 leden van de *schwäbische und rheinische Prälatenbank* (abten en proosten van rijksonmiddellijke abdijen) als het op stemmen aankwam twee *Kuriatstimmen* uitbrengen. De graven en andere wereldlijke heren, voor zover vertegenwoordigd, behoorden tot de *Kurie* van de vorsten. Binnen een *Kurie* besliste de meerderheid. Daarna werden de beslissingen op elkaar afgestemd in een niet erg transparant proces dat ‘Relation und Korrelation’ werd genoemd. Eerst stemden de keurvorsten af met de vorsten, daarna werd dit resultaat afgestemd met de rijkssteden. Dit leidde uiteindelijk tot het *conclusum trium collegiorum* en tot slot het *conclusum Imperii* of *Reichsschluss*. Dit besluit had kracht van wet binnen het Rijk, na openbaar te zijn geworden door een keizerlijke bekendmaking.

In de loop der tijd hadden enkele samenwerkingsverbanden van graven en heren als collectief een stem in de *Kurie* van de vorsten weten te verwerven. Bij het begin van de Rijksdag van 1653 bestonden er drie zulke *Grafenbänke* (de *schwäbische*, de *wetterauer*, en de *fränkische Grafenbank*) die elk één stem (*Kuriatstimme*) in de *Kurie* van de vorsten konden uitbrengen. Deze drie *Grafenbänke* telden toen gezamenlijk 103 leden (voornamelijk graven en andere wereldlijke heren). Veel graven en heren van het Rijk waren echter niet op deze wijze op de Rijksdag vertegenwoordigd.

De territoria die tot het kerngebied van de *wetterauer Grafenbank* behoorden lagen ten oosten van de Rijn, ten noorden van de Main, maar er hadden zich ook andere heren bij aangesloten, onder andere uit de Eifel. In juli 1653 werd op de Rijksdag, met name op initiatief van de graaf van Gronsveld, het verzoek ingediend om een nieuwe, vierde *Grafenbank* te vormen, bestaande uit een aantal leden die zich afsplitsten van de *wetterauer Grafenbank* en een groot aantal nieuwe leden uit het noorden en noordwesten van het Rijk. Aan de zo ontstane *niederrheinisch-westfälische Grafenbank* werd één *Kuriatstimme* in de *Fürstenkurie* toegekend. Keizer en *Reichsfürstenrat* stemden hiermee in. Begin 1654 werd de graaf van Gronsveld als vertegenwoordiger van de nieuwe *niederrheinisch-westfälische Grafenbank* tot de Rijksdag toegelaten. Hij oefende toen in de *Fürstenkurie* het stemrecht uit.²³

De aanduiding ‘Nederrijns-Westfaals’ is verwarrend omdat dit *niederrheinisch-westfälische Reichsgrafenkollegium* en de *niederrheinisch-westfälische Kreis* sterk verschilden wat hun leden betreft. De Nederrijns-Westfaalse Kreits omvatte keurvorsten, vorsten, overige wereldlijke en geestelijke heren en een aantal rijkssteden, de *Grafenbank* van die naam daarentegen alleen de lagere wereldlijke heren (op enkele uitzonderingen na allen graaf). Ook waren de territoria van de 38 leden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits geografisch minder gespreid

dan de 38 tot 44 territoria van de Grafenbank. In het Maasland waren Gronsveld, Wittem en Rekem (Reckheim) lid van zowel de Kreits als van het *Reichsgrafenkollegium*, terwijl andere kleine territoria, zoals Wijlre, van geen van beide organen lid waren.

In opdracht van de keizer riep de graaf van Gronsveld in 1661 de 'Westfaalse graven' in Keulen bijeen.²⁴ Veucht was daar aan zijn zijde. In een brief van 17 mei 1661 aan de raden van de graaf van Waldeck te Culemborg meldde Veucht dat hij van de graaf van Gronsveld opdracht had gekregen naar deze bijeenkomst te gaan en dat dit ook een uitgelezen gelegenheid zou zijn om voor de belangen van Wittem te pleiten (Wittem werd geplaagd door Spaanse inkwartieringen).²⁵ Het voornaamste agendapunt op deze bijeenkomst was de *Türkensteuer*, de financiële bijdrage (rijksbelasting) waaraan de keizer dringend behoefte had in verband met de dreiging van het Ottomaanse rijk op de Balkan. Veucht pleitte op de vergadering voor een verlaging van de voorgestelde bijdrage van Wittem in verband met de lasten van de inkwartiering van Spaanse soldaten in de heerlijkheid. Hij wist te bereiken dat de graaf van Gronsveld een brief aan de Spaanse landvoogd in Brussel stuurde om namens de verzamelde graven te protesteren tegen de inkwartiering in Wittem²⁶ en om de status van Wittem als onderdeel van het Duitse Rijk en van de Nederrijns-Westfaalse Kreits nogmaals te bevestigen. Veucht wordt in deze brief betiteld als de afgevaardigde van de graaf van Waldeck. Veucht declareerde in juli 1661 in Wittem in verband met zijn optreden in Keulen zes gulden 'voor wijn om den Graff van Gronsfelt te tracteeren'.²⁷

Wat de *Türkensteuer* betreft: nadat de belasting in de vergadering was goedgekeurd, zette de graaf van Gronsveld zich persoonlijk in voor het snel incasseren van de gelden. De bijdrage van Wittem werd aan hem uitbetaald.

Drie jaar later, in 1664, werden de leden van het *Reichsgrafenkollegium* (inclusief Wittem) opnieuw uitgenodigd voor een bijeenkomst, zoals Veucht vanuit Maastricht aan de Waldeckse kanselier Viotor berichtte.²⁸ De bewaard gebleven correspondentie bevat echter geen verdere verwijzing naar deze bijeenkomst.

Geschil tussen Gronsveld en de burgers van Maastricht

Terwijl de graaf van Gronsveld met politieke kwesties bezig was, vereiste ook zijn kleine graafschap aandacht. De inwoners van Gronsveld hadden, als gemeenschap, een geschil met de burgers van de stad Maastricht, die belangrijke grondbezitters waren in het graafschap. Op basis van een beweerd privilege, dat door een keizer aan de stad verleend zou zijn, maakten de burgers van Maastricht aanspraak op vrijheid van belastingen buiten hun stad.²⁹ Voor de inwoners van Gronsveld betekende dit dat alle heffingen ten laste van de gemeenschap, waaronder ook de bijdragen aan de Nederrijns-Westfaalse Kreits, over een kleiner aantal grondeigenaren verdeeld moesten worden, hetgeen zij niet wilden accepteren.³⁰

De graaf trad in dit conflict als bemiddelaar op ten behoeve van de inwoners van

Gronsveld. In augustus 1660 werd een compromis gesloten: de Maastrichtenaren bleven zich formeel op hun privileges beroepen maar waren toch bereid 'sonder prejuditie van dien, bij forme van subsidie' om gedurende zeven jaar een jaarlijkse bijdrage van twee gulden per bunder³¹ te betalen, uitsluitend ten behoeve van heffingen vanwege het Duitse Rijk. De helft van deze lasten zou echter worden gedragen door de gebruikers van de grond (die vaak wel in Gronsveld woonachtig zullen zijn geweest). Eventuele toekomstige geschillen zou men voorleggen aan onpartijdige 'arbiters'.³² Of Veucht al een rol speelde in de totstandkoming van dit compromis is niet te achterhalen, maar hij had een ideale positie om te bemiddelen gezien zijn relaties met Maastrichtse patriciërs enerzijds en de graaf van Gronsveld anderzijds. Door zijn huwelijk met Maria Graven in 1655 bestonden er verwantschapsbanden met de vooraanstaande Maastrichtse families Van Hees, Munnick(s), Hildernisse en Philippen.

De kwestie was daarmee voor zeven jaar van tafel maar zeker niet uit de wereld. Tot uitbarsting kwam het geschil twintig jaar later, in 1680-1681. In Gronsveld waren maatregelen genomen om openstaande vorderingen op Maastrichtse burgers te incasseren door het in beslag nemen van de veldvruchten op hun percelen.³³ Het was echter de muis die brulde tegen de grote buurman, want de Maastrichtenaren namen harde tegenmaatregelen en zetten inwoners van Gronsveld gevangen om teruggave van de veldvruchten te verkrijgen. Gronsveld wendde zich daarop tot de Nederrijns-Westfaalse Kreits, bij monde van Veucht, die op de vergadering van de Kreits in Duisburg in 1681/1682 Gronsveld vertegenwoordigde. Burgers van Maastricht bezaten volgens Veucht een kwart van de grond die onder Gronsveldse jurisdictie lag.³⁴ Het stuk waarin de klacht uiteen wordt gezet is getekend door Veucht als 'gräflich Gronsfeldscher abgeordneter Volmächtiger'.³⁵ Zelfs de keizer kwam in het geweer ten behoeve van Gronsveld. De keizerlijke *Resident* (ambassadeur) in Den Haag kreeg opdracht een (in het Latijn gestelde) brief van de keizer, waarin verzocht werd om snel in te grijpen, aan de Staten-Generaal te presenteren.³⁶ Het effect van deze interventie op hoog niveau lijkt echter niet groot te zijn geweest. In 1685 deed men in Gronsveld opnieuw vergeefse pogingen om de Maastrichtenaren te laten bijdragen in de kosten van de Nederrijns-Westfaalse Kreits en van de inkwartiering van troepen. De omgeslagen belasting (voor drie jaren tegelijk) bedroeg toen meer dan acht gulden per bunder.³⁷

De rol van Veucht na de dood van de graaf van Gronsveld

Wij moeten terugkeren naar het jaar 1662, toen er een abrupt einde kwam aan de rol van Veucht als rechterhand van de graaf van Gronsveld in diplomatieke zaken. Op 24 september overleed graaf Joost Maximiliaan in Gronsveld op vierenzestigjarige leeftijd. De graaf liet zijn zevenenveertigjarige vrouw Anna achter met zeven kinderen, waarvan verschillende nog minderjarig, met grote financiële problemen en met versnipperde en zwaar met

schulden belaste bezittingen. De oudste zoon, Otto Wilhelm, had gekozen voor de geestelijke stand en was in 1662 in Wenen in de orde der Jezuïeten opgenomen. De tweede zoon, Johan Frans, was twintig jaar oud en stond na de dood van zijn vader nog onder voogdij. ('Tutor Honorarius der gräfflich Gronsfeldischen pupillen' was niemand minder dan Johan Philipp von Schönborn, aartsbisschop en keurvorst van Mainz en tevens *Reichserzkanzler*.) Het was daarom de gravin die vooralsnog de zeggenschap had.

Veucht stond van toen af de weduwe ter zijde. In oktober 1662 was hij al samen met de gravin op reis naar Zuid-Duitsland om in het graafschap Eberstein de zaken te regelen. Stukken met betrekking tot zijn activiteiten ten behoeve van Gronsveld in de jaren 1662-1665 zijn er nauwelijks (drie brieven uit 1664, één over een erfrechtelijke kwestie waarvoor Veucht naar Kleef reisde en twee brieven gericht aan de gravin), maar Veucht moet in deze jaren een hechte relatie hebben opgebouwd met de gravin en een belangrijke invloed hebben verkregen in alle aangelegenheden van de familie. Terwijl zijn relatie met graaf George Frederik van Waldeck altijd formeel en afstandelijk bleef en hij nooit het volledige vertrouwen van de graaf wist te winnen, werd hij voor de gravin van Gronsveld een onmisbare steunpilaar en vertrouweling. Uit zijn functies in dienst van de graaf van Waldeck (rentmeester en raad) werd Veucht in 1667 geschorst. In 1670 was hij gedwongen ook de functie van schout van Wittem op te geven. Hij bleef in dienst van de gravin van Gronsveld en haar zoon Johan Frans en deed daarnaast nog allerlei wisselende werkzaamheden als jurist voor diverse (meest adellijke) opdrachtgevers.

Welke vergoedingen hij voor zijn diensten ten behoeve van de graven van Gronsveld ontving blijkt niet uit de bewaard gebleven stukken. Als raad van de graaf van Waldeck ontving hij jaarlijks 480 gulden. Zijn jaarinkomen als rentmeester en raad van de graaf van Waldeck en als schout van Wittem moet in de jaren zestig meer dan 1.000 gulden bedragen hebben.³⁸ Uit declaraties in Wittem blijkt dat hij voor het schrijven van een officiële brief of een verhandeling (*Memoriale*) vijf of zes gulden rekende en voor een dag vergaderen of een dag besteed aan diverse taken zes tot tien gulden.

Het graafschap Gronsveld leverde relatief bescheiden inkomsten op voor het grafelijk huis. Voor de periode april 1676 tot en met december 1682 bedroegen de (bruto) inkomsten volgens de verantwoording van de rentmeester slechts 31.477 gulden (Brabants), wat, na aftrek van circa vier procent vergoeding voor de rentmeester, nog geen 4.500 gulden per jaar betekende.³⁹

De Kreitsdag van 1667

Uit de periode september-oktober 1667 is een zestal brieven van Veucht aan de gravin bewaard gebleven, geschreven tijdens een bijeenkomst van de Nederrijns-Westfaalse Kreits. Dit biedt ons een inkijk in de problemen van het grafelijk huis en de rol die

Veucht speelde. De leden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits kwamen van 20 augustus tot 30 oktober 1667 in Keulen bijeen voor een *Kreistag* (de voorafgaande was in 1653). Veucht was aanwezig als vertegenwoordiger van Gronsveld (samen met de jurist Melchior Kessel).⁴⁰ Zijn volmacht, op 18 augustus door de gravin ondertekend, gaf hem 'volkommen macht undt gewalt'.⁴¹

Er gebeurde uiteraard veel buiten de eigenlijke vergadering. Agendapunten, voorstellen, klachten werden al voorafgaand aan de vergadering aan de *Kreisausschreibende Fürsten* voorgelegd in de vorm van *Memoriales*, en de volmachten van de afgezanten werden overhandigd. Er werd na aankomst van de gezanten niet direct vergaderd en de eerste vergaderdag stond zelfs niet vast. De eerste dagen in Keulen werden benut voor een reeks onderlinge bezoeken en audiënties en voorbereidende onderhandelingen. Overigens was deze *Kreistag* ook een gelegenheid voor intensieve Franse diplomatieke activiteit achter de schermen. Daarin speelde de pro-Franse adviseur van de Keulse keurvorst, Frans Egon von Fürstenberg, een grote rol. Frankrijk en Spanje waren in 1667 weer met elkaar in oorlog geraakt (de Devolutieoorlog). In de brieven van Veucht wordt de grotere politiek echter nauwelijks aan de orde gesteld, al klinkt er soms iets van door, zoals wanneer hij vermeldt dat Frans Egon von Fürstenberg verkondigde dat er zeker op korte termijn vrede zou komen, terwijl de keizerlijke afgezant dat als bewuste misleiding betitelde.⁴²

Veucht bezocht in de dagen vóór de vergadering onder andere de Keulse keurvorst, diens raadsheer Frans Egon von Fürstenberg, de *Craijspennigsmeister* en de *Craijssyndicus*. Ook de keizerlijke vertegenwoordiger ter plaatse werd bezocht. Veucht meldde hem dat hij instructies had ontvangen van de gravin om al het mogelijke te doen om de keizerlijke belangen te ondersteunen. Verder berichtte hij hem dat de gravin op eigen kosten al een compagnie cavalerie had geformeerd ten behoeve van de keizer.⁴³

Veucht had echter ook enkele specifieke opdrachten in het belang van de gravin. Hij moest proberen een regeling te treffen met betrekking tot de bijdragen aan de Kreits, omdat Gronsveld problemen had met de betaling. En Veucht moest bij de aanwezigen pleiten voor haar zoons.⁴⁴ Zo had de gravin voor Ernst Maximiliaan blijkbaar gedacht aan een plaats in een kapittel, maar Veucht zag geen mogelijkheden daartoe. Hij beschrijft hoe hij in Keulen een jongetje van een jaar of elf in de kleding van een kanunnik had gezien.⁴⁵ Met invloed was blijkbaar alles mogelijk, maar Veucht lijkt te suggereren dat tegen deze sterke concurrentie geen succes te behalen is.⁴⁶

De gravin wilde haar zoon graaf Johan Frans, die een militaire loopbaan had gekozen, in 1664 in Spaanse dienst was getreden en in 1667 kapitein was bij de cavalerie, blijkbaar als kandidaat naar voren schuiven voor een hogere officersfunctie (*Craijsobrist*) bij de troepen van de Kreits. Veucht meldde dat er vier kandidaten waren, en de keuze viel niet op de onervaren Johan Frans. Over Johan Frans maakte zijn moeder zich blijkbaar ernstige zorgen. Hij stond op het punt om voor het eerst met het (Spaanse) leger mee op veldtocht te gaan. Zijn moeder was daar tegen en wilde een brief aan de Spaanse landvoogd richten om de

plannen van de zoon te blokkeren. Veucht raadde haar dit tactvol af en stuurde er op aan dat een officier zou worden gevonden om Johan Frans onder zijn hoede te nemen tijdens de veldtocht.

Uit het verslag van de vergadering van de Kreits is op te maken dat vooral de grote leden het woord voerden, waarna de kleinere leden konden instemmen met wat al door een ander gezegd was. Bij de stemmingen lijken de kleinen zich vaak aan te sluiten bij de meerderheid (*cum maioribus*) of bij de mening van hun grote burens. Zo stemt Rekem herhaaldelijk zoals de prinsbisschop van Luik ('conformirt sich dem Lüttischen voto').⁴⁷ Twee punten lagen echter gevoelig: rangorde en lasten. Over de rangorde werd angstvallig gewaakt en de eigen status werd door alle leden verdedigd. De steden Aken en Keulen streden op elke *Kreistag* over de vraag wie er voorrang had. In de vergadering van 1667 protesteerden de vertegenwoordigers van Gronsveld dat Gronsveld niet, zoals in het verleden, direct na het graafschap Rietberg mocht stemmen, maar nu de leden Pyrmondt en Paderborn voor moest laten gaan: 'Protestirt und begehret das seinem herren Principalen keine praejuditz dadurch verursacht werden solte.'

Daarnaast vormde het opleggen van extra lasten altijd een gevoelig punt. Leden vroegen graag om een vermindering van hun bijdrage aan de Kreits wegens allerlei bijzondere omstandigheden. In 1667 werd gedebatteerd of er een *simplum* of een *duplum* zou worden uitgeschreven als kreitsbijdrage. De vertegenwoordigers van Gronsveld gaven blijk van een eigen mening: zij stelden dat zij wel een *duplum* voor de artillerie wilden goedkeuren, maar niet alleen voor de infanterie.

Andere aangelegenheden van de gravin

De zes brieven van Veucht aan de gravin zijn lang en gedetailleerd. De gravin wenste duidelijk van alles op de hoogte te worden gehouden en had zelf de touwtjes in handen. Maar er blijkt ook uit dat Veucht een grote vrijheid van handelen had en niet voor elke stap toestemming vooraf hoefde te vragen. Uit de brieven wordt verder duidelijk dat Veucht zijn problemen met zijn andere opdrachtgever, de graaf van Waldeck, met de gravin besproken had en dat zij hem daarover adviezen gaf. Veucht gaf haar op papier gelijk: de graaf van Waldeck voerde wanbeleid en bij zo iemand kon men eigenlijk niet in dienst blijven.⁴⁸ Haar raad opvolgen zou hij echter niet en Veucht voerde jarenlang een hardnekkig gevecht om het behoud van zijn functies in de heerlijkheid Wittem.

Naast aandacht voor de gebeurtenissen op en rond de *Kreistag* besteden de brieven minstens zoveel aandacht aan juridische en financiële kwesties. De brieven bevatten talrijke korte of langere verwijzingen naar bezittingen, geschillen, processen, crediteuren, vorderingen, erfrechtelijke kwesties. Zo wees Veucht erop dat de twee huizen die de gravin in Keulen bezat leeg stonden en dreigden te vervallen. De in diverse steden lopende rechtsza-

Handtekening van Wilhelm Veucht onder een brief uit 1668. RHCL, Archieven graafschap Gronsveld, inv. nr. 13.

ken vereisten blijkbaar zijn aanwezigheid ter plaatse. Na vanuit Keulen al correspondentie te hebben gevoerd met betrokken juristen reisde Veucht na de *Kreistag* naar Dortmund, Unna, Essen, Werth en Kleef. De brieven zijn zakelijk, maar soms wordt de toon wat persoonlijker: 'Euer Excellenz. wollen doch sich gnädig belieben lassen mir gnädig zu schreiben, oder schreiben zu lassen. Sie können nit glauben wie langweilig es fällt als kein schreiben kombt. Dero schreiben erfrischen mir die lust zur arbeits.' Deze vleierij viel blijkbaar in de smaak.

Van de jaren 1668-1672 is weer weinig tot niets aan stukken bewaard gebleven. In februari 1670 maakte Veucht in een brief melding van een voorgenomen reis die hem naar de steden Recklinghausen, Düsseldorf, Keulen, Mainz, Speyer en Baden zou voeren. Gezien de bestemmingen zal deze reis geheel of gedeeltelijk ten dienste van de gravin van Gronsveld zijn geweest. In 1671 vond weer een *Kreistag* plaats, dit keer te Bielefeld. Het is aannemelijk dat Veucht opnieuw Gronsveld heeft vertegenwoordigd, maar stukken (zelfs het officiële verslag, het *Protokol*) zijn niet bewaard gebleven.

In 1671 verscheen het landrecht van Gronsveld in gedrukte vorm: 'Graffschafft Grontzfeldt und Freyer Herschafft Schlenacken Rechtsordnung'.⁴⁹ Hoe groot de rol van de jurist Veucht hierbij was is niet meer te achterhalen. Van enige betrokkenheid zal zeker sprake zijn geweest, wat een mooie parallel geeft: zijn overgrootvader Paulus Huyn had immers rond 1550 het landrecht van Wittem op schrift gesteld.

In september 1671 schreef Veucht aan de graaf van Waldeck dat hem gevraagd was om graaf Johan Frans te vergezellen op een reis naar Wenen, 'eine reis auff Wien, warahn dero selben undt mir zum höchsten gelegen'. Hij had moeten weigeren omdat hij in afwachting was van een audiëntie bij de graaf van Waldeck en hoopte zich met de graaf te kunnen verzoenen. Daarom had Veucht in zijn plaats zijn neef⁵⁰ met graaf Johan Frans meegestuurd, 'nit ohne meinen grossen schaden'. Overigens schijnt Veucht enkele jaren later in 1674 wel een reis naar Wenen te hebben gemaakt, waarbij ook zijn persoonlijke belang met succes gediend werd (zie hierna).

Familiecrisis over Eberstein

Het jaar 1672 bracht een crisis binnen de grafelijke familie, waar de gravin nog steeds de touwtjes in handen had. De financiële problemen waren de familie tot de lippen gestegen, terwijl er voor de kinderen geldmiddelen ter beschikking moesten komen. De drie dochters waren blijkbaar niet aangetrokken tot het kloosterleven⁵¹ en moesten van bruidsschaten worden voorzien. Johan Frans, die na de eerste stappen in Spaanse dienst zijn militaire carrière voortzette in dienst van de keizer, zal ook de behoefte gevoeld hebben aan meer financiële armslag en eigen verantwoordelijkheid. Buiten medeweten van zijn moeder begon Johan Frans in 1672 onderhandelingen om het aandeel in het graafschap Eberstein te verkopen.⁵² Het kasteel Eberstein met het stadje Gernsbach liggen in het Murgtal, ten noordoosten van Baden-Baden. Het aandeel in deze bezittingen was aan de graven van Gronsveld gekomen door het huwelijk van de grootvader van Johan Frans met Sybilla von Eberstein. Johan Frans onderhandelde over de verkoop met markgraaf Wilhelm van Baden-Baden. Een van diens ambtenaren noteerde: 'Der herr Graff von Gronsfeldt will geldt undt eine starcke befürderung dazu haben.' De jonge graaf zocht dus ook een 'kruiwagen'. Zonder protectie van machtige heren was het nauwelijks mogelijk carrière te maken.

Zodra de gravin er lucht van kreeg dat haar zoon onderhandelingen was begonnen, stuurde zij een brief aan de markgraaf waarin zij erop wees dat er zonder haar handtekening geen geldige koopovereenkomst tot stand kon komen. De gravin uitte haar bezorgdheid dat haar dochters niet hun aandeel zouden krijgen. Zij schakelde ook de voogd van de kinderen in, de aartsbisschop van Mainz. Er zal intensief gecorrespondeerd zijn en er zal lang en veel overleg hebben plaatsgevonden, maar elke vastlegging ontbreekt. Het resultaat is wel vastgelegd: op 10 februari 1673 werd in Mainz een aantal overeenkomsten getekend waarmee het familiegeschil werd opgelost. Naar alle waarschijnlijkheid zal ook Veucht hier aanwezig zijn geweest, maar de akte⁵³ vermeldt slechts dat het akkoord is bereikt 'mit einrathen der gräfflich Gronsfeldischer, zu dieser deliberation gezogenen bedienten', zonder hun namen te noemen. Gezien de aanwezige illustere adellijke personen wekt dit geen verbazing:

'(...) Herr Johan Philippe, Ertzbischoff undt Churfürst zu Maijnz⁵⁴, Bischoff zu Würtzburg undt Wormbs, undt Hertzog in Franken, als Tutor Honorarius der gräfflich Gronsfeldischen Pupillen, auf widerholtes demütiges Ansuchen der hochgebohrner Frawe Annae Christinae, Gräffin von Bronckhorst zu Gronsfeldt undt Eberstein, Wittiben undt Vormunderinen; dero Hoff- undt Regierungsrath Herren Arnolden von Hörnich, als substituirt undt von Ihro Kaijserlichen Maijestät bestätigten Mitvormunderen hochgedachter gräfflicher Pupillen (...)'

De akte beschrijft hoezeer het huis Gronsveld door niet meer in toom te houden schuldeisers ('ungestümen Creditoribus') werd belaagd en in processen verwickeld was, zodat overlegd moest worden hoe 'das löbliche uhralte gräffliche Haus Gronsfeldt vor beforstehen-

der gantzlicher Ruin errettet werden möge'. De conclusie van dit overleg is geweest dat er geen andere uitweg was dan het verkopen van het aandeel in het graafschap Eberstein. Ook na de verkoop zouden de dochters geen bruidsschat van een bij hun stand passend niveau kunnen krijgen ('gräfflichen standt nach, wie es sich sonsten gebührete'), maar zij namen genoeg met elk 4.000 rijksdaalders, waarbij de oudste dochter zelfs genoeg nam met de helft, omdat zij al een erfenis had ontvangen van een tante. De voogdij over de drie dochters Anna Justina, Clara Sibilla, Maria Anna en over Johan Frans zou worden beëindigd. De twee jongere broers bleven nog onder voogdij tot hun meerderjarigheid.

In een aparte akte droeg de gravin het bestuur over aan Johan Frans ('Gräffliche Regierung überlassen undt cedirt'). Hij verklaarde zich niet te zullen beklagen over de (ook na de verkoop van Eberstein) grote schuldenlast. Hij diende zich aan de hand van de stukken grondig te informeren over de situatie van het grafelijk huis en over erfdelingen in het verleden.⁵⁵ Tot slot werd verklaard dat hij bij het benoemen van raadsheren, beambten en ander personeel overleg diende te plegen en niet eigenmachtig diende te handelen.⁵⁶

Na deze overeenkomsten kon Johan Frans de onderhandelingen met de markgraaf van Baden afronden en werd het aandeel in het graafschap Eberstein verkocht. Johan Frans bleef zich echter graaf 'tot Gronsfelt ende Eberstein' noemen. De gravin verdween niet direct naar de achtergrond. Zij bleef in Gronsveld nog jaren namens haar zoon optreden, die in verband met zijn militaire carrière meestal elders verbleef.

Verwantschap en functies

In een brief uit 1666 adviseerde Veucht de gravin om geschikte personen op belangrijke functies te benoemen, te weten de functies van rentmeester, drost en persoonlijk secretaris. Zoals Veucht schreef: 'besser zweij bequeme Leuth als 25 Lappen' (beter twee geschikte personen dan 25 vodden). Als drost van Gronsveld werd daarop in eerste instantie een licentiaat genaamd Lambrechts benoemd. Het is echter veelzeggend voor de positie van Veucht dat in de jaren daarna twee verwanten van hem op de posities van rentmeester, drost en secretaris benoemd werden.

Willem van Hoven, gehuwd met Veuchts nicht Anna Elisabeth Kicken⁵⁷ (dochter van zijn zus Catharina) ondertekende in juni 1670 een stuk als secretaris van de gravin. Veuchts neef Willem Kicken, zoon van Johan Kicken en Catharina Veucht, was al in 1666 of 1667 in dienst van de gravin gekomen. Hij was licentiaat in de rechten. In 1676 werd hij tot schout, rentmeester en tot secretaris van het leenhof van Gronsveld benoemd. In 1685 werd hij tot drost gepromoveerd. Hij zou deze en andere functies (zoals die van schout van Slenaken) bijna 45 jaar lang vervullen.⁵⁸ Zijn leerschool had hij deels onder de vleugels van Veucht gehad, eerst als schrijver bij de schepensbank in Mechelen, toen Veucht daar nog schout was, daarna als klerk bij Veuchts zwager, de jurist Dionysius Graven in Maastricht (vermeld in

1X	1X
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
20	20
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
30	30
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
wit	
wit	
pc	

1666). Toen Veucht in 1670 niet in staat was om een reis naar het hof in Brussel te maken op verzoek van de inwoners van Mechelen, ging zijn neef die via brieven vanuit Brussel nauw contact hield met Veucht.

De familierelaties in Gronsveld zijn nog te completeren met Johannes Graven, een neef van Veucht. Hij wordt vermeld als notaris te Gronsveld⁵⁹, schepen van Gronsveld en secretaris van Slenaken. Diens zoon Johannes Ludovicus, die eveneens de functie van notaris uitoefende te Gronsveld, trad in het huwelijk met een dochter van Willem van Hoven en Anna Elisabeth Kicken. Zo kon het gebeuren dat wanneer in 1682 in Slenaken een besluit genomen wordt over de verdeling van de lasten van de Nederrijns-Westfaalse Kreits, dit besluit getekend wordt door Willem Veucht als 'gecommitteerde' van de graaf (hij wordt als eerste vermeld), door zijn neef Willem Kicken als schout, zijn neef Johannes Graven als secretaris, en nog door twee schepenen.

Verheffing in de adelstand

In 1674 richtte Veucht zich in een brief tot de keizer met het verzoek om in de adelstand te worden verheven.⁶⁰ Hij gaf aan zich voor zaken in Wenen te bevinden ten behoeve van zijn (niet nader aangeduide) opdrachtgevers.⁶¹ Veucht schetste de diensten die hij in de jaren 1660-1662 ten behoeve van de keizer had verricht als assistent van de graaf van Gronsveld. De graaf zou gezegd hebben dat hij op grond daarvan wel een keizerlijke gunst zou mogen verwachten ('es würde deshalb eine Kaijserliche Gnad gewis erfolgen'). Het verzoek (zonder datum) is getiteld 'Allerunterthänigstes Memoriale Wilhelm Veucht I.U.L. umb eine Kaijserliche Gnad wegen seiner hierin vermelter Dienste'. Het stuk passeerde het bureau van een hoge keizerlijke beambte (de graaf Von Königsegg) en werd van een positieve aantekening voorzien. Voordat de adelsbrief werd opgesteld en het wapen werd verleend volgden nog twee aanvullende verzoeken van Veucht om bijzondere adellijke privileges, die eveneens werden gehonoreerd. Zo werd Veucht, als 'Rath des Grafen von Gronsveldt', verheven in de 'rittermässiger Adelstand'.⁶² De adelsbrief is gedateerd 30 juli 1674:

'(...) gesehen, wahrgenohmen und betrachtet, die Erbarkeit, Redlichkeit, adeliche guete Sitten, Tugend und Vernunft, darmit, vor Unserer Kaijserlicher Majjestät, Wilhelm Veucht begabt zu sein gerühmet wirdt, auch die angenehme, getreue, gehorsame und willige Diensten, so viel er in den Jahren 1660, '61 und '62 bei Verrichtung deren weijlen Grafen zu Gronsfelt aufgetragener unterschitlicher Commissionen und sonst in andere Wege gehorsambst gelaistet, und noch ferner zu leisten des underthänigste Erbietens ist, auch wohl thun kan, mag und soll, so haben wir demnach, mit wohlbedachtem Mueth, guetem Rath, eigener Bewegnis und rechtem Wissen, vorgedachten Veucht diesse besondere Gnadt gethan und thun sambt seinen ehelichen Leibserben und derselben Erbens Erben, Mann und Weibspersonen in ewiger Zeit, in den Standt und Gnad (...)'

Het wapen van Veucht. Uit: Macco, H.F., *Aachener Wappen und Genealogien II* (Aken 1907)

De aanvullende verzoeken van Veucht betroffen de verlening van het *Palatinat* en van diverse privileges: ‘privilegium exemptionis personae, jus civitatis immunitatis personalis et salvewardiae’. Het *Palatinat* (*Pfalzgraf* of *comes palatinus*) gaf onder andere de bevoegdheid om binnen het Duitse Rijk notarissen te benoemen, andere specifieke juridische handelingen te verrichten en de titels doctor en licentiaat te verlenen.⁶³ De overige privileges betekenden dat de geridderde vrij was van allerlei lokale verplichtingen en de bescherming van de keizer zou genieten.

De procedure lijkt bedrieglijk eenvoudig, maar de in Wenen bewaard gebleven stukken kunnen geen volledig beeld geven van de gang van zaken. Ongetwijfeld werd Veucht mede op voorspraak van de gravin van Gronsveld geridderd. Ongetwijfeld waren er al stappen gezet waardoor het verzoek zelf een hamerstuk werd. Zijn diensten voor het huis Gronsveld en zijn activiteiten in het kader van de Nederrijns-Westfaalse Kreits zullen wel een rol gespeeld hebben in de toekenning. Misschien is er, zoals niet ongebruikelijk, het nodige betaald. Voor Veucht zullen in Wenen ook deuren open zijn gegaan op grond van familierelaties. Na het overlijden van zijn eerste vrouw was Veucht in 1673 in het huwelijk getreden met de Catharina von Ottegraven.⁶⁴ De Ottegravens waren een aanzienlijke en vermogende adellijke familie in Aken en omgeving, waarvan de leden diverse posities bekleedden in dienst van hoge adellijke heren in het Duitse Rijk. Zo was Johannes Ulrich von Ottegraven ‘gräflicher Rentmeister’ en diens zoon Hans Goddert (geb. 1643) secretaris van de graaf van Schwarzenberg in Wenen.⁶⁵ Misschien was het geen toeval dat zijn verzoek om in de adelstand te worden verheven zo kort op zijn tweede huwelijk volgde.

Von Fürstenberg

In het jaar 1677 trad graaf Johan Frans in het huwelijk met de 23-jarige Eleonore Philippine von Fürstenberg. De Von Fürstenbergs waren een voornaam Zuid-Duits graven- en (vanaf 1664) vorstengeslacht.⁶⁶ Eleonore behoorde tot de tak Von Fürstenberg-Heiligenberg. Haar grootvader Egon VIII von Fürstenberg was, net als de graaf van Gronsveld, in de Dertigjarige Oorlog generaal geweest van de Katholieke Liga. In tegenstelling tot het huwelijk van zijn vader Joost Maximiliaan was dit een passend, *standesgemäss* huwelijk, dat een heel netwerk van hooggeplaatste relaties met zich meebracht.

De Von Fürstenbergs hadden in korte tijd ook een belangrijk positie verworven in het noordwesten van het Duitse Rijk. De gebroeders Frans Egon (geboren in 1625) en Wilhelm

Egon von Fürstenberg (geboren in 1629) waren jeugd- en studievrienden van Maximiliaan Heinrich van Beieren en zij volgden hem in 1649 naar het noorden, waar hij in 1651 prins-bisschop van Luik werd en daarna bisschop (en keurvorst) van Keulen en bisschop van Hildesheim. De broers werden zijn voornaamste raadsheren, vervulden talrijke diplomatieke opdrachten, bepaalden feitelijk de politiek van de keurvorst (inclusief zijn sterke oriëntatie op Frankrijk) en cumuleerden talrijke geestelijke ambten. Zo was Frans Egon proost van het *Mariënstift* in Aken van 1653 tot 1663, deken van de kathedraal van Keulen, abt van Stavelot, bisschop van Metz (1658) en daarna bisschop van Straatsburg (1663). Wilhelm Egon volgde in 1682 zijn broer (na diens dood) op als bisschop van Straatsburg en werd in 1686 zelfs kardinaal. Hun zus Elisabeth was in 1643 in het huwelijk getreden met graaf Ferdinand van Aspremont-Lynden, graaf van Rekem.⁶⁷ Een andere zus, Maria Franziska, trad in 1651 in het huwelijk met Wolfgang Wilhelm, paltsgraaf van Neuburg, die echter al in 1653 stierf. In 1666 huwde zij Leopold Wilhelm, markgraaf van Baden-Baden. Eleonore Philippine, de echtgenote van Johan Frans, was een nicht van deze broers en zussen, een dochter van Ferdinand Friedrich Egon en van Franziska Elisabeth de Montrichier.

De Keulse keurvorst trad in de eerste decennia na de Dertigjarige Oorlog op als beschermer van de kleine rijksterritoria zoals Rekem, Wittem, Thorn en Gronsveld. Het was in belangrijke mate aan zijn welwillende houding te danken dat deze territoria onder de bescherming werden geplaatst van de Keulse Alliantie en vervolgens van de *Rheinbund*. Hij was bereid hun belangen met zowel militaire als diplomatieke middelen te helpen verdedigen. Voor 'hij' moeten wij misschien lezen: de beide broers Von Fürstenberg. Misschien al in zijn werkzaamheden voor de abt van Kornelimünster, maar in elk geval tijdens de onderhandelingen in 1654 voor toetreding van Wittem tot de Keulse Alliantie moet Veucht met hen in aanraking zijn gekomen, maar met Frans Egon was een bijzonder goede relatie ontstaan. Zijn naam is hiervóór al enkele keren genoemd en, zoals vermeld, werd Veucht door hem aanbevolen voor de functie van drost van Wittem. Veucht kon daarna in moeilijke diplomatieke situaties altijd een beroep doen op Frans Egon, of het nu ging om steun van de Nederrijns-Westfaalse Kreits, protestbrieven van de Keulse keurvorst aan de Spaanse landvoogd, of (in latere jaren, bij Franse militaire aanwezigheid) het benutten van de uitstekende contacten van Frans Egon met de Fransen. Bij missies naar Brussel ten behoeve van Wittem kreeg Veucht alle steun van de plaatselijke vertegenwoordigers van de keurvorst.⁶⁸ Gezien deze goede relatie met Frans Egon is het niet onwaarschijnlijk dat Veucht een rol heeft gespeeld bij het arrangeren van een huwelijk tussen graaf Johan Frans en een Von Fürstenberg.

Het huwelijk zou in dynastieke zin geen succes blijken omdat het kinderloos bleef. Eleonore Philippine overleed in 1702. Ook in een ander opzicht was de alliantie minder gelukkig. Haar ooms Frans Egon en Wilhelm Egon kwamen door hun pro-Franse politiek, die als verraad werd beschouwd, ernstig in conflict met de keizer. Wilhelm Egon werd in 1674 gearresteerd, naar Wenen afgevoerd (zelfs ter dood veroordeeld, maar hij kreeg genade) en

pas in 1679 weer vrijgelaten. Over Frans Egon werd in 1675 de *Reichsacht* uitgesproken (dat wil zeggen dat hij vogelvrij werd verklaard), zodat hij pas in 1681, onder Franse bescherming, naar Straatsburg kon terugkeren.

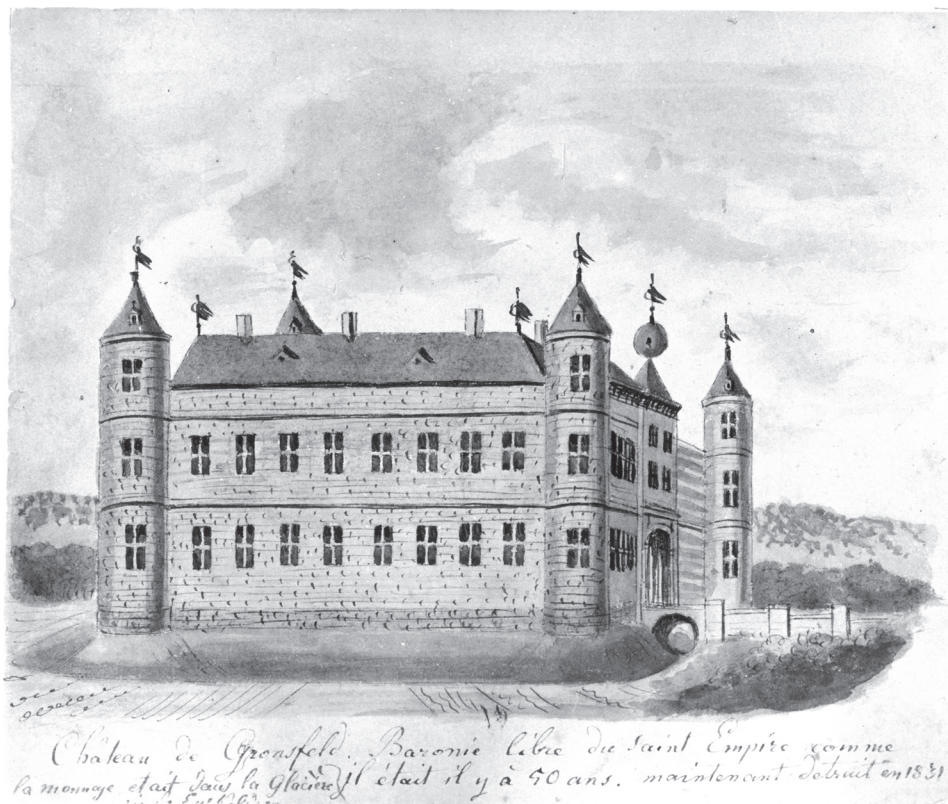
Kreitsdag 1681

In 1681 kwamen de leden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits in Duisburg samen.⁶⁹ Veucht was opnieuw vertegenwoordiger van Gronsveld. Hij stelde drie punten aan de orde. Het eerste, de weigering van Maastrichtse burgers om bij te dragen in de lasten van de Kreits die Gronsveld en Slenaken moesten dragen, is hiervoor al behandeld. Op deze vergadering werden de bijdragen aan de Kreits opnieuw bepaald. De bijdrage voor Gronsveld en Slenaken samen bedroeg 648 pattagons oftewel 2.592 guldens. Hiervan waren 552 pattagons bestemd voor het onderhouden van troepen, 30 als bijdrage aan het Rijkskamergerecht, 50 voor het onderhouden van de vertegenwoordiger op de Rijksdag, en 16 als algemene bijdrage aan het Duitse Rijk.

Een tweede punt was een nieuwe poging om voor graaf Johan Frans een functie te werkstelligen. In zijn hiertoe geschreven *Memoriale* herinnerde Veucht aan de verdiensten van wijlen de graaf van Gronsveld als militair en diplomaat. De graaf had zich daarbij, in dienst van de keizer, financieel uitgeput. Aan zijn zoon Johan Frans was recentelijk een op te richten 'Schwäbisch Regiment' in het vooruitzicht gesteld, maar de plannen daarvoor waren geschrapt. Veucht vroeg om Johan Frans een rol te geven in de aanstaande 'werbung und austheilung der Crais-chargen', dus bij het aanwerven van soldaten door de Kreits en de verdeling van de functies. Echter ook dit keer zonder succes.

Het belangrijkste punt dat Veucht naar voren moest brengen betrof het optreden van de Spanjaarden in Slenaken. De graaf van Gronsveld wilde de heerlijkheid Slenaken behouden alsof deze dezelfde staatkundige status had als het graafschap Gronsveld zelf. Dat betekende: rijksonmiddellijke status, behoren tot de Nederrijns-Westfaalse Kreits en alleen het Rijkskamergerecht als hoogste appelinstantie erkennen. In Spaanse ogen was Slenaken echter slechts een onderleen van Gronsveld en was de hertog van Brabant hoogste leenheer. De Spanjaarden achtten de Brusselse gerechtshoven dus in hoogste instantie competent, vonden dat er belasting betaald diende te worden en stuurden hun deurwaarders de heerlijkheid in om tot executie van aanslagen over te gaan.

Het verschil van mening kwam tot uitbarsting door een geschil van de graaf met het klooster Hoog-Cruts. Dit klooster lag op de grens van het gebied van Slenaken en van Noorbeek, met gebouwen en andere bezittingen aan weerszijden van de grens. Graaf Johan Frans meende dat zijn voorouders het klooster gesticht hadden (wat niet het geval was) en wilde daar privileges aan ontleen. Hij voelde zich door het klooster geschoffeerd en nam tegenmaatregelen. Door het leenhof van Gronsveld werd in 1680 een vonnis uitgevaardigd

Het kasteel van Gronsveld getekend circa 1840 door Philips van Gulpen, naar ouder voorbeeld van circa 1780. RHCL, collectie Van de Noordaa, nr. 296.

waarmee beslag werd gelegd op alle bezittingen van het klooster in Slenaken. Het klooster spande op zijn beurt een proces aan in Brussel, waar een voor het klooster gunstig vonnis werd verkregen. Daarna escaleerde de zaak volkomen. Over en weer vonden beslagleggingen plaats en geweld werd niet geschuwd.⁷⁰

Veucht deed namens de graaf van Gronsveld zijn beklag bij de Nederrijns-Westfaalse Kreits. Het geschil met het klooster werd daarbij niet vermeld. Veucht concentreerde zich op de schendingen van de soevereiniteit van het graafschap Gronsveld (met Slenaken als integraal onderdeel daarvan). Vanuit het hertogdom Limburg was een bevel uitgegaan aan Slenaken tot betaling van 810 guldens aan achterstallige betalingen ('arrièrages prétendu' volgens Veucht). Nadat herhaalde bevelen genegeerd waren, werden vanuit Limbourg in september 1680 harde maatregelen genomen. Twee gerechtsdienaren, vergezeld van zeven gewapende mannen, namen in Slenaken drie paarden in beslag (diefstal, volgens Veucht)

en bij een andere inval een hoeveelheid koren. Daarbij werd een inwoner dodelijk gewond en een andere als gevangene weggevoerd. De stadhouder van het leenhof van Gronsveld, die formeel verantwoordelijk was voor het gewraakte vonnis tegen het klooster, werd op 16 augustus 1681 op verzoek van het klooster in Brussel gevangen genomen.⁷¹

Veucht volgde de werkwijze die hij vele malen had toegepast bij soortgelijke problemen met betrekking tot de heerlijkheid Wittem. Rechtstreekse klachten van Gronsveld zouden geen gehoor vinden in Brussel en voor een vertegenwoordiger van Gronsveld gingen daar geen deuren open. Hij probeerde daarom de steun te krijgen van de Nederrijns-Westfaalse Kreits. Hij wendde hij zich eerst tot het *Directorium*, dat wil zeggen tot de *kreisausschreibende Fürsten* van Pfalz-Neuburg, Brandenburg en Münster, die een overheersende invloed hadden binnen de Kreits en die ook buiten de vergaderingen van de Kreits de belangen ervan behartigden. Daarbij leverde Veucht niet alleen de relevante documenten aan maar ook conceptbrieven gericht aan de Spaanse landvoogd. Er hoefde bij wijze van spreken slechts een handtekening te worden gezet.

Veucht slaagde erin de Kreits te mobiliseren, zoals blijkt uit een brief van de keurvorst van Brandenburg aan die van Pfalz-Neuburg d.d. 19 september 1681, waarin wordt gesteld dat de *Resident* (vertegenwoordiger) van de Kreits in Brussel moest worden ingeschakeld inzake de kwestie Gronsveld. Dit was Johan de Rougemont, die inderdaad een brief aan de Spaanse landvoogd heeft gericht. Een ander bewaard gebleven document is weer een *Memoriale* van Veucht 'die Spanischen Zumuthungen betreffend'. Het gaat vergezeld van een concept van een brief aan de 'Prince de Parm'⁷², te beoordelen door het *Directorium*. Een aantekening erop in een ander handschrift luidt: 'In Directorio 31-3-1682'. Ook in dit geval blijkt uit de bewaard gebleven stukken niet wat het effect was van deze diplomatieke inspanningen. Waarschijnlijk ontstond er een patstelling.⁷³

In het conflict met Hoog-Cruts was door de keizer een bemiddelaar aangewezen. Dit was de jurist Johan Christoph de Jodoci.⁷⁴ Vanaf 1682 ontplooidde hij activiteiten, maar aanvankelijk met weinig resultaat. In het najaar van 1684 waren het Veucht en Jodoci die als onderhandelaars een compromis bereikten. Op 25 november 1684 werd de overeenkomst tussen partijen getekend. Van Gronsveldse zijde tekenden graaf Otto (als plaatsvervanger van zijn broer), Veucht en Wilhelm Kicken. Veucht wordt in het stuk aangeduid als 'Heerens Grave Raedt ende appellationsrechter'. Dat brengt ons bij het volgende geschil.

Conflict met de stad Aken

In de avond van 1 oktober 1690 verliet een afdeling van circa 100 soldaten de stad Aken in westelijke richting. De volgende ochtend waren zij aangekomen bij de grenzen van Gronsveld en Slenaken.⁷⁵ Daar splitsten zij zich in twee groepen en hielden zich schuil in de bossen. Een inwoner van Slenaken legde later de volgende verklaring af over hun optreden:

‘(...) das im Jahr 1690, in meine Wohnbehausung seindt kommen eingefallen ungefehr 60 Man Aachischer Soldaten, welche (...) in Meinung jemandt von den Gronsfeldischen Beampten daselbst, weil es eine Gerichtsversamblung währe, zu finden, undt gefänglich mit auff Aachen zu bringen (...)’⁷⁶

Deze overval was een poging om iedereen die in Gronsveld en Slenaken bij de uitoefening van de justitie betrokken was gevangen te nemen en naar Aken weg te voeren. Hij vormde onderdeel van een langslappend conflict tussen Aken en de graaf van Gronsveld, dat draaide om de bevoegdheid van de schepenstoel van Aken om als beroepsinstantie op te treden voor de gerechtshoven van Gronsveld en Slenaken (de schepengerechten en het leenhof). Een succes was de overval niet. Toen de aanwezigheid van de soldaten ontdekt was, werden de gewapende mannen van het graafschap opgetrommeld. Daarop trokken de soldaten zich terug. Een achtergebleven soldaat werd nog door de schutters gevangen genomen en door de schepenen ondervraagd.

Aken was appel- en hoofdvaartgerecht⁷⁷ voor een reeks gebieden die tot het Duitse Rijk behoorden. Als oudste grondslag hiervoor beriep Aken zich op een privilege verleend door Karel de Grote.⁷⁸ Ook voor Gronsveld en Slenaken was de Akense schepenstoel in het verleden beroepsinstantie geweest. De graven van Gronsveld stelden echter dat hierin verandering was gekomen door de verheffing van Gronsveld tot vrije rijksheerlijkheid en vervolgens tot graafschap, en door de oprichting van het Rijkskamergerecht als beroepsinstantie voor het Duitse Rijk.⁷⁹

De schepenstoel van Aken had zijn positie als appelinstantie in de zestiende en zeventiende eeuw gestaag zien afbrokkelen omdat machtige heren (zoals Karel V en de hertog van Jülich) appel op Aken voor hun gebieden verboden, en kleinere heren dat voorbeeld probeerden te volgen.⁸⁰ De Spaanse landvoogden zetten de politiek van Karel V voort. Toen in 1568 Weert, Nederweert en Wessem als bezittingen van de graaf van Hoorne geconfisqueerd werden, werd het in beroep gaan naar Aken gestopt.⁸¹

Aken had al eens eerder geweld gebruikt om haar privilege te verdedigen. In 1651 deed een dertigtal soldaten uit Aken een overval op Slenaken en voerde vier gevangenen mee terug naar Aken, die daar veertien maanden werden vastgehouden. De graaf van Gronsveld wist de keizer toen tot ingrijpen te bewegen. Keizer Ferdinand schreef in 1653 een brief aan de stad Aken waarin hij opdracht gaf de gevangenen vrij te laten. Het juridische geschil was daarmee echter niet opgelost. In de jaren vóór 1690 was de spanning langzaam weer opgebouwd. In 1679 richtte de gravin een brief aan de schepenstoel naar aanleiding van een uitspraak in Aken gedaan in een kwestie waarin, volgens de gravin, Aken niet competent was, omdat het een vonnis van het leenhof van Gronsveld betrof. Na twee jaar was in Aken toch een tussenvonnis gewezen in deze zaak. De gravin gaf in haar brief als standpunt over de bevoegdheid van Aken dat deze uitsluitend nog gold in civiele kwesties. Gronsveld was dus blijikbaar op dat moment nog bereid om Aken als appelinstantie voor de plaatselijke

schepengerechten te accepteren in civiele zaken. Van het leenhof zou men echter in appel moeten gaan bij het Rijkskamergerecht. De toonsetting van de brief is fel: '(...) uns dergestalt zu gebiethen und zu befehlen, als wan wir gleichfals ihre Unterthanen wären', en 'In Hoffnung, die Herren werden künfftig mit dergleichen Zumuthungen und Befehler einhalten'.

In de jaren daarna werd het conflict nog verscherpt. In Gronsveld werd een eigen college van beroep in het leven geroepen voor civiele zaken, bestaande uit drie personen, met Veucht als voorzitter. Of Veucht de bedenker hiervan was is de vraag.⁸² Veucht schijnt naar een compromis met Aken geneigd te hebben (misschien op basis van de door de gravin in haar brief aan de Akense schepenen genoemde uitgangspunten). In Gronsveld namen Johan Frans (en zijn broer Otto als zijn plaatsvervanger) de touwtjes echter geleidelijk aan nadrukkelijker in handen. Zij waren blijkbaar niet tot een compromis geneigd.

In een brief die Veucht op 9 augustus 1687 vanuit Aken aan zijn neef drost Willem Kicken stuurde waarschuwde Veucht al dat er in Aken geruchten gingen over een voorname om een overval op Gronsveld uit te voeren. Omdat de gewapende burgers niet verplicht konden worden buiten de muren van de stad op te treden, zou de stad van plan zijn om soldaten te 'lenen' bij een van haar burens. Spionnen zouden al verkenningen hebben gedaan. Veucht vond het tijd voor een compromis: 'il me semble qu'il est plus que temps pour accommoder cette affaire.' Maar deze houding werd door de 'haviken' in Gronsveld blijkbaar niet gewaardeerd: 'je remarque que mes admonitions sont suspectes'. In Gronsveld had men voor de harde lijn gekozen. In 1689, toen een andere beroepszaak speelde, berichtten drost en schepenen van Gronsveld aan de schepenen van Aken dat de graaf (bij monde van Otto als plaatsvervanger voor zijn broer) hen verboden had om te antwoorden op een brief van de Akense schepenen. Graaf Otto antwoordde zelf en het antwoord was kort: Het *jus resortus* (recht van appel) was niet van toepassing en zou door partijen misbruikt worden.

Dat Aken haar privilege verdedigde hoeft niet te verbazen. De appenzaken gaven de stad status en vormden een bron van inkomsten.⁸³ Na de mislukte overval op Gronsveld probeerde Aken de juridische weg te bewandelen. In augustus 1690 kreeg de jurist (syndicus) van de stad Aken, Gabriel Messen, opdracht om de eisen van de stad Aken over te brengen aan Gronsveld. Hij ging eerst op bezoek bij Veucht, die in zijn buitenhuis bij Mechelen verbleef. Messen overhandigde stukken die de positie van Aken onderbouwden en eiste dat Veucht zijn 'illegale' activiteiten zou staken:

'(...) weilen er sich als Commissarium Appellationis Causarum Gronsfeldentium (...) getragen hatt, undt de Facto traget, das er sich solchem Commissariats würcklich abthun undt was er in sulcher Qualität vorgehohmen hatt cassiren undt verrichtigen, cum omni Causa.'

Veucht, zelf inmiddels burger van Aken, antwoordde geen partij te willen zijn in het geschil, maar vanwege zijn eed van trouw aan de graaf van Gronsveld niet te kunnen toegeven aan de eisen, zoals Messen later rapporteerde in Aken:

‘(...) weill er nunmehr ein dreijssigjahriger Rhatt vom Haus Gronsvelt wehre, das er zuvolg seines geleisteten Eijdts und tragenden Ambts demselben zu pariren schuldig seihe.’

Messen reisde na zijn bezoek aan Veucht door naar drost Kicken in Gronsveld om zijn boodschap te herhalen.

Verder wendde Aken zich tot de keizer en kreeg steun. In een keizerlijke ‘Citatio contra von Gronsvelt und consortes’ d.d. 7 oktober 1690⁸⁴ werd gedreigd met een straf van ‘zehn tausend Goltgulden’ als men in Gronsveld appel op Aken zou blijven belemmeren. Hoe trouw de graven van Gronsveld ook waren aan de keizer, deze *Citatio* sorteerde geen effect omdat zij volgens de graaf op slinkse wijze verkregen was (‘erschlichen’). De Akense schepenstoel wendde zich daarop tot het Rijkskamergerecht.

Proces voor het Rijkskamergerecht

In het proces dat door de ‘Schöffenmeister und Schöffen’ van de stad Aken werd aangespannen voor het Rijkskamergerecht werden de graaf van Gronsveld ‘und Consorten’ aangeklaagd.⁸⁵ Deze laatsten waren: licentiaat Wilhelm Veucht en licentiaat Wilhelm Kicken, als raadsheren van de graaf, alsook de schepenen en het gerecht van het graafschap Gronsveld.

Diverse processen die in Gronsveld en Slenaken gevoerd waren en waarvan in beroep was gegaan in Aken, dienden in de procedure als voorbeeld. Zo werd in het proces ook een zaak behandeld die Veucht persoonlijk raakte. Veucht had als advocaat diensten verleend aan de adellijke familie Couven in Slenaken (met name aan de weduwe Couven en haar zoon). Toen zijn rekening niet betaald werd, verkreeg Veucht in 1684 een vonnis in Slenaken en liet beslag leggen op hooi afkomstig van de weiden van Couven in Slenaken. Couven ging in appel in Aken. Het proces is een goed voorbeeld van complicaties die menige rechtsgang deden verzanden: onduidelijkheid over de primaire competentie van gerechtshoven, onduidelijkheid over de voor beroep competente instantie, een beroep op bijzondere privileges, en de voor executie van een vonnis vaak noodzakelijke afzonderlijke rechtsgang. De landerijen van Couven lagen binnen Slenaken. Voor de daarvan afkomstige vruchten, in dit geval het hooi, zouden het leenhof van Gronsveld of de schepenbank in Slenaken volgens Couven echter niet competent zijn. Deze roerende goederen ‘volgden’ de betreffende eigenaar juridisch. En Couven beriep zich op een bijzonder privilege: hij was burger van Aken en als zodanig mocht hij alleen voor een rechtbank in Aken gedaagd wor-

den, voor zover de zaak geen onroerende goederen elders betrof. Hij mocht zich als burger van Aken beroepen op het *jus de non evocando*, een privilege door de keizer verleend aan de burgers van de stad. Volgens Couven had Veucht zich dus moeten wenden tot een rechtbank in Aken, die als enige competent zou zijn, en met een daar verkregen veroordeling executie van het vonnis moeten verkrijgen voor de rechtbank in Slenaken. Mocht het in Slenaken uitgesproken vonnis echter toch rechtsgeldig zijn, dan wilde Couven daarvan in beroep gaan bij de Akense Schepengoed. Veucht bestreed niet dat Couven in Aken woonde, maar hij was volgens Veucht geen burger in juridische zin en zou zich daarom niet op het privilege kunnen beroepen, zodat het gerecht in Slenaken competent was.

Het proces voor het Rijkskamergerecht werd met name gevoerd in de jaren 1693-1694, maar lijkt nooit tot een vonnis te hebben geleid⁸⁶, zoals met veel processen bij het Rijkskamergerecht het geval was. Een uitgebreide verhandeling die in september 1693 namens de graaf van Gronsveld bij het Rijkskamergerecht werd ingediend, was voor een groot deel van de hand van Veucht. Alleen de laatste pagina's zijn geschreven door Johan Conrad Albrecht die namens de graaf als *Procurator* optrad voor het Rijkskamergerecht. Het betoog van Veucht staat vol juridische spitsvondigheden, die soms verbazing wekken. Zo betoogde Veucht dat Karel de Grote toen hij het privilege aan Aken verleende 'König in Frankreich' was en dat Aken toen hoofdstad van 'Frankreich' was. Aken zou dus alleen voor de daartoe toen behorende territoria competent kunnen zijn. Veucht vocht ook het bestaan van het privilege aan. De Akenaren konden het originele document niet overleggen of bewijzen dat dit document ooit in Gronsveld *insinuiert* (betekend) was. Ook van de bevestiging door de latere keizers Karel IV en Karel V bezaten de Akenaren geen originele documenten, en de kopieën hadden volgens Veucht geen rechtskracht. Veucht wees er verder op dat andere tot het Duitse Rijk behorende plaatsen als Kornelimünster, Stavelot en Rekem evenmin onder de competentie van het Akense schepengerecht vielen en dat pogingen van de Akenaren daar hun vermeende privilege uit te oefenen mislukt waren.

Aken bleef intussen jacht maken op de ambtenaren van Gronsveld. In 1692 viel J. de Beij, schepen van Gronsveld, in handen van de Akenaren en werd in een kerker opgesloten. Hij probeerde door middel van een medische verklaring zijn vrijlating te bewerkstelligen. Twee jaar later is er sprake van twee schepenen van Gronsveld die in Aken gevangen werden gehouden, waarop de graaf een procedure aanspande bij de keizerlijke *Reichshofrat* in Wenen. Aken moest de gevangenen (tegen borgtocht) vrijlaten, maar ook de *Reichshofrat* kwam blijkbaar niet tot een principieel oordeel in het geschil.

Hoewel er in deze processen dus nooit vonnis lijkt te zijn geweest, zijn de appels van uit Gronsveld en Slenaken op Aken opgehouden en heeft Aken hierin moeten berusten. Misschien vond de laatste opflakking van dit geschil plaats in 1726, toen Aken zich voor het Rijkskamergerecht moest verdedigen tegen de aanklacht van *Rechtsverweigerung*. De klager, wiens broer in Gronsveld gedood was en die geen vrede kon hebben met de rechtsgang daar, eiste dat de schepengoed van Aken de zaak oppakte. Aken stelde ook toen nog dat haar

privilege onverminderd bestond, maar voerde het gebrek aan medewerking van de justitie in Gronsveld als excuus aan voor het gebrek aan voortgang in de procedure in Aken.⁸⁷

Slot

Veucht tekende nog op 22 juni 1694 een verklaring met de titel 'Oberamtmann der graffschafft Gronsfelt'. Hij overleed later in dat jaar. Veucht was toen een vermogend man met aanzienlijk grondbezit. De bezittingen die hij had verworven lagen echter grotendeels in de heerlijkheid Wittem. In Gronsveld bezat hij niets. Na zijn tweede huwelijk in 1673 woonde hij in Aken en had hij bij Mechelen een bescheiden buitenverblijf.

Veucht duikt, genealogisch gezien, als het ware op uit het niets, en hij liet ook geen lange lijn met nakomelingen met zijn naam na. Zijn oudste zoon Paulus was priester geworden in de Duitse Orde. Zijn tweede zoon, die hij Joost Maximiliaan had genoemd naar de graaf van Gronsveld, werd militair in dienst van de keizer en bracht een groot deel van zijn leven door in Bohemen. Hij liet geen erfgenaam na. Eén van Veuchts dochters werd non, de andere trad na de dood van haar vader in het huwelijk met Johan de Ben de Limet, een jurist uit de omgeving van Luik. In zijn testament had Veucht bepaald dat als zoons van zijn dochter zijn bezittingen zouden erven, zij de naam Veucht zouden moeten aannemen. Zij deden dit door de namen De Ben en Van Veucht beide te gebruiken en zijn wapen te voeren. Zo leefde de naam Veucht in de achttiende eeuw nog enige tijd voort.

* Mijn dank is verschuldigd aan de heer J. van Rensch, zonder wiens stimulans, adviezen en begeleiding dit artikel niet tot stand zou zijn gekomen.

Noten

- 1 Mosmans, H., 'Willem Veucht' in: *De Maasgouw* 45 (1925) 29-33 is de enige publicatie over Veucht. Deze bevat echter talrijke onjuistheden.
- 2 Frank, K.F. von, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum 'Alt-Österreichischen Adels-Lexikon' 1823-1918 I* (Schloß Senftenegg 1967) 131. Een algemeen (maar gedateerd) historisch overzicht met betrekking tot Gronsveld geeft J. de Chestret de Haneffe, 'Histoire de la seigneurie impériale de Gronsveld 1103-1706' in: *PSHAL* 12 (1875) 3-126.
- 3 De bijdrage van Gronsveld en Slenaken samen aan de Kreits vormde slechts twee tiende procent van het totaal, maar formeel had elk van de circa 38 leden van de Kreits één stem in de vergaderingen.
- 4 Zie: Hanssen, H., *Die Rimburg* (Aken 1912), en voor de rol van de graaf in de Dertigjarige Oorlog met name Lahrkamp, H., 'Die Kriegserinnerungen des Grafen Gronsfeld' in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 71 (1959) 77-104.
- 5 Volgens Hanssen, *Die Rimburg*, 181, was zij een dochter van Johann Hardenrath en Katharina Gail. Een verstandshuwelijk kan deze verbintenis met een dame van burgerlijke komaf, waardoor hij niet van zijn financiële problemen verlost werd, niet geweest zijn. Enige gegevens over de familie Hardenrath zijn te vinden in *Allgemeine Deutsche Biographie* 10 (Leipzig 1879) 590-591 en in *Neue Deutsche Biographie* VII (Berlijn 1965) 663-664.
- 6 Een gebruikelijke bron van inkomsten voor hogere officieren was bijvoorbeeld het incasseren van soldij voor de theoretische troepensterkte van hun eenheid. De soldij van dode of simpelweg niet-aangeworven soldaten staken zij in eigen zak. Zie: Engerisser, P., *Von Cronach nach Nördlingen* (Weissenstadt 2004) 449-450.
- 7 Uit 1653 zijn drie brieven van de Spaanse koning aan de graaf bewaard gebleven, uit 1662 vier. Cuvelier, J., en J. Lefèvre (ed.), *Correspondance de la cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle IV: Précis de la Correspondance de Philippe IV (1647-1665)*. Académie Royale de Belgique (Brussel 1933).
- 8 Veucht schijnt niet in Leuven gestudeerd te hebben. Misschien is hij de 'Wilh. Vucht, Mochlensis' (uit het dorp Mechelen?) die in mei 1647 werd ingeschreven in de *Matrikel* van de universiteit van Keulen. Zie: *Die Matrikel der Universität Köln IV*, Keussen, H. en anderen (ed.) (Düsseldorf 1981) 489 (nr. 371). Zijn zwager Dionysius Graven is wel terug te vinden in de inschrijvingen aan de universiteit van Leuven. Schillings, A., *Matricule de l'Université de Louvain V, 1616-1651* (Brussel 1962) 498 (nr. 219).
- 9 Voorouders van vaderszijde in Mechelen zijn niet met zekerheid vast te stellen. In 1629 wordt in Mechelen nog een Wilhelm Fuchs vermeld als grondeigenaar en de naam Feuchts/Feuchtt/Vuchs komt in de halve eeuw daarvoor in diverse registers in Mechelen voor, na 1629 echter niet meer. De naam Veucht(en) komt in deze tijd iets naar het noorden in de omgeving van Klimmen wel regelmatig voor.
- 10 Paul Thyssen werd op 9 september 1645 als notaris toegelaten door de Raad van Brabant in Brussel. Galesloot, L., 'Liste des notaires admis par le Conseil de Brabant 1582-1795' in: *Inventaire du notariat général de Brabant* (Brussel 1862) 100.
- 11 Zie: Habets, J., *Limburgsche Wijsdommen, dorpscostumen en gewoonten, bevattende voornamelijk bank-, laat-en boschrechten* ('s-Gravenhage 1891) 28.

- 12 Paul Huyn uit het 'Pays de Limbourg' werd op 14 oktober 1620 als notaris toegelaten door de Raad van Brabant in Brussel. Galesloot, 'Liste des notaires', 92.
- 13 De abdij van Kornelimünster had zeer wijd verspreide bezittingen, maar verkeerde in de tweede helft van de zeventiende eeuw in een financieel zwakke positie. Haar grote *Prozessierfreudigkeit* (de abdij was in de loop der tijd alleen al verwickeld in 105 processen voor het Rijkskamergerecht) moet juristen ruimschoots werk bezorgd hebben. Daarbij kwamen nog ernstige en slepende juridische conflicten met de eigen onderdanen. Voor zover het archief van de abdij bewaard is gebleven (Hauptstaatsarchiv Düsseldorf) bevat het echter weinig stukken over deze processen. De naam Veucht komt er slechts voor in één (onbeduidende) brief. Zie met betrekking tot Kornelimünster: Gabel, H., *Widerstand und Kooperation, Studien zur politischen Kultur rheinischer und maasländischer Kleinterritorien (1648-1794)* (Tübingen 1995) 117-148.
- 14 Op de Kreitsdag van 1653 in Essen werd Kornelimünster nog vertegenwoordigd door Johan Peter Schell, de syndicus van de stad Aken. In een brief van 4 januari 1655 schrijft Johan van Schwartzenberg, de drost van Wittem, dat Veucht 'alle Creitzversammlungen als syndicus von Cornelimünster beigewonet [hat]' (RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 282). Dit moet vergaderingen na 1653 betreffen. In 1654 werd diverse malen te Keulen vergaderd. Een machtiging voor Veucht om op te treden namens de abt in onderhandelingen te Keulen over een alliantie dateert van 2 december 1654. (Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv VIII.13, Band 1/2, folio 234)
- 15 George Frederik graaf van Waldeck (1620-1692). Hij trad van 1648 tot 1659 als regent op ten behoeve van zijn minderjarige ouderloze neef Hendrik Wolraet. Na de dood van Hendrik Wolraet in 1664 volgde George Frederik hem op als graaf van Waldeck, graaf van Culemborg en heer van Wittem.
- 16 De graaf van Gronsveld klaagde in een brief aan de bisschop van Münster dat zijn ambtenaren de kans om Gronsveld ook te doen opnemen voorbij hadden laten gaan. Zie: Joachim, E., *Die Entwicklung des Rheinbundes vom Jahre 1658* (Leipzig 1886) 49. De bescherming was in deze jaren vooral van belang in verband met de dreiging van de Lotharingers en andere Spaanse hulptroepen. Later is Gronsveld toch opgenomen.
- 17 *Geschichte Aachens in Daten* (Nachdruck der 2. Auflage von 1965, Aken 2003) 70.
- 18 De bisschop onderwierp de stad, na vele jaren van geschillen, met militaire middelen. Lahrkamp, 'Die Kriegserinnerungen des Grafen Gronsfeld', 103, schrijft dat de graaf in 1661 probeerde om stad en bisschop te verzoenen. Volgens Chestret de Haneffe, 'Histoire de la seigneurie impériale de Gronsveld', 89 en Hanssen, *Die Rimburg*, 181, bereikte de graaf een verzoening tussen stad en bisschop.
- 19 'Messieurs, Comme Sa Majesté Imp[ériale] mon seigneur et maistre m'a donné commission pour redresser les abus dont quelques voisins de l'Empire par voije de fait entreprennent d'usurper sur le Regal des Postes, qui leur compete dans l'Empire privativement et à l'exclusion de tout et chacun, et trouvant dans plusieurs endroits du Cercle Westphalique que les Postes de votre ville y passent et repassent, continuellement changeants des chevaux et d'hommes plus ny moins que dans les Provinces Unies, Sa Majesté m'a expressement ordonné d'y remedier comme y estant obligé par sa Capitulation Imperiale. J'ay bien voulu vous en donner l'esclaircissement par ces lignes, et vous prier d'y vouloir mettre tel ordre, affin que lors que vos Postes arriveront aux environs des frontières de l'Empire, les lettres soyent adressées aux Commis des Postes de sa Majesté pour les ainsi faire transporter plus outre aux lieux auxquels elles tendent comme de ce costé

- l'on observera reciproquement et fidèlement. (...) Juste Maximilien Comte de Br[onckhorst] et Gronsfelt.' Gemeentearchief Amsterdam, Toegangsnr. 5026 Missiven aan Burgemeesters, inv. nr. 194 Duitse functionarissen (Film, nr. 8064).
- 20 Gemeentearchief Amsterdam, Toegangsnr. 5026: Missiven aan Burgemeesters, inv. nr. 7 Duitse Rijk (Film, Nr 7996).
- 21 'Euer Maijestät wird verhoffentlich annoch erinnerlich bevorstehen was gestalten Sie in den Jahren 1660, '61 und '62 weiland dem Herren Graven zue Gronsfelt unterschiedtliche Commissiones allergnädigst auffgetragen, und dabei anbefohlen das zu seiner Hilff und deren Verrichtungen einen Gelehrten assumiren und sich dessen Assistenz mit bedienen solle. Wan nun, allergnädigster Kaijser und Herr, zu besagten commissions Geschefften wohlgedachter Herr Graff meine wenige Persohn als Rath gezogen, und zwarn mit der Vertröstung es würde deshalb eine kaijserliche Gnad gewis erfolgen und desto mehr weilen mich selbst montirt und ein gueter Theil besagter dreijen Jahren darauf angewendet worden; und in Specie zwarn auff das general Postwesen, und die damals allergnädigst gesuchte auch erhaltene eijlende Türckensteuer sieben Monath nacheinander; item ohngefahr zehn Wochen zu Accommodirung der Differentien zwischen Ihre fürstl. Gnad zu Münster und die Statt daselbst; annebns noch ohngefahr zehn Wochen auff die Versamblung des Westphälischen Craises Graven und Herren in der Statt Cölln. Die auff die Einnehmung der kaijserlichen Huldigungen bei den Reichsstätten Cölln, Aachen und Dortmund angewendete Zeit zue geschweigen (weilen die Stätt selbst meine darmiter gehabte Mühe erkennen).' (zonder datum) Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelserhebungen und Wappenverleihungen, nr. 1005/107 Fol. 18-19.
- 22 Zie met betrekking tot de geschiedenis van het *niederrheinisch-westfälische Reichsgrafenkollegium*: Arndt, J., *Das niederrheinisch-westfälische Reichsgrafenkollegium und seine Mitglieder 1653-1806* (Mainz 1991).
- 23 Samen met graaf Johan von Rietberg. Het graafschap Rietberg, ten oosten van Münster, was net als Gronsveld klein van omvang.
- 24 De enige monografie over dit *Reichsgrafenkollegium*, het eerder genoemde boek van Arndt, behandelt de periode 1654-1697 slechts summier. Pas in 1698 werd een *Direktorium* gevormd en vanaf dat jaar bestond een vorm van centraal archief voor het *Reichsgrafenkollegium*, waarvan Arndt de stukken voor zijn studie kon gebruiken. De periode 1653-1697 vormt daarom nog een witte vlek. Na 1698 werd er meestal vergaderd in één van de vele Keulse kloosters. Dat zal daarvoor ook wel gebeurd zijn. Hoe vaak er vergaderd werd en welke zaken tijdens de bijeenkomsten vóór 1698 aan de orde kwamen is onbekend. Dat op deze vergaderingen meer aan de orde kwam dan alleen het aanwijzen en instrueren van de vertegenwoordiger op de Rijksdag staat wel vast. Zo werd in 1699 gesproken over het leveren van de militaire bijdrage door de leden in de vorm van soldaten in plaats van in de vorm van betalingen. Er werd dus gesproken over zaken die men eerder op de kreitsdag als agendapunt zou verwachten.
- 25 Volgens deze brief zou Wittem echter (nog) niet zijn uitgenodigd voor deze vergadering. '(...) Was nun die ersetzung der Wethemschen sachen ahnbetrifft, darzue ist mir jetz eine aus dem himmel geregente occasion ahn die handt kommen. In deme ich mit des herren graven von Gronsfelt hochgräfl. Excell. als kaijserlichem abgesandtem auff Cölln zu reisen beordret, und daselbst alle im Westphälischen Craijs gehörende graffen oder deren abgesandten sich heut einfinden und underscheinen müssen. Weil nun aber Wetthem eben so wohl als Gronsfelt und Reckum zu dieser versamblung gehört, und es deme unerachtet vor diese mahl (weil diese eine extraordina-

- rij versamblung ist) nit beschrieben ist (...)’ RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 230.
- 26 ‘Sa Majesté Impériale mon seigneur et Maistre m’ayant ordonné de convoquer en son nom tous les Comtes et Barons de l’empire du cercle Westphalicque dans la ville de Cologne, affin d’y resoudre a obvier aux intentions de l’ennemij commun de la chrestiennté, et se trouvant entre autres au rang des dits convoqués l’Envoije du Sr Comte de Waldeck Pirmont et Culemborg, comme estat de l’empire et de ce Cercle, en qualité de Baron de Wetthem, il a donné à connoistre que votre Excell. avoit logée cette terre de deux compagnies d’infanterie des troupes de sa Majesté Catholique, et que par la elle estoit reduite a une impossibilité de pouvoir contribuer à ce que sa Majesté Imple demande dans cette necessité urgente. Les susdicts seigneurs Comtes et Barons, voyjants qu’il y vat de l’interest de l’empire, de leur Cercle et College, et aijant examiné la nature de la dicte terre, ont trouvé qu’elle est indubitablement de l’Empire, membre du Cercle Westphalicque et estat de leur College, y aijant session, et contribuant de toute ancienneté sans aucune contradiction, comme en fait foij la declaration annexe, que l’on y a voulu joindre, affin que Votre Excell. soit plainement persuadé de cette verité. (...) ce que je dij en qualité de Commissaire de sa Majesté et au nom de toute l’assemblé. Me signant, (...)’ RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 270.
- 27 Veucht was van 17 tot 22 mei en van 29 mei tot 16 juni in Keulen. Tussentijds reisde hij nog drie dagen naar Bonn. Hij declareerde in Wittem in totaal 290 gulden voor deze reis. RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 1161.
- 28 ‘P.S. Auch ist Wetthem zu der zu Cöllen circa finem Maij obhandener Versamblung des Westphälischen Craijses Grafflichem Collegii durch herrn Graffen von Blanckenheimb beschrieben (...) Maestricht, 28 April 1664’ RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 1166.
- 29 Soortgelijke conflicten speelden over een lange periode tussen Maastricht enerzijds en de Landen van Overmaas en de rijksheerlijkheden in de wijde omgeving anderzijds. Zie: Van de Venne, J.M., ‘Belastingconflicten tussen Maastricht en de Landen van Overmaas’ in: *Miscellanea Trajectensia* (Maastricht 1962) 331-338.
- 30 Hetzelfde probleem deed zich voor in het kleine graafschap Rekem ten noorden van Maastricht. Door de vrijstelling die de burgers van Maastricht claimden steeg de heffing op de te belasten percelen van vijf gulden per hectare in 1666 naar acht gulden in 1675. Zie: Gabel, *Widerstand und Kooperation*, 62, noot 198 en Verbois, R., *Geschiedenis der kerken, kloosters en kapellen van Rekem* (Rekem 1966) 226-235.
- 31 Een bunder = 4 morgen. Een Rijnlandse morgen was 8.516 vierkante meter groot.
- 32 ‘Ende voor het toecomende is expresselijck geconditioneert ende gestipuleert, dat de gemelte geerfde ende gegoeijde in geenhander lasten schattingen off settingen en sullen behoeven te concurreren, als alleenlijck in puur reele lasten, gelijk soudén sijn rijcxsteuren, oft Römermaenden of die gene die daer mede over al gelijk sijn, waer over in gevalle dat voor het toecomende eenige questie soude reijzen, soo sullen partijen hine inde haar refereeren tot onpartijdige arbiters bij onderlinge consent te verkiezen, die daer over haer uijtspraeck binnen een maent naer overgenomenen stucken sullen hebben te doen. (...) En is ook expresselijck geconditioneert (...) dat de helfte van de voors. puere reele lasten, die op de borgerlijkcke goederen sullen worden omgeleijt, sal worden gedragen bij die gene die de selve gebruijcken oft cultiveren, (...) Was onderteeckent: Joost Maximilian, Grave tot Gronsfelt. Onderstond: Ter ordonnantie van den eersaeme Raade. Was geteeckent: Antonius Vas.’ RHCL, Archieven graafschap Gronsveld, inv. nr. 220.

- 33 Maastricht had daarop aan de Staten Generaal verzocht om tegenmaatregelen te mogen nemen. Nadat Den Haag een rapport had ontvangen werd de kwestie in juni 1680 doorverwezen naar de Commissarissen-Deciseurs. Er was sprake van problemen met 'verscheijde rijcxplaetsen daeromtrent gelegen, als Gronsfelt, Reckhem, Elsloo, Steijn, Rijckelt en andere'. RHCL, Archief Indivieze Raad Maastricht, inv. nrs. 927 en 928.
- 34 In een stuk uit 1739 wordt het totale in principe belastbare oppervlak in Gronsveld en Slenaken samen, de 'schatbare landerijen', gesteld op 1.108 bunder. De bezittingen van de graaf (170 bunder) en van de kerk (35 bunder) waren vrijgesteld. Slenaken droeg één vierde van de lasten. RHCL, Archieven graafschap Gronsveld, inv. nr. 220.
- 35 'Memoriale puncti gravinnen contra Comitatem Trajectensem (...) Sie hinwiederumb geschwind bey Repressalien alles anhalten und gefancklich hinsetzen, was sie nur von Gronsfelt ertrappen können, und es so lang detiniren bis das man ihre executirte Früchten wider relaxirt.' Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv, III.38, Jülische Kreis-Korrepondenz 1681-1682.
- 36 '(...) Allermassen wir nun zu schleuniger Abhelff undt Remedirung solcher ungebührnissen an die General Staaten der Vereinigten Niederlanden zu schreiben gemüssiget werden, als fuegen wir dir solches verschlossen undt copeijlich mit dem gnädigsten Befehl hiebeij, das du dich darüber umständtlich informirest undt sodan bei dessen Überreichung gehörigen Ohrts, was uns undt dem Keijserl. Röm. Reich darauss für schwere Inconvenientien entstehen könnten, ausführlich remonstrirest undt gnd. General Staaten dahin nachtrücklich abmanest, damit sie ihren Unterthanen dergleichen Ungebührnissen keines Weges gestatten, vielweniger dabei die Handt biethen wolten.' Brief d.d. 25 augustus 1681 van de keizer aan de *Resident*, vergezeld van een brief van de keizer aan de Staten Generaal. RHCL, Archieven graafschap Gronsveld, inv. nr. 220.
- 37 In 1693 werd weer een compromis gesloten en betaalden de Maastrichtenaren een bedrag. In 1713 werden in Gronsveld percelen van Maastrichtse eigenaren in beslag genomen en executoriaal verkocht. Pas in 1739 werd een 'Conventie' gesloten tussen Gronsveld en de burgers van Maastricht, die de zaak in detail regelde. Zie: RHCL, Archieven graafschap Gronsveld, inv. nr. 220.
- 38 De genoemde bedragen zijn in Brabantse guldens. Vergelijkingen zijn moeilijk vanwege de verschillende munteenheden met gelijke naam. De jurist Leonard Dautzenberg werd in 1675 benoemd tot syndicus van de stad Aken met een salaris van 2.400 Akener guldens. Vanaf 1682 tegenwoordigde hij Aken aan het keizerlijk hof te Wenen. In 1690 werd zijn salaris verhoogd tot 4.000 gulden plus brandstof. Zie: Dubois, K., 'Aachen in den Reichskriegen' in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 60 (1939) 4-5. De Akense gulden had echter een lagere waarde dan de Brabantse. De gage van een luitenant van de cavalerie, zoals voorgesteld in de stukken van de Kreitsvergadering van 1667, bedroeg 160 gulden. Daarnaast had een luitenant recht op twee bedienden. Een ritmeester ontving 240 gulden, een kolonel 400 (en hij had drie of vier man als bedienden). (Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv VIII. 14, Band III.) De muntsoort wordt echter niet nader aangeduid en de 'Rheinische Gulden' had weer een hogere waarde dan de Brabantse.
- 39 Ter vergelijking: de graaf van Waldeck als heer van Wittem ontving in deze jaren circa 8.000 gulden aan bruto inkomsten uit de heerlijkheid Wittem. RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nrs. 276 en 283.
- 40 De officiële stukken met betrekking tot deze bijeenkomst bevinden zich in het Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv VIII. 14, Band III ('Creistags Handlungen

- zu Cölln vom Jahr 1667') en Band VI ('Protokoll'). Een algemeen overzicht geeft: Haberecht, K., *Geschichte des Niederrheinisch-Westfälischen Kreises in der Zeit der französischen Eroberungskriege (1667-1697)* (Dissertatie, Düsseldorf 1935).
- 41 RHCL, Archief klooster Hoog-Cruts, inv. nr. 1001.
- 42 'Ihre fürstl. Gnad von Strasburg [Frans Egon von Fürstenberg] versichern das diesen Winter einen Frieden haben werden, wollen deswegen umb tausent Thaler wetten. Der Kaijslerliche Abgesandte aber sagt, Dergleichen werden nur gesagt umb die Ständte damit einzuschläffern.' RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 276.
- 43 '(...) ich hette von Ew. Ex. ein befehl mich zu Ihr Ex. zue verfügen umb zu vernehmen ob beij der Versamblung Ihrer Maijt. einige allerunterthänigste Dienst erweisen köndte. Man soll nit unterlassen zu allen dem was zu des Hauses Österreich Dienst gereichig dapfer mit ein zu stimmen. Und sonsten unter die Handt allen möglichen Vorschub leisten. Addirte dazu, es hette Ew. Ex. zu bezeugung Ihrer trewen Devotion bereits einen Anfang gemacht und zu Dienst Ihrer Maijestetten eine Compagnie zu Ros auff Ihren eigenen Beuttel geworben (...) ' RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 283.
- 44 Vier zoons en drie dochters bereikten de volwassen leeftijd. De oudste zoon, Otto Willem (1640-1713), werd Jezüiet en kanunnik te Luik. Johan Frans (circa 1643-1719) bracht het als militair tot de rang van veldmaarschalk. Zijn broers Ernst Maximiliaan en Johan Philippe werden beiden militair en sneuvelten jong. Met de dood van Johan Frans in 1719 stierf de laatste telg in de mannelijke lijn.
- 45 'Für Ihr Gnd. Graff Ernsten wirdt Nichts zu thuen sein (...) Newlich habe ein Kindt so sein Vetter zu St Gereon im canonical Habit gesehen. Ich sage ein Kindt so nit grösser als Graff Philips.' (RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 276). Johan Philippe, genoemd naar Johann Philipp von Schönborn, aartsbisschop van Mainz, was de jongste zoon van de gravin. Hij was geboren in 1656, dus op dat moment elf jaar oud. Zijn broer Ernst Maximiliaan was een jaar of vijftien oud.
- 46 Misschien moest Veucht ook tactvol zwijgen over een praktisch probleem. Een niet-adellijke moeder kon een ernstig hindernis zijn bij pogingen om toe te treden tot de exclusieve adellijke genootschappen die stiften (net zoals ridderorden) vormden, en waarvoor acht of zestien kwartieren (voorouders) van voldoende adellijk niveau soms een absoluut vereiste waren.
- 47 Hierbij speelden misschien ook familiebanden een rol. Zie hierna het onderdeel 'Von Fürstenberg'
- 48 'Meines des Herren Graven von Waldeck Exc. mesnagiren nunmehr Ihre sachen so wohl (wie Sie recht haben) das schwehrlich beij solchen Diensten länger solte zulangen können.' RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem inv. nr. 283.
- 49 Chestret de Haneffe, 'Histoire de la seigneurie impériale de Gronsveld', 13 en noot 2.
- 50 Deze neef zou Willem Kicken kunnen zijn, of Willem van Hoven, of Johan Graven. Zie hierna.
- 51 Ook van een periode in een adellijk stift, voor dames van deze stand niet ongebruikelijk, was blijkbaar geen sprake. Opnieuw kan de niet-adellijke moeder een belemmering zijn geweest voor de kinderen.
- 52 De hierop betrekking hebbende stukken bevinden zich in het Generallandesarchiv Karlsruhe, Bestand nr. 110 Grafschaft Eberstein en Bestand nr. 144 Amt Gernsbach.
- 53 Kopieën in het Generallandesarchiv Karlsruhe, in het RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 286 en in RHCL, Procesdossiers Rijkskamergerecht, inv. nr. 27 (= B 5998). Deze laatste bron bevat ook nog een aanvullende overeenkomst uit 1676.

- 54 Johann Philipp von Schönborn, aartsbisschop van Mainz van 1647 tot 1673. Overleden 12 februari 1673, dus twee dagen na de ondertekening.
- 55 '(...) den Statum des gantzen Gräfflichen Hauses exacte zu examiniren. Noch aus dem hin undt wider zerstraiten Gronsfeldischem Archiv mit Bestandt sich zu erkundigen, wie die vater- undt altvatterliche Vertheilung undt Magscheid aigentlich geschehen.' RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 286.
- 56 'Auch sollen die zur Regirung gehörige Räthe, Ambtleuth undt Bediente nicht einseitig, sondern mit Zuziehen undt Beliebung der Vormundtschafft ahngenommen.' RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 286.
- 57 De heer A.S.M. Patelski was zo vriendelijk mij uit zijn lopend onderzoek naar deze familie Kicken informatie te geven die nog niet was opgenomen in zijn artikel 'De familie Kicken uit Wijlre in de 17e en 18e eeuw' in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* (Jaarboek 1992) 7-64.
- 58 Wilhelm Kicken bleef tot 1720 zijn functie als rentmeester en drost van Gronsveld uitoefenen. In april 1719 overleed graaf Johan Frans in Luxemburg, waar hij gouverneur was. Zijn weduwe Maria Anna von Törringen-Jettenbach trad opnieuw in het huwelijk met Nikolaus Graf von Arberg-Valengin. De 76 jaar oude Kicken werd daarna beschuldigd van financiële malversaties. Hij zou inkomsten van het graafschap verduisterd hebben. Onder druk tekende hij in 1720 een verklaring (*Reversal*) waarin hij afstand deed van al zijn functies. Kicken bleek al sinds 1682 geen formele goedkeuring van zijn rekening meer gehad te hebben en kon dus moeilijk verantwoording afleggen. Hij begon echter een proces voor het Rijkskamergerrecht waarin hij verzocht om zijn *Reversal*, als onder dwang getekend, nietig te verklaren en eiste om alsnog zijn rekeningen ter beoordeling te mogen presenteren aan onafhankelijke commissarissen. Het proces speelde zich af in de jaren 1721-1724. De uitkomst is niet bekend. RHCL, Procesdossiers Rijkskamergerrecht, inv. nr. 114 (= K 1559) Kicken contra Graaf van Arberg, 1721-1724.
- 59 Zijn toelating als notaris door de Raad van Brabant te Brussel dateert van 2 mei 1646. Galesloot, 'Liste des notaires', 100.
- 60 De stukken vinden zich in het Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelserhebungen und Wappenverleihungen, nr. 1005/107 Fol. 1-24.
- 61 'Als gelangt ahn Ew. Kaij. Maijtt meine allerunterthänigste Bitt (weilen jetzens ohne dem in commissions Geschefften mich hieselbst auffhalte) die allerunterthänigst verhoffende Gnad durch Mittel Ew. Kaij. Maijtt Gnadenpennings sambt einer Guldener Kette und Adelbriefs nunmehr allergnädigst widerfahren zu lassen. Nichts mehrers wünschend als das Ew. Kaij. Maijtt zu dero Kaij. anderwerte Dienst einige wohlgefällige fernere Geschicklicheitt allergnädigst verführen möchten. Warzue mich hiemit aller unterthänigst erpiethe.' (Ibidem, Fol. 18-19)
- 62 De eerder aangehaalde Leonard Dautzenberg, syndicus van de stad Aken, maakte een soortgelijke carrière. Hij was geboren 1638 als zoon van een Akense brouwer. Hij studeerde vanaf 1654 in Keulen en daarna in Italië. In 1675 werd hij benoemd tot *Syndicus* van Aken, waarbij hij ook voor 'Deputationen und Kommissionen' beschikbaar moest zijn. Vanaf 1682 vertegenwoordigde hij Aken aan het keizerlijk Hof te Wenen. In 1689 werd hij in de erfelijke adelstand verheven. Dubois, K.: 'Aachen in den Reichskriegen' in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 60 (1939) 4-5.
- 63 Veucht heeft van zijn bevoegdheid om notarissen te benoemen gebruik gemaakt. Zo werd op 30 november 1690 Johannes Henricus Pflüger te Aken door Veucht tot notaris benoemd. Twee juristen, doctor in beide rechten, waren aanwezig als getuigen en examinatoren, maar de kandidaat werd vrijgesteld van een streng examen vanwege de benoeming op grond van het keizerlijk privi-

- lege. (Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Sammlung Quix, nr. 142.) Voor een korte historische schets met betrekking tot het *Palatinat* zie: Moorman van Kappen, O., 'De creatie van een notaris door een keizerlijk hofpaltsgraaf te Eygelshoven in 1761', in: Van der Grinten, W.C.L. (ed.), *Een kapitein, twee schepen, Bundel opstellen aangeboden aan prof. Mr. E. Luijten* (Zwolle 1984) 319-330.
- 64 Zij was verwant met Gertudis van Ottengraven, die gehuwd was geweest met Veuchts oom Paulus Huyn.
- 65 Johan Ulrichs broer Gerhard von Ottegraven was kapitein in keizerlijke dienst. Zie: Macco, H.F., *Aachener Wappen und Genealogien* II (Aken 1907) 50. Hans Godefridus von Ottegraven, een neef van Veuchts echtgenote, was hofkapelaan van de vorst van Saksen-Lauenburg. Hij hield een beneficie, gesticht door Veuchts tante Gertrud von Ottegraven, in de Akense Munsterkerk, die na zijn dood in 1677 aan Veuchts zoon Paulus werd overgedragen. Zie RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, nr. 1107.1. De graven van Schwarzenberg werden in 1670 tot rijksvorsten verheven in verband met hun verdiensten voor de keizer. Zie: *Genealogisches Handbuch des Adels, Fürstliche Häuser* XV (Limburg an der Lahn 1997) 418.
- 66 Gebruikte bronnen voor de genealogische informatie over dit geslacht zijn: *Genealogisches Handbuch des Adels, Fürstliche Häuser* I (Stuttgart 1951); *Neue Deutsche Biographie* V (Berlijn 1961); *Nouvelle Biographie Générale* 19 (Parijs 1857). Er bestaat ook een (niet gelieerd) Westfaals geslacht 'Von Fürstenberg'. Zie voor de carrières van de broers Frans Egon en Wilhelm Egon: Schilling, H., *Höfe und Allianzen, Deutschland 1648-1763* (Berlijn 1994) 190-192.
- 67 Toen graaf Ferdinand van Rekem in 1665 stierf werd Frans Egon van Fürstenberg tot voogd benoemd van de kinderen. Voor de oudste, Maximiliaan Francois, die priester werd, konden lucratieve functies worden geregeld zoals kanunnik van St. Lambert in Luik en proost van het *Mariënstift* in Aken. Hij bestuurde ook het graafschap Rekem voor zijn jongere broer Ferdinand, die zijn volwassen leven grotendeels in Wenen doorbracht. Zie behalve de hiervoor genoemde bronnen met betrekking tot het geslacht Von Fürstenberg ook: Nève, P.L., *Het Rijkskamergericht en de Nederlanden* (Assen 1972) 459-468.
- 68 Tijdens een missie naar Brussel in 1665 waarvan een verslag bewaard is gebleven (RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 296.1) blijkt Veucht ook een bezoek te brengen aan de graaf van Rekem, de zwager van Frans Egon, hoewel dat voor zijn missie niet relevant is. Veucht onderhield ook (in elk geval enige tijd) een correspondentie met Roger Holtacker, de drost van Rekem (RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nrs. 272 en 1122).
- 69 De stukken met betrekking tot deze bijeenkomst bevinden zich in het Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv III.38 'Jülische Kreis-Korrespondenz'.
- 70 Voor een gedetailleerde beschrijving van het geschil zie De la Haye, R., 'Het klooster Hoog-Cruts: Een grensgeval' in: *De Maasgouw* 102 (1983) 178-196.
- 71 Dit was Wilhelm Adolf van Eijs gen. Beusdael. Hij was weliswaar in juni 1681 teruggetreden uit zijn functie als stadhouder van lenen van Gronsveld, maar zijn zonden waren hem niet vergeven. Hij werd op 2 september 1681 in Brussel veroordeeld tot het vernietigen van het vonnis van het leenhof van Gronsveld. Aangezien hij een vermogend man was met bezittingen in Spaans gebied, bood zijn persoon het klooster ook een mogelijkheid tot verhaal van de geleden schade. In november 1683 zou hij uit de gevangenis in Brussel weten te ontsnappen. Zie: RHCL, Archief klooster Hoog-Cruts, inv. nr. 519, en verder De la Haye, 'Het klooster Hoog-Cruts: Een grensgeval'.
- 72 Alexander Farnese, Prins van Parma, Spaans landvoogd 1678-1682.
- 73 Nog in augustus 1687 kreeg Veucht opdracht van de graaf van Gronsveld om naar Brussel te

- reizen in verband met Slenaken (waar hij weinig voor voelde). In 1696 probeerde de Spaanse ontvanger om de, volgens zijn boeken, achterstallige betalingen vanaf het jaar 1679 op te eisen. Gronsveld wendde zich weer tot de Kreits, die weer protesteerde bij de Spaanse landvoogd. In 1701 was de kwestie nog steeds niet uit de wereld. Zie voor dit laatste: Algemeen Rijksarchief Brussel, Archives de la jointe des terres contestées, nr. 651.
- 74 Hij wordt in de stukken aangeduid als 'Keyserlijke Mayesteits Hoffraadt', 'Ambassadeur', 'Conseiller de Sa May. Imperiale' en 'Kayserlicher Abgesandter als mediatoren'.
- 75 Aan de gouverneur van Maastricht was vooraf toestemming gevraagd. Een dergelijk militair optreden bijna onder de muren van Maastricht zou anders een diplomatiek incident hebben kunnen opleveren.
- 76 Dit en verschillende andere stukken in RHCL, Procesdossiers Rijkskamergerecht, inv. nr. 1 (= A 29) Schepenen van Aken contra Gronsveld, 1693.
- 77 Hoofdvaart of 'beleringhe' was het vragen van advies door de schepensbank aan een ander rechtscollege ten behoeve van een te vellen vonnis.
- 78 Inmiddels wordt dit zogenaamd door Karel de Grote verleende privilege als een twaalfde-eeuwse vervalsing beschouwd. Zie Buchner, M., 'Das fingierte Privileg Karls des Grossen für Aachen. Eine Fälschung Reinalds von Dassel' in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 47 (1925) 179-254.
- 79 Zie: Nève, *Het Rijkskamergerecht*. Het Rijkskamergerecht was opgericht in 1495. Het zetelde van 1527 tot 1688 in Spiers (Speyer), daarna van 1693 tot 1808 in Wetzlar. Zie specifiek met betrekking tot Gronsveld pag. 317-320. Binnen het graafschap Gronsveld bestond naast de schepensbank van Gronsveld ook de schepensbank van Heugem. Van deze laatste ging men in appel in Luik.
- 80 Zie: Schwabe, W., 'Der Aachener Oberhof' in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 47 (1925) 83-159 en 48/49 (1926/27) 61-120. Volgens Schwabe bedroeg het aantal 'Untergerichte' ooit meer dan 200. Hij schat het aantal in 1656 op circa 40. Een lijst uit de jaren zeventig van de zeventiende eeuw, opgesteld door Tilman Schröder, syndicus en secretaris van de Akense schepensbank, komt niet verder meer dan 5 steden en 16 'freij- ende heerlichkeiten'. Als Limburgse stad wordt alleen Wessem genoemd, als Limburgse heerlijkheden worden vermeld Gronsveld, Kessenich, Stein, Elslloo, Wijlre, Mesch en Obbicht. Deze lijst bevindt zich in het Rijksarchief Anderlecht, Cour Féodale de Brabant, Correspondance, nr. 509 fol. 257.
- 81 Aken protesteerde hiertegen in de jaren 1660-1675. De aanleiding was waarschijnlijk een lokale poging om toch in Aken in appel te gaan. In 1674 stelde de Spaanse landvoogd voor om de burgers het recht te geven te kiezen tussen in appel gaan bij de Gelderse hoven of bij de Akense schepensbank. Aken nam daarmee geen genoegen en riep de hulp in van de keizer. Daarop stelde de Spaanse landvoogd een conferentie voor om de kwestie tot een oplossing te brengen 'à l'amiable'. Deze heeft echter waarschijnlijk nooit plaatsgevonden. In de achttiende eeuw zijn er geen appellens meer naar Aken gegaan vanuit deze plaatsen. Volgens Schwabe, 'Der Aachener Oberhof', werd Roermond in 1704 definitief appellinstantie voor Wessem. Zie naast Schwabe ook Algemeen Rijksarchief Brussel, Archives de la jointe des terres contestées, nr. 651.
- 82 Er was eerder sprake van een algemene trend. De graaf van Waldeck probeerde wat de heerlijkheid Wittem betreft op soortgelijke wijze externe instanties (het schepengerecht van Baelen en de Brusselse hoven als instanties van respectievelijk hoofdvaart en appel) tussen het Rijkskamergerecht en de plaatselijke gerechten uit te schakelen. In 1698 zou de buurman van Gronsveld, de heer van Rijckholt, ook een eigen appelcollege in het leven roepen om een einde te maken aan 'al die frivole ende incompetente Acken-appellatiën'. Zie voor Rijckholt het artikel

- van J.J. de Wit 'Inwendige toestanden in enkele heerlijkheden, maar vooral in de vrije rijksheerlijkheid Rijckholt in de 17e en 18e eeuw' in: *PSHAL* 52 (1916) 173-174.
- 83 Een kostenoverzicht van een appelprocedure vanuit Wijlre op Aken in 1645 (in: RHCL, Archieven heerlijkheid en schepenbank Wijlre, inv. nr. 136) die een financieel belang van 650 gulden betrof, laat zien dat aan de Akense schepenen in totaal 136 gulden betaald moest worden. Daarbij kwamen nog de kosten die vergoed moesten worden aan de schepenbank van Wijlre ad 99 gulden. Schepenen van het gerecht waar het oordeel in eerste instantie was uitgesproken dienden zich naar Aken te begeven. Traditioneel werden zij zelfs geacht de relevante stukken persoonlijk over te dragen. In 1608 bepaalden de schepenen van Aken in een procedure aangevangen vanuit Slenaken dat het voldoende was dat drie schepenen van Slenaken voor een beroepsprocedure naar Aken kwamen, maar het mochten er ook meer zijn, eventueel vergezeld van schout en griffier. De schepenen dienden bij het overhandigen van de stukken twee *goltgulden* als zegelgeld te betalen, terwijl de partij die in appel ging direct twintig *goltgulden* diende te betalen. (RHCL, Archief Vrije Rijksheerlijkheid Wittem, inv. nr. 4)
- 84 Dit stuk wordt vermeld in het eerder genoemde artikel van J.J. de Wit, met de toevoeging: 'van dit zeldzaam gedrukt stuk is een afschrift in 't archief'. Ik heb het in het RHCL niet aangetroffen.
- 85 RHCL, Procesdossiers Rijkskamergerecht, inv. nr. 1 (= A 29) Schepenen van Aachen contra Gronsveld, 1693.
- 86 Schwabe, 'Der Aachener Oberhof' 78, schrijft dat het Rijkskamergerecht in 1690 het besluit waarmee de graaf van Gronsveld een appelcollege in het leven had geroepen terugdraaide. Ik vermoed dat hij de keizerlijke *citatio* bedoelt omdat de processtukken van het Rijkskamergerecht van latere datum zijn.
- 87 RHCL, Procesdossiers Rijkskamergerecht, inv. nr. 176 (= M 3520), Chevalier de Mombrison contra Schepenen van Aachen, 1726. In dit proces heeft Aken een lijst overgelegd van de appelen van Gronsveld na het jaar 1656. De lijst (zonder jaartallen) bevat 11 processen. Voor zover deze te identificeren zijn gaat het om processen van vóór het aantreden van Johan Frans als graaf. De lijst is als volgt:
- Freyherr von Honsbroich zu Oost contra Gronsfeldt; Von den Disch contra Dumens; Claessen contra Gronsfeldt; Coemans contra lehenleuthe zu Gronsfeldt; Lambrichs contra verwittibte fraw graffin von Gronsfeldt; Blonden contra Scholtheiss zu Gronsfeldt; Wilich zu Richolt contra verwittibte graffin von Gronsfeldt; Fr. Couven contra wittib Gronsfeldt; Freyherr von Richolt contra Gronsfeldt; Couven contra Freyherren von Meer; Kloster Sinnich contra Gericht zu Schlenacken.

Protestantse gemeenten in Nederlands Limburg: samenwerking en kerkelijk leven (1816-1851)

Door prof. dr. W.A.J. Munier

In 2004 publiceerde ik een met een vraagteken voorziene bijdrage in het *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* onder de titel *Voorbode van de PKN in 1816?*¹ Aanleiding was de totstandkoming in 2003 van de sindsdien officieel geheten *Protestantse Kerk in Nederland* die de *Nederlandse Hervormde kerk*, de *Gereformeerde kerken in Nederland*, de *Lutherse kerk in het Koninkrijk der Nederlanden* en nog enkele kleine kerkelijke gemeenschappen samenvoegde in één kerkverband. Het vraagteken slaat dan op de ontwikkeling die plaatsvond binnen de protestantse gemeenten in Limburg, vooral neergelegd in de organisatievormen na de uitvaardiging van het Algemeen Reglement voor de Nederlandse Hervormde Kerk. Dat gebeurde bij het Koninklijk Besluit van 16 april 1816, nr. 56,² waardoor een zogeheten Provinciaal Kerkbestuur van Limburg (...) werd opgericht.³ Daaronder ressorteerden alle protestantse Limburgse gemeenten, inclusief de lutherse gemeenten van Maastricht en Vaals, evenals de waalse gemeenten in beide plaatsen. Voor het zuidelijk gedeelte van het Verenigd Koninkrijk werden alle protestantse gemeenten samengebracht onder twee consistoriale kerken, een te Brussel en een te Maastricht, aan welke laatste de bevoegdheden van de classis voor de provincies Limburg en Luik werden toevertrouwd.

Het ligt in de bedoeling van de volgende bijdrage om de gang van zaken binnen deze constructie na te gaan, met uiteraard de bijzondere aandacht gericht op deze gemeenten, die gebonden waren in een van de rest van Nederland afwijkende organisatie. Het overzicht begint met de betreffende protestantse gemeenten in Vaals, die al in een eerder stadium, gedurende de Franse tijd, vormen van samenwerking hadden uitgeprobeerd.

De protestantse gemeenten van Vaals

Er bestonden in Vaals drie protestantse gemeenten, te weten de Nederlands Hervormde, de Waalse en de Lutherse Gemeente.⁴ De vierde, Mennonitische, gemeente was in 1795 beroofd van de laatste predikant en ging zonder verdere sporen na te laten daarna ten onder.⁵ Nog maar korte tijd nadat het Algemeen Reglement van kracht was geworden liet koning Willem I bij een vacature in Vaals duidelijk blijken, welke bevoegdheden hij zich had toebedacht. Toen de bejaarde hervormde predikant van Vaals, ds. Wilhelm Karl Vetter, zijn demissie had aangeboden en hem op 3 september 1816 het emeritaat was verleend, werd

bij Koninklijk Besluit van 11 maart 1817 ds. Johann Conrad Neumann als zijn opvolger benoemd en kreeg het consistorie het verzoek daaraan de kerkelijke sanctie te verlenen. Op 3 mei kwam de formalisering van deze benoeming rond.⁶

De nieuwe predikant ontpopte zich als een energiek leider van zijn gemeente.⁷ Het samenwerkingsverband met de Evangelisch-Lutherse Gemeente en haar predikant, ds. Peter Heinrich Grünewald werd zonder problemen gecontinueerd. Er werd zelfs een regeling getroffen dat de zondagse predikbeurten beurtelings door een van de twee predikanten zouden worden verzorgd. Dat betrof slechts de dienst van de zondagmorgen, want ds. Neumann stond er op dat hij voortaan iedere zondag de namiddagdiensten in zijn eigen kerk zou verzorgen met een overwegend catechiserend karakter. Ds. Grünewald had geen moeite zich daarmee akkoord te verklaren. Berichten uit deze jaren maken duidelijk dat ook de gelovigen van beide kerkgenootschappen de weg naar elkaar hadden gevonden en zonder veel problemen de diensten bijwoonden, dan wel in de eigen kerk, dan wel in die van de andere gemeente.

Er rees wel enige moeilijkheid toen de heren van het Provinciaal Kerkbestuur geconfronteerd werden met het samenwerkingsverband dat in Vaals functioneerde.⁸ Zij richtten zich om uiting te geven aan hun bevreemding met een schrijven van 16 augustus 1822 tot het consistorie van Vaals en legden daarover enkele vragen voor.⁹ Zij kregen al op 25 augustus een antwoord dat onthullend was voor de volledige acceptatie, die het samenwerkingsverband inmiddels had gekregen. Daarin werd verwezen naar een besluit van 1 juli 1817, waarin de bedoeling tot uiting kwam om beide gemeenten in elkaar te doen opgaan. De hier vermelde motivatie verdient het hier geciteerd te worden. Die luidt als volgt: 'De redenen voor dit laatste besluit des kerkerads waren de wensch der Herv. en Luth. te Vaals niet in twee afgezonderde vergaderingen, maar in één als broeders onder elkanderen hunnen openbaren Godsdienst uit te oeffenen: de redelijkheid van dezen wensch, welke van zelven spreekt, de vrees voor partyzucht en ongenoegen, 't welk niet uitblijven kon, wanneer wij op den redelijken wensch der Herv. en Luth. geen acht sloegen, ons van de Luth. afscheurden en alle Zondagen onzen bijzonderen Godsdienst in de Herv. kerk te Vaals oeffenden'.

Op deze duidelijke stelling name vernemen we van het Provinciaal Kerkbestuur geen bedenkingen meer. De heren konden toen niet vermoeden hoezeer de hier bedoelde gebruiken enkele jaren later tot ernstige problemen aanleiding zouden geven. Zij zullen hierna nog ter sprake komen. Voorafgaand daaraan wijden wij eerst de aandacht aan de gang van zaken te Maastricht.

De Lutherse en de Waalse Gemeente van Maastricht

Het onderzoek naar eventuele parallellen van de boven omschreven verhoudingen tussen deze gemeenten in Maastricht leverde aanvankelijk maar weinig op. Natuurlijk strekte de

bemoeienis van het Provinciaal Kerkbestuur zich ook uit over de Lutherse en de Waalse Gemeenten van Maastricht. Deze behielden duidelijk een grote mate van zelfstandigheid. Dat blijkt vooral uit de bewaard gebleven notulen van de consistorievergaderingen van de Lutherse Gemeente.¹⁰ Vermoedelijk hangt dit samen met de numerieke omvang van deze gemeente en het feit dat zij beschikte over een zelfbewuste predikant.

In het archief van de gemeente bevindt zich echter een bescheiden bundeltje dat loopt over de jaren 1828 tot 1830, dat een ander beeld vertoont.¹¹ Het opent met de mededeling van 28 september 1828 dat de dienstdoende predikant ds. F.W. Danzmann slechts om de veertien dagen de diensten voor de gemeente verzorgde. Hield dit verband met zijn gezondheidstoestand? Hij zou immers korte tijd later overlijden. Het noodzaakte de gemeente wel aparte voorzieningen te treffen voor de tussenliggende zondagen. En dat gebeurde volgens dit verslag, waarvan ik de volgende notities overneem:

op 28 september zal de dienst worden waargenomen door consulent Neumann, predikant te Vaals;

op 12 oktober door ds. Roediger, predikant te Verviers;

op 26 oktober door ds. Cocheret, predikant van Luik;

op 9 november door ds. Wierds van Coehoorn, predikant te Eijsden;

op 23 november opnieuw door ds. Neumann;

op 7 december door ds. Cocheret;

en op 21 december door ds. Wierds van Coehoorn.

Op 17 november 1828 werden nieuwe voorzieningen getroffen, waarvan hier de notities volgen:

op 4 januari 1829 zal de dienst worden waargenomen door ds. Molière, predikant van de Waalse Gemeente te Maastricht;¹²

op 18 januari door dezelfde;

op 1 februari opnieuw door dezelfde;

op 1 maart door ds. Neumann;

op 15 maart door ds. Roediger;

en op 29 maart door ds. Wierds van Coehoorn.

Op 5 januari 1829 volgt dan opnieuw een rijtje voor de maanden april tot september en op 11 oktober voorzieningen over de maanden januari tot eind maart in 1830. Dezelfde namen keren daarin telkens terug. Er wordt slechts voor de tweede pinksterdag een nieuwe aan toegevoegd, die van ds. Stockfeld van Urmond.

Op de vergadering van 7 december 1829 wordt echter aangetekend dat nu de overkomst van ds. H.C. Sträter aanstaande is 'heeft de kerkenraad de bepaalde orde der predikbeurten in de zitting van den 11 den October l.l. afgeschaft'. Kennelijk hield men er rekening mee dat deze nieuwe predikant, die per Koninklijk Besluit van 29 oktober 1829 was benoemd en op 3 januari 1830 zijn intrede deed,¹³ weer alle diensten op de zon- en feestdagen voor zijn rekening zou gaan nemen.

Al de vermelde dienstverleners waren op de genoemde Molière na predikanten van een hervormde Nederduitse gemeente. De consequentie daarvan is vermoedelijk dat zij, misschien op een enkele uitzondering na, niet in staat waren de preek in het Duits te verzorgen en deze dus in het Nederlands moesten houden. Dat vormde geen bezwaar, zelfs niet voor de Duitstalige predikanten en evenmin voor de Lutherse Gemeente. Die was ook gewend te notuleren in een mengeling van Duits en Nederlands. Geen wonder dat als een restant van deze noodzaak in de jaren veertig van verschillende Nederlandstalige gemeenteleden het verzoek kwam om een ruimere plaats voor het Nederlands in de diensten in te ruimen.¹⁴

Het samenwerkingsverband functioneerde dus ruimschoots. Complicaties rezen er echter tijdens de vacature van 1828 voor de viering van het Avondmaal rond Kerstmis van dat jaar. Tijdens een kerkenraadsvergadering van 13 oktober kwam een in het Duits gestelde missive van de classis Maastricht ter sprake over wie en op welke wijze het Avondmaal bediend zou kunnen worden. Er waren nu eenmaal verschillende rituelen in gebruik. Het lutherse ritueel maakte gebruik van de ouwel en daarop stelden veel gemeenteleden veel prijs, terwijl dit in de hervormde gemeenten ongebruikelijk was en de lutherse gewoonte door velen met ergernis werd bekeken. Hoewel van een goed ingestelde hervormde predikant de bereidheid zou verwacht kunnen worden zich met dit afwijkend ritueel te willen conformeren¹⁵ en van de andere kant kon hetzelfde verwacht worden ten aanzien van het hervormde ritueel door een plaatsvervangend voorganger. Van een meerderheid van de Lutherse Gemeente ging de voorkeur uit naar een luthers plaatsvervanger. En omdat er in het rayon Maastricht geen dichterbij functionerende lutherse predikant te vinden was deed men het verzoek aan ds. Grünewald van Vaals, die men op 27 oktober benaderde.

Naar hem ging tevens het verzoek uit om op 2 november de gewone dienst waar te nemen. Wegens ziekte van ds. Cocheret van Luik had de dienst op 26 oktober geen doorgang kunnen vinden en men had dus behoefte aan een andere regeling. De Vaalse predikant liet echter daarop weten dat hij niet in staat was op die dag naar Maastricht te komen wegens werkzaamheden in Vaals en in Aken en berichtte dat men maar genoeg moest nemen met een dienst geleid door een ouderling, genaamd Günther, behorend tot het consulent-schap. Wenste men een 'Communionsfeijer',¹⁶ zo liet hij weten, dan moest men hem tijdig verwittigen.

Uit de aantekeningen in het notulenboek wordt duidelijk dat hij ook op het daarop volgend verzoek om op een van de Kerstdagen of een daarop volgende zondag het Heilig Avondmaal te bedienen niet heeft kunnen ingaan. Hij zag zich genoodzaakt dit reeds op 30 november, op de eerste zondag van de advent, te doen. Hij deed dit uiteraard op de vertrouwde lutherse manier.

Organisatieperikelen als gevolg van de Belgische Opstand

Als gevolg van de Belgische Opstand kwam het functioneren van zo goed als alle vertegenwoordigende lichamen in het gedrang. Bijzonder verstorend werkte de omstandigheid dat de vestingstad Maastricht onder Hollands bewind bleef, terwijl binnen enkele maanden de Zuidelijke Nederlanden en de hele provincie Limburg onder de controle kwamen van het nieuwe Belgische bewind.¹⁷ Deze toestand zou tot 1839 voortduren.

Het classicaal bestuur van Brussel en de daarmee verbonden organen ondervonden voor de nadelige gevolgen van de grote afstanden, die de verschillende gemeenten van elkaar scheidden en tevens de terugslag van het vertrek van een aantal vooraanstaande gemeentelieden, waaronder ook enkele predikanten naar het noorden.¹⁸ Zij kregen het odium te verwerken dat zij vertegenwoordigers waren van een vreemd en vijandig geworden bewind en zij waren bij lange na niet allen bestand tegen de druk, die dat op hen uitoefende, een druk die hier en daar gepaard ging met de nodige pesterijen.

Dezelfde omstandigheden werkten ook binnen de Limburgse gemeenten verstorend.¹⁹ Op vier plaatsen maakten de roomsen ten koste van de hervormde gemeenten een eind aan het simultaangebruik van hun kerken. Het Provinciaal Kerkbestuur dat in Maastricht gevestigd was hield zo goed als geheel op te functioneren. De classicale vergaderingen kwamen zowel in Maastricht als in Brussel in het ongereede, terwijl de ringvergaderingen in Limburg nog slechts gebrekkig door functioneerden. Zo goed en zo kwaad als het ging bleven verschillende functionarissen van de classis het contact met Den Haag en in het bijzonder met de minister-staatsraad belast niet de zorg voor de belangen van de Nederlandse Hervormde Kerk onderhouden. Hierbij was het van enig voordeel dat de scriba van verschillende vertegenwoordigende lichamen in Maastricht, en daarmee in een stad onder Hollandse controle, verbleef, hoewel de moeilijke postverbindingen naar Den Haag voor dit contact met veel vertraging gepaard gingen.

Een en ander kwam de overige Limburgse gemeenten, vooral in de eerste jaren, nauwelijks ten goede. Reeds op 2 mei 1831 vaardigde de verantwoordelijke minister, Van Pallandt van Keppel, een dispositie uit, waarin werd vastgesteld dat het Provinciaal Kerkbestuur van Limburg enz. niet meer in werking was.²⁰ Hij probeerde met enkele richtlijnen daarin te voorzien, wel er van bewust dat dit met moeilijkheden gepaard zou gaan. Dat was ook het gevoel van de volijverige secretaris van de kring Venlo, ds. Jacobus Henricus Brouwer. Hij lanceerde op een bijeenkomst van 15 juni het voorstel om een schrijven te doen uitgaan naar alle hervormde gemeenten in Limburg met de uitnodiging op 15 augustus in Sittard bijeen te komen om voor een betere behartiging van gemeenschappelijke belangen een nieuw vertegenwoordigend lichaam in het leven te roepen.²¹

Dat gebeurde inderdaad en het initiatief werd een groot succes. Vertegenwoordigers van de gemeenten van Venlo, Roermond, Stevensweert, Urmond, Sittard, Heerlen, Beek en Geulle en Meerssen kwamen op de bewuste dag tot overeenstemming over de oprichting

van een Provinciaal Kerkbestuur van Limburg.²² De gemeente van Gennep, die vanwege de afstand geen vertegenwoordiging had gestuurd, had zich bij voorbaat akkoord verklaard met de besluiten, die zouden worden genomen. De gemeente in Vaals had zich nadrukkelijk gedistantieerd, omdat zij het initiatief vooralsnog ongepast achtte. Ook de vacante gemeente Gulpen en Valkenburg was niet bij de zaak betrokken, terwijl die van Eijsden de ontwikkeling nog een jaar wenste aan te zien.

De tot secretaris gekozen ds. Brouwer begon onmiddellijk met een uitgebreide correspondentie. Een hele reeks, soms zeer ingewikkelde zaken, vereisten zijn bemoeienis. Die gold jaren achtereen zijn pogingen een oplossing te verkrijgen voor de geruchtmakende verdrijving van alles wat aan protestants medegebruik in enkele belangrijke rooms-katholieke kerken herinnerde en er was blijven hangen. Zijn pogingen werden met hulp van de autoriteiten in Brussel bekroond met de bouw van een viertal eigen kerkruimten in Beek, Gulpen, Heerlen en Meerssen.²³

Daar hoeft niet nader op ingegaan te worden. Veel meer vragen enkele complicaties met betrekking tot de Lutherse en Waalse Gemeenten onze aandacht.

Problemen rond enkele Lutherse en Waalse Gemeenten

Reeds op een vergadering van de Evangelisch-Lutherse Synode in 1832 werd de wens geuit een poging te wagen de Lutherse gemeente van Maastricht weer onder het ressort van de synode te brengen.²⁴ Men zag daar toen om wille van de gecompliceerde politieke omstandigheden van af. Deze overweging werd in de daarop volgende jaren, waarop telkens opnieuw deze zaak ter sprake kwam, gehandhaafd.

Ernstiger waren de complicaties die zich in Vaals in 1836 voordeden met betrekking tot de hiervoor beschreven samenwerking tussen de hervormde en Lutherse gemeente. Deze was tot volle tevredenheid gehandhaafd gebleven tot aan het overlijden van ds. Grünwald.²⁵ De moeilijkheden kwamen toen een nieuwe predikant in de persoon van ds. Friedrich Wilhelm Bornscheuer op 14 januari 1836 zijn intrede deed en enkele dagen later was geïnstalleerd.²⁶ Was het op eigen initiatief of was de nieuwe predikant er al in gekend? Feit is dat al op 11 januari het consistorie van de Lutherse gemeente liet weten dat het maar eens uit moest zijn met de aparte zondagse namiddagvieringen in de hervormde kerk en dat deze voortaan ook volgens het patroon van de morgendiensten om beurten in een van beide kerken gehouden moesten gaan worden. Nog voordat de andere partij daarop had kunnen reageren kwam er een tweede schrijven van 20 januari binnen, waarmee de indruk werd gewekt dat de nieuwe predikant en de zijnen moeite hadden om de aangegane overeenkomsten te blijven nakomen en men ze maar liever beëindigd wenste te zien.

Er volgde een zeer geladen discussie, waarin de verwijten over en weer steeds heftiger werden en ook maatregelen ten koste van elkaar niet uitbleven. De lutheranen wensten dui-

delijk zich af te scheiden en weer de eigen diensten te gaan houden. Zij wensten ook geen rekening te houden met mogelijke interventies van het Provinciaal Kerkbestuur en verklaarden gehoorzaamheid verschuldigd te zijn aan de eigen hogere organen, die in Keulen resideerden. Om kort te gaan, het samenwerkingsverband liep ten einde.

Omstreeks dezelfde tijd rezen er moeilijkheden omtrent de verkoop van het niet meer gebruikte waalse kerkgebouwtje en de bijbehorende percelen aan een bakker in Vaals.²⁷ Toen de verkoop op 2 oktober 1837 eindelijk kon worden afgesloten rezen er problemen aan wie de daarmee verkregen gelden moesten worden toegekend. Een claim op minstens gedeelten daarvan werd op tafel gelegd door een aantal leden van de voormalige waalse gemeente, die in Aken enurtscheid woonden. Eerst in 1844 kon daarover een definitieve regeling worden getroffen.

Weer onder Nederlands gezag na de scheiding der beide koninkrijken

Na de eindregeling van het Belgisch-Nederlandse conflict, die in een aantal in 1839 gesloten overeenkomsten werd vastgelegd, kwam de helft van de provincie Limburg weer onder Nederlands gezag. De hervormde gemeente van Vaals bracht nu wel de problemen met de lutherse geloofsbroeders voor het forum van het Provinciaal Kerkbestuur.²⁸ Dat gebeurde prompt nadat zij op 10 december 1839 bericht had ontvangen dat de Evangelisch-Lutherse Gemeente weer onder de bevoegdheden van dit orgaan van de Nederlandse Hervormde Kerk was gebracht. Met een lang en fel requisitoir van 17 februari 1840 werd de zaak ahangig gemaakt met een verklaring waarom dit niet eerder was gebeurd. In den brede werd uiteen gezet dat men een fikse geldvordering op de lutherse gemeente wenste in te dienen als vergoeding voor de salariëring van een onderwijzer-organist die men jarenlang als hervormde gemeente alleen had moeten dragen. Groot was de verbazing, toen het Provinciaal Kerkbestuur op 27 oktober 1840 liet weten de schuldvordering ongegrond te vinden en de eis bijgevolg van de hand wees. Op 15 november liet daarop het consistorie van de hervormde gemeente weten dat het zich bij deze uitspraak niet wenste neer te leggen en hoger beroep aantekende op de instantie die krachtens het Algemeen Reglement met de zaken van opzicht en tucht belast was.²⁹ Het heeft allemaal niets meer uitgehaald en slechts bijgedragen tot verharding van de onderlinge betrekkingen tussen de twee gemeenten.

Daarmee werd een poging van de Heerlense predikant ds. L.A. Preusser,³⁰ eveneens op 15 november ondernomen in opdracht van het genoemde kerkbestuur om de beide gemeenten tot verzoening aan te sporen, volkomen uitzichtloos. Het heeft daarom nauwelijks zin de afloop van dit conflict hier te vervolgen. Wel laat ik hier graag de tekst volgen van de overwegingen die in dat kader geopperd werden.

In zijn bewogen beroep op wederzijdse tegemoetkomendheid citeerde hij een voorschrift

Potloodtekening uit 1827 van Ds. Ludwig Adolph Preusser, predikant van Heerlen 1808-1847. Collectie Rijkshet, Heerlen.

dat op 6 juli 1821 was uitgegaan van het Directoraat Generaal voor de Hervormde Eredienst. Dat luidde:

‘De Gemeenten en Predikanten in Limburg behoorren vooral dit beginsel in het oog te houden, dat zij niet uitsluitend tot het Hervormde of Luthersche of eenig ander afzonderlijk Protestantsch Kerkgenootschap kunnen geacht worden te behooren, maar wel tot de algemeene Protestantsch Christelijke kerk’.

Preusser voegde er dan ook aan toe dat volgens dit voorschrift ‘de kerkenraden van Vaals zich niet behooren te heften aan hunnen naam van Luthersch of Gereformeerd om zich van elkander te verwijderen, maar

waar het mogelijk is zich beschouwen moeten als slechts eene gemeente uit te maken met twee Leeraren en zich alzoo ten nauwste aan elkanderen behooren te houden’.³¹

Hoewel het Provinciaal Kerkbestuur nog op 8 januari 1841 een voorstel indiende om de afwisselende diensten voor beide gemeenten volgens de oorspronkelijke regeling weer te doen plaatsvinden, reageerden beide gemeenten, respectievelijk op 13 en 17 januari volstrekt afwijzend.³² De twee gemeenten gingen verder als twee gescheiden gemeenten. De daarmee bereikte situatie zou nog slechts ruim een jaar later door een nieuwe ontwikkeling bevestigd worden door een maatregel van hogerhand.

Een nieuwe organisatie

Op voorstel van de Minister van Staat, belast met de zorg voor de Hervormde Eredienst werd bij Koninklijk Besluit van 30 april 1841, nr. 69 het de facto bestaand kerkbestuur voor vervallen verklaard en een nieuw in het leven geroepen onder de benaming: *Bestuur der Protestantsche kerken in Limburg*.³³ Dit zou dan niet alleen in de plaats treden van het vroegere Provinciaal Kerkbestuur van Limburg enz., maar bovendien in die van het Classicaal Bestuur van Maastricht. De functies van beide lichamen zouden nu door het nieuwe bestuur uitgeoefend gaan worden. Toen de Evangelisch-Lutherse Synode daarop

in kennis werd gesteld dat het de bedoeling was de Limburgse lutherse gemeenten weer te brengen onder het sinds 1816 bestaande systeem, werd besloten zich daartegen niet te verzetten.³⁴

De beide daardoor getroffen gemeenten wensten zich echter daar niet bij neer te leggen. Zij dienden op 19 september 1841 bij de regering in Den Haag het verzoek in weer met de lutherse gemeenten in de andere provincies verenigd te worden.³⁵ Zij zouden graag onttrokken worden aan het gezag van de hervormde instanties te Maastricht. De motivering was veelzeggend en getuigde van een veelvoud van opgekropte gevoelens. Zij zouden zich namelijk, zo werd betoogd 'onder het Hervormde kerkbestuur in een ongelijken, ondergeschikten en gedrukten toestand bevinden'.

Hoewel het Bestuur der Protestantsche Kerken in Limburg desgevraagd de ingebrachte bedenkingen bagatelliseerde, kwam er in de loop van 1842 een ontwikkeling op gang, die er toe leidde dat de twee gemeenten, tenslotte ook met instemming van de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, bij Koninklijk Besluit van 16 november 1842 als oorspronkelijk lutherse gemeenten, te rekenen vanaf de aanvang van het jaar 1843, onder het ressort der *Evangelisch-Luthersche Kerk* werden gebracht.³⁶ Iets dergelijks gebeurde met betrekking tot de Franstalige gemeente te Maastricht, die bij hetzelfde Koninklijk Besluit onder het ressort van de *Commissie tot de zaken der Waalse kerken* werd gebracht.³⁷ Een en ander bezegelde het echec van de door Willem I bedreven kerkpolitiek.

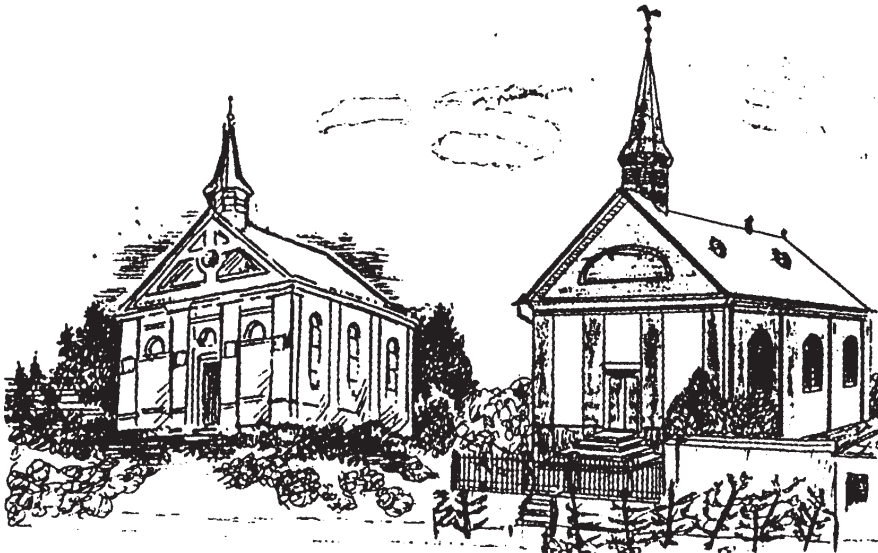
Bij diezelfde gelegenheid werd de naam van het bestuur veranderd in *Kerkbestuur van Limburg*.³⁸ Het werd uitdrukkelijk aan dit bestuur ter overweging gegeven of 'na de afzondering van de Luthersche en Fransche gemeenten' geen andere structuur wenselijk was en het werd opgeroepen daartoe de nodige voorstellen te doen. Het Koninklijk Besluit van 24 juni 1843, nr. 76 honoreerde het daarop binnengekomen voorstel omtrent een nieuwe samenstelling van dit bestuursorgaan. Het is hier niet de plaats deze nader te beschrijven.³⁹

Het is nu zaak de nieuwe organisatie en de lotgevallen van de betreffende gemeenten wat nader te bekijken. We willen in het vervolg ook een beschouwing geven over de vooral numerieke ontwikkeling van de hier besproken Limburgse gemeenten, waarbij een vergelijking wordt gemaakt tussen de cijfers in de bewogen jaren van de Belgische afscheiding en die van de jaren daarna.

Opnieuw troubles in de protestantse gemeenschappen in Limburg

De nieuwe organisatie zou uit zes leden bestaan, drie predikanten en drie ouderlingen, waarvan een predikant en twee ouderlingen uit Maastricht moesten komen en twee predikanten en een ouderling uit de buitengemeenten werden gerekruteerd. Er was slechts

Tussen 1836 en 1838 werden er in Zuid-Limburg vier Leopoldkerkjes gebouwd. Van linksboven naar rechtsonder: Meerssen, Beek, Gulpen en Heerlen. Bron: W.A.J. Munier.

spaarzaam tegemoet gekomen aan de wensen van de laatstgenoemde gemeenten naar een meer evenredige vertegenwoordiging, want men bleef vasthouden aan een royale vertegenwoordiging van de Maastrichtse gemeente.⁴⁰

Een voorstel van 30 september om over te gaan naar een nieuwe ringindeling werd bij Koninklijk Besluit van 21 november van hetzelfde jaar bekrachtigd.⁴¹ Er zouden voortaan drie ringen zijn, te weten die van Maastricht met Maastricht, Meerssen, Beek, Gulpen en Eijsden, die van Heerlen met Heerlen, Vaals, Sittard, Urmond en Grevenbicht, en die van Venlo met Venlo en Blitterswijk, Gennep, Roermond en Stevensweert. Als voorbode van een verdere toekomst werd al een structurele band met de provinciale kerk in Noord-Brabant overwogen, die eerst in 1851 werd uitgebouwd.⁴² Dit gebeurde met het oog op de geringe omvang van de in Limburg gelegen gemeenten.

Het merendeel van de hervormde gemeenten in Limburg omvatte slechts een gering tot zeer gering aantal leden. Er volgt daarover hier wat cijfermateriaal uit de jaren 1837, 1845 en 1851. We kozen deze jaartallen niet alleen, omdat er voldoende materiaal voor te vinden was, maar bovendien om aan de hand van de cijfers na te kunnen gaan of en in hoeverre het herstel van het Nederlands bewind tot een toename van het aantal protestanten in Limburg heeft geleid. We laten hier eerst voor het jaar 1837 de namen van de gemeenten en de bijbehorende cijfers de revue passeren:⁴³

Gennep	71
Venlo	138
Roermond	95
Stevensweert	70
Urmond en Grevenbicht	172
Sittard	126
Beek en Geulle	74
Eijsden	44
Gulpen en Valkenburg	77
Heerlen	116
Meerssen	46
Vaals	180
Samen een totaal vormend van 1211 zielen.	

Hierbij passen enkele aantekeningen. Het totaal aantal protestanten over de hele provincie, voor zover zij onder Belgisch bestuur stond, is niet hoog te noemen. Het betekende in dit jaar op zich al een aanzienlijke vermindering van dit totaal dat er in plaatsen als Roermond, Venlo en Stevensweert geen garnizoenen van het Nederlandse leger meer waren gevestigd. Hoewel de aantallen protestantse militairen altijd aan sterke wisselingen onderhevig waren geweest, werd het totaal toch rond de 2000 geschat.

De kleine Limburgse gemeenten waren door de verbreking van de banden met het oude vaderland zo goed als geheel op zichzelf aangewezen. De banden met de overige hervormde gemeenten in de Zuidelijke Nederlanden waren tot op enkele spaarzame contacten na eveneens verbroken. De gemeente Eijsden rekende een aantal protestanten uit het naburige Franstalige België in de omgeving van Dalhem tot haar leden.⁴⁴ Ook van de gemeente Stevensweert woonden enkele leden aan de Belgische kant van de grens, met name in Maaseik. Dat was ook aan de Duitse zijde van het grensgebied het geval, waar enkele protestanten in Saeffeln en Wehr tot de gemeente Sittard en een enkele protestant in Nieder-Kruchten tot de gemeente Roermond werden gerekend.

Wat de onderlinge verhoudingen tussen de gemeenten betreft moet worden opgemerkt dat er hier en daar spanningen waren. De wat kunstmatige combinatie van Gulpen met de vroegere gemeente Valkenburg riep in laatstgenoemde plaats en de omgeving ervan weerstanden op.⁴⁵ Een aantal protestanten van de combinatie kerkte elders, meestal in het naburige Meerssen. Enkele families, die in Maasband onder Stein woonden, en die officieel tot de gemeente Beek werden gerekend, wensten onder de gemeente Urmond te behoren. Enkele Franstalige families in de omgeving van Maastricht gingen, als de omstandigheden het toelieten, daar ter kerke.⁴⁶ Bij tijd en wijlen werden de onderlinge verhoudingen tussen de gemeenten door dit soort zaken bemoeilijkt en pakte hier en daar de becijfering anders uit.

Ter vergelijking de cijfers van 1845 en 1851. De gevolgen van de veranderingen van de politieke situatie, die zich in 1839 en daarna voltrokken, weerspiegelen zich in de cijfers, die voor de genoemde gemeenten in bedoelde jaren werden opgegeven.⁴⁷ Zij zijn voor deze jaren de volgende:

	1845	1851
Gennep	139	145
Venlo	275	764
Blitterswijk	54	
Roermond	186	311
Stevensweert	82	96
Urmond en Grevenbicht	170	193
Sittard	110	71
Beek en Geulle	62	54
Eijsden	52	52
Gulpen en Valkenburg	64	65
Heerlen	95	89
Meerssen	109	193
Vaals	164	188

Voor Maastricht werden in 1845 voor de Nederduits Hervormde gemeente 797 en voor de Waalse gemeente 211 leden genoemd, terwijl het totaal aantal protestanten in de stad voor 1851 op 2546 werd begroot. Bij het laatste cijfer werden de leden van het garnizoen meegerekend. In bovenstaande lijst is dat voor het aantal protestanten in Venlo voor 1851 eveneens het geval.

Overziet men het geheel van de cijfers, dan is voor de meeste plaatsen een duidelijke toename van het aantal leden na het herstel van het Nederlands bewind te signaleren. De afname van het aantal in plaatsen als Sittard en Vaals is aan bijzondere omstandigheden toe te schrijven. In 1837 werden voor Sittard hervormden over de grens in de naburige plaatsen Saeffeln en Wehr nog tot die gemeente gerekend, in 1845 was dat niet meer het geval. In Vaals was in 1837 een lidmatenbestand van 180 opgegeven om het feit dat een behoorlijk aantal Lutheranen tot de gemeente werd gerekend. In 1842 kwam daaraan een eind en werd een Lutherse gemeente weer duidelijk gescheiden van de Hervormde gemeente. Volgens opgaven van 1840 werden de aantallen van beide groepen geschat op respectievelijk 101 en 153. Voor Vaals wordt echter in 1851 een totaal van 188 opgegeven, zodat daarmee weer een belangrijke toename kan worden vastgesteld.

Op enkele plaatsen valt een vermindering van het aantal protestanten te signaleren. Dat geldt in het bijzonder voor Heerlen. Predikant Preusser geeft bij de opgave daarvoor in 1845 het vertrek van enkele douanebeambten en marechaussees met hun gezinnen als verklaring op. In 1851 wijst het dan opgegeven aantal op een nog verdere afname van het aantal. Voor Eijsden waar ds. Wierds van Coehoorn in 1845 enige aarzeling te kennen gaf of hij als totaal 39 of 52 mensen als lidmaten van zijn gemeente zou opgeven, was de verbreking van de banden met het Franstalige deel van België naast andere factoren van betekenis.⁴⁸ Het lichte herstel dat zich overigens voor die plaats in de veertiger jaren aftekende, moet worden toegeschreven aan de omstandigheid dat deze gemeente duidelijker dan tevoren een grensplaats was geworden, hetgeen onder meer de vestiging van een aantal douanebeambten met zich meebracht. Opvallend is de grote toename van het aantal leden van de gemeente Meerssen. Die hing voor een deel samen met de blijvende vestiging van een brigade marechaussees. Velen van dit soort vertegenwoordigers van het Nederlands bewind waren protestanten.

Betekenis van de cijfers

Deze nauwe verbondenheid van het contingent protestanten met het Nederlands bewind wordt nog duidelijker, wanneer we er de cijfers bij halen van de jaren 1830 en 1832, zijnde die van onmiddellijk voor het uitbreken van de Belgische Opstand en die van enige tijd er na. De gegevens over die jaren zijn te danken aan de ijverige scriba van het kerkbestuur van Limburg, ds. J.W. Suringar, die kennelijk geïntrigeerd door dezelfde vragen als die ons

hier bezighouden, het nodige materiaal bijeenbracht.⁴⁹ Vergelijken we de cijfers voor de genoemde jaren, dan blijkt dat er voor nagenoeg alle gemeenten een vermindering van het aantal leden te signaleren valt.

De cijfers zijn als volgt: Venlo zakte van 214 naar 134, Gennep van 127 naar 81, Roermond van 102 naar 72, Stevensweert van 100 naar 60, Sittard van 121 naar 117, Heerlen van 130 naar 109, Urmond van 170 naar 158, Beek van 92 naar 72, Meerssen van 93 naar 64, Gulpen van 97 naar 88 en Eijsden van 56 naar 38. Alleen de gemeente Vaals vormt een uitzondering op de regel. Deze gemeente zag het aantal leden van 273 in 1830 naar 307 stijgen in 1832. Daar kwam eerst in latere jaren een flinke daling, terwijl ook het herstel in de jaren veertig zich daar langzamer voltrok dan in de meeste andere gemeenten. In de bovengenoemde cijfers valt ook op dat de daling lang niet overal even sterk was. Procentueel was zij bijzonder hoog in Venlo, Gennep en Stevensweert, in Urmond daarentegen was zij bijzonder laag. In laatstgenoemde gemeente trad bovendien al spoedig een kentering op en kwam het aantal leden nog tijdens de Belgische periode tot boven dat van 1830.⁵⁰ De verklaring moet wellicht gezocht worden in de omstandigheid dat deze in een uithoek gelegen gemeente voor een groot deel bestond uit een aantal reeds lang ter plaatse gevestigde families, terwijl elders het wegvallen van een aantal ambtenaren of andere lieden, wier bestaan nauw verbonden was geweest met het Nederlands bewind, van betekenis was.

De sociale status der gemeenteleden

Deze nauwe verbondenheid met het Nederlands bewind mag men tot ver in de negentiende eeuw als een constante beschouwen van een groot aantal Limburgse gemeenten. Men kan het zonder meer aflezen uit gegevens omtrent de sociale status van protestanten, die op verzoek van een synodale commissie in 1845 in de meeste van de toen ingeleverde ledenlijsten werden opgenomen.⁵¹ Voor enkele gemeenten willen we daaruit een greep doen om langs die weg te laten uitkomen, dat een groot aantal protestanten vooraanstaande posities innamen in de toenmalige samenleving.

Voor die van Roermond wordt op een totaal van 130 met naam en toenaam vermelde leden er voor sommigen de aantekening bijgezet: zonder beroep, maar het geldt in al die gevallen vrouwen en kinderen. Vele malen volgt de vermelding: gepensioneerd officier, dikwijls met de betreffende rang erbij, zoals: gepensioneerd majoor, kolonel, wachtmeester en sergeant. Verder wordt een aantal kooplieden en winkeliers vermeld en komen beroepen voor als fabrieksopzichter, fabrikant, reiziger, ambtenaar, bankier, advocaat, officier van justitie, commissaris van politie, controleur. Daarnaast worden ook beroepen van gewone ambachtslieden genoemd zoals schrijnwerker, kettingscheerder, dagloner, kantorist, klerk, boekhouder, tapper, zadelmaker, timmerman, verver, wever, dienstmeid of dienstbode. Voor Roermond zijn we bovendien goed geïnformeerd over protestanten bij of in

dienst van het garnizoen. Een nominatieve lijst vermeldt 64 namen, waarvan een groot deel van officieren, met de toevoeging dat nog een drietal protestanten deel uitmaakte van de staf, terwijl er voor het korps Koninklijke Marechaussee de namen van 19 protestanten worden genoemd.

Het ledenbestand van de gemeente Venlo maakt een nog sterker elitaire indruk. Er werden slechts weinig ambachtslieden genoemd, waarbij men bovendien mag veronderstellen dat een aantal daarvan emplooi vond bij het garnizoen, zoals een distillateur, een pijpenbakker, een apotheker en verschillende herbergiersters. Onder de toplieden komen de commandant van de vesting en de directeur van de posterijen voor, terwijl er ambtenaren van verschillende rang worden genoemd en opnieuw nogal wat gepensioneerde officieren. Er werden echter geen gedetailleerde gegevens over de samenstelling van het garnizoen aangetroffen.

Voor een plattelandsgemeente als Gennep krijgt men de indruk dat ook daar het merendeel van de protestanten deel uitmaakte van de beter gesitueerden of van de ambtenarij en de marechaussee. Meer gewone lieden komen voor in gemeenten als die van Beek en Geulle of van Urmond en Grevenbicht, in welke laatste gemeente de meerderheid bestond uit landbouwers en eenvoudige ambachtslieden.

In de opgave van de gemeente Stevensweert stoten we op de gevolgen, die het leven van al deze gemeenten temidden van een overwegend rooms-katholieke bevolking met zich meebracht. Daar heet het: 'In deze gemeente bevinden zich acht bonte huwelijken; in twee van deze worden de kinderen in de Protestantsche eeredienst opgevoed, in één huwelijk gaan de meisjes met de Protestantsche moeder; waar in de overige huwelijken kinderen zijn daar gaan zij met de Roomsche partij'. Constant valt in dit soort rapportage de klacht te beluisteren over het hoge aantal van deze bonte of gemengde huwelijken en de daaruit voortvloeiende overgangen van de ene naar de andere kerk.⁵²

Gemengde huwelijken en de gevolgen ervan

Uit een nauwkeurige becijfering voor het jaar 1845 valt op te maken dat er op een totaal van 743 huisgezinnen niet minder dan 187 gemengd waren. Het cijfer moet vermoedelijk nog hoger worden gesteld, omdat er in bedoeld overzicht voor een aantal plaatsen geen cijfers worden meegedeeld en niet verondersteld kan worden dat het verschijnsel zich daar niet heeft voorgedaan. Uitschieters zijn de gemeenten van Maastricht met op 177 een totaal van 82 gemengde huwelijken en Eijsden met 8 op 20. Voor al deze gemeenten wordt in dit overzicht opgegeven hoeveel kinderen uit deze verbintenissen rooms werden opgevoed, hoeveel protestants en in hoeveel gevallen er regelingen werden getroffen om bij de geboorte van kinderen rekening te houden met de godsdienst van beide ouders en bijvoorbeeld de jongens te dopen en op te voeden in de religie van de vader en de meisjes in die van de moeder.

Het totaal aan roomse kinderen uit deze huwelijken werd becijferd op 75, dat van de protestanten op 56 en dat van zogenaamd gemengde kinderen op 22. Op enkele plaatsen is het aantal roomse kinderen aanzienlijk groter dan het aantal protestantse. Zo bijvoorbeeld in Roermond, waar er 16 staan tegenover slechts 2. De omstandigheden van een garnizoensplaats zullen daarbij wel meegespeeld hebben. Hoewel in dit overzicht geen gegevens zijn opgenomen over militairen, wordt regelmatig de klacht geuit dat juist onder hen het aantal gemengde verbintenissen bijzonder hoog lag. Regelmatig ook wordt geklaagd dat het gevolg van dit soort verbintenissen voor veel van huis uit protestantse militairen de overgang naar de rooms-katholieke kerk te betekenen had. Voor een stad als Roermond bracht dit verder mee dat deze militairen na ontslag uit de dienst naar de stad terugkeerden om zich daar te vestigen. Ook voor andere garnizoensplaatsen zal dit wel gebeurd zijn. Geen wonder dat daarom ook gepleit werd voor een goede opvang en pastorale zorg voor militairen. Voor het bijzondere geval van Maastricht wordt de vestiging van een protestantse instelling bepleit. Ook de vestiging van een fabriek onder protestantse leiding met de daaraan verbonden uitbreiding van de werkgelegenheid zou uitkomst kunnen bieden. Langs die weg zou het aantal overgangen naar de roomse godsdienst kunnen afnemen, omdat ook het vinden van een geschikte broodwinning nogal eens in het geding was bij geloofsovergangen.

Nog eens cijfers ter afsluiting

Om enigszins een beeld te geven van de spreiding van protestanten over de provincie Limburg volgt hier een lijst, die op basis van bij het provinciaal bestuur daarover binnengekomen gegevens begin 1851 werd samengesteld.⁵³ Deze lijst vermeldt voor het arrondissement Maastricht 3348 en voor dat van Roermond 1353 protestanten. Hetgeen een totaal oplevert van 4701. Deze waren in de volgende plaatsen gevestigd:

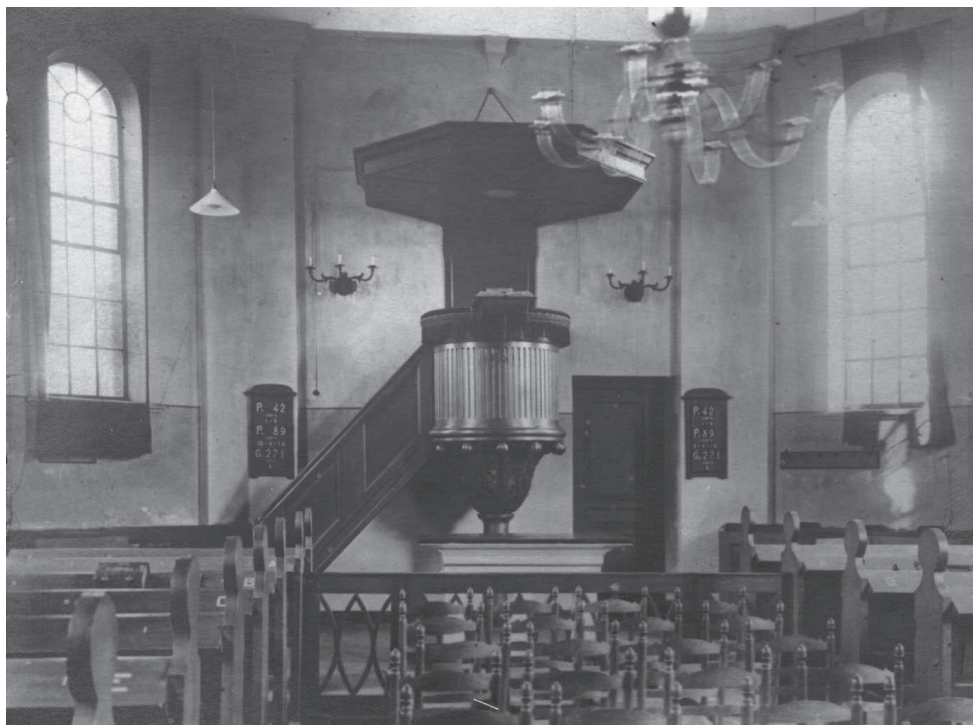
De lijst is niet compleet. De naam Blitterswijk ontbreekt bijvoorbeeld geheel. Volgens andere opgaven waren daar zoveel protestanten gevestigd dat zich het begin van een zelfstandige gemeente van die naam begon af te tekenen.⁵⁴ Het moet uitgesloten worden geacht dat al deze protestanten vertrokken waren. Zo ontbreken er nog enkele plaatsnamen, waar volgens eerdere opgaven protestanten werden vermeld.⁵⁵ Alles bijeen maakt deze lijst echter duidelijk dat binnen een behoorlijk aantal plaatsen in Limburg helemaal geen protestanten woonden en elders hun aanwezigheid beperkt bleef tot een enkel gezin of zelfs een enkeling. Men mag er van uitgaan dat deze enkelingen in een isolement leefden, terwijl het protestantisme als zodanig niet of nauwelijks in de gezichtskring kwam van een groot deel van de Limburgse bevolking. Waar dit wel gebeurde vonden herhaaldelijk pesterijen plaats.

Amby	21	Heijthuisen	12	Posterholt	2
Amstenrade	1	Helden	8	Roermond	259
Arcen en Velden	11	Itteren	2	Roosteren	1
Beek	35	Jabeek	1	Sittard	69
Beesel	7	Kerkrade	6	Stein	19
Belfeld	1	Kessel	3	Stevensweert	52
Berg en Terblijt	2	Linne	4	Susteren	11
Bergen	19	Maasbracht	3	Swalmen	1
Born	17	Maasbree	1	Tegelen	8
Broekhuizen	3	Maastricht	2529	Thorn	6
Brunssum	5	Meerlo	28	Ubach over Worms	3
Bunde	3	Meerssen	61	Ulestraten	1
Echt	19	Mook	23	Urmond	50
Eijgelshoven	1	Munstergeleen	1	Vaals	188
Eijsden	50	Nederweert	1	Valkenburg	7
Gennep	78	Neeritter	6	Venlo	736
Grevenbicht	120	Nieuwstadt	1	Venraij	2
Gronsveld	2	Obbicht	6	Wanssum	1
Gulpen	44	Ohé en Laak	4	Weert	12
Heer	7	Ottersum	25	Wessem	1
Heerlen	72	Oud-Vroenhoven	10		

Roomse pesterijen duren voort

De kleine protestantse minderheid zag zich genoodzaakt tot een zeer voorzichtige opstelling om zo te voorkomen dat katholieke gevoeligheden gekwetst werden. Bij tijd en wijle konden niettemin wrijvingen en conflicten niet vermeden worden. Waar de verhoudingen gevoeliger lagen op plaatsen, waar het simultaneum lang in zwang was geweest, of waar belangrijke posten nog in handen waren van protestanten, bleven soms heftige conflicten niet uit. Dat zelfs het verstoren van protestantse diensten met de bouw en ingebruikneming van eigen kerkjes niet definitief tot het verleden behoorde moge blijken uit het verslag van een voorval dat zich in maart 1839 in het op dit punt altijd al roerige Beek afspeelde.⁵⁶ De begrafenis op 25 maart van een vooraanstaand lid van de hervormde gemeente Jan Adam Bausch⁵⁷ vormde de aanleiding tot ernstige ordeverstoringen in en buiten het hervormde kerkje. Een van de hoofdrolspelers ds. Gustav Höfer, predikant uit Sittard,⁵⁸ die de begrafenisplechtigheid had geleid, liet er het volgende verslag van opmaken en stuurde het op naar het Provinciaal Kerkbestuur met het verzoek er voor te willen zorgen dat het in een of andere krant zou worden gepubliceerd 'damit die Welt diese scandalöse Geschichte erfahre'. Het bewuste verslag luidt in de Nederlandse vertaling in de kerkenraadsnotulen opgenomen als volgt:⁵⁹ 'Toen wij met het lijk van het

Interieur van de in 1838 gebouwde Heerlense Hervormde Kerk. Foto: Collectie Rijkheyt, Heerlen.

sterfhuis naar het kerkhof der protestantsche Gemeente wilden gaan, voegde zich bij de lijkstatie van de deur van het sterfhuis af zulk een komplot, dat de lijkstaatsie nauwelijks haren weg kon vervorderen, welk komplot gedurende den geheelen weg tot op ons kerkhof met gejuich en handgeklap de lijkstaatsie vergezelde. Om den doode ongestoord te kunnen begraven, wilden wij het ijzeren hek des kerkhofs sluiten: tervergeefs! Het komplot klom over den muur des kerkhofs en drong met geweld het hek open, stormde op het kerkhof en de kerk in, zoodat de lijkstaatsie niet dan met onbeschrijfelijke moeite in de kerk kon komen. Een gedeelte van het komplot liep met geweld en geraas op het oxaal en vervulde hetzelfde, een ander gedeelte drong de kerk binnen. De Weleerwaarde Heer Höfer, Predikant te Sittard, uitdrukkelijk verzocht om de lijkpredikaatsie te houden begon naauwelijks van den preekstoel te spreken, of het luidruchtig spreken, het stampen met voeten en het verder geraas verwekt door het komplot op het oxaal en onder in de kerk werd zoo groot, dat de Heer Predikant Höfer naauwelijks zijne eigen woorden kon verstaan en de lijkstaatsie daarvan volstrekt niets verstond. Het komplot stoorde ons godsdienstig gezang door mede te schreeuwen en riep met luider stem Amen op ieder woord van de Heer Predikant. Deze Heer verzocht de kwaadwillige verstoorers der vrij-

heid van den godsdients (sic), welke door de Constitutie gewaarborgd is, om niet verder te stooren; doch men wilde naar zijn verzoek niet luisteren. Nu verzochten eenige leden der protestantsche Gemeente deze verstoorders om uit de kerk te gaan, maar zij hebben zich op eene baldadige wijze tegen dit verzoek verzet, zoo zelfs dat zij een der leden onze Gemeente met vuisten op zijne borts (sic) gestooten hebben. Nu kon de Heer Predikant Höfer door het aanhoudend geraas, geschreeuw en stampen met de voeten zijnen dients (sic) voortzetten en was genoodzaakt onverrigter zake den preekstoel af te klimmen en hij met de lijkstaatsie kon alleen met groote moeite door het aanhoudend gedrang uit de kerk geraken, en nu ook was de baldadigheid van het komplot noch niet voldaan, maar het bleef de lijkstaatsie met getier en gejuich vergezellen tot aan het sterfhuis toe'.

Wat de achtergrond heeft gevormd van deze incidenten heb ik niet kunnen achterhalen. Het was niet zo maar iemand die begraven werd en vermoedelijk had hij op een of andere manier de roomse meerderheid tegen zich in genomen. Ik ben ook niet op het spoor gekomen van ook maar enige reactie van de gemeentelijke autoriteiten, waarop een beroep gedaan werd om zo mogelijk de verantwoordelijke belhamels te bestraffen. In de raadsverslagen van dit jaar werd op geen enkele manier melding gemaakt van deze gebeurtenissen.⁶⁰ Ook bleek mij niet dat de poging om aan het gebeurde de nodige publiciteit te geven succes gehad geeft. De door het incident gewekte ergernis zal wel beperkt zijn gebleven tot de kleine kring van de protestanten zelf en daarin nog enige tijd verder gecolporteerd zijn. Roomse reacties beperkten zich tot het ophalen van de heldendaden, die gepleegd werden bij de begrafenis van een verachte dorpsgenoot.

Helemaal op zich stond het gebeuren overigens niet. Ook elders, met name in Gulpen, vonden kleine incidenten plaats en bleven pesterijen, die men elkaar aandeed, de gemoeieren bezig houden.⁶¹ Het spreekt vanzelf dat protestanten daarvan in de gewijzigde omstandigheden veel eerder het lijdend voorwerp werden dan katholieken. Als het aan bepaalde woordvoerders van de katholieke meerderheid had gelegen, dan had de kleine protestantse minderheid als een gevaarlijk ziekteverschijnsel in een compleet isolement gedrongen moeten worden. Zo althans zouden ijverige Redemptoristen uit het klooster Wittem, de beroemde Bernard Hafkenscheid aan het hoofd, zich in 1843 tijdens een missie in Sittard hebben uitgelaten.⁶² Zij hadden het daarbij zo bont gemaakt dat de al genoemde predikant van Sittard zich op 4 september 1843 rechtstreeks tot de koning wendde om zijn beklag te doen over wat hij noemde de 'Schmähungen und Lästerungen der catholischen Geistlichkeit' om daartegen de bescherming van Zijne Majesteit te vragen.⁶³ De campagne was immers gericht tegen zijn trouwste onderdanen, die van hun verbondenheid met het huis van Oranje ook onder de vreemdelingenheerschappij van de Belgen geen geheim hadden gemaakt. Het voornaamste wat hij de missiepredikanten te verwijten had kwam hierop neer: 'Sie stiften durch ihre Predigten Uneinigkeit in gemischten Ehen, zwischen Gatten, zwischen Eltern und Kindern und Geschwistern, zwischen katholischen Dienstboten und Herrschaften und erregen Hass und Zwietracht

zwischen den verschiedenen Confessionsverwandten'. Het beste remedie hiertegen zou bestaan in het nadrukkelijk terugverwijzen van de onruststokers naar het klooster, dat zij door de koninklijke gunst hadden verkregen.

Toen vanuit Den Haag een onderzoek naar heel het gebeuren werd gelast, brachten de daarover uitgebrachte rapporten de Minister van Hervormde Eredienst niet weinig in verlegenheid. In de rapporten, die binnen kwamen van de gouverneur der provincie, van het provinciaal bestuur, het kantongerecht van Sittard en van de politie werden de beschuldigingen ofwel van de hand gewezen, ofwel in hun strekking gebagatelliseerd, terwijl ook de apostolische vicaris van Roermond, Mgr. J.A. Paredis, zijn geestelijkheid in bescherming nam.⁶⁴ Toen ds. Höfer, daartoe opgeroepen door het Kerkbestuur in Limburg, de bewijsstukken op tafel moest brengen, kwam hij in een moeilijk parket, omdat hij zelf tijdens de missieactiviteiten van de Redemptoristen afwezig was geweest. Bijgevolg kon hij hooguit getuigenissen van derden op het tapijt brengen.

Hoewel hij er in slaagde een aantal getuigenissen met compromitterende uitlatingen van de missiepaters, waarin zelfs de plicht tot gehoorzaamheid aan een protestants vorst met vragen werd omkleed, te voorschijn te brengen, bood het geheel te weinig houvast voor het treffen van strafmaatregelen.⁶⁵ De predikant kreeg zelfs de steun niet van zijn kerkbestuur, omdat dit van mening was dat diens scherpelijperij geen pas gaf in een tijd, waarin godsdienstige verdraagzaamheid hoog stond aangeschreven. Het liet duidelijk merken dat hij er beter aan gedaan zou hebben, wanneer hij eerst bij de heren van het kerkbestuur zijn licht had opgestoken. Men zou hem dan ongetwijfeld van zijn onberaden stap hebben afgehouden. Geen wonder dat de heren geen voorstander waren van harde maatregelen. Ook van de zijde van het Departement van Hervormde Eredienst werd niets in die richting ondernomen.⁶⁶ Een officiële reprimande voor de predikant zelf, waarvan een ogenblik sprake was, bleef hem bespaard. De zaak ging de doofpot in.

Ik houd mij voor dit overzicht aan de in de titel genoemde slotdatum. Ik volsta met de opmerking dat in de daarop volgende decennia veel stof tot onderlinge wrijvingen en conflicten aan de orde bleef. Die speelden zich af met betrekking tot de begraafplaatsen, de zorg voor weduwen en wezen, de armenzorg, het onderwijs en de gevolgen van de gemengde huwelijken. Eerst in de eenentwintigste eeuw begon geleidelijk wat licht te schijnen voor de onderlinge betrekkingen van katholieken en protestanten in Limburg. Dat weerspiegelt zich in de titel van een boekwerk van W. van der Linde, *Eindelijk Religieuze Tolerantie na 500 jaar religieuze strijd in Geleen en in Zuid-Limburg*.⁶⁷

Noten:

1. *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* (TNK) 7 (2004) maart, 3-7 met een overzicht van de protestantse gemeenten in de Zuidelijke Nederlanden.
2. Een gedrukt exemplaar van dit KB in: RHCL, Archief van de Classis Maastricht (ClMa), inv.nr. 46 onder ingekomen stukken. Voor ontstaansgeschiedenis en werking verwijs ik naar: Loon, J.C.A. van, *Algemeen Reglement van 1816* (Wageningen 1942).
3. Het enz. verwijst naar de andere Zuidelijke Provinciën. Niettemin werd de provincie Limburg in de naamgeving opgenomen, omdat daar de voornaamste en de meest omvangrijke gemeenten gevestigd waren. Het was bij die gelegenheid dat voor het eerst alle hervormde gemeenten in Limburg onder één vertegenwoordigend instituut werden gebracht. Gemeenten als Gennep, Roermond en Sittard hadden lange tijd onder andere synodes en classes geressorteed.
4. Voor de hier volgende bijzonderheden verwijs ik naar een omvangrijk artikel van mijn hand Munier, W.A.J., 'Kerken en kerkgangers in Vaals van de Staatse tijd tot op heden', in: *PSHAL* 136/137 (2000-2001) 85-262; zie daarvan speciaal 211-220. Voor de ambtsduur van de hierna genoemde predikanten zie de daarin opgenomen predikantslijsten 225-227.
5. Enkele bijzonderheden over deze gemeente, zie: *ibidem*, 228-229.
6. *Ibidem*, 212 en aant. 526.
7. *Ibidem*, 212.
8. In het hier volgende wordt duidelijk dat de ter visitatie uitgezonden heren hun metier nog moesten leren.
9. Over de bemoeienissen van het Provinciaal Kerkbestuur informeert vooral RHCL, ClMa, inv.nr. 473, bevattend de jaarverslagen over de jaren 1833-1840; zie voor de hier weergegeven correspondentie genoemd artikel 213-214.
10. RHCL, Archief Evangelisch-Lutherse Gemeente Maastricht (ELGM), inv.nr. 5 over de jaren 1814-1827 en 1830-1846.
11. *Ibidem*, inv.nr. 6, Notulen van de kerkenraad over de jaren 1828-1830, samenvallend met de vacature veroorzaakt door de dood van ds. F. W. Danzmann. Het hier volgende is daaraan ontleend.
12. Zie de lijst der Waalse predikanten in het *Gedenkboek der Nederlandsche Hervormde Gemeente van Maastricht 1632-1932* (Maastricht 1932) XLII-XLIII; Matthieu Pierre Molière was er predikant van 1820 tot 1835.
13. Zie de lijst der lutherse predikanten in het *Gedenkboek*, XLIII-XLIV. Ook de Lutherse Gemeente van Maastricht kende een vacature. Ds. Friedrich Wilhelm Danzmann (1804-1828) was in functie tot aan zijn overlijden op 22 september 1828. Bij artikel 18 van het KB van 16 april 1816, nr. 56 werd de gemeente als zodanig erkend onder de benaming: *Protestantsche Hoogduitsche Gemeente binnen Maastricht*, maar onttrokken aan de Evangelisch-Lutherse synode en geplaatst onder het Provinciaal Kerkbestuur van Limburg. De benoeming van opvolger Heinrich Christian Sträter door Willem I vond plaats op 29 oktober 1829. Sträter werd vervolgens door de gemeente beroepen op 2 november en deed zijn intrede op 3 januari 1830. Hij bleef in functie tot zijn emeritaat in 1855. Vanaf 1846 had hij een hulppredikant in A.D. Loman, die in 1847 tot tweede predikant is benoemd. De Evangelisch Lutherse Gemeente ijverde al vanaf 1832 voor terugkeer onder eigen synode, hetgeen jaarlijks tot 1841 op de agenda terugkeerde. Na kennisname van het herstel van het Provinciaal Kerkbestuur krachtens het KB van 30 april 1841, nr. 69, kwam daaraan een einde. De Maastrichtse gemeente nam toen samen met die van Vaals het heft in handen en richtte een

- verzoek aan de koning om onder de Lutherse Synode geplaatst te worden en vroeg de synodale commissie dit verzoek te ondersteunen. In 1842 verzond deze laatste de steunbetuiging aan de Hervormde Synode. Het verzoek werd ingewilligd bij KB van 16 november 1842.
14. Loosjes, J., 'De Luthersche gemeente te Maastricht', in: *Gedenkboek*, 377 noemt de jaren 1845-1846.
  15. In de Nederlandse vertaling van de genoemde missive heet het dat de lutherse gebruiken 'hoe verkeerd ook in ons oog, altijd eerbied verdienen'.
  16. Deze term werd ook in de Nederlandse vertaling geciteerd uit het origineel.
  17. Uitvoerig hierover: Verbeet, G.J.B., *Limburg op de tweesprong. Welvaart en politiek dilemma* (Maastricht 1978) vooral 107-154, 254-294 en 187-208.
  18. Het meest wezenlijke over de classis van Brussel is bijeengebracht door Braekman, E.M., *Le protestantisme à Bruxelles* (Bruxelles 1980) 44-45 en 50-51.
  19. De voornaamste bijzonderheden zijn te vinden een de bijdrage van Deeelman, C.F.M., 'De classis Maastricht', in: *Gedenkboek*, 334-336.
  20. NA, Archief Generale Directie voor de zaken van de Hervormde en andere Erediensten, behalve die der Rooms-Katholieke, inv.nr. 356, exh. 2-5-1831/4
  21. Over de bijzondere omstandigheden waaronder deze bijeenkomst plaatsvond informeert het *Gedenkboek*, 336-337.
  22. Zie daarover: RHCL, ClMa, inv.nr. 459, Notulen van de vergaderingen der gedeputeerden: uit alle gemeenten benoemd, het Provinciaal Kerkbestuur van Limburg, onder de datum 15 augustus 1832. De poging om ook de classis van Brussel tot een dergelijk initiatief te bewegen bleef voorlopig zonder resultaat. Eerst in 1839 vond de oprichting plaats van de Synode de l'Union des Eglises protestantes évangéliques du Royaume de la Belgique. Braekman, *Le protestantisme*, 52-53.
  23. Zie voor een samenvatting van het hele proces: Korporaal, T.L., 'Simultaangebruik in Heerlen, Beek, Meerssen en Gulpen', in: *Na duisternis licht. Protestantisme in Zuid-Limburg op weg naar 2000* (Eindhoven 1994) 21-28. Munier, W.A.J., 'Het einde van het simultaneum in vier plaatsen met bijzondere aandacht voor Heerlen', in: *LvH* 54 (2004) 113-133.
  24. Loosjes, in: *Gedenkboek*, 377.
  25. Hij overleed op 21 februari 1835.
  26. Voor nadere bijzonderheden verwijs ik opnieuw naar mijn bijdrage over Vaals, 215-216.
  27. Ibidem, 216.
  28. Het hier volgende over de troubles in Vaals: ibidem, 217-220.
  29. Het genoemde antwoord van 15 november 1840 wordt op de genoemde plaats uitvoerig geanalyseerd.
  30. Hij was er predikant van 1808-1847; zie voor zijn portret het onder noot 23 genoemde artikel in *LvH* 54 (2004) 123.
  31. Deze bewogen uiteenzetting van hetgeen nadrukkelijk door de regering van het begin af was beoogd maakte in de gestoorde verhoudingen van Vaals geen enkele kans meer.
  32. Ibidem, 219.
  33. Zie *Gedenkboek*, 340-341 over dit KB.
  34. RHCL, Archief ELGM, inv.nr. 5 onder genoemde datum.
  35. RHCL, ANHGVA, inv.nrs. 2.239, 2.340 en 2.386 enkele stukken aangaande dit verzoek.
  36. Loosjes, in: *Gedenkboek*, 377; ook het hier volgende betreffende de Lutherse gemeenten is aan diens bijdrage ontleend.

37. Quarles van Ufford, W.C., 'Geschiedenis der Waalsche gemeente te Maastricht', in: *Gedenkboek*, 359.
38. Deeleman, in: *Gedenkboek*, 344 en de daar vermelde bijzonderheden over de uitvoering van dit besluit. Hier zij nog aangestipt dat het enz. van de vroegere benaming na de totstandkoming van de twee koninkrijken gevoeglijk kon verdwijnen.
39. Verwezen zij hiervoor naar *Gedenkboek*, 344-345.
40. RHCL, ClMa, inv.nr. 28, onder nr. 177.
41. Ibidem, onder nr. 415/3.
42. De organisatie droeg sindsdien de naam: Provinciale Kerkvergadering van Noord-Brabant en Limburg.
43. De cijfers zijn de vrucht van een schrijven dat naar de verschillende gemeenten uitging van het Provinciaal Kerkbestuur op 26 januari 1837 met het verzoek om nauwkeurige opgave te doen van het lidmatenbestand; RHCL, ClMa, inv.nr. 232, f.536. Een heel dossier antwoorden werd geregistreerd in inv.nr. 41, onder nr. 267.
44. De zelfstandige gemeente Dalhem werd tijdens het pastoraat van ds. Wierts van Coehoorn door deze vanuit Eijsden bediend.
45. Deze combinatie werd in 1819 ingevoerd krachtens een KB van 1 september, en is o.a. te vinden in: NA, RKE, inv.nr. 63, d.4238. De protestanten beschikten na de beëindiging van het simultaneum in 1811 in Valkenburg niet meer over een kerkgebouw en dat veroorzaakte voor de Valkenburgers veel ongemak; zie Munier, W.A.J., 'Het einde van het simultaneum in de kerk van de HH. Nicolaas en Barbara te Valkenburg (1795-1819)', in: *PSHAL* 118(1982), 284-324.
46. Ibidem, 322, noot 152.
47. De cijfers zijn ontleend aan de visitatieverslagen uit de genoemde jaren en daar bevinden zich ook de hier gedane mededelingen; RHCL, ClMa, inv.nr. 28.
48. Om die reden blijven gemeenten als die van Dalhem, Hodimont, Olne en Eupen verder buiten beschouwing.
49. RHCL, ClMa, inv.nr. 28, onder nr. 146/7; het materiaal werd door hem toegevoegd aan de resultaten die de telling van 1842 had opgeleverd.
50. De toename van het aantal lidmaten, die zich na het herstel van het Nederlands bewind in versneld tempo bleef voortzetten, leidde in 1862 tot de oprichting van een nieuwe gemeente in Grevenbicht; zie daarover bijzonderheden in: Deeleman, C.F.M., 'De nieuwe gemeente Grevenbicht, hare stichting en eerste levensjaren', in: *Jaarboekje der Limburgsche Protestanten Vereeniging voor 1928*.
51. RHCL, ClMa, inv.nr. 41, onder nr. 267.
52. Een overzicht van de gemengde huwelijken is te vinden in: RHCL, ClMa, inv.nr. 682/6 en 683/6.
53. RHCL, ClMa, inv.nr. 28 achterin op losse vellen.
54. Zie *Jaarboekje der Limburgsche Protestanten Vereeniging voor 1928*.
55. Ik signaleer het ontbreken van Blerick, Hulsberg, Margraten, Schimmert en Vijlen, plaatsen waar ooit eigen predikanten en/of kosteren en onderwijzers emplooi hadden gevonden.
56. De hier volgende bijzonderheden werden ontleend aan: 'Berigt over hetgene voorgevallen is bij de begravenis van den Heer J.A. Bausch te Beek den 25 Maart 1839', in: RHCL, ClMa, inv.nr. 34, onder nr. 1397.
57. De datum van zijn overlijden is 22 maart 1839.
58. F.A. Hoefer beschreef zijn levensloop in: *Jaarboekje der Limburgsche Protestanten Vereeniging voor 1919*.

59. De tekst werd ontleend aan het hierboven genoemd 'Berigt'.
60. GA Beek, inv.nr. 14, Notulen van de gemeenteraadsvergadering 1834-1850 bevatten geen enkele mededeling.
61. Hier waren het vooral wrijvingen tussen de pastoor en de predikant. Deze laatste bewoonde nog steeds de pal naast de katholieke kerk gelegen pastorie en irriteerde de roomsen mateloos door zijn provocerend optreden tijdens de processies op het rond de kerk gelegen kerkhof; RHCL, ClMa, inv.nr. 28 bevat een aantal documenten over dit soort incidenten.
62. Enkele stukken daarover in: RHCL, ClMa, inv.nr. 40, onder de nrs. 183, 189 en 192. Zij werden benut voor: Een klacht van protestantse zijde over een van de eerste missies door Redemptoristen gehouden in Sittard in 1843, in: *Redemptoristen-bulletin, Ter informatie van en over Nederlandse Redemptoristen* (1983) november, 9-16.
63. RHCL, ClMa, inv.nr. 28, nr. 448/4.
64. Ibidem, inv.nr. 47, f. 32.
65. Een samenvattende weergave van de gebeurtenissen op 28 januari 1844 in: RHCL, ClMa, inv.nr. 40, onder nr. 189; Hafkenscheid zou zich in het vuur van zijn rede hebben uitgelaten in de volgende suggestieve vragen: 'Zoudt gij een mensch die het ware geloof niet heeft dienen? Zoudt gij bij hem koomen? Zoudt gij een koning, die het ware geloof niet heeft, gehoorzamen?'
66. Op 12 juni 1844 tekende ds. Suringar in zijn samenvattend verslag aan: 'Secretaris berigt de vergadering dat de Minister geheel instemde met het Rapport des Bestuurs in de zaak van ds. Höfer, dienovereenkomstig aan Z.M. heeft geadviseerd, en die zaak dus geene verdere gevolgen hebben zal', RHCL, ClMa, inv.nr. 47, f. 34.
67. Het boek werd onder eigen beheer uitgegeven te Urmond in 2001.

Over de Romaanse en de neo-Romaanse kerk van St.-Odulphus te Borgloon

Elizabeth den Hartog en Jos Bleus

Inleiding

Over de voormalige kapittelkerk van St.-Odulphus in Borgloon is veel geschreven. De aandacht ging hierbij vooral uit naar de kerk als instituut, niet naar het kerkgebouw zelf. De Loonse kerk vond slechts vermelding in monumenteninventarisaties en overzichtswerken van de Maaslandse architectuur en beeldhouwkunst. Een aparte studie werd er nooit aan gewijd. Dat dit nu wel gebeurt, heeft te maken met twee ontdekkingen.

In het kader van een uitgebreid onderzoek naar de Romaanse sculptuur in Maastricht bracht Elizabeth den Hartog in oktober 2000 een bezoek aan de kerk van Borgloon. Omdat niet alle in de literatuur genoemde sculpturen te vinden waren, werd bij deze gelegenheid de zolder van de sacristie met een bezoek vereerd, waar, deels verscholen achter een kast, het leeuwendeel van de vermiste stukken werd teruggevonden. Bovendien bleken hier ook niet beschreven sculptuurfragmenten te zijn opgeslagen.

Ongeveer in dezelfde periode ontdekte Jos Bleus, die in het kader van zijn dissertatie over het Loonse kapittel aan de K.U. Leuven speurde naar materiaal over kerk en kapittel, op de zolder van de dekenij van Borgloon het onuitgegeven dagboek van de pastoordekens, waarin de verschillende herbouw- en restauratiecampagnes die de Loonse kerk in de negentiende en vroege twintigste eeuw heeft ondergaan, uitvoerig worden beschreven. Het betreft hier een ingebonden cahier met witte bladen met de afmetingen 20,5 x 16,5 cm, dat circa 2 cm dik is. Een belangrijk deel van het boekje werd geschreven door pastoor Haubrechts (1854-1894), namelijk folio 21 tot en met 97. Haubrechts werd opgevolgd door Alphonsus Hubertus Peumans (1894-1924)¹, onder wiens regime de Loonse kerk ingrijpend werd gerestaureerd. Zijn deel van de tekst beslaat folio 99 tot en met 137 en een zestal niet genummerde bladzijden.

De notities in het dagboek zijn van belang omdat ze aanwijzingen geven over de herkomst van de sculptuurfragmenten, waardoor een vollediger beeld kan worden geschetst van de twaalfde-eeuwse bouwcampagnes in en om de Loonse kapittelkerk dan voorheen mogelijk was. Daarnaast wordt gemeld wie de kunstenaars waren die de restauratie van de kerk vanaf 1903-1904 op zich namen en wie wat wanneer heeft vervaardigd. Het gaat hier om kunstenaars die betrokken waren bij veel kerkrestauraties in Belgisch Limburg, waarvan een aantal relaties had met of was opgeleid in de zogenaamde St.-Lucasscholen. Dit gegeven opent de mogelijkheid de gehele restauratiegeschiedenis in een groter historisch kader te plaatsen.

Dit artikel valt dan ook in twee delen uiteen. In het eerste deel staat de oorspronkelijke kerk centraal, in het tweede deel de totstandkoming van het huidige neo-Romaanse gebouw.

Het kerkgebouw

Tot 1796 was er aan de St.-Odulphuskerk in Borgloon een kapittel verbonden. In dat jaar werden als gevolg van de Franse Revolutie alle kerkelijke instellingen opgeheven en sloten de kerken hun deuren. Toen de St.-Odulphus in 1802 weer voor de eredienst in gebruik werd genomen, kwam er een pastoor aan het hoofd te staan. Het kloostercomplex bij de kerk had zijn functie verloren en zodoende werden in 1824, zonder pardon, de oude kapittelzaal en een deel van het kloosterpand afgebroken ten behoeve van de bouw van een nieuwe pastorie.² De rest van het kloosterpand volgde in 1857.³ Het kerkinterieur onderging een grondige verbouwing. De koormuren, die het kanunnikenkoor van de transeptarmen hadden afgescheiden, moesten in 1837, ondanks protesten van de bevolking, op initiatief van de toenmalige pastoor het veld ruimen om meer ruimte voor het kerkvolk te scheppen. Ook het koorgestoelte verdween en altaren werden verplaatst.

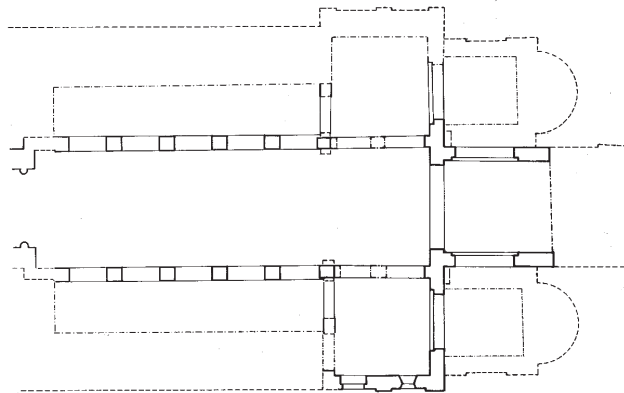
Het huidige aanzien van de kerk van Borgloon wordt echter vooral bepaald door de restauratie van de architecten Hyachintus Martens (1847-1919) en Vincent Lenertz (1864-1914), die tussen 1903 en 1904 de veranderingen die in de achttiende eeuw waren doorgevoerd, grotendeels teniet deden om zo de Romaanse oerfase terug te brengen. In 1904 meldde pastoor-deken Peumans vol trots: “Na in den winter veel koude geleden te hebben in de noodkerk van planken, heb ik het geluk gehad onze oude Parochiale kerk, gansch hersteld in haren oorspronkelijken romanschen stijl en merkelyk vergroot, te kunnen voorlopig wijden, den 29ste april [...]”.⁴ De eigenlijke consecratie had plaats op 26 juni 1905, maar daarmee waren de werkzaamheden nog lang niet voltooid, want pas in 1922 zou de laatste hand aan het vernieuwde kerkgebouw worden gelegd.

De kerk van Borgloon is met de noordzijde naar het stadje toegekeerd (afbeeldingen 1 en 2).⁵ De hoofdingang bevindt zich in de meest noordwestelijke schiptravee. Het bouwwerk is opgetrokken uit kleine, ruwe, volledig onbewerkte rivierkeien en silexscherven in een onregelmatig verband, met enkele zwaardere brokken op de hoeken. Hier en daar komen Romeinse tegels voor.

In haar huidige vorm bestaat het kerkgebouw uit een 36 meter hoge, zware westtoren die deels is ingebouwd in het schip. Het schip is basilikaal van opzet en toont een naar verhouding brede middenbeuk die aan beide zijden wordt geflankeerd door twee zijbeuken van elk zes traveeën. De lichtbeukvensters zijn aan het exterieur omlijst door halfroond afgesloten spaarnissen zonder imposten. De binnenste zijbeuken zijn gedekt met lessenaarsdaken,

Afbeelding 1: gereconstrueerde plattegrond van de St.-Odulphuskerk in Borgloon. De nieuwe delen van de kerk zijn met streepjes weergegeven; de gereconstrueerde delen met streepje-punt. De rest behoort tot de oorspronkelijke bouw. Op de plattegrond ontbreekt de toren. Uit: H.E. Kubach & A. Verbeek, Romanische Baukunst an Rhein und Maas. Katalog der vorromanischen und romanischen Denkmäler, deel I, Berlijn 1976, 131.

Afbeelding 2: het exterieur van de St.-Odulphuskerk in Borgloon.

de buitenste hebben kapelvormige schilddaken. In het interieur is het meest westelijke pijlerpaar met de toren verbonden door een muurdeel, dat net iets smaller is dan de pijlers zelf. Aan het westelijk uiteinde van de zuidelijke zijbeuken is een rechthoekige uitbouw. Middenschip en binnenste zijbeuk worden van elkaar gescheiden door rechthoekige pijlers (129 x 112 cm), de beide zijbeuken door hardstenen zuilen met teerlingkapitelen. Oostelijk van schip en zijbeuken is een transept, waarvan de noord- en zuidmuren nauwelijks uitspringen ten opzichte van de zijbeukmuren. Oostelijk van het transept is in het verlengde van schip en kruising een inspringend, langgerekt rechthoekig koor met aan weerszijden een kleine vierkante kruisgewelfde kapel met een inspringende apsidale sluiting. De zijbeuken zijn overwelfd met kruisgraatgewelven; schip, transept en koor hebben een vlakke zoldering.

Geheel nieuw zijn de dubbele zijbeuken, de noordelijke transeptarm, de zijkoren, het oostelijk deel van het koor en de bogen van de kruising. Alleen de oostelijke boog is origineel. Foto's laten zien dat de beide transeptarmen voor 1903-04 met een arcadestelling van de kruising waren afgescheiden. Tot het originele middeleeuwse bestand worden gerekend: het middenschip met de rechthoekige pijlers en halfronde scheibogen, de muren van de kruising alsmede de oostelijke boog, de zuidelijke transeptarm en de zijmuren van de inspringende koortravee. De westelijke toren is in de huidige vorm een gotische toevoeging. Zonder deze toren en de verlenging van het koor is de kerk 33,5 m lang. Het middenschip is 7,5 m breed en 10 m hoog. Het moge duidelijk zijn dat er van het oorspronkelijke Romaanse kerkgebouw van Borgloon bitter weinig over is. Van de kapittelgebouwen resteert nog minder. Slechts een deel van de oostelijke kloostergang bleef bewaard met aan het zuidelijke uiteinde de sacristie (afbeelding 3).

Vroegste geschiedenis

Over de ouderdom van het Loonse kapittel bestaan geen concrete gegevens, maar vermoed wordt dat de stichting teruggaat tot het episcopaat van de markante prins-bisschop Notger (972-1008). De kerk bestond in ieder geval al in 1027, getuige een oorkonde waarin wordt vastgelegd dat een zekere vrijgeboren dame genaamd Tyberia zich samen met haar dochters en zonen schenkt aan de kerk van St.-Odulphus tegen een jaarlijkse cijns van één denier.⁶ Hierdoor gaan zij en haar nakomelingen behoren tot de 'familia sancti Odulphi'. Aangezien vrijgewijden in Limburg enkel aangetroffen worden bij klooster- en kapittelkerken, zou dit gegeven er op kunnen wijzen dat ook het kapittel toen al bestond.⁷ Van belang is verder dat de oorkonde alleen St.-Odulphus noemt en niet de andere heiligen aan wie de kerk eveneens was toegewijd. Blijkbaar werd hij als de belangrijkste patroonheilige van de kerk beschouwd.⁸

Herman, aartsdiaken en kanunnik in Luik en broer van de Loonse graaf Emmo, breidde het kapittel te Loon in 1047 met zeven kanonikaten uit en riep daartoe zeven prebenden in het leven. In latere tijd blijkt het Loonse kapittel, dat over een uitgestrekt goederenbezit beschikte, uit twaalf kanunniken te bestaan, waarvan er vier priesters dienden te zijn, vier diakenen en vier subdiakenen.⁹ Overigens liet Herman ook de kerk van Borgloon vergroten. Deze werd in 1047 ingewijd en opgedragen aan SS. Petrus en Paulus en St.-Odulphus. Als opdrachtgever had Herman recht op een erebegraafplaats in het door hem verbouwde kerkgebouw, 'in media ecclesiae'. Volgens Daris zou Hermans grafsteen tot 1724 inderdaad in het midden van het koor te zien zijn geweest.¹⁰

Aan de zuidwestzijde van de kerk verrees een burcht, die tot het derde kwart van de twaalfde eeuw de residentie zou zijn van de graven van Loon. Archeologisch onderzoek in 1979 heeft

Afbeelding 3: het restant van het kloosterpand in Borgloon. De kraagstenen en kapitelen zijn 19de-eeuwse replica's van originele exemplaren die her en der door de kerk zijn verspreid.

aangetoond dat de burcht oorspronkelijk bestond uit een zuid-noord gerichte paleisaula met binnenwerkse afmetingen van 33 bij 10 meter. De aula was door een gracht omgeven. De op het terrein gevonden ceramiekresten tonen aan dat de aula vanaf de eerste helft van de elfde tot het eind van de twaalfde eeuw in gebruik was. Verondersteld wordt dat de aula na de verwoesting van Loon in 1179 door de troepen van de bisschop van Luik niet meer is opgebouwd. Ten zuiden van de plaats waar de aula zich bevond, werd een enorme burchtheuvel met een doorsnede van 30 meter opgeworpen die waarschijnlijk een burchttoren heeft gedragen, waarvan de resten tijdens de negentiende-eeuwse nivelleringswerkzaamheden zullen zijn verdwenen. Aan het eind van de twaalfde eeuw verhuisden de graven naar Kuringen en stelden in Borgloon een burggraaf aan, die de zaken in Loon voortaan moest waarnemen.¹¹

St.-Odulphus: lichtende fakkel der geestelijkheid¹²

Uit de oorkonde van 1027 blijkt dat St.-Odulphus als de patroonheilige van de Loonse kerk werd beschouwd. Dit is op zijn minst opmerkelijk. Deze enigszins obscure heilige was namelijk een negende-eeuwse kanunnik uit Utrecht, die zich als helper van bisschop Frederik bezig had gehouden met de bekering der Friezen in wat nu Friesland is. Hij stierf in een geur van heiligheid en lag begraven in de Utrechtse St.-Salvatorkerk. Hij geldt als één van de belangrijkste heiligen van het bisdom Utrecht. Kerken gewijd aan Odulphus zijn onder meer te vinden in Stavoren (Friesland) en Oirschot (N. Brabant), plaatsen waarmee hij tijdens zijn leven te maken had. Ook duikt hij op als beschermheilige van de schippers te Wormer en van de kerken te Ooltgensplaat, Assendelft, Bakhuizen, Best, Wijk-aan-Zee en Hemelum in Friesland.¹³ Buiten de landsgrenzen komt het Odulphuspatrocinium voor in Varlar, Ohne, Erfurt en Frose (Duitsland), Evesham (Engeland), Dendermonde en Borgloon.

Over de heilige Odulphus is niet veel bekend. Wat men van hem weet, is afkomstig uit de tiende-eeuwse *Vita Odulphi presbyteri* en de elfde-eeuwse *Passio Frederici*, een werk dat handelt over bisschop Frederik van Utrecht, wiens helper hij was. Volgens het vierdelige boekwerk *Neerlands heiligen* dat vanaf 1899 door J.A.F. Kronenburg werd gepubliceerd, zou St.-Odulphus in Best, een bij Oirschot gelegen gehucht, zijn geboren als zoon van een Frankische edele genaamd Bodgis.¹⁴ Rond 806 zou hij op verzoek van zijn ouders pastoor van Oirschot zijn geworden. Op zekere nacht verscheen in een droom een engel, die hem toesprak: “Sta op, dienaar van Jezus Christus, sta op! Gij moet naar den burcht gaan, die Traiectum (Utrecht) genoemd wordt, en daar met Gods overige dienaren tot uwen dood verblijven. Den vromen Frederik moet gij er helpen in het predikambt, op welke plaatsen hij u ook bevelen” (afbeelding 4). En Odulphus deed wat hem gezegd werd en kwam na een reis van drie dagen in Utrecht aan. De H. Frederik kwam hem met een grote schare geestelijken tegemoet, omhelsde hem met blijdschap en eerbied, en gezamenlijk trok de stoet naar de kerk om God te danken. Odulphus kreeg in het noordelijk deel der stad een woning toegewezen, midden in een tuin. Zijn belangrijkste taak werd het preken in het land der Friezen (afbeeldingen 5 en 6). Westelijk van Stavoren zou hij aan de oever van de zee een klooster voor kanunniken hebben gesticht. Bij zijn vertrek uit Stavoren, riep hij het volk bijeen en maande hen de weg der waarheid nimmer te verlaten, want zonder zware straf zouden zij die misdaad niet kunnen herhalen. “En toch”, zo vervolgde hij, “weet ik, dat gij het zult doen; en daarom voorspel ik, dat de heidenen zullen komen en uw land verwoesten en u en de uwen in ballingschap meevoeren. Ziet gij”, zoo ging hij verder, “dezen steen?” - en hij toonde hun een groot rotsblok, dat voor de deur zijner woning lag; - “welnu, zonder menselijke hulp zal deze in het Vlie nedervallen en daar onder de wateren blijven, zoolang gij den goddelijken vrede mist. Maar wanneer gij, zonder toedoen van menschen, den steen op dezen oever zult zien liggen, vertrouwt dan vast, dat ik, ofschoon na mijn dood, we-

Afbeelding 4: in 1921 vervaardigde Jozef Osterrath voor het zuidelijke zijkoor een serie glasvensters met de legende van de heilige Odulphus. Volgens het pastoors-dagboek verbeeldt het eerste venster “de verschijning van eenen engel aan Odulphus om te kondigen dat hij zich zou begeven naar Utrecht om van den Bisschop Frederik ontvangen te worden”.

Afbeelding 5: de tweede scène laat zien hoe “Odulphus zijne zending krijgt om naar Vriesland te vertrekken”.

Afbeelding 6: in de eerste scène van het tweede venster zijn “De Vriezen voorgesteld met aandacht luisterend naar den Missionaris Odulphus”.

Afbeelding 7: de tweede scène van het tweede venster toont "Odulphus voor dat hij het land verlaat om naar Utrecht terug te keeren". Hij "doet eene voorzegging wijzende op den steen die voor zijn huis lag, dat deze niet door menschenhanden in de rivier zal rollen en daar zoo lang onder het water bedolven blijven, als gij beroofd zult zijn van den goddelijken vrede".

Afbeelding 8: in het derde venster zien we "de H. Odulphus te Utrecht in het klooster, zeer oud zijnde, zijne cel staat in brand terwijl hij bidt in zijn kerk. Zijn stok dien hij vergeten had mee te nemen, blijft ongehinderd in de vlammen".

derom dit land zal bezoeken en u vrede zal verwerven, totdat gij door trotschheid, meined, manslag en ontucht en alle soort van zonde God opnieuw beleedigt, zoodat Hij den verleenden vrede weder van u wegneemt" (afbeelding 7). En zo gebeurde het ook. Waarschijnlijk is Odulphus in 857, toen Utrecht in handen van de Noormannen viel, samen met de andere Utrechtse geestelijken naar St.-Odiliënberg uitgeweken. Toen de Noormannen invallen achter de rug waren, keerde hij naar Utrecht terug en sleet er zijn oude dag.

Volgens de legende schreef hij de namen van de mensen die hem vroegen hen in zijn geboden aan te bevelen op een met was bestreken plaatje dat aan zijn wandelstok was gehecht, opdat hij ze niet zou vergeten. Op zekere dag was hij haastig naar de kerk gegaan, zijn stok

in de kamer achterlatend. De duivel stak aanstonds brand in het vertrek, zodat de gehele huisraad in vlammen opging. Odulphus zag de brand vanuit de kerk en smeekte God de gewijde gebouwen te sparen. De brand stopte onmiddellijk en beperkte zich tot zijn woning. Nog wonderlijker was het gegeven dat temidden van het verbrande huisraad de wandelstok ongedeerd werd teruggevonden en dat zelfs het wassen plaatje hard was gebleven (afbeelding 8). Overigens was het huisje van St.-Odulphus op het Salvatorskerkhof in vroeger eeuwen één van de bezienswaardigheden van Utrecht. Op de vensters van de woning was zijn leven geschilderd en prijkte het volgende opschrift: “Odulf, dien het roemvol Brabant uit Oirschot naar dezen heiligen tempel zond, heeft als priester in dit huis geleefd.”¹⁵

Odulphus stierf op 12 juni 865, temidden van zijn medekanunniken: 12 juni zou dan ook de feestdag van de heilige worden. Hij werd begraven in de Salvatorkerk; de wandelstok verdween mee in het graf (afbeelding 9).

Uit het bovenstaande moge duidelijk zijn dat St.-Odulphus niet de meest voor de hand liggende keuze was voor het patronaat van Loonse kerk. Dat deze keuze toch werd ge-

Afbeelding 9: de tweede scène van het derde venster “verbeeldt den H. Odulphus op zijn sterfbed, omringd van zijne broeders tot wie hij aanbevelingen doet. [...]”

maakt, hangt samen met de afstamming van de graven van Loon, die, mede gezien de ligging van hun burcht, een nauwe relatie met de kerk moeten hebben gehad. Helaas is de herkomst van het geslacht enigszins obscuur. Volgens A.J. Bijsterveld¹⁶ gaat het hier om een tak van de Balderik familie, die in de negende eeuw graven waren in de Betuwe-regio en dynastieke rechten konden doen gelden op de bisschopszetel in Utrecht. De Utrechtse St.-Salvatorkerk (ook wel Oudmunster genaamd), waar Odulphus' gebeente rustte, was hun grafkerk. Bisschop Balderik van Utrecht wordt wel gezien als de tweede stichter van het bisdom Utrecht. Aangenomen wordt, dat hij rond 918 werd aangesteld. In de eerste jaren van zijn episcopaat resideerde hij nog in Deventer, maar rond 929 zou hij teruggekeerd zijn naar Utrecht waar hij met steun van het Ottoonse keizershuis de heropbouw van de bisschopsstad ter hand nam. Volgens de kroniekschrijver Beke deed hij dit onder meer door middel van de elevatie van Utrechtse heiligen in het hele bisdom: SS. Plechelmus, Otger en Wiro in St.-Odiliënberg; Odulphus in Utrecht; Werentfried in Elst en Lebuïnus in Deventer.¹⁷ Voor een aantal van deze heiligen werd in de tiende eeuw een *Vita* geschreven waaronder de *Vita Odulphi presbyteri*.¹⁸

In de tiende eeuw zien we te Luik twee Balderiks op de bisschoppelijke zetel. Het kan niet anders of zij zijn verwant geweest aan de Utrechtse Balderik-familie. Balderik I was van 955 tot 959 bisschop van Luik, Balderik II tussen 1008 en 1018. Zijn broer Giselbert was de eerste die zich graaf van Loon liet noemen. Hij wordt vermeld tussen 1015 en 1034/36 en stierf vermoedelijk rond 1044/46. De keuze voor St.-Odulphus als patroon van de nieuwe kerk in Borgloon onderlijnde, aldus Bijsterveld, de continuïteit van de dynastie en legde een verband met hun vroegere grafkerk in Utrecht, waar St.-Odulphus één van de belangrijkste heiligen was.

De architectuur van de St.-Odulphuskerk

Een opvallend aspect van het exterieur van de Loonse kerk zijn de halfronde spaarnissen die de lichtbeukvensters omgeven (afbeelding 10). In de literatuur wordt de authenticiteit van deze nissen in twijfel getrokken. Echter, aangezien ze worden weergegeven op een tekening van Philippus van Gulpen uit circa 1840¹⁹ betreft het hier wel degelijk een origineel element (afbeelding 11). In de Maasvallei komt het decoratieschema van de halfronde blindnissen vooral voor in de elfde eeuw en het zal dus op grond van deze nissen zijn geweest dat Lemaire de kerk in de eerste helft van die eeuw dateerde, en dat Timmers de kerk vergeleek met de collegiale kerk in Celles. Andere parallellen voor het bewuste schema treft men onder meer aan bij het schip van de St.-Denis te Luik, het schip van Hastière, de abdijkerk van Nijvel en de twee collegiale kerken te Utrecht, de St.-Pieter en de St.-Jan. De spaarnissen rond de vensters van de Loonse kerk wijzen dus op een datering van voor of rond het midden van de elfde eeuw.

Afbeelding 10: de zuidzijde van de St.-Odulphuskerk in Borgloon. Boven de zijbeukdaken zijn de spaarnissen duidelijk zichtbaar.

Het decoratieschema met de spaarnissen was in deze tijd zeker niet nieuw. Er zijn immers al vroegchristelijke voorbeelden bekend, zoals de basilica van Constantijn in Trier, de San Simpliciano in Milaan en de kerk van Sant' Apollinare in Classe bij Ravenna.²⁰ Al deze voorbeelden hadden sterke keizerlijke connotaties. De grootste voorbeeldfunctie lijkt, zoals Aart Mekking in zijn studies over de Utrechtse kerken heeft aangetoond, te zijn uitgegaan van de Sant' Apollinare in Ravenna, een stad die vanaf 936 tot 1056 de feitelijke 'hoofdstad' van Italië was, de residentie van de keizer. Het belang van de stad blijkt al uit het feit dat Otto I hier een nieuw keizerlijk paleis liet bouwen. Benoorden de Alpen komt men de vroegste kerken met het geledingsysteem met spaarnissen dan ook tegen in de onmiddellijke omgeving van de Ottonen, te beginnen met de nieuwbouw van de St.-Pantaleon in Keulen, die begonnen werd door aartsbisschop Bruno I van Keulen (953-965), de broer van Otto de Grote.²¹ Vooral deze St.-Pantaleonkerk lijkt belangrijk te zijn geweest voor de verspreiding van het spaarnissensysteem in Lotharingen, waar aartsbisschop Bruno, de broer van de keizer, in 959 orde op zaken had weten te stellen. Hij was namelijk niet alleen aartsbisschop van Keulen maar fungeerde ook als hertog van Lotharingen, al heeft hij de

feitelijke titel van hertog nooit gebruikt. Bruno's heerschappij over Lotharingen was, volgens Müller²², veel belangrijker dan het Keulse episcopaat, en hij ziet Bruno zelfs als een soort van vice-koning in het westen, terwijl Leyser²³ stelde dat het hier ging om een "fast in karolingischer Tradition stehende Aufteilung der Reichsganzen unter gleichberechtigte Brüder". Blijkens de kort na zijn dood geschreven *Vita Brunonis*²⁴ was de bisschop een actief kerkenbouwer en wist hij ook anderen, in de gebieden die hij onder zijn beheer had gekregen tot kerkenbouw te bewegen, "Ondertussen liet deze trouwe en slimme knecht des Heren op veel plaatsen in de parochies van zijn dioceses als om 't snelst kerken, kloosters en andere gebouwen voor de eredienst van de Heer en ter ere van zijn heiligen bouwen. Vele daarvan werden nieuw gesticht, andere, die vroeger al waren gesticht, liet hij fors vergroten, zoals hij ook andere, die reeds lang vervallen waren, weer opbouwde. Met de hem kenmerkende omzichtigheid zette hij hier overal mannen in, die de almachtige God als kanunniken moesten dienen, en hij zorgde er op gulle wijze voor, dat deze mannen niets tekort zouden komen, wat zij naar hun stand nodig zouden hebben. De gebouwen die hij met grote ijver tot stand bracht, staan stevig en duurzamer dan brons, op de plaatsen waar zij werden gebouwd en herinneren ook in de toekomst ter meerdere eer en glorie van Jezus Christus aan deze grote man, zodat hij niet vergeten zal worden. De zelfde instelling wist hij ook over te dragen op vreemde volkeren; in het aan hem toevertrouwde gebied zorgde hij er deels door zijn voorbeeld, deels door zijn persoonlijke bemoeienis, deels door het inschakelen van andere personen uit allerlei standen alsmede door veelvuldige aanmaningen voor dat hun aantal werd uitgebreid..."

Eén van de personen die de lessen van Bruno goed begrepen had, was bisschop Notger van Luik (972-1008), die tijdens zijn regeringsperiode het Luikse bisdom in een territoriale staat wist om te vormen. Opstandige edelen werden hardhandig aangepakt, zoals wel blijkt uit het feit dat de burcht te Chèvremont met de grond gelijk werd gemaakt. Een andere gevolgde methode was het scheppen van keizersgetrouwe bolwerken in het gebied

Afbeelding 11: zicht op de kerk van Borgloon door Philippus van Gulpen uit circa 1840 (Regionaal Historisch Centrum Maastricht, Collectie van de Noordaa 310). Van Gulpen geeft de spaarnissen duidelijk weer. Het gaat hier dus om een origineel element.

door families van buiten met landerijen en rechten te belenen. In de meeste plaatsen waar dit gebeurde, werd tevens een kapittelkerk gebouwd en opvallend genoeg vertonen al deze kapittelkerken hetzelfde spaarnissenschema als de Loonse kerk. In Luik zien we dit schema toegepast op twee door bisschop Notger gebouwde kerken, de St.-Jean l'Évangéliste en de kerk van St.-Denis. Andere vroege voorbeelden zijn de kerken van St.-Servaas in Maastricht, de Laurentiuskerk te Ename, de St.-Odakerk te St.-Oedenrode en de St.-Gangulfuskerk in Gentinnes.

Het schip van de St.-Servaaskerk in Maastricht werd voor 1039 gebouwd, waarschijnlijk onder invloed van de Ottonen. Gaf Otto I de kerk in 945 nog aan de kathedraal te Trier, in 966 al vroeg hij haar terug, omdat hij de kerk nodig had om Lotharingen te besturen “quoniam in eiusdem partibus pro disponendis regni negotiis pluribus indigemus”.²⁵ Bovendien noemde de keizer deze kerk zijn “imperii capelle specialis” en “nostra capella imperii”.²⁶

Van het plaatsje Ename bij Oudenaarde wordt in de *Gesta episcoporum Cameracensium* iets dergelijks gezegd.²⁷ Ename heet hier de “sedes principalis ducatus regni Lotharici” en diende in stand te worden gehouden “pro stabilitate regni et fidelitate imperatoris”. De ‘villa Ehinham’ wordt aan het eind van de negende eeuw voor het eerst in de bronnen genoemd. De eerste kerk in het plaatsje was waarschijnlijk de St.-Vedastuskerk. In 974 werd Ename door keizer Otto II uitgekozen om er het centrum van een markgraafschap te vestigen. De nieuwe markgraaf, Godfried van Verdun was een vertrouweling van de keizer en samen met zijn vrouw Mathildis bouwde hij te Ename een castrum met een bijbehorende kerk, gewijd aan Maria. Hun zoon en opvolger Herman (na 998 tot 1025) breidde de plaats uit met twee nieuwe kerken buiten het castrum, de een gewijd aan St.-Laurentius, de ander aan St.-Salvator. Hermans broer Godfried werd in 1012 aangesteld als hertog van Neder-Lotharingen. In 1050 raakte Ename voorgoed in handen van de Vlaamse graaf. Kortom, tussen 974 en 1050 was Ename een belangrijk keizerlijk bolwerk. Het kan dan ook nauwelijks op toeval berusten dat het systeem met de spaarnissen ook hier opduikt, en wel in het west-koor en de oostelijke koortoren van de St.-Laurentiuskerk. Minder duidelijk ziet men het systeem aan het exterieur van het schip, waar de vensters van de lichtbeuk van elkaar gescheiden worden door lisenen en elk venster omsloten is met een zeer smalle spaarnis. De zijbeukvensters zijn niet oorspronkelijk maar werden in de achttiende eeuw vergroot. Ook zij worden van elkaar gescheiden door lisenen.

Ook in St.-Oedenrode (Noord-Brabant) ging de bouw van een grote tufstenen kapittelkerk met een externe geleding van spaarnissen hand in hand met het ontstaan van een nieuw graafschap: Rode. Hetzelfde geldt voor de bouw van de St.-Gangolfuskerk in Florennes.²⁸

Met andere woorden, aan de vestiging van de graven van Loon te Borgloon en de bouw van een prestigieuze kapittelkerk aldaar lijkt een vast patroon ten grondslag te liggen dat samenhangt met de machtsuitbouw van de Ottonen in het roerige Lotharingen, een machtsuitbouw die vooral in de elfde eeuw zijn beslag kreeg.²⁹

Het timpaan van Borgloon

In de twaalfde eeuw werden er bouwwerkzaamheden aan de kerk uitgevoerd, zo blijkt uit het timpaan, dat eens het hoofdportaal van de Loonse kerk sierde. In 1721, toen de sculptuur nog in situ was, werd deze door de Luikenaar G. de Crassier als volgt beschreven: “Elle occupe, en 3 lignes perpendiculaires, tant les 2 cotez de la pierre, que le bord supérieure et inférieure. Dans le milieu est représenté le Christ à demy corps en face, recevant de sa droite une clef luy présentée par S. Pierre et de sa gauche un texte luy offert par S. Paul; ces deux apôtres supportant de leurs autres mains une bande traversière où est écrit le suivant ‘III NONAS NOVEMBRIS DEDICATIO HUI E CLE’.” Op de omlijstende rand van het timpaan was de volgende inscriptie aangebracht ‘+ ANNO.I(N)CARNAT(IONIS) D(OMI)NICE MCXXX I(N)DICT(IONE) VIII, DEDICATA E(ST) HEC BASIL(ICA) I(N) HONORE(M) S(AN)C(T)E TRINIT(ATIS) ET S(ANCTE) CRUCIS ET BEATE MARIE P(ER)PETUE V(IRGINIS), S(AN)C(T)OR(UM) AP(OSTO)LORUM PETRI ET PAULI, ODULFI C(ONFESSORIS) ET OMNIUM S(ANCTORUM) AB ALEXANDRO LEODIENSI EP(ISCOPO)+’.³⁰

Bij de verwijdering van dit timpaan in 1786 brak het middendoor.³¹ Verder horen we er niets meer van tot in 1869, toen tijdens restauratiewerkzaamheden aan de toren bij toeval de rechterhelft werd teruggevonden. Het fragment kreeg een voorlopige bestemming op de cour van de pastorie en werd nadien naar het museum van de kathedraal van Luik overgebracht. Toen de Loonse kerk in de jaren 1903-1904 opnieuw werd gerestaureerd, eiste pastoor-deken Peumans de steen weer op en liet hem in metselen in de muur van de resterende oostelijke kloosterarm, die onder zijn impuls uitgroeide tot een ‘lapidair’ museum.³²

Het timpaanfragment is vervaardigd van kolenzandsteen en verkeert in zeer slechte staat (afbeelding 12). De voorzijden van de figuren zijn vrijwel geheel weggekapt. Op grond van het jaartal 1130 in de inscriptie dateerde Tollenaere het timpaan op 1130, terwijl Timmers suggereerde dat de inscriptie weliswaar betrekking had op een wijding in 1130, maar dat het timpaan zelf uit later tijd moest stammen en vermoedelijk samenhang met een herbouw van de kerk die plaatshad nadat de kerk in 1179 door brand in de as was gelegd.³³ Deze laatste datering is onwaarschijnlijk, omdat deze nieuwe kerk gewijd werd op de 1ste oktober, d.w.z. de feestdag van de heilige Remigius, en het wijdingsfeest vanaf dat moment op die datum werd gevierd en niet op de steen gememoreerde datum. Het ligt niet voor de hand om uiterekend op het timpaan van de herbouwde kerk de oudere wijdingsdatum op 3 november te memoreren.³⁴ Toch is Timmers’ opmerking, dat het timpaan stilistisch niet verenigbaar is met de datum van 1130, terecht. Weliswaar is er van het beeldhouwwerk op de steen bijzonder weinig over, toch is er genoeg om een datering rond 1130 uit te sluiten.

Nu komt het vaker voor dat de datum van een bouwinscriptie niet strookt met de datering van de steen waarop deze is aangebracht.³⁵ Soms kan dat afgelezen worden aan de inscrip-

Afbeelding 12: de rechterhelft van het timpaan dat ooit het portaal aan de noordwestzijde van het schip van de Loonse kerk sierde.

tie zelf, omdat er wordt gerefereerd aan personen die al gestorven zijn, soms blijkt dat uit de plaats waar de inscriptie is aangebracht. Een mooi voorbeeld is de wijdingssteen van de dubbelkerk te Schwarzhof bij Bonn, die de consecratie van de kerk in 1151 memoreert. Uit de inscriptie 'piae recordationis fundator' blijkt dat de opdrachtgever Arnold von Wied reeds gestorven was toen de steen werd gemaakt, wat impliceert dat deze in ieder geval na 14 mei 1156 moet worden gedateerd.³⁶ Maar niet altijd is dit zo gemakkelijk na te gaan. Er zijn voorbeelden bekend van bouwinscripties die werden aangebracht op onvoltooide gebouwen, zonder dat dit ondubbelzinnig uit de inscripties zelf naar voren komt. In de burcht van Kaiserwerth zijn twee inscripties. De ene luidt:

ANNO AB INCARNAT DNI NRI IHU X MCLXXXIII.

HOC DECUS IMPIO CESAR FREDERIC ADAUXIT IUSTICIA STABILIRE VOLES
ET UT UNDIQ PAX SIT.

De tweede inscriptie is tegenwoordig slechts gedeeltelijk behouden, maar zou de volgende tekst weergegeven hebben:

AB ANNO DNICE INCARN(ATIONIS MCLXXXIII)

IUSTICIE CULTOR MALEFAC(TI PROVIDUS ULTOR)

CESAR ADORNANDA FREDER(ICUS CONDIDIT AULAM).

Hoewel beide inscripties het jaartal 1184 noemen, schreef keizer Frederik zijn zoon in 1190 dat de bouw nog niet was voltooid.³⁷

Opvallend is dat de op het Loonse timpaan vermelde datum van 1130 niet op zich staat. Rond 1130 werden er drie norbertijnenkloosters gesticht, te Averbode, Park (bij Leuven) en Runkelen (bij St.-Truiden). Averbode was een stichting van de graaf van Loon en verkreeg in 1131 pauselijke goedkeuring, zoals blijkt uit een charter uit 1135. Ook bisschop Alexander van Luik verleende zijn toestemming. Naast de graaf van Loon traden Arnold van Aarschot, Arnold van Diest, Cono van Repen³⁸ en de abdij van St.-Truiden als medestichters op. De abdij van Park werd in 1129 gesticht door graaf Godfried van Leuven; de bisschoppelijke goedkeuring kwam echter pas twee jaar later. In 1134 schonk graaf Giselbert van Duras de abdij van Park de kerk te Runkelen in de hoop dat ook hier een norbertijnenabdij zou verrijzen. Zo geschiedde en de abdij heeft tot zeker 1234 bestaan. Genoemde schenking werd bekrachtigd door twaalf kanunniken van het kathedrale kapittel van St.-Lambert in Luik; Rodulfus, abt van St.-Truiden; Arnold, graaf van Loon; graaf Lambert; Wiger en anderen.

De stichters van de drie kloosters kenden elkaar goed. Het lijkt daarom veelzeggend dat de stichtingen plaats hadden kort nadat de graven van Duras (een tak van de graven van Loon) en de graven van Leuven, in conflict waren geraakt met de in 1128 aangetreden bisschop van Luik, Alexander I van Gulik, vanwege het usurperen van goederen van de abdij van St.-Truiden en van de mensa van de bisschop zelf. Het conflict leidde tot een langdurige strijd waarbij de graven van Duras en van Leuven in 1129 tijdens een veldslag het onderspit dolven. De bronnen maken gewag van vele gesneuvelden aan Brabantse zijde. Omdat de graven hun wapens tegen de bisschop hadden opgenomen, werden ze geëxcommuniceerd. Een van de vredesvoorwaarden was dat ze naar Luik zouden komen om spijt te betuigen en vergeving te vragen. Mogelijk was het stichten van de kloosters eveneens een van de vredesvoorwaarden, ook al wordt hiervan geen gewag gemaakt in de bronnen, en mogelijk heeft ook de Loonse graaf in dit kader een knieval moeten maken voor de Luikse bisschop. De nieuwe wijdingsdatum van de Loonse kerk, 3 november, lijkt in dit kader op zich al veelzeggend: 3 november is immers de feestdag van de heilige Hubertus, een van de belangrijkste heiligen van het bisdom Luik.

Op het timpaanfragment is links de rechterhelft van een Christusfiguur vanaf de heupen weergegeven. Hij overhandigt een boek aan een figuur rechts die in driekwart profiel is afgebeeld. Hoewel deze figuur in 1721, toen het timpaan nog compleet was, als St.-Paulus werd geïdentificeerd, en ofschoon alle latere schrijvers deze identificatie overnamen, zijn er toch enige bijzonderheden die het onwaarschijnlijk maken dat hier St.-Paulus is afgebeeld. Op de eerste plaats heeft de figuur een tonsuur (afbeelding 13). Daarnaast draagt hij een amict en heeft hij, zoals door Halkin werd opgemerkt,³⁹ een manipel over zijn linkerarm. Dit zijn attributen die de figuur als priesterdiaken kenschetsen en zij behoren

niet tot de iconografie van St.-Paulus. Op grond van de attributen kan het niet anders dan dat St.-Odulphus hier is afgebeeld, de belangrijkste patroonheilige van de kerk van Borgloon. St.-Odulphus wordt immers afgebeeld als priester, met een boek en staf in de hand.⁴⁰ Op de inscriptie van het timpaan worden Petrus en Paulus weliswaar voor Odulphus genoemd, maar dat heeft waarschijnlijk meer te maken met de hemelse hiërarchie dan met de stand van zaken in Borgloon. Uit een tekst van 1171 blijkt namelijk heel duidelijk dat het St.-Odulphus was die als patroonheilige van de kerk werd gezien: “in festo S. Huberti, in solemnitate dedicationis ecclesiae beati Odulphi.”⁴¹ Bovendien werd St.-Odulphus afgebeeld op de zegels van het kapittel.⁴² Mocht deze nieuwe identificatie van de heilige op het Loonse timpaan correct zijn, dan is de afbeelding in Borgloon de oudste bekende van deze Utrechtse heilige.

Afbeelding 13: detail van het Loonse timpaanfragment. Hoewel de figuur zwaar is beschadigd, is nog duidelijk te zien dat hij een tonsuur heeft.

Hoe belangrijk Odulphus in de twaalfde eeuw nog altijd was voor het Loonse kapittel, blijkt uit het feit dat de kanunniken, toen hun kerk met de belangrijkste relieken in 1179 door brand was verwoest, naar Utrecht reisden om daar nieuwe relieken van St.-Odulphus te vragen, een verzoek dat werd ingewilligd. Het feest van de komst van de nieuwe relieken werd vanaf nu jaarlijks gevierd op 27 augustus.⁴³ Deze relieken gingen ook weer verloren, want in 1421 verzochten de Borgloonse kanunniken het kapittel van Oudmunster nogmaals om relieken van St.-Odulphus.⁴⁴

Een groep Romaanse kapitelen en zuiltjes

Los van het al genoemde timpaan zijn er aanwijzingen dat de kloosterbebouwing aan de zuidzijde van de Loonse kerk rond het midden van de twaalfde eeuw ingrijpend werd verbouwd. Hierop wijzen de Romaanse sculptuurfragmenten in de kloostergang en sacristie van de Loonse kerk. In de literatuur is niet veel aandacht besteed aan deze fragmenten en ook in Borgloon wordt er niet al te zorgvuldig mee omgesprongen. Graaf Borchgrave d'Altena die de stukken als eerste beschreef, noemde het eerder besproken timpaanfragment, zes kapitelen en een hoekzuiltje.⁴⁵ Van de zes genoemde kapitelen was er in 1957 al

één onvindbaar: Lisbeth Tollenaere beschreef immers slechts vijf kapitelen.⁴⁶ In 1976 vermeldde Kubach en Verbeek nog maar vier kapitelen.⁴⁷

Van de zes door Borchgrave d'Altena genoemde exemplaren waren er in oktober 2000 vijf aanwezig. Daarnaast werden nog andere stukken aangetroffen, die niet in de literatuur

Afbeelding 14: kapiteel 1. Deze kant van het kapiteel toont een man die een ezel, beladen met een zware last, voor zich uit drijft.

Afbeelding 15: kapiteel 1. De voorzijde van het kapiteel toont twee apen die ruggelings tegenover elkaar zitten. Tussen hen in prijkt een maskerkop. (Zie afbeelding 17)

Afbeelding 16: kapiteel 1. De derde kant van het kapiteel toont twee draken met verstrengelde nekken. (Zie afbeelding 18)

worden genoemd: drie stukken versierd lijstwerk, enkele basementen en restanten van het twaalfde-eeuwse hoogaltaar van de St.-Odulphuskerk. Genoemde fragmenten zijn thans over het gehele kerkcomplex verspreid. Sommige zijn veilig ingemetseld, te weten de kapitelen 1 en 5 en het timpaanfragment. Twee andere staan in een hoek op de grond, waar zij wekelijks in aanraking komen met sop en dwiel van de schoonmaakploeg, wat uiteindelijk ernstige beschadigingen tot gevolg zal hebben. Een groep fragmenten, zowel Romaans als gotisch, leidt een vergeten bestaan op de zolder van de sacristie. Gotische knopkapitelen zijn her en der in gebruik als voetstuk voor bloemstukken in de kerk of als deurstop. In de huidige situatie is de kans groot dat stukken, hetzij door beschadiging, hetzij door diefstal, zullen verdwijnen. Duidelijk is, dat de waarde van de stukken niet wordt ingezien.

Vijf van de Borgloonse kapitelen zijn gemaakt van kalksteen en behoren stilistisch gezien tot één en dezelfde groep. Slechts één van deze kapitelen is figuratief. De overige zijn met palmetten of schubachtige bladeren versierd.

1. Wandkapiteel: hoogte 26 cm, breedte voorzijde 31 cm, breedte zijkanten 28/29 cm;

hoogte abacus 3,5 cm; diameter zuiltje 24 cm.

Het meest in het oog springende kapiteel is in de noordwand van de sacristie ingemetseld (afbeeldingen 14, 15 en 16). Het kapiteel is aan drie zijden versierd. Links zien we een man die een ezel beladen met een grote zak bij de teugel voert terwijl hij het dier ondertussen met een stok slaat. Hij loopt op blote voeten en is gekleed in een mantel met capuchon. De voorzijde van het kapiteel is helaas minder goed bewaard; de rechter bovenhoek is afgeslagen en de figuren zelf hebben veel van hun detail verloren. Toch is de voorstelling nog goed leesbaar. We zien hier twee zittende

Afbeelding 17: in de galerij van de dubbelkerk van Schwarzhendorf bij Bonn bevindt zich een kapiteel met twee apen, dat veel verwantschap vertoont met het Loonse kapiteel.

apen die met de rug naar elkaar gekeerd zijn. Hun hoofden vormen de bovenste hoeken van het kapiteel. Tussen hun twee naar voren gebogen ruggen is een derde kop geplaatst die de beschouwer recht aankijkt. De zittende apen vertonen veel overeenkomst met een paar gelijksoortige apen in Schwarzhendorf (afbeelding 17). De rechterzijde van kapiteel verkeert in een betere staat en toont twee draken met verstrengelde nekken. De vleugels van de draken zijn versierd met een parelband en hun nekken zijn bekleed met schubben. Dit drakenpaar lijkt sterk op het drakenpaar op kapiteel 1 in de omgang van de Maastrichtse Onze-Lieve-Vrouwekerk, dat evenwel veel grotere afmetingen heeft dan het Loonse kapiteel (afbeelding 18). Timmers schrijft over dit kapiteel: “Alles wijst erop, dat we hier te doen hebben met het werk van een zwakkere kracht uit de Maastrichtse Heimo-équipe: zelfs de parelrand ontbreekt niet”.⁴⁸

Afbeelding 18: in de kooromgang van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht bevindt zich een kapiteel met twee draken et verstrengelde nekken dat, hoewel veel groter, sterk doet denken aan het Loonse kapiteel.

2. *Hoekkapiteel met staartstuk: hoogte 26 cm, breedte 27 cm; hoogte abacus 4 cm diameter; zuiltje 22 cm.*

Een tweede kapiteel heeft op iedere kant een versiering van twee rechtopstaande, omgevouwen, generfde bladeren, die naar links en rechts uitwaaiëren en zo de bovenkant van het beeldvlak vullen (afbeelding 19). Tussen deze bladeren in is een vijfdelig blad. De stengels zijn onderaan samengebonden door een driehoekige gesp. Aan iedere zijde is er boven de gesp nog een ombuigend klein blad en een steeltje met een druiventrosje. De stengels van de grote bladeren vormen een cirkelvormige achtergrond voor de rechtopstaande bladeren, die zij doorboren.

Dergelijke wijduitstaande bladeren zijn een soort handelsmerk van het Maastrichtse atelier, evenals de omcirkelende stengels die door de omgevouwen bladeren heen boren. Een heel mooie parallel is te vinden op de galerij van de in 1151 gewijde dubbelkerk van Schwarzhendorf. De stengels zijn hier dikker en ronder en de bladeren wat lobbig, maar het ontwerp is ontegenzeggelijk hetzelfde. Alleen de druiventrosjes en het vijfdelige middenblad ontbreken. Dat middenblaadje is wel terug te vinden op een ander kapiteel op dezelfde galerij, waar het geflankeerd wordt door de kenmerkende om-

Afbeelding 19: kapiteel 2 is versierd met puntige palmetten

Afbeelding 20: een mooie parallel voor kapiteel 2 is te vinden in de galerij van de in 1151 gewijde dubbelkerk van Schwarzhheindorf, ook al zijn de stengels hier dikker en ronder en de bladeren wat lobbiger. Het ontwerp is echter zeer eender.

Afbeelding 21: nauw verwant is ook een gedecoreerde impost uit de Hofküche van het Landgrafenhaus op de Wartburg bij Eisenach in voormalig Oost-Duitsland.

Afbeelding 22: in het westelijk deel van de galerij van de westbouw van de St.-Servaas in Maastricht komt een alleszins vergelijkbaar kapiteel voor (nr. 10).

gevouwen bladeren. Hier zijn ze weer spits van uitvoering en zeer verwant aan die te Borgloon. Eender zijn ook sommige van de lijstfragmenten die gevonden werden aan de westzijde van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Maastricht en die zich thans in het Bonnefantenmuseum bevinden. Nauw verwant is ook een gedecoreerde impost uit de Hofküche van het Landgrafenhaus op de Wartburg, waarvan op grond van dendrochronologisch onderzoek is komen vast te staan dat het tussen 1157 en 1162 dateert. De omcirkelende stengels ontbreken weliswaar, maar de bladtypen zijn goed vergelijkbaar, alsook de kleine omhooggebogen blaadjes aan de voet van de stengel. In het westelijk deel van de galerij van de westbouw van de St.-Servaas in Maastricht komt een alleszins vergelijkbaar kapiteel voor (nr. 10).⁴⁹ Ook hier weer de omgevouwen langgerekte bladeren, drie in getal, die samengehouden worden met een ring en door een omkransende twijg worden doorboord. Uit de twijg groeien kleine steeltjes die druiventrosjes dragen (afbeeldingen 20, 21 en 22).

3. Hoekkapiteel met staartstuk: hoogte 25 cm, breedte voorzijde 26 cm, breedte zijkant 24 cm (met staartstuk 32 cm); breedte abacus 2,5 cm, diameter zuiltje 20/21 cm.

Het kapiteel is op de linkerkant versierd met een spiraalvormige rank die vanuit de hoek linksonder vertrekt (afbeeldingen 23 en 24). Uit de rank groeien twee bladeren en aan het uiteinde splitst de rank zich in drie generfde en omkrullende bladeren. Op de rechterzijde van het kapiteel is eenzelfde rank te zien. Op de hoek zijn beide ranken met een driehoekige gesp aan elkaar gekoppeld. Bovenaan ontspruit de gesp en krullen twee bladeren omlaag met recht afgesneden uiteinden.

Een goede parallel voor dit kapiteel is te vinden in het westelijk deel van de galerijen in de westbouw van de St.-Servaaskerk (nr. 22) (afbeelding 25). Dit kapiteel is wel iets groter en in plaats van in drie bladeren lopen de stengels hier uit in een vijfdelig blad dat met een ring aan de stengel is verbonden. Ook ontspruiten de stengels niet aan de zijkanten van het kapiteel, maar in de hoek. Ondanks de verschillen laat de gesp in de bovenhoek er geen twijfel over bestaan dat we hier van doen hebben met werk uit één en hetzelfde atelier.

Afbeelding 23: kapiteel 3 is versierd met een spiraalvormige bladrank.

Afbeelding 24: op de hoek van kapiteel 3 is een soort driehoekige gesp te zien die de bladranken van de twee zijden van het kapiteel aan elkaar koppelt.

Afbeelding 25: de gesp in de bovenhoek van kapiteel 22 in het westelijk deel van de galerijen in de westbouw van de St.-Servaaskerk in Maastricht vertoont veel gelijkenis met de gesp van het Loonse kapiteel 3.

4. Wandkapiteel met staartstuk: hoogte 25 cm; breedte voorkant 30 cm; breedte zijkant 25 cm; hoogte abacus 3 cm; diameter zuiltje 22,5 cm.

Dit kapiteel is aan drie zijden versierd met reeksen uitgeholde schubben. De onderste schubben zijn vrij klein, naar boven toe worden ze allengs groter (afbeelding 26).

Afbeelding 26: kapiteel 4 is versierd met reeksen uitgeholde schubben.

5. Wandkapiteel: hoogte 23 cm; breedte voorkant 27 cm; breedte zijkant 13 cm; diameter zuiltje 19 cm.

Het laatste kapiteel is iets kleiner dan de andere en heeft een met een touwmotief versierde abacus (afbeelding 27). De decoratie bestaat uit zes reeksen elkaar overlappende schubvormige blaadjes met centraal in ieder blad een driehoekige verdikking. Rond de randen van het blad is een lintje ingekerfd. Kapitelen met schubvormen ziet men in het schip van de abdijkerk van Rolduc, waar de decoratie tot stand kwam in de periode 1138-1143. Ook schubben met een middennerfje komen daar voor. De versierde abacus is zeldzaam binnen het Maastrichtse atelier, maar komt voor bij de drie oorspronkelijke kapitelen aan het exterieur van de middenapsis aan het exterieur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Verder zien we het bij één kapiteel in het Bonnefantenmuseum, dat vermoedelijk ook van het exterieur van de apsis afkomstig is.

Afbeelding 27: kapiteel 5 is kleiner dan de andere en heeft een met een touwmotief versierde abacus. De decoratie bestaat uit zes reeksen elkaar overlappende schubvormige blaadjes met centraal in ieder blad een driehoekige verdikking.

Zandstenen zuiltjes

Afbeelding 28: twaalfde-eeuws zuiltje versierd met palmetten.

De bladtypen van kapiteel 2 komen ook voor op een hoekzuiltje dat in het Loonse lapidarium is opgesteld (afbeelding 28). Het zuiltje is 1 m 47 hoog met een diameter van 16 cm. Anders dan Tollenaere, die de gebeeldhouwde zuilschacht in de negende of tiende eeuw dateert, beschrijft Timmers de zuil terecht als Romaans.⁵⁰ Uit het gegeven dat de achterzijde plat en onversierd is, meent hij op te kunnen maken dat het object afkomstig is van een verdwenen portaal. Dit is niet dwingend. Het zuiltje is zelfs aan de kleine kant voor een portaal en zou dus op een zeer hoog basement hebben moeten staan, zoals bij het Romaanse portaal aan de noordwest zijde van het schip van de St.-Servaaskerk. Anderzijds kan het evengoed uit dezelfde bouwkundige context als de kapitelen afkomstig zijn. Dit idee wordt versterkt door de aanwezigheid van zes fragmenten van getordeerde zuiltjes op de zolder van de Loonse sacristie, die elk een diameter van tussen de 15 en 17 cm hebben (afbeelding 29). Drie van deze zes stukken zijn eindstukken, die gekenmerkt worden door een randje van driehoekjes. Een dergelijk randje hebben ook de spiraalzuilen van de triomfboog aan de oostzijde van de westbouw van de St.-Servaaskerk in Maastricht en bij een hoekzuiltje uit het kloosterpand van de Onze-Lieve-Vrouwekerk aldaar. Dit wijst er eens te meer op dat de zuiltjes Romaans zijn en tot hetzelfde ensemble hebben behoord als de kapitelen. Opmerkelijk is dat er zich op de zuilen nog sporen van polychromie bevinden.

Tot slot is er nog een basement met een hoogte van 22,5 cm en een eenvoudige hoekspoor. Qua diameter komen de zuiltjes perfect overeen met dit basement.

Afbeelding 29: getordeerde zuiltjes op de zolder van de sacristie te Borgloon.

Twee kapitelen uit Borgloon in Antwerpen?

Een kapiteel dat qua vorm en afmetingen vrijwel identiek is aan het Loonse kapiteel 5 is te vinden in het Museum Mayer van de Bergh in Antwerpen.⁵¹ Een tweede kapiteel in het Museum Mayer van de Bergh⁵² is iets groter en zoals ze nu naast elkaar staan zou men niet snel geneigd zijn hun herkomst te zoeken in hetzelfde architectonische kader. Echter, ook de Loonse kapitelen zijn niet allemaal even groot en dat geldt voor meer twaalfde-eeuwse ensembles. Qua afmetingen komt het tweede Antwerpse kapiteel goed overeen met het Loonse kapiteel 4; het is immers 25 cm hoog, 31 cm breed en de zijkanten meten 24 cm. Ook dit kapiteel past wat stijl en toegepaste motieven betreft heel goed binnen de Maastrichtse groep. De nekring van het Antwerpse kapiteel is versierd met een kabelmotief en heeft parallellen in de twee onderste centrale kapitelen van de omgang van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De voorzijde van het kapiteel toont palmetten die door een driehoekige gesp bijeen worden gehouden. De stengels lopen uit in omgevouwen bladeren die op de hoeken van het kapiteel rechtop staan. Samen met gelijksoortige bladeren die van de zijkant van het kapiteel komen, vormen zij op de hoeken een groot breed blad. Ook het patroon van de samengebonden palmetbladeren die alterneren met bredere lobbige bladeren werd binnen het Maastrichtse atelier vaak toegepast, onder meer in Rolduc, waar de lobbige bladeren tussen de palmetten in zeer laag zijn; op kapiteel 18 van de westelijke galerij in de westbouw van de St.-Servaaskerk en op kapitelen afkomstig van de oostzijde van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Hoewel het motief steeds hetzelfde is, zijn de verschillen verder aanzienlijk. Hierbij kan meespelen dat sommige stukken bedoeld waren een prominentere plaats in te nemen in het kerkgebouw dan andere. Het kapiteel in het Bonnefantenmuseum bijvoorbeeld bevond zich oorspronkelijk hoog op de zuidoostelijke toren van de Maastrichtse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Elk detail was hier zinloos; het kapiteel was berekend op een werking vanuit de verte. Veel meer uitgewerkt zijn de decoratieve randen aan de bovenzijde van de kapitelen in het schip van de Rolducse abdijkerk en de westelijke galerij in de St.-Servaaskerk, die wel van redelijk dichtbij konden worden bekeken.

Kortom, het is goed mogelijk dat de twee Antwerpse kapitelen uit Borgloon afkomstig zijn. Helaas is er weinig over de herkomst bekend. Volgens de museumcatalogus kwamen ze beide van de verzameling van A. Lenoir, die in 1837 in Parijs werd geveild.⁵³ Mogelijk kocht Lenoir de kapitelen op de veiling van de verzamelingen van de graaf van Renesse-Breidbach, die het jaar daarvoor in Antwerpen werd gehouden. Deze verzamelaar was immers geïnteresseerd in Romaanse sculptuur en had in 's-Herenelderen, een dorpje dat zo'n 13 kilometer bij Borgloon vandaan ligt, een museum voor Antiquiteiten. In zijn verzameling prijkten in ieder geval twee Romaanse kapitelen van het exterieur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Maastricht, die hij daar uit de muur had laten verwijderen, in de veronderstelling dat het hier Romeinse sculpturen betrof, die goed in zijn verzameling zouden passen.

Drie stukken lijstwerk

Dan zijn er in Borgloon nog drie stukken lijstwerk versierd met samengebonden palmetten die afwisselen met lobbige vijfdelige bladeren (afbeelding 30). Deze vertonen hetzelfde basismotief als het grotere Antwerpse kapiteel en zijn ook weer goed te vergelijken met sculpturen van het Maastrichtse atelier, waar hetzelfde motief in vele variaties voorkomt. Een goede parallel voor de Loonse stukken levert de versierde bovenrand van kapiteel 18 in het westelijk deel van de galerij in de westbouw van de St.-Servaas. Aangezien de decoratie van het lijstwerk tamelijk grof is, stammen de Loonse lijstfragmenten waarschijnlijk van een dakrand. Ze zijn elk 15 cm hoog; het rechte gedeelte is 7 cm hoog en het fries heeft een hoogte van 11 cm.

Afbeelding 30: lijstwerk versierd met samengebonden palmetten die afwisselen met lobbige vijfdelige bladeren. In Borgloon zijn drie van dergelijke stukken aanwezig.

De datering

Genoemde parallellen maken duidelijk dat de idee van Tollenaere⁵⁴, die stelde dat Borgloon een eigen groep beeldhouwers kende die gedurende meerdere decennia werkte aan de sculptuur van de kerk, niet te handhaven is, en zij bevestigen Timmers' suggestie dat het hier om beeldhouwers gaat van het zogenaamde Heimo-atelier in Maastricht. Dit atelier is vernoemd naar een knielende figuur op één van de kapitelen in de kooromgang van de Maastrichtse Onze-Lieve-Vrouwekerk, die de maagd Maria een kapiteel aanbiedt. Boven zijn hoofd is een banderol met daarop de naam 'Heimo'. Of Heimo als beeldhouwer of architect moet worden geduid, of dat hij de financier van de kapitelencyclus was, is onbekend. Het Heimo-atelier werkte niet alleen in Maastricht, maar ook in de regio rond Maastricht en Luik. Werken van het atelier zijn te vinden in Aachen-Burtscheid, Breust-Eijsden, Hoei, Rolduc, St.-Odiliënberg en Tongeren. Buiten de regio is werk van de groep te traceren in Utrecht en nog verder van huis, in Schwarzhendorf bij Bonn en de Wartburg bij Eisenach. De vergelijkbare kapiteelsculptuur in Rolduc is te vinden in dat deel van de kerk dat op basis van de *Annales Rodenses* tussen 1138 en 1143 kan worden gedateerd. De kerk van Schwarzhendorf werd in 1151 gewijd. De parallellen in de Wartburg zijn te vinden in de Hofküche en dateerbaar tussen 1157 en 1162. Omdat in 1162 ook de gehele eerste etage van het Landgrafenhaus gereed was, zal de datering van de imposten in de Hofküche zo vroeg mogelijk moeten worden geplaatst. Voor de kapiteelsculptuur in de westbouw van de St.-Servaaskerk bestaan geen archivalische bronnen en een datering op basis van den-

drochronologie is hier niet mogelijk. Aangezien de kapitelen verwant zijn aan de kapitelen in Rolduc die tussen 1138 en 1143 werden geplaatst en aangezien proost Arnold von Wied en het kapittel van Sint-Servaas in 1139 de inkomsten van de Maasbrug geschonken kregen van keizer Koenraad III ligt een datering in de jaren veertig van de twaalfde eeuw voor de hand, een datering die door stilistisch onderzoek wordt geschraagd.⁵⁵

De Loonse sculptuur vertoont veel gelijkenis met de kapitelen in de westbouw van de St.-Servaaskerk in Maastricht en in de galerijen van de dubbelkapel in Schwarzhof bij Bonn, kortom aan ensembles die tot stand zijn gekomen op instigatie van één van de meest invloedrijke mannen in het Heilige Roomse Rijk, Arnold van Wied, proost van het kapittel van Sint-Servaas (1138-1151), rijkskanselier onder Koenraad III en later aartsbisschop van Keulen (1151-1156). De beeldhouwers die de sculpturen te Borgloon vervaardigden, waren dus zeker niet de eerste de beste. Dat geldt overigens ook voor de graven van Loon, die goede betrekkingen onderhielden met het bovengenoemde groepje opdrachtgevers. In de loop van de elfde en twaalfde eeuw hadden de graven van Loon hun macht aanzienlijk weten uit te breiden. Niet alleen binnen het prinsbisdom Luik waren zij invloedrijke figuren, door een goede huwelijkspolitiek hadden ze het ook in het Rijngebied ver geschopt. Zo waren ze graven van Rieneck en burggraven van Mainz. Daarnaast stonden de graven van Loon, aldus Kupper, op zeer goede voet met het keizerlijk hof.⁵⁶

Het ligt voor de hand de uitbreidingen van het Loonse kloostercomplex te situeren tijdens de regering van graaf Lodewijk van Loon (1138/41-1171), de enige twaalfde-eeuwse graaf van Loon die in Borgloon werd begraven, zij het niet in de St.-Odulphuskerk, maar in de kapel van het hospitaal te Grathem.⁵⁷ Lodewijk van Loon had nauwe banden met de Luikse bisschop Hendrik van Leyen en met het kapittel van Sint-Servaas. Hendrik van Veldeke schreef in opdracht van Lodewijks echtgenote Agnes en een zekere 'Hessel, die toentertijd koster was' zijn beroemde *Servaeslegende*. Deze Hessel wordt vereenzelvigd met een Hezelo die in oorkonden van het St.-Servaaskapittel wordt genoemd. In 1171 was hij de beheerder van het gasthuis van de St.-Servaaskerk; in 1176 diaken.⁵⁸ De dichter Hendrik van Veldeke zien we later terug in Thüringen, waar hij in opdracht van de graven van Thüringen zijn *Eneide* schreef. Overigens betrokken genoemde graven beeldhouwers uit Maastricht bij de bouw van een nieuw paleis op de Wartburg bij Eisenach.

Er is dus veel te zeggen voor een datering van de Loonse sculpturen tussen circa 1140 en 1160, ook al plaatsten eerdere auteurs de sculptuur in de periode 1180-1190. Deze datering hangt samen met het gegeven dat kerk en kasteel van Borgloon in 1179 door brand werden verwoest. Een zo late datering ligt uit stilistisch oogpunt echter niet voor de hand. Bovendien trokken de graven zich vanaf 1180 langzaam maar terug uit Borgloon. Kasteel en kerk werden weliswaar opnieuw opgebouwd, maar de graaf zelf verhuisde uiteindelijk naar Kuringen bij Hasselt waar hij resideerde in de zogenaamde 'Prinsenhof'.⁵⁹ Dat Lodewijks

opvolger Gerard (+1195) een minder sterke band had met Borgloon, blijkt ook al uit het feit dat hij zich te Herkenrode liet begraven, in de cisterciënzerabdij die hij hier in 1182 had gesticht.

Herkomst van de kapitelen en zuiltjes

Doorgaans wordt verondersteld dat de vijf Romaanse kapitelen te Borgloon afkomstig zijn van het voormalige kloosterpand, waarvan een deel van de oostelijke kloostergang in gereconstrueerde vorm bewaard bleef. Nu heeft deze kloostergang inderdaad rondbogige openingen. Echter, de kelkkapitelen op de deelzuiltjes zijn van een dertiende-eeuws type. Weliswaar dateren deze uit de negentiende eeuw, maar hun vorm is gezekeerd door de originele exemplaren die her en der in het kerkgebouw en op de zolder van de sacristie verspreid liggen. Het gaat hier om enkele, dubbele en zelfs zesvoudige kapitelen, zodat aan de huidige vorm van de pandgang ernstig getwijfeld kan worden. Ook de consoles van het boogfries zijn negentiende-eeuws; de oorspronkelijke exemplaren bevinden zich op de zolder van de sacristie en ook deze zijn niet Romaans maar gotisch. Het ziet er dus naar uit dat het kloosterpand uit de dertiende eeuw dateerde. Dit gegeven laat zich goed koppelen met twee akten uit 1275, die melding maken van voorgenomen herstellingen in dit jaar van de zijbeuken van de kerk, de toren en het kloosterpand, die dreigden tot ruïnes te vervallen.⁶⁰ Daar de financiering van dit alles tot een geschil leidde tussen kapittel en parochianen, werd blijkbaar alleen het kloosterpand aangepakt en bleef de toestand van kerk en toren onveranderd. In 1290 nog wordt de kerk beschreven als zijnde in slechte staat en een eeuw later kwam er een compleet nieuwe toren tot stand.

Aangezien het kloosterpand in de dertiende eeuw werd herbouwd, moet voor de kapitelen aan een andere herkomst worden gedacht. Gezien de aard van de Romaanse kapitelen (het gaat hier om twee hoekkapitelen, twee wandkapitelen en een iets kleiner wandkapiteel) lijken zij onderdeel te zijn geweest van een binnenruimte. Wellicht gaat het hier om resten van de vroegere kapittelzaal, die in 1824 werd gesloopt ten behoeve van de bouw van een pastorie.

Het Loonse hoogaltaar

In juli en augustus van het jaar 1179 kwam de graaf van Loon in conflict met de bisschop van Luik, Rudolf van Zähringen (1167-1191) omdat hij zich goederen die toebehoorden aan de 'mensa episcopalis' had toegeëigend en in de daarop volgende gevechtshandelingen raakte ook de Loonse kerk door brand beschadigd. Deze brand woedde zo hevig dat zelfs de relieken van de St.-Odulphus verloren gingen en de kanunniken in Utrecht nieuwe moesten halen. In verband hiermee is hoogstwaarschijnlijk het nieuwe hoogaltaar gebouwd, waar-

Afbeelding 31: in 1904 werd er te Borgloon een nieuw hoofdaltaar ingewijd. Uit het pastoors-dagboek blijkt dat delen van het voormalige hoogaltaar werden hergebruikt, te weten “de eeuwenoude mensa” en “de vier oude marmeren panneelen die tusschen zeer invoudige pilasterkes van voor stonden”.

van delen op de zolder van de sacristie zijn terug te vinden en waarvan de kostbare gepolijste platen van afwisselend zwarte en oranjekleurige steen en de altaarmensa in het vroeg twintigste-eeuwse hoogaltaar zijn hergebruikt (afbeelding 31). Over deze ingreep staat in het pastoors-dagboek het volgende: “ter oorzaak der verlenging van de koor der kerk is het hoogaltaar afgebroken geworden om twee tot drie meters achteruit opgebouwd te worden. In augustus 1904 is het nieuw metselwerk gemaakt en de tombe van het hoogaltaar geplaatst, waarvan de eeuwenoude mensa is behouden alsook de vier oude marmeren panneelen die tusschen zeer invoudige pilasterkes van voor stonden. De pilasters gansch versleten zijn vervangen door ander van granitsteen. Drie trappen gemaakt in granitsteen in plaats van 2 houten zoals vroeger.”⁶¹

Twee van de platen in Borgloon zijn van Kalksinter en meten respectievelijk 38 x 68,1 cm en 43 x 68/69 cm. Ze alterneren met twee platen van een intens zwarte gepolijste kalksteen. Kalksinter is een sedimentgesteente, dat ook wel ‘Wasserstein’ of ‘Aquädukt-Marmor’ wordt genoemd. Het was afkomstig uit de ondergrondse kanalen en aquaducten van de Romeinse waterleiding die vanuit de Eifel naar Keulen voerde over een lengte van 95,4 km (wanneer men de vertakking meerekent dan is er zelfs sprake van een lengte van 130 km). Twee eeuwen lang voorzag deze waterleiding Romeins Keulen per dag van ongeveer 20.000

m³ liter water. Vanaf de elfde eeuw werd dit afzettingsgesteente voor decoratieve doeleinden gebruikt, maar er zijn aanwijzingen dat het al in de Karolingische periode bekend was. In de dertiende eeuw nam het gebruik ervan allengs af en na verloop van tijd raakte de herkomst van het materiaal in vergetelheid.⁶² Eenzelfde soort alternering van gepolijste platen als in Borgloon is te zien in de dorsalen van het koorgestoelte op de westtribune van de kerk van St.-Ursula in Keulen.⁶³

Van het oorspronkelijke altaar resteren verder nog twee sierlijke basementen van grijze zandsteen en twee rechtstanden (afbeeldingen 32 en 33). Het eerste basement is een hoekbasement van ongeveer 14 cm hoog. Het is versierd met een hoekspoor in de vorm van een omgekruld blaadje. Het tweede basement maakt onderdeel uit van een geprofileerde plint met daarin een sleuf van 6,5 cm, waarin de eerder genoemde platen zullen zijn vastgezet. Het basement is 15 cm hoog en aan de voorzijde 13 cm breed. Op beide hoeken heeft het een decoratie in de vorm van een vijfdelig blad dat uit een soort inkeping tevoorschijn komt. Het basement zal een zuiltje hebben getorst met een diameter van circa 10 cm. De rechtstanden zijn respectievelijk 60 en 70 cm hoog en ook zij bieden de mogelijkheid voor het inschuiven van platen. Deze fragmenten tonen aan dat het vroeg twintigste-eeuwse hoogaltaar in de kerk geen al te getrouwe kopie is van het Romaanse origineel. Hierbij werden de platen met hun afwisselende kleuren immers nog vooraf gegaan door een zuilstelling.

Afbeelding 32: basement van het voormalige twaalfde-eeuwse hoogaltaar. Dit basement maakt onderdeel uit van een geprofileerde plint met daarin een sleuf van 6,5 cm, waarin marmeren platen zullen zijn vastgezet.

Afbeelding 33: hoekbasement van het voormalige twaalfde-eeuwse hoogaltaar.

“...haren oorspronkelijken romanschen stijl”?

De kerk was “...gansch hersteld in haren oorspronkelijken romanschen stijl”, schreef pastoor-deken Peumans in 1904. Wat wordt hier eigenlijk mee bedoeld? Uit het voorgaande is al duidelijk geworden dat de herbouwde kerk in niets leek op haar Romaanse voorganger. Geldt dat ook voor het nieuwe interieur? In hoeverre is het interieur van de Loonse kerk inderdaad een reconstructie van wat er eens was? En waarom koos men er in het begin van de twintigste eeuw voor om het Romaanse verleden in het kerkgebouw te laten herleven?

Tijdens de restauratie werd respectvol omgegaan met het verleden. Wat behouden kon worden, bleef behouden. Zo werd in 1905 “het oud triomfkruis met Christusbeeld van de 13de eeuw gerestaureerd en gepolychromeerd aan den ingang van het groot koor gehangen. Dit werk is verricht door den Heer Roemaet, beeldsteker te Leuven” (afbeeldingen 34 en 35). Roemaet maakte ook “een nieuw romaansch Deksel in eiken hout met gesmeed ijzer beslagen voor den ouden steenen Doopvont [...]”.⁶⁴ En toen er bij het ontleisteren “twee oude muurschilderingen” werden ontdekt “aan den ingang van het koor, die [...] de HH Apostelen Petrus en Paulus verbeelden en waarschijnlijk van de 14de eeuw bestaan” werden

Afbeelding 34: interieur van het de St.-Odulphus-kerk naar het oosten.

Afbeelding 35: in 1905 werd “het oud triomfkruis met Christus beeld van de 13de Eeuw gerestaureerd en gepolychromeerd aan den ingang van het groot koor gehangen. Dit werk is verricht door den Heer Roemaet, beeldsteker te Leuven”.

Afbeelding 36: voor het nieuwe hoogaltaar vervaardigde E. Pirotte een verguld retabel met beelden van de heilige Alphonsus, Norbertus, Thomas, Juliana, Clara en Lutgardis. Dit detail van het retabel toont de heilige Lutgardis.

deze door de Luikse schilder Adolphe Tassin “opgehelderd”.⁶⁵ Verder restaureerde Tassin, zo noteert pastoor Peumans in het dagboek, de resterende meubelen: “In November 1906 hebben wij het oud gestoelte van het koor, de oude kerkbank versierd met drie medaillons verbeeldende de bekeering van Hubertus; het H. Sakrament en O.L.V. Rozenkrans; de twee oud eiken biechtstoelen en den Predikstoel, die zwart waren van het vernissen, laten afbijten en opnieuw cireeren”.⁶⁶ Een eeuwenoud beeld van Sint-Lambertus, de patroonheilige van het bisdom Luik, werd na restauratie in 1908 geplaatst bij de ingang van het kleine koor.

Alle andere interieurstukken werden nieuw vervaardigd. Beelden van het Heilig Hart van Jezus en de Heilige Jozef van de hand van Roemaet kregen een ereplaats bij de ingang van het koor.⁶⁷ Het nieuwe hoogaltaar werd voorzien van een retabel met beelden van de heilige Alphonsus, Norbertus, Thomas, Juliana, Clara en Lutgardis, en een tabernakel “in koper geci-

seleerd, voorzien van émaux, natuurlijke steenen en draadwerk vervaardigd in Romanschen Stijl door E. Pirotte van Luik volgens plan van den Bouwmeester Lenertz van Leuven en gansch overguld” (afbeelding 36).⁶⁸ Ook de grote kandelaars die op stenen voetstukken aan weerszijden van het altaar werden geplaatst, waren door Pirotte vervaardigd. In 1909 werden kruiswegstaties aangebracht “kunstig uit witten steen gebeiteld door den Heer A. De Beule van Gent”.⁶⁹ Later werden deze toch beschilderd “daar de nieuwe kruisweg in witten steen op den witten muur zich niet goed vertoonde, heeft de Heer Tassin door het schilderen van den muur der zijgangen, erin gelukt de staties veel beter te doen uitkomen.” In november 1913 werd “het bovenste der zijaltaren afgewerkt door het plaatsen van eenen arduinsteen van een stuk kunstig gebeiteld door den Heer Roemaet van Leuven volgens Romeinschen stijl en plan van den Heer Lenertz van Leuven⁷⁰; en het altaar O.L.V. versierd met een koperen verguld Tabernakel, en voor ieder altaar een nieuw koperen kruis [...]”.

Daarnaast kreeg de kerk nieuwe glas-in-lood vensters en schilderijen. Aan de schilderijen in het koor, die in 1910 werden uitgevoerd door Tassin, en die tegenwoordig slechts gedeeltelijk bewaard zijn, lag een uitgebreid iconografisch programma ten grondslag. Langs

de zijmuren kwamen bovenaan afbeeldingen van twaalf profeten met zorgvuldig uitgekozen spreuken uit hun werk om de figuren te identificeren. Het middenregister was voorbehouden aan oudtestamentische scènes die als voorafbeeldingen werden gezien van het “H. Sakrament des Altaars” en het “H. Sakrifcie der Mis”, die in het onderste register stonden afgebeeld. Op de muur achter het altaar was bovenaan een schildering van Christus in een ronde mandorla die werd bewierookt door twee engelen met daaronder de figuren van de HH. Hubertus en Lambertus, de twee belangrijkste heiligen van het bisdom Luik. Daaronder kwamen weer twee scènes uit het Nieuwe Testament: St.-Petrus die de sleutels van Christus ontvangt en de bekering van St.-Paulus. Boven de triomfboog van het koor was aan weerszijden de Annunciatie aan Maria uitgebeeld, met Maria aan de ene kant, de engel aan de andere en de Heilige Drievuldigheid in het midden. Op dezelfde boog waren onderaan nog de twee middeleeuwse schilderingen van SS. Petrus en Paulus te zien die in 1906 door Tassin waren “opgehelderd”. Boven de bogen van de arcades die naar de zijkooren voerden, schilderde hij de vier paradijselijke stromen. En tot slot bracht de heer Tassin in 1914 de decoratie in de kleine zijkooren aan “tot groote voldoening van eenieder.”⁷¹

Op 4 augustus 1914 verklaarde Duitsland België de oorlog.⁷² Kort daarop werden de werkzaamheden aan de kerk tot na de oorlog stilgelegd. Een goede gelegenheid om het werk weer op te starten was het 50-jarig priesterschap en 25-jarig dekenchap van pastoor Peumans. Als cadeau kreeg de pastoor een voor hem op de vakschool te St.-Truiden vervaardigde knielbank om op het koor te plaatsen⁷³ en een nieuwe preekstoel. De oude paste immers niet meer in het interieur van de gerestaureerde kerk, “waar de nieuwe meubelen in Romaanschen stijl zijn vervaardigd” en daarom werd deze vervangen door een nieuwe “in dien zelve stijl” van de hand van de eerder genoemde Roemaet. Eind juni 1920 was de preekstoel klaar: “Gansch in blauwen steen fijn uitgebeiteld berust hij op vijf pilasters waar boven de zinnenbeelden der vier Evangelisten Mattheus, Marcus, Lucas en Joannes, in den steen uitgewerkt; hooger in het midden vertoonen zich prachtig, in verheven beeldwerk koper overguld, de vier groote heiligen Leeraars der H. kerk, te weten Ambrosius, Hiëronymus, Gregorius de Groote, Paus, en de H. Augustinus” (afbeeldingen 37 en 38).⁷⁴

In de winter van 1921 werden de vensters in de zijkooren geplaatst. Deze waren gemaakt door Jozef Osterrath, glasschilder te Tilff bij Luik.⁷⁵ De drie vensters rond het altaar van St.-Odulphus verbeelden “in zes tafereelen het leven van onzen H. Patroon”. Naast dit koor kwam een venster “verbeeldende de kluizenares Jutta, die naast de kerk woonde, in dit kleine koor hare bidplaats had; de H. Christina de Wonderbare woonde gedurende 9 jaar bij haar, en de H. Lutgardis kwam ze beiden bezoeken. [...]”.

In 1922 werd de rest van de kerk geschilderd door Albert Huppen en ter herinnering hieraan werd boven de deur naar de sacristie een opschrift geschilderd: “Pictura Templi Sancti Odulphi rite perficitur 1922.” Daarmee was het werk aan de St.-Odulphuskerk voltooid. Het interieur, zoals hierboven beschreven, zou dus de ‘oorspronkelijken romanschen stijl’

Afbeelding 37: Paul Roemaet vervaardigde voor de Loonse kerk een nieuwe preekstoel in Romaanse stijl die in juni 1920 was voltooid.

Afbeelding 38: de kapitelen van de preekstoel zijn gebaseerd op de Romaanse kapitelen die in Borgloon zijn teruggevonden. Dit kapiteel lijkt zeer veel op kapiteel 2, zoals een vergelijking met afbeelding 19 uitwijst.

van de St.-Odulphuskerk reflecteren, maar veel van de uitgebeelde thema's, zoals de beelden van het Heilig Hart, Sint-Jozef en de kruisstaties, zijn typisch negentiende-eeuws. Het enige object dat daadwerkelijk aan het Romaanse erfgoed van Borgloon refereert, is de preekstoel. De kapitelen van het onderstel zijn namelijk gebaseerd op de twaalfde-eeuwse exemplaren uit het lapidarium. Voor het overige houdt het 'neo-Romaans' weinig verband met wat er ooit in Borgloon voorhanden moet zijn geweest. Wel wordt er in de glasvensters van de zijkoren naar het hoogmiddeleeuwse verleden verwezen. Hier zien we episodes uit het leven van de patroonheilige van de kerk, St.-Odulphus en scènes die de kluizenares Jutta en de HH. Lutgardis en Christina tot onderwerp hebben.

Dit laatste betreft een episode uit de Loonse geschiedenis van rond 1200, toen de religieuze mystiek veel aanhang had in de cisterciënzerinnenkloosters en begijnengemeenschappen in het zuiden van het hertogdom Brabant en de huidige Belgische provincie Limburg.⁷⁶ Vrouwen, die verstoken waren van een carrière binnen de kerk, zochten in deze periode naar andere wegen om uitdrukking te geven aan hun religiositeit. Dit uitte zich in een volledige, alles verterende en liefdevolle overgave aan God, in een mystieke eenwording, alleen te bereiken door de genade van God en niet door studie.⁷⁷ In deze tijd moet er in een kluis bij de Loonse kerk een kluizenares hebben gewoond, die daar een vijftien-

daags bezoek kreeg van de latere heilige Lutgardis (1182-1246). Bij deze gelegenheid begon uit Lutgardis' vingers olie te vloeien, waarop zij dronken leek van vreugde en onophoudelijk danste in de kluis van de Loonse kluizenares. Zij was immers uitgenodigd door de bruidegom in zijn wijnkelder en aan zijn dis (afbeelding 39).⁷⁸ Dergelijke taferelen, die zich naast de kerk te Loon in de kluis afspeelden, waren typerend voor het extatische gedrag van de Luik-

Brabantse mystici.⁷⁹ In tegenstelling tot Lutgardis, die slechts vijftien dagen te Loon verbleef, bracht de heilige Christina (1150-circa 1224) er negen jaar door “met eenre clusenersen, hiet Juete”, mogelijk maar niet noodzakelijkerwijs dezelfde kluizenares die door Lutgardis werd bezocht (afbeelding 40). Christina staat vooral bekend om haar wonderen. Bij haar vloeiende de olie niet uit haar vingers, maar uit haar maagdelijke borsten. Daarmee kon ze zichzelf voeden. Zij ging drie maal dood. De laatste keer betekende wel het definitieve einde. Zij kon in de dakstoel van de kerk vliegen. Te Luik wandelde zij van de ene oever van de Maas naar de andere. Ze kon aan galgen hangen zonder dood te gaan. In de Loonse kluis bracht Christina haar tijd vooral met zingen door (afbeeldingen 41 en 42).⁸⁰ Daarnaast onderhield Christina zeer goede betrekkingen met graaf Lodewijk II van Loon (1195-1218) en behoedde hem voor een complot. Lodewijk legde vlak voor zijn dood bij Christina zijn algemene biecht af, waarop ze het door haar gebed gedaan kreeg dat zij de helft van de straf die Lodewijk nog diende uit te boeten in het vagevuur zelf zou mogen ondergaan.

Afbeelding 39: de heilige Lutgardis (1182-1246) bracht een vijftiendaags bezoek aan een kluizenares te Borgloon.

Afbeelding 40: Jutta was een kluizenares die aan het eind van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw een kluis bewoonde in de kerk van Borgloon.

Afbeelding 41: de heilige Christina (1150-circa 1224) bracht negen jaar door “met eenre clusenersen, hiet Juete”, die in een kluis leefde in de kerk van Borgloon.

Afbeelding 42: beeld van de heilige Christina in de Loonse kerk. Christina is herkenbaar aan haar vleugels.

Hoe de keuzes om dit soort onderwerpen op de vensters uit te beelden werden gemaakt, blijft in het dagboek onvermeld. Een studie van de betrokken kunstenaars en hun achtergrond geeft echter wel een goed idee uit welke hoek de wind waaide. De verbouwing van de Loonse kerk kwam in de vroege twintigste eeuw namelijk niet zomaar uit de lucht vallen en de kunstenaars waren geen lokale ondernemers. De hele geschiedenis van de herbouw en herinrichting van de Loonse kerk past in een veel breder politiek en religieus kader.

De kunstenaars van de Loonse kerk

Hyacinthus Martens

Hyacinthus Martens was rond 1900 een belangrijke architect in het Limburgse. Met de bouw van de kerk van Helchteren luidde

hij rond de eeuwwisseling, samen met Edmond Serrure die de architect was van de kerk van Grote Brogel, de neogotiek in Limburg in. Omdat Martens van huis uit geen architect maar timmerman was, werd hij in 1898 vanaf de bouw van de Sint-Pietersbandenkerk te Lommel op uitdrukkelijk verzoek van de Koninklijke Commissie voor Monumenten gedwongen samen te werken met architect Vincent Lenertz, die doorgaans de meer technische kant voor zijn rekening nam.⁸¹ Voor 1914 bouwden, of verbouwden, zij samen meer dan 25 kerken in Limburg. Eén van die kerken was de kerk van Borgloon.⁸²

Vincent Lenertz

Vincent Lenertz (1864-1914) was geboren te Echternach en studeerde tussen 1887 en 1889 architectuur aan de universiteit te Leuven en werkte daarna enkele jaren in de architectenkantoren van de gebroeders Zens in Echternach en bij Knepper te Diekirch. Vanaf 1892 was

hij assistent van professor Joris Helleputte te Leuven en in deze hoedanigheid doceerde hij de geschiedenis van de architectuur. Ook was hij betrokken bij de bouw van de universitaire gebouwen aldaar. Zijn werk was erop gericht een zuivere neogotiek te combineren met modern materiaalgebruik. Dit nam overigens niet weg dat er ook wel eens in andere stijlen werd gebouwd. Helleputte zorgde ervoor dat Lenertz vanaf 1892 tewerk werd gesteld in Limburg.⁸³ Lenertz blonk vooral uit als ontwerper van kerkmeubilair en daarom werkte hij veel samen met Paul Roemaet, die eveneens in Borgloon tewerk werd gesteld.⁸⁴ Dat past ook bij het streven naar een totaalbeeld waarin alle onderdelen van een kerkgebouw, zowel wat betreft de architectuur als de stoffering, hun specifieke bijdrage zouden leveren om tot een harmonieus geheel en een gepaste religieuze sfeer te komen. Lenertz werd op 26 augustus 1914 voor zijn woning te Leuven door de Duitsers neergeschoten.

Paul Roemaet

Paul Roemaet (1865-1938) was geboren te Geraardsbergen en werd op 10-jarige leeftijd wees. Als leerling van het Sint-Jozefsinstituut te Sint-Denijs-Westrem bij Gent kwam hij in contact met kunstenaars die bescherming genoten van de textielmagnaat Joseph de Hemptinne. Hij werd opgeleid in het atelier van de gebroeders Blanchaert en vestigde zich in 1887 te Leuven waar hij rond 1891 een zelfstandig beeldhouweratelier opstartte. Zijn doorbraak kwam toen hij in 1897 bij de wereldtentoonstelling in Brussel de gouden medaille won in de klasse der religieuze kunsten. Kenmerkend voor zijn werk is dat hij met archeologische precisie voorbeelden uit de gotiek overnam. Dat blijkt ook wel uit zijn kansel te Borgloon; de kapitelen zijn gemaakt naar het voorbeeld van de Romaanse kapitelen uit de Loonse kerk.

Andere voorbeelden van de samenwerking tussen Lenertz en Roemaet zijn te vinden in de St.-Petrus-Bandenkerk te Lommel en in de St.-Jacques in Luik. Voor deze laatste kerk ontwierp Lenertz een 'chaire de vérité', die uitgevoerd werd door Roemaet, ter gelegenheid van het 25-jarig dekenchap van Schoolmeesters in 1901. De preekstoel werd aangeboden door de parochianen. De thematiek van de preekstoel is gelijk aan die van Borgloon. Uitgebeeld waren de vier evangelisten en de vier kerkvaders. Lenertz ontwierp ook de communiebanken van de St.-Jacques in Luik, welke werden uitgevoerd door E. Pirotte, en welke door de parochianen werden aangeboden aan deken Schoolmeesters toen hij in 1902 afscheid nam van de kerk.⁸⁵ Ditzelfde tweetal maakte ook de communiebank te Borgloon.

Adolphe Tassin

Adolphe Tassin (1852-1923) was geboren te Anthelst bij Hoei en volgde vanaf 1872 stage in het bekende schildersatelier van Jules Helbig te Luik. Vanaf circa 1886 vestigde hij zich als zelfstandig schilder van vooral wandschilderingen en portretten. Hij kreeg vooral opdrachten in het Luikse⁸⁶, maar vanaf circa 1902 was hij ook werkzaam in Limburg, in Bree, Bocholt en Eksel. Kort voor hij in Borgloon werd aangesteld had hij in Luik een grote opdracht vol-

tooid, namelijk het beschilderen van de koormuren van de St.-Martinuskerk, een werk dat in 1909 gereed kwam. Dit was een immens karwei, want het koor had een lengte van 24 meter. De decoratie werd in twee zones ingedeeld; in de bovenste werden episodes uit het leven van de H. Martinus uitgebeeld; in de onderste scènes die specifiek Luiks waren.⁸⁷ De beschildering van de kerk in Lommel tussen 1913 en 1914 was een van zijn laatste grote werken, maar helaas zijn de schilderijen tegenwoordig overgeschilderd. Tassin trok zich kort daarna terug in Wasseignes waar hij in 1923 overleed.

Joseph Osterrath

Evenals Adolphe Tassin, was Joseph Osterrath betrokken bij de restauratie van de Luikse St.-Martinus kerk. Hier herstelde hij enige oude vensters en maakte in 1894 een venster van het leven van de H. Jozef en een van de H. Hubertus.⁸⁸ Dit was noch zijn eerste, noch zijn laatste werk in Luik. In 1877 al herstelde hij een venster in het zuidtransept van de kathedraal St.-Paul, alsmede in 1888 de vijf vensters rond het koor van dezelfde kerk en de vensters van de Sacramentskapel.⁸⁹ In de kerk van St.-Pholien zijn twee vensters van zijn hand, beide uit 1887. Het eerste heeft betrekking op de Val des Ecoliers, het tweede op het leven van de patroonheilige van de kerk.⁹⁰ Voor de kapel van St.-Antonius van Padua in de St.-Jacques in Luik vervaardigde hij een venster met de verheerlijking van het Kruis.⁹¹ In 1916 werden in het transept van de Luikse St.-Christophe-kerk drie vensters van Osterrath geplaatst met daarop de belangrijkste episodes uit het leven van de Maagd Maria en de H. Jozef.⁹² In de kerk van St.-Denis zijn in de kapel van de Derde Orde van St.-Franciscus door Osterrath gesigeneerde vensters te zien.⁹³ Andere kerken waarvoor glasvensters werden vervaardigd zijn de St.-Hubertuskerk te Schaffen, de OLV-kerk te Péruwelz-Bon-Secours, de St.-Martinuskerk in Bilzen, de St.-Laurentiuskerk te Andrimont, de St.-Martinuskerk te Walcourt en de St.-Niklaaskerk te Herbeumont.

Osterrath was dus zeker niet de eerste de beste. Hij wordt zelfs gekwalificeerd als de belangrijkste glasschilder uit het atelier van Jean-Baptiste Bethune, een van de grondleggers van de neogotiek in België. Aanvankelijk stichtte hij te Xanten een atelier, maar in 1870 zag hij zich genoodzaakt dit atelier naar België over te brengen. Vanaf 1872 was hij in Tilff gevestigd. Vanaf 1865 was hij lid van het gilde van St.-Thomas en St.-Lucas en in 1907 nam zijn atelier deel aan de Sint-Lucastentoonstelling. Het bedrijf had groot succes en groeide uit tot het succesrijkste atelier voor glasschilderkunst in Wallonië en zou tot circa 1960 bestaan.⁹⁴

Gustave-Louis Ladon

Te Loon maakte Osterrath alleen de vensters van het zuidkoor, die van het hoogkoor en het Onze-Lieve-Vrouwekoor werden door Gustave-Louis Ladon (1863-1942) vervaardigd. Deze Gentse kunstenaar was de belangrijkste glasschilder uit de beginperiode van de St.-Lucasscholen.⁹⁵ Tussen 1875 en 1888 was hij gelijktijdig leerling van de Sint-Lucastekenschool te Gent en leerjongen in het glazenieratelier van Bethune-Verhaegen, waar

hij tussen 1888-1891 optrad als meester-glazenier. Vanaf 1891 zette hij in Gent een zelfstandig atelier op en was in de jaren 1895-1914 de grote man van de Vlaamse glasschilderkunst. Hij was lid van het Sint-Jozef en Sint-Lucasgilde en vanaf 1893 werd hij als erelid opgenomen in het Gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas. Vensters van zijn atelier sieren de volgende kerken: Sint-Martinus en het begijnhof in Gent, St.-Walburga en de OLV van Pamele in Oudenaarde, St.-Rombout in Mechelen, St.-Gummarus in Lier, St.-Walburga te Veurne, St.-Vincentius te Eeklo (waaronder een raam van St.-Jan op Patmos uit 1913, dat als zijn meesterwerk wordt beschouwd), het Begijnhof in Hoogstraten, de St.-Jozef te Oostende, de OLV te Dendermonde, de kapittelkerk van Dinant, de kerken van Gohissart, Hamont, Ste Waudru te Bergen, Zaffelare, Braine-l'Alleud, St.-Martinus te St.-Truiden en Pepinster. Daarnaast werd ook wel voor particulieren gewerkt en werden talrijke restauraties uitgevoerd.⁹⁶

Achtergronden bij de verbouwingen van de Loonse kerk⁹⁷

In het bovenstaande vigeerden namen als de St.-Lucasscholen, Bethune, Helleputte en Helbig. De kunstenaars die betrokken waren bij de restauratie van de Loonse kerk waren nauw verbonden met deze instellingen en personen. Maar wat was nu hun belang in dit alles? Om dit te verklaren is het nodig enige decennia terug te gaan in de geschiedenis.

Na de Belgische Opstand van 1830 maakte de katholieke kerk in België een zeer sterke groei door. Dankzij de herinrichting van de seminaries nam het aantal seculiere priesters snel toe en het kloosterleven bloeide op. Er werden katholieke lagere en middelbare scholen opgericht en in 1834 zelfs een katholieke universiteit te Leuven, als voortzetting van de oude pauselijke universiteit van 1425. Toen in 1842 een wet het godsdienstonderwijs verplicht stelde, kreeg de kerk bovendien invloed op het openbaar onderwijs. Aldus wist de kerk weer een ferme grip op de samenleving te krijgen en zo verrezen er in deze tijd veel nieuwe parochies. Tussen 1830 en 1850 werden zo'n 1200 kerken en kapellen hersteld of nieuw gebouwd. In dit beeld past ook vanaf 1837 doorgevoerde verbouwing van het interieur van de Loonse kerk.

De groeiende invloed van de geestelijkheid op het openbare leven riep een liberale tegenreactie op, die de maatschappelijke invloed van de kerk wilde terugdringen. Een nieuwe partij werd opgericht, welke in 1847 aan de macht kwam. Toen in 1848 het kiesrecht werd uitgebreid ten gunste van de stedelijke burgerij, kwamen de liberalen steeds vaster in het zadel te zitten. Een antiklerikaal beleid, dat tot in de jaren 1880 zou voortduren, was het gevolg. Ook raakte het platteland op politiek en economisch gebied allengs geheel overvleugeld door de stad, waardoor de positie van adel en clerus werd ondermijnd, wat weerstand opwekte.

Zo ontstond de ultramontaanse beweging, overtuigde katholieken die in alles het woord van Rome volgden. In de visie van de ultramontanen was het individu ondergeschikt aan de

gemeenschap en was het traditionele gezin de hoeksteen van de samenleving. Daarnaast werden de rol van de familie, van de traditionele elites en standen beklemtoond, kortom men spiegelde zich aan de traditionele standenmaatschappij van het Ancien Régime van voor de Franse Revolutie. De ultramontanen werden gesteund door paus Gregorius XVI en zijn opvolger Pius IX, die streefden naar het herstel van de maatschappelijke voorrangspositie van de kerk. Na het verlies van de pauselijke staten in 1870 verkondigde Pius IX nog in datzelfde jaar de leer van de pauselijke onfeilbaarheid. De christelijke Middeleeuwen werden tot nostalgisch ideaalbeeld verheven. Daarbij paste een hernieuwde interesse in de middeleeuwse architectuur en beeldende kunsten, vooral in de landen benoorden de Alpen.

In een poging het liberale tij te keren werden vooral zeer conservatieve bisschoppen benoemd. Verder vergrootte de kerk haar invloed op de liefdadigheidsinstellingen, waarbij men zich niet beperkte tot armenbezoek en het geven van aalmoezen, maar zich ook richtte op volksonderwijs, patronaten voor arbeiderskinderen en het instellen van volksbibliotheken. Zo moest, via een wijd vertakt systeem van sociale controle, de medemens voor het liberalisme en het socialisme worden behoed. Maar toen er eenmaal een katholieke regering kwam in België, wist men hier niet direct profijt uit te trekken. Dit onvermogen leidde tot een nog sterkere ideologische verkramping en een nog grotere actiebereidheid bij de ultramontanen, die behoorden tot de sociale elite van die tijd. Uiterlijke manifestaties van het geloof werden bevorderd; de eucharistie kreeg meer aandacht dan voorheen. Tijdens het pontificaat van Pius IX werd vooral de devotie tot het H. Hart en de devotie voor de H. Jozef, als beschermer van het Heilig Huisgezin, gestimuleerd. Ook de Maria-devotie bloeide op, vooral na de afkondiging van het dogma van de Onbevleete Ontvangenis in 1854 en de verschijning van Maria te Lourdes in 1858. Omdat de kerkhoven in 1804, en opnieuw in 1859, werden geseculariseerd, verdwenen de kruisstaties van het kerkhof naar het interieur van de kerk, wat aan heel wat neogotische ateliers werk gaf. Daarnaast werd het geloof veruiterlijkt door het organiseren van luisterrijke processies en religieuze manifestaties. Broederschappen kregen nieuw leven ingeblazen.

Ook de architectuur en beeldende kunsten werden geënt op het christelijke verleden en vanaf 1850 werden steeds meer kerken en kloosters, scholen en patronaatsgebouwen, parochie- en gildehuizen, hospitalen, wees- en bejaardentehuizen in neogotische stijl gebouwd. Zo ontstond een grote behoefte aan scholen die in de neogotiek geschoolde kunstenaars en ambachtslieden konden afleveren. Dit nu werden de St.-Lucasscholen, opleidingsinstituten voor christelijke kunst, waarvan de eerste in 1862 in Gent werd gevestigd. In de optiek van de St.-Lucasscholen stond de kunst geheel in het teken van het overbrengen van de goede boodschap; alle kunsten waren aan de architectuur, het grotere geheel, ondergeschikt.

In dezelfde beweging past ook de vernieuwde zorg voor het kerkelijke patrimonium. In 1860 was de wereldlijke overheid via de Koninklijke Commissie voor Monumenten weliswaar met plannen gekomen om zich actiever bezig te houden met het beheer van het kerke-

lijke erfgoed, maar de katholieken wensten op dit gebied eigenlijk geen inmenging van de liberalen. Om de instandhouding van kerken en andere uiterlijkheden van het geloof optimaal te garanderen, was een goede kennis van zaken een eerste vereiste. Coursussen 'christelijke archeologie' waren nodig en gingen vanaf het cursusjaar 1864-65 in Leuven van start en werden gegeven door Edmond Reusens. Vanaf 1884 waren voor een periode van dertig jaar katholieke regeringen aan het bewind, die een gematigd confessioneel bewind voerden. Voor de monumenten en bouwkunst in België had dat zo zijn gevolgen. Al in 1885 werd Reusens als lid benoemd van de Koninklijke Commissie voor Monumenten. Later volgden benoemingen van andere ultramontanen zoals de eerder genoemde Helleputte en Helbig. Van nu af werden de St.-Lucasscholen door de overheid gesteund en afgestudeerden en leraren van deze scholen konden rekenen op benoemingen in overheidsdienst. Dit toekomstperspectief deed het aantal leerlingen flink stijgen. Overheidsgebouwen, zoals stations, postkantoren kregen steeds vaker een neogotische vorm. In 1894 verloor de Sint-Lucasbeweging met de dood van Jean-Baptiste Bethune, die als bijnaam 'Jan Gotiek' had, een van haar belangrijkste voorvechters; de neogotiek verloor haar invloed, andere stijlen maakten hun opwachting.⁹⁸ Ook werd er van nu af steeds meer gekeken naar het streekgebundene, het streekeigene.

In Limburg kwam de hele beweging wat later op gang, maar toen vanaf 1888 de chemische industrie in Limburg met zijn opmars begon en daar in de vroeg twintigste eeuw de steenkoolontdekking en -ontginning bijkwam, met als gevolg dat het noorden en midden van Limburg in korte tijd veranderden van een agrarische in een moderne geïndustrialiseerde samenleving, kon ook hier een actieve missionering en herkersteningsoffensief niet uitblijven. Tussen 1879 en 1901 wijdde bisschop Doutreloux van Luik méér dan 150 nieuwe kerken. Tussen 1900 en de Eerste Wereldoorlog kwam daar nog een significant aantal bij. Daarnaast werd een groot aantal kerken gerestaureerd.

Eén van die kerken was die te Borgloon. Bij de restauratie werd conform de tijdsgeest teruggegrepen op de Romaanse bouwstijl, de stijl waarin de kerk oorspronkelijk was gebouwd, en werd in het decoratieprogramma ruimschoots aandacht gegeven aan de streekeigen heiligen, aan vrome figuren die onlosmakelijk met de geschiedenis van de Loonse kerk verbonden waren. De kerk is als het ware een monument geworden voor het Romaanse verleden en een typische uiting van het ultramontaanse gedachtegoed uit het begin van de twintigste eeuw. En daarmee is de cirkel rond. De Loonse kerk heeft misschien weinig resten kunnen bewaren van het oorspronkelijke gebouw, maar veel van wat er nu is verwijst wel naar de tijd waarin in de kerk een trots kapittel huisde en het gebouw min of meer de 'eigenkerk' was van de graven van Loon. Bij de restauratie die in 1903-1904 begon, streefde men niet naar een archeologisch correcte reconstructie van de voormalige kapittelkerk, het volstond dat de kerk herinnerde aan het Romaanse verleden, een periode waar Kerk en grootgrondbezitters nostalgisch naar terugkeken als naar een tijdperk waarin Kerk en adel een natuurlijk gezag uitstraalden.

Noten

- 1 Pastoor-dekens dagboek fol. 99. Dit dagboek van pastoor-dekens te Borgloon is voorlopig nog een onuitgegeven document. De heer Jos Bleus heeft de intentie dit dagboek uit te geven.
- 2 Daris, J., *Notices sur les églises du diocèse de Liège*, deel I (Luik 1867), 191-192.
- 3 Rijksarchief Hasselt, R.A.H., Kerkelijk Archief nr. 53, plan 14 mars 1855.
- 4 Pastoor-dekens dagboek fol. 109.
- 5 Tenzij anders vermeld zijn de foto's bij dit artikel gemaakt door Elizabeth den Hartog of Anton van Hensbergen.
- 6 Grauwels, J., *Inventaris van het archief van het kapittel van Borgloon* (Brussel 1971) 12; Regestenlijst nr. 1: B. Afschrift in reg. 1, fol. 75 v. cf. Daris, *Notices*, 235; Buijtenen M.P. van, *Langs de heiligenweg. Perspectief van enige vroeg-middeleeuwse verbindingen met Noord-Nederland* (Amsterdam 1977) 133, bijlage V.
- 7 Paquay, J., *La condition sociale des Santeurs dans le Limbourg aux XIe, XIIe et XIIIe siècles* (Tongeren 1910) 4.
- 8 Paquay, J., *Les paroisses de l'ancien concile de Tongres y compris les conciles de Hasselt et de Villers- L'Evêque démembrés du même concile* (Luik 1909) 236.
- 9 Daris, J., *Histoire de la bonne ville, de l'église et des comtes de Looz, suivie de biographies lossaines (et de doc.)*, deel 1 (Luik 1864) 143.
- 10 Daris, *Histoire de la bonne ville*, 131.
- 11 Meulemeester J. de, 'Quelques réflexions sur les résidences des princes territoriaux dans les anciens Pays-Bas méridionaux', *Archéologie Médiévale* XXV (1995) 103-105; Bleus J., *7500 jaar bouwkunst in Limburg* (Hasselt 1984) 78-80.
- 12 Kronenburg, J.A.F., *Neerlands heiligen in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1899) 43-54.
- 13 Kronenburg, *Neerlands heiligen*, 53-54.
- 14 In de Middeleeuwen was Bodgis in Oirschot een erkende heilige, cf. Van Buijtenen *Langs de heiligenweg*, bijlage IV.
- 15 Acta sanctorum 91; cf. Buchell, Arnold van, 'Traiecti Batavorum Descriptio', ed. Muller, S. in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 27 (Amsterdam 1906) 184 (Monumenta passim..., G.A.U. hs. 1840, fol. 34).
- 16 Bijsterveld, A.-J., 'Les sépultures des comtes de la Meuse inférieure: les cas des Régner et des Baldéric (Xe siècle), des comtes de Looz (XIe siècle) et des comtes de Gueldre (XIIe-XIVe siècles)', in: *Publications de la Section Historique de l'Institut G.-D. de Luxembourg, Publications du CLUDEM* 18 (2006) 380-381.
- 17 Stöver, R.J., *De Salvator - of Oudmunsterkerk te Utrecht. Utrecht.: Stichtingsmonument van het bisdom Utrecht* (Utrecht/Zutphen 1997) 65.
- 18 Stöver, *De Salvator - of Oudmunsterkerk*, 66.
- 19 Maastricht, Gemeentearchief, Collectie van de Noordaa 310.
- 20 Hartog, E. den, *Romanesque Architecture and Sculpture in the Meuse Valley* (Leeuwarden/Mechelen 1992) 21-22.
- 21 Binding, G., 'Ottonische Baukunst in Köln', in: Euw, A. von en Schreiner P., *Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends*, Deel I (Keulen 1991) 282-290. Met de bouw van de St.-Pantaleon werd in 964 een begin gemaakt. Toen Bruno in 965 stierf zal er dus nog niet veel gebouwd zijn. In zijn testament stelde Bruno daarom 100 pond beschik-

- baar voor de voltooiing van het klooster St.-Pantaleon en 300 pond voor de vergroting van de kerk. Daarnaast is bekend dat het oude oratorium van de St.-Pantaleon in 966 instortte. De nieuwbouw die hieruit voortvloeide, resulteerde in een zaalkerk met een breedte van 12,80 m, een lengte van 36 m en een hoogte van 17,10 m. Deze zaalbouw had spaarnissen aan zowel het ex- als het interieur. Aan de noord- en zuidzijde waren annexen, die waarschijnlijk later van apsiden werden voorzien. In het westen was een soort westwerk. In 984 schonk keizerin Theophanu de kerk relieken van de heilige Albinus en in 991 werd zij, in aanwezigheid van haar zoon Otto III, in de kerk bijgezet. Bij deze gelegenheid werd de kerk rijkelijk voorzien van giften. Tezelfdertijd kreeg het koor waarschijnlijk een apsis, het schip werd naar het westen toe verlengd (45 m) en de tegenwoordige westbouw toegevoegd.
- 22 Müller, H., 'Die Kölner Erzbischöfe von Bruno I. bis Hermann II. (953-1056)', in Euw, A. Von en Schreiner, P., *Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends*, deel I (Keulen 1991) 15-22.
- 23 Leyser, K., *Herrschaft und Konflikt. König und Adel im ottonischen Sachsen* (Göttingen 1984) 33.
- 24 Vita Brunonis, hoofdstuk 33, 226-229, in: Kallfelz, H. (vert.), *Lebensbeschreibungen einiger Bischöfe des 10.-12. Jahrhunderts* (Darmstadt 1973) 171-261; Engels, O., 'Ruotgers Vita Brunonis', in: Euw A. von en Schreiner, P., *Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends*, deel I (Keulen 1991) 33-46.
- 25 Deeters, J., *Servatiusstift und Stadt Maastricht. Untersuchungen zur Erstehung und Verfassung*. Rheinisches Archiv 73 (1970) 34.
- 26 Deeters, *Servatiusstift*, 73.
- 27 Callebaut, D., 'De Sint-Laurentiuskerk van Ename (stad Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen): een vroeg 11de eeuws symbool van 'stabilitas regni et fidelitas imperatoris'', in: *Archeologie in Vlaanderen II* (1992) 435-470.
- 28 Kubach, H.E. en Verbeek, A., *Romanische Baukunst an Rhein und Maas. Katalog der vorromanischen und romanischen Denkmäler*, deel I (Berlijn 1976) 292-293.
- 29 Een uitvoeriger publicatie van de hand van Elizabeth den Hartog over deze materie is in voorbereiding.
- 30 Halkin, L., 'L'inscription dédicatoire de l'église de Looz', in: *Mélanges Godefroid Kurth. Recueil de mémoires relatifs à l'Histoire, à la Philologie et à l'Archéologie II* (Luik/Parijs 1908) 121-138.
- 31 *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*, deel 14n4, Provincie Limburg. Arrondissement Tongeren. Kanton Borgloon (Turnhout 1999) 83.
- 32 In het dagboek schrijft hij hier het volgende over: "Inscriptio insculpta in lapide supra porta introitus Ecclesiae Collegiatae oppidi Lossensis; hic lapis ibi erat usque ad annum MDCCLXXIV, tunc dejectus; ejusque fragmentum inventum in terra prope fundamentum turris anno MDCCCLXIX, nunc servatur in parvo museo lapidaris adjacente Ecclesiae".
- 33 Tollenaere, L., *La sculpture sur pierre de l'ancien diocèse de Liège à l'époque romane*. Publication extraordinaire de la société archéologique de Namur (Gembloux 1957) 107; Timmers, J.J.M., *De Kunst van het Maasland I* (1971) 279.
- 34 Halkin, *Inscription dédicatoire*, 123.
- 35 Funken, R., *Die Bauinschriften des Erzbistums Köln*. 19. Veröffentlichung der Abteilung Architektur des Kunsthistorischen Instituts der Universität zu Köln (Keulen 1981) 2.
- 36 Funken, *Die Bauinschriften*, 33-36.
- 37 Funken, *Die Bauinschriften*, 35.

- 38 Cono van Repen was een afstammeling van de graaf van Duras. Hij was bovendien heer van Diepenbeek en Schans. Zijn huwelijk bleef kinderloos, wat waarschijnlijk de reden is dat hij aan het eind van zijn leven al zijn goederen aan het bisdom Luik schonk en er kanunnik werd. De titel 'heer van Repen' ging in de dertiende eeuw over op een ander geslacht, cf. Dekkers, P.J.V., 'De stichting van de abdij van Averbode en het klooster Keizerbos in het graafschap Loon', in: *De Maasgouw* 116 (1997) 220-221.
- 39 Halkin, *Inscription dédicatoire*, 136 noot 1.
- 40 Klinckaert, J.W., 'Een laat-middeleeuws Odulphusbeeld te Utrecht', in: *Madoc* 8-1 (1994) 2-12.
- 41 Daris, *Histoire de la bonne ville*, 132.
- 42 Van Buijtenen, *Langs de heiligenweg*, 31.
- 43 Daris, J., *Histoire de la bonne ville, de l'église et des comtes de Looz, suivie de biographies lossaines (et de doc.)*, deel 2 (Luik 1865) 5; Halkin, *Inscription dédicatoire*, 138. Andere schrijvers dateren deze akte een eeuw later, nl. in 1274, Wolters, M.J., *Codex diplomaticus Lossensis ou recueil et analyse de chartes servant de preuves à l'histoire de l'ancien comté de Looz* (Gent 1849) 156 nr. 279; Van Buijtenen, *Langs de heiligenweg*, 32 en 134. In 1275 is er inderdaad sprake van een op handen zijde herbouw van de kerk. Deze betreft echter enkel de toren en het kloosterpand en een brand wordt niet genoemd.
- 44 Rijksarchief Utrecht, Kapittel van Oudmunster, Inv. nr. 409; Van Buijtenen, *Langs de heiligenweg*, 135.
- 45 Borchgrave d'Altena, J., 'Le mobilier de l'église de Saint-Odulphe à Looz', in: *Leodium* 26-5 (1933) 138-146.
- 46 Tollenaere, *La sculpture sur pierre*, 268-269.
- 47 Kubach en Verbeek, *Romanische Baukunst an Rhein und Maas*. Deel 1, 134.
- 48 Timmers, *De kunst van het Maasland*, 225.
- 49 De nummering is conform de catalogus in Hartog, E. den, *Romanesque sculpture in Maastricht*, Maastricht 2002.
- 50 Timmers, *De kunst van het Maasland*, 225.
- 51 Antwerpen, Museum Mayer van de Bergh, Catalogus II. Beeldhouwkunst, 73-74, nr. 2077.
- 52 Antwerpen, Museum Mayer van de Bergh, Catalogus II. Beeldhouwkunst, 73-74, nr. 2078.
- 53 Den Haag, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Collectie Veilingcatalogi Van der Lugt 14877, Paris 11-12-1837 nr. 170.
- 54 Tollenaere, *La sculpture sur pierre*, 170-171.
- 55 Zie hiervoor ook Den Hartog, *Romanesque sculpture*, 101-118.
- 56 Kupper J., *Liège et l'église impériale XIe-XIIe siècles*. Bibliothèque de la Faculté d Philosophie et Lettres de l'Université de Liège. Fascicule CCXXVIII (Luik, 1981) 411: "Les Looz nous apparaissent comme des personnages étonnamment proches de la cour impériale. Déjà mentionnés dans l'entourage de Henri IV et de Henri V, leur présence auprès du souverain germanique devient fréquente sous Lothaire III, Conrad III, Frédéric Ier et Henri VI".
- 57 Zijn grafsteen zou daar in 1864 nog te zien zijn geweest (Daris, *Histoire de la bonne ville*, 133). Recent is in de kapel een nieuwe steen geplaatst ter nagedachtenis. Lodewijks vader, Arnold werd begraven in het klooster dat hij te Averbode had gesticht en dat gewijd was aan de Maagd Maria en Johannes de Doper (Daris, *Histoire de la bonne ville*, 410-411). Lodewijks opvolger Gerard werd begraven te Herkenrode. De gasthuiskapel was later in gebruik als kapel van de te Grathem gestichte Begijnhof. De begijnen hier stonden onder bescherming van de abt van Villers (Daris, *Histoire de*

- la bonne ville*, 144).
- 58 Jongen, L. en Schotel, C., *Hendrik van Veldeke, Servaaslegende*. Stichting Historische Reeks Maastricht (Maastricht 1993), XXVI.
- 59 De Meulemeester, *Quelques réflexions*, 105.
- 60 Daris, *Histoire de la bonne ville II*, 95.
- 61 Pastoor-dekens dagboek fol. 110. Pastoor Peumans memoreerde de 'restauratie' van het altaar met een gedenksteentje aan de zuidzijde van het altaar: IN SVI SVORVMQVE PARENTVM MEMORIAM, HOC ALTARE DEDIT A.H. PEVMANS, DECANUS LOSSENSIS 1908.
- 62 Grewe, K., 'Aquädukt-marmor. Kalksinter der römischen Eifelwasserleitung als Baustoff des Mittelalters', In: *Bonner Jahrbücher* 191 (1991) 306-307.
- 63 Kosch, C., *Kölns romanische Kirchen. Architektur und Liturgie im Hochmittelalter* (Regensburg 2000) 78.
- 64 *Bondige inventaris der kunstvoorwerpen van het arrondissement Tongeren*, BKML 11, 1960, 201; Geukens, B., *Kanton Borgloon* (Brussel 1977) 20; Janssens, D., *Romaanse doopvonten in de zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Een typologische en iconografische studie*. Licentiaatsverhandeling (Leuven 1985) nr.3. Van deze doopvont, die uit de twaalfde of dertiende eeuw dateerde, resteert in de kerk alleen het basement van blauwe kalksteen, waarvan één van de hoeken is afgebroken. De afmetingen van het voetstuk zijn 14 x 84 x 87 cm. Aan de bovenzijde zijn de nauwelijks geprofileerde zuilbasementjes te zien van een vijfvoudige steun bestaande uit een centrale dikkere zuil met kleinere zuiltjes op de hoeken.
- 65 In 1989 werden de muurschilderingen van SS. Petrus en Paulus gerestaureerd door de heer Vonck.
- 66 Dagboek pastoor-dekens fol. 117.
- 67 Dagboek pastoor-dekens fol. 118.
- 68 Dagboek pastoor-dekens fol. 119-120.
- 69 Dagboek pastoor-dekens fol. 123.
- 70 Dagboek pastoor-dekens fol. 129.
- 71 Dagboek pastoor-dekens fol. 130.
- 72 Dagboek pastoor-dekens fol. 130-131.
- 73 Dagboek pastoor-dekens fol. 134-135.
- 74 Dagboek pastoor-dekens fol. 136-137. Van binnen is de predikstoel bekleed met schoon eikenhout in panelen afgewerkt. De trappen zijn in arduinsteen, met leuning in schoon bewerkt gesmeed ijzer. Op de zijde van den bovensten trap bevindt zich een koperen plaatje, waarop twee jaarschriften tot herinnering aan het dubbel Jubileum van 50jarig priesterschap en 25jarig Dekenschap. 1869-1894-1919. Duplice Jubilaeo Alphonsi Peumans Celebrato (1919) Haec Cathedra, ex fide populi Lossensis aedificata (1920).
- 75 Dagboek pastoor-dekens fol. 140-142.
- 76 Grundmann, H., *Religiöse Bewegungen im Mittelalter* (Darmstadt 1977); Goossens, J., 'Borgloon en de Middelnederlandse Letterkunde', in: *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse dialect- en naamkunde* 65 (1992) 4.
- 77 Hogenelst, D. en Oostrom, F. van, *Handgeschreven Wereld. Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1995) 130-131.
- 78 Goossens, *Borgloon en de Middelnederlandse Letterkunde*, 5.
- 79 Goossens, *Borgloon en de Middelnederlandse Letterkunde*, 6.

- 80 Goossens, *Borgloon en de Middelnederlandse Letterkunde*, 7.
- 81 Verpoest, L., *Architectuurgids Neogotiek in België* (Antwerpen/Baarn 1989) 100.
- 82 Andere kerken waar het koppel Lenertz en Martens samenwerkte zijn o.a.: Neerpelt (parochiekerk St.-Nicolaas 1898-1900); Kleine Brogel (Peer) (parochiekerk St.-Ursula 1904-1908); Engelmanshoven (parochiekerk St.-Jan-de-Doper en pastorie 1905-1908); Dilsen (parochiekerk St.-Martinus 1907-1908), Achel (parochiekerk SS Monulfus en Gondulfus 1909-1912); Neerpelt (kapel van het St.-Hubertuscollege 1910); Overpelt (parochiekerk St.-Martinus ca. 1910), cf. Verpoest, *Architectuurgids Neogotiek in België*, 103, 104, 106, 108, 109.
- 83 Keyser, B. de, *De ingenieuze neogotiek. techniek & Kunst 1852-1925* (Leuven 1997) 94.
- 84 Roemaet werkte overigens niet alleen samen met Lenertz, maar ook met diens leermeester Helleputte. Hun belangrijkste gezamenlijke werken zijn de kapel van het godshuis in Tessenderlo en het pensionaat van de zusters van het Heilige Hart te Luik.
- 85 Gobert, Th., *Liège à travers les âges. Les rues de Liège*, deel 6 (Brussel 1976²), 278.
- 86 Wandschilderingen of restauraties van A. Tassin zijn te vinden in de kerken van: St Christoffel te Hannut (1884), St.-Martinus te Ferrières (1890-1891), St Martinus te Ans (1896-1897), St.-Jozef te Cheratte (1885-1899), St.-Martinus te Fumal (1897-1899); St.-Martinus te Darion (1887-1900), St Petrus te Bastenaken (1899-1900), St Germanus te Ben-Ahin (1902-1903), St Gertrudis te Blegny (1899-1905), St Jan-Baptist te Hodimont (1887-1910), OLV te Fologne (1911-1912), OLV te Hoei (1885, 1912-1914), cf. Maeyer J. de (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914*. Kadoc-studies 5 (Leuven 1988) 374.
- 87 Gobert, *Liège à travers les âges*, 34.
- 88 Gobert, *Liège à travers les âges*, 35-36.
- 89 Gobert, *Liège à travers les âges*, 166-167 en 181.
- 90 Gobert, *Liège à travers les âges*, 287.
- 91 Gobert, *Liège à travers les âges*, 262.
- 92 Gobert, *Liège à travers les âges*, 199.
- 93 Gobert, *Liège à travers les âges*, 495.
- 94 Maeyer, J. de, 'Kunst en politiek. De Sint-Lucasscholen tussen ultramontaanse orthodoxie en drang naar maatschappelijk-culturele vernieuwing', in: Maeyer, J. de (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914*. Kadoc-studies 5 (Leuven 1988) 366.
- 95 Cleven, J. van, 'Sint-Lucasateliers in de plastische kunsten en de toegepaste kunst', in: Maeyer, J. de (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914*. Kadoc-studies 5 (Leuven 1988) 303-307.
- 96 De Maeyer, *Kunst en politiek*, 361.
- 97 Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op: De Maeyer, *Kunst en politiek*, 56-123.
- 98 De Maeyer, *Kunst en politiek*, 109.

Villa Mheer, een bijna vergeten monument

door drs. Wim A.G Poell en dr. Holger A. Dux

Tot 1900 bestond de bebouwing van het dorp Mheer in het Zuid-Limburgse heuvelland voornamelijk uit het kasteel, de kerk en een aantal boerderijen, waarvan sommigen op de monumentenlijst prijken. Burgerlijke bouw van allure was er niet. In 1900 komt daarin verandering als de in opdracht van de kasteelheer gebouwde villa gereed komt. Dit artikel verhaalt over de geschiedenis van dit jonge bijna vergeten monument. Verder plaatst dr. Holger A. Dux dit bouwwerk in zijn architectuurhistorische context.

Inleiding

In de 'Lang Weij' staat verscholen in het groen een statig huis, dat gelegen is aan de Jonge Hagen nummer zeven en in Mheer 'd'r Villa' wordt genoemd. In het gevelveld van de portiek bevindt zich een in mergel uitgevoerde gevelsteen met het jaartal 1898 en het familie-wapen van De Loë: een kram aan beide zijden driemaal geweerhaakt. Er is dus een relatie met het kasteel van Mheer en zijn bewoners.

De villa is in augustus 1999 te koop aangeboden in dagblad *De Limburger* met de volgende advertentie: *'Te koop rentmeestershuis. Omgeven door rianten tuin. Perceelsopp. ± 2770 m², interieur nagenoeg originele indeling o.a. kelder met troggewelfjes, plavuise- en tegelvloer, balkenplafonds met moerbalken en geprofileerde eikenhouten bordestrap, smeedijzeren hang- en sluitwerk. Stilistische verwantschap met architectuur van nabijgelegen Kasteel Mheer. Bouwjaar ± 1920; 4 kelders; parterre: woonk., ensuite, studeerkamer, keuken, bijkeuken, 1e verd.: 5 slaapkamers, badkamer 2e verd.: ruime zolder met vaste trap. Geschikt voor praktijk/kantoor aan huis'.*

Villa Mheer in 2007. Foto: Roelof Braad.

Gevelsteen met jaartal en familie-wapen de Loë. Foto: Roelof Braad.

Op 28 oktober 1999 veranderde deze in meerdere opzichten monumentale en kapitale villa van eigenaar. Meteen werd de restauratie en verbouwing ter hand genomen en tevens dook de nieuwe eigenaar in de rijke historie van dit huis.

Het huis is een beschermd rijksmonument. Aanvankelijk was het bij het opstellen van het Monumenten Inventarisatie Plan door de verscholen ligging over het hoofd gezien, maar in 1997 werd de villa alsnog aangewezen als rijksmonument. Bij een dergelijke aanwijzing hoort ook een zogenaamde redegende omschrijving, opgesteld door de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Hierin staat dat de villa omstreeks 1920 was gebouwd in opdracht van en als woning voor Carel baron de Loë, vermoedelijk door architect A. Martens. Verder schreef de Rijksdienst dat het interieur op dat moment nagenoeg de originele indeling bezat. Opmerkelijk detail vond men onder andere een mergelstenen haardpartij uitgevoerd met haardplaten met het wapen van De Loë. De Rijksdienst vond de villa van algemeen architectuurhistorisch belang vanwege de evenwichtige hoofdvormen, omdat de oorspronkelijke inwendige ruimteschikking behouden is gebleven en deze, in combinatie met de hoge mate van ambachtelijkheid, bijvoorbeeld tot uitdrukking komend in het verzorgde metselwerk, het smeedijzeren beslag, behouwen natuursteen en de gepende houtverbindingen, kenmerkend zijn voor de traditionele stroming uit de bouwkunst van het Interbellum. De uitgewogen combinatie van bouwmaterialen als baksteen, mergelsteen en hardsteen, kenmerkend voor Zuid-Limburg, heeft overeenkomsten met de Engelse landhuisstijl en men mat daaraan het algemeen architectuurhistorisch belang. De Rijksdienst constateerde stilistische verwantschap in representativiteit en materiaalgebruik met de architectuur van het nabijgelegen kasteel Mheer. Het zou de oorspronkelijke functionele betrokkenheid tussen villa en kasteel ondersteunen, waarbij werd aangetekend dat de ruimtelijke relatie tussen beide objecten als gevolg van verkaveling, nieuwbouw en wegverlegging in historisch geografisch opzicht enigszins te lijden heeft gehad.¹

Nader onderzoek heeft geleerd, dat deze omschrijving op een aantal wezenlijke punten moet worden bijgesteld. In deze bijdrage wordt door de geschiedenis van de villa goed op een rij te zetten nagegaan of de beweringen van de Rijksdienst fundament hebben, hoe de functionele en architectonische relatie tussen villa en kasteel precies in elkaar steekt en welke waarde het gebouw in architectuurhistorisch opzicht heeft.

Mheer, zijn kasteel en zijn kasteelheren

Het dorp Mheer ligt op de rand van het Mergelland, veertien km ten zuidoosten van Maastricht, op 170 meter boven Nieuw Amsterdams Peil. Sinds de gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg in 1982 vormt Mheer samen met acht andere kerkdorpen de bijna 14000 zielen tellende gemeente Margraten. Mheer had begin 1999 nog slechts 938 inwoners en heeft nooit veel groei gekend. Het verklaart voor een deel het authentieke karakter van het dorp met een relatief groot aantal monumenten. Ook is er sprake van een zeer actief verenigingsleven.²

Mheer is rond het jaar 1000 ontstaan aan de middeleeuwse weg van Voeren naar Gulpen. Het ressorteerde samen met Noorbeek onder het naburige 's-Gravenvoeren, waar het bestuur van het graafschap Dalhem zetelde. Het Nederlandse Mheer en Noorbeek behoorden ooit tot de Voerstreek in het huidige België. Logisch dus dat sommige van de vanouds bestuurlijke, economische, kerkelijke, familiale en sociale banden voortduren tot op de dag van vandaag. De Nederlandse gulden heeft pas na de Tweede Wereldoorlog de Belgische frank voorbijgestreefd als algemeen aanvaard betaalmiddel.³ De heren van Mheer zetel-

Kasteel Mheer. Foto: Roelof Braad.

den al vanaf het midden van de veertiende eeuw op het kasteel. Door het uitsterven van de mannelijke lijn veranderden de heren van Mheer drie keer van familienaam. Het waren achtereenvolgens leden van de adellijke families Van Mere, Van Libeek, Van Imstenrade en De Loë, deze laatste vanaf 1668.

In de tweede helft van de negentiende eeuw was de zesde generatie De Loë kasteelheer te Mheer in de persoon van Otto Napoleon baron de Loë-Imstenraedt, heer van Mheer, Terworm en Sint-Pietersvoeren.⁴ Hij was geboren op 29 augustus 1821 te Mheer en overleed er op 27 oktober 1897. Hij huwde in 1846 te Bonn met Antoinette baronesse von Böselager, geboren in 1827. Zij woonde samen met haar vader Karel baron von Böselager in de winter in Bonn en in de zomer op hun kasteel Terworm te Heerlen. Reeds een jaar later op 12 oktober 1847 overleed Antoinette plotseling op Terworm ten gevolge van een 'Nervenschlag'. Zeven jaar later, in 1854, trouwde Otto Napoleon opnieuw, met Johanna gravin Wolff-Metternich zur Gracht, geboren in 1836.⁵ Uit dit huwelijk werden te Mheer twee zonen geboren: Frans in 1857 en op 4 oktober 1861 Livinus Clemens Hubertus Maria baron de Loë.⁶ Toen in 1857 zijn vroegere schoonvader Karel baron von Böselager overleed, erfde Otto Napoleon het kasteel Terworm. Hij woonde blijkbaar in Mheer, wat blijkt uit het gegeven dat daar de twee zoons zijn geboren.⁷ Verder was Otto Napoleon er gedurende twee perioden burgemeester (1853-1863 en 1876-1882). Toch heeft hij kennelijk plannen gehad om op Terworm te gaan wonen, want in de zomer van 1847 liet Otto Napoleon een overzicht opstellen van de meest dringende reparaties aan kasteel Terworm. Later, rond 1860, vervaardigde architect E. Flanneau een plattegrond van het kasteel ten behoeve van een mogelijke uitbreiding en maakte L. Fuchs in 1862 een tuinontwerp. Al deze plannen zijn niet tot uitvoering gekomen.⁸

Ook in Mheer was Otto Napoleon niet tevreden met de huisvesting in het kasteel. Zo liet hij in 1862, eveneens door E. Flanneau uit Brussel, tekeningen maken ter verbetering van het wooncomfort welke later nog werden gevolgd door een plan van Ghijsels. Voor de tuin en het kasteelpark zijn plannen aangetroffen uit 1852, opgesteld door P. Custodis uit Hasselt, 1862 door L. Fuchs uit Brussel en tussen 1860 en 1870 door J. Creten uit Hasselt. Net als de plannen voor Terworm werden ook deze in Mheer niet gerealiseerd.⁹

Toen Frans (1857-1938), de oudste zoon van Otto Napoleon, in 1883 trouwde met Maria barones von Loë (1860-1902), verwierf hij Terworm en Sint-Pietersvoeren. Het jonge paar ging wonen op kasteel Terworm en er werden vijf kinderen geboren, een zoon en vier dochters. Wat vader Otto Napoleon niet was gelukt, presteerde zoon Frans wel. Hij gaf L. de Fisenne, ook wel Von Fisenne genoemd, architect te Meerssen, opdracht tot restauratie en verbouwing van kasteel Terworm.¹⁰ In 1890 is dit werk uitgevoerd door aannemer J.H. Heynen, eveneens uit Meerssen. Het kasteel onderging een ingrijpende gedaanteverandering. Zo werd het exterieur voorzien van kruisvensters.¹¹

Lang heeft Frans de Loë niet genoten van het vernieuwde kasteel. In december 1900 verhuisde het gezin naar Keulen en werd Terworm vanaf 1902 verhuurd. Toen Frans' enige

zoon Maximiliaan op 10 oktober 1917 overleed op het slagveld van Verdun, werd Terworm verkocht aan de N.V. Oranje-Nassaumijnen in Heerlen.¹²

Ook zijn jongere broer Livinus legde bouwkundige daadkracht aan de dag. Hij kreeg kasteel Mheer en trouwde op 19 april 1888 te Brussel met Margaretha Marie Josephine Ghislaine barones van der Linden d'Hoogvorst.¹³ Het echtpaar woonde aanvankelijk in Mheer en kreeg er vijf kinderen, drie zoons en twee dochters. De oude baron Otto Napoleon overleed in 1897 te Mheer. Twee jaar later, einde 1899, verhuisde het echtpaar naar Bonn, waar nog vier kinderen werden geboren, twee zoons en twee dochters. In 1917 keerde baron Livinus met zijn gezin terug naar Mheer. Vervolgens verbouwde en restaureerde hij tussen 1917 en 1924 het kasteel Mheer ingrijpend.¹⁴ Uit onderzoek blijkt dat hij ook de opdrachtgever is voor de bouw van villa Mheer.

De bouwgeschiedenis van de Villa

De villa uit 1898

De locatie van de villa heeft, voor zover bekend, in vroeger tijden steeds toebehoord aan de kasteelheer. De villa lag schuin tegenover het kasteel hoog aan de oostzijde van de Duivenstraat. Komende vanuit Sint Geertruid was ze prominent zichtbaar toen de Jonge Hagen als straat nog niet bestond. Wel was er op die plek al eerder bebouwing. Dat blijkt uit de situering op de Ferrariskaart en de Tranchotkaart. Ook het kadastraal minuutplan van circa 1830 en de *Gemeente-Atlas* uit 1867 laten ter plekke permanente bebouwing zien.¹⁵ Dit moet de eerdere rentmeesterwoning zijn geweest die in de tweede helft van de negentiende eeuw is afgebroken.¹⁶

Baron Livinus besloot tot nieuwbouw en koos daarvoor de locatie aan de oostzijde van de Duivenstraat, gemakkelijk te bereiken vanuit het kasteel door het poortje in het noordoostelijk deel van de kasteelmuur, naast Duivenstraat één. Je hoefde slechts de toentertijd smalle Duivenstraat over te steken om deze plek te bereiken.

Maar laten we eerst stilstaan bij de juiste datering van de villa. Meteen na de koop rees twijfel over het bouwjaar, circa 1920, zoals in de beschrijving van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg vermeld. Immers in het gevelveld van de portiek bevindt zich een gevelsteen met het jaartal 1898 en het familiewapen van De Loë. Bovendien staat in de binnenhoek van de voorgevel het beeld van de heilige Philippus met het jaartal 1901. Desgevraagd verklaarde de verkoper, bij monde van A. Habets, dat het één niet strijdig hoefde te zijn met het ander.¹⁷ Baron de Loë had wellicht de gevelsteen en het beeld uit het kasteel overgebracht naar de villa. Met die verklaring namen we voorlopig genoegen.

De twijfel stak opnieuw de kop op tijdens de restauratie in 2000 en 2001. Op 25 januari 2000 werd op de achterzijde van een deurlijst op de eerste verdieping de volgende tekst ontdekt: 1899 Oscar Ernotte menuisier Berneau Belgique. Het graf van deze timmerman vonden

VILLA MHEER, EEN BIJNA VERGETEN MONUMENT

Ansichtkaart van achtergevel Villa, gedateerd 1910.

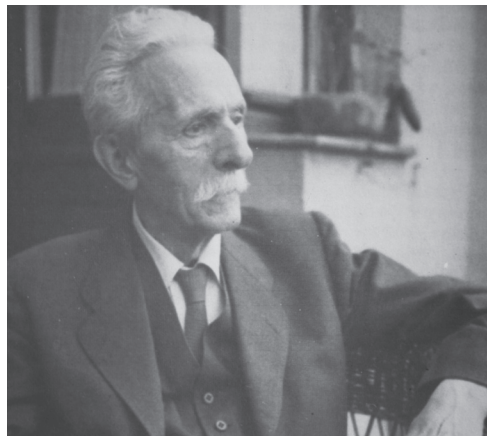
we op het kerkhof van Berneau, net over de Belgische grens bij Eijsden.¹⁸ Zijn kleindochter, die er nog steeds woont, bevestigde dat zowel haar vader als haar grootvader timmerman waren geweest.¹⁹ De onzekerheid over de juiste datering werd verder aangewakkerd door de vondst op 11 september 2000 van een fragment uit een Waalse krant, die tegen de onderkant van het trapbordes in de hal zat geplakt en als datum '1 février 1912' vermeldde. In een gesprek met de oudste inwoner van Mheer, Sjuf Dobbelsstein, was zijn prompte en stellige antwoord op de vraag, of hij zich de bouw van de villa rond 1920 nog kon herinneren: 'Nee, de villa is veel eerder dan 1920 gebouwd'.²⁰ Enige maanden later werd het harde bewijs geleverd door Jef Gerards.²¹ Hij had een Ansichtkaart met daarop een foto van de achtergevel van de villa met het poststempel 18.3.10. De tuinaanleg rond het huis is daarop reeds een aantal jaren oud.²² Onderzoek in het archief van de voormalige gemeente Mheer leidde tot nader resultaat.²³ Het register van nieuwe, veranderde of gesloopte gebouwen vermeldt de bouw van het huis en de kadastrale legger vermeldt de stichting van huis en boomgaard in het dienstjaar 1900.²⁴ Tenslotte leert het bevolkingsregister dat rentmeester Jan Jozef Paumen op 3-1-1900 de villa als eerste bewoner betrok.²⁵

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg had in de redengevende omschrijving A. Martens uit Venray als vermoedelijke architect aangeduid. Deze bewering bleek echter niet

houdbaar. Albert Martens was bij het begin van de bouw van de villa in 1898 29 jaar, niet woonachtig in Venray en als uitvoerder in dienst van aannemer Groenendaal in Breda.²⁶ Pas in 1905 vestigt hij zich vanuit Zoeterwoude met zijn gezin in Venray. Hij was intussen partner geworden in het bedrijf dat van toen af Groenendaal en Martens heette. Spoedig na de vestiging in Venray begint Martens voor zichzelf. Twee zonen van Albert Martens, Ties (Mattieu)²⁷ en Jacques²⁸ bevestigen desgevraagd, dat hun vader de restauratie van kasteel Mheer heeft verricht.²⁹ Van betrokkenheid van hem bij de bouw van de villa is hun niets bekend. Wel zagen beiden onafhankelijk van elkaar, toen ze een foto van de villa bekeken, een gelijkenis met hun ouderlijk huis dat door Albert Martens in 1914 is gebouwd.³⁰

Architect Joseph Buchkremer. Detailopname uit foto gepubliceerd in Lohmeier, Franz, *Motiv Dom, Aachener Fotografien um 1900 sehen das Bauwerk*, (Aken 1999).

Nu Martens als mogelijke architect van de villa was afgefallen, kwam Lambert de Fisenne uit Meerssen als architect in beeld. Hij had in 1890 kasteel Terworm in Heerlen verbouwd in opdracht van Frans, de broer van Livinus baron de Loë in Mheer. De kruisvensters in de gevels van Terworm, het interieur met plafonds met moer- en kinderbalken en de binnendeuren inclusief het deurbeslag vertonen overeenkomst met die in de villa.³¹ Toch bleek ook deze veronderstelling niet waarschijnlijk, omdat de Fisenne in 1893 vanuit Meerssen vertrok naar Gelsenkirchen.³²

Het spoor leidde uiteindelijk naar de gerenommeerde Akense architect Joseph Buchkremer. Het exterieur van de villa bleek grote stilistische verwantschap te vertonen met de architectuur naar plannen van Buchkremer van de zuidgevel van kasteel Mheer na de restauratie in de periode 1917-1924 door aannemer-architect Martens.³³ In het Stadtarchiv Aachen werd de bevestiging gevonden in de *weitgehend unbearbeiteter Nachlass Buchkremer*, waarin een lijst getiteld *Joseph Buchkremer berufliche Arbeiten als Architekt* is aangetroffen. Deze lijst van drie pagina's met zijn werken tijdens de periode 1890-1939 vermeldt in 1901: 'Schloss Mheer Limburg Mausoleum, Brücke, Rentmeister Wohnung'.³⁴ Omdat de oude rentmeesterwoning in de tweede helft van de negentiende eeuw was afgebroken en de villa Mheer op 3 januari 1900 voor het eerst door de rentmeester werd bewoond, is het aannemelijk dat de in de lijst van Buchkremer vermelde 'Rentmeister Wohnung' de villa is.³⁵ Dat hierbij 1901 als jaartal is vermeld, hangt mogelijk samen met de plaatsing van het beeld van de heilige Philippus in dat jaar, wat wellicht als afronding van de bouw is gezien.

In de eerdergenoemde redengevende omschrijving van de Rijksdienst voor de

Beeld van St. Philippus van Joseph Thissen, Roermond 1901. Foto: Roelof Braad.

Monumentenzorg werd melding gemaakt van dit beeld. Het bevindt zich in een hoek van het huis bij de entree op een sokkel met daarop de volgende tekst: 'S. Philippe protege hanc domum, anno 1901' (heilige Philippus bescherm dit huis). Het beeld is gesigneerd en gedateerd: 'J. Thissen Roermond 1901'. Het is ruim een meter hoog, gehouwen uit zandsteen en wordt bekroond met een baldakijn. Joseph Thissen heeft blijkbaar heel wat kerken in Limburg en Noord-Brabant gedurende de hoogtijdagen van de kerkelijke bouwkunst van zijn plaatsgenoot Cuypers en zijn volgelingen voorzien van beelden.³⁶ Desgevraagd nader archiefonderzoek naar het beeld van Philippus bij de villa door mevr. Van Hövell tot Westerflier leverde onder andere de vondst van de volgende notitie in de bestelboeken van Thissen op: 'Baron L. de Loë te Mheer, een beeld van de H. Philippus, 1 meter hoog in steen, waarbij een passende console en baldakijn. (Het beeld werd) geplaatst op 28 juni 1901 en den zelfden dag aan mij te Mheer voldaan waaraan kwittantie is gegeven'.³⁷ De huidige kasteelbewoner Degenhard

baron De Loë wist te melden dat het beeld is geplaatst ter nagedachtenis aan Livinus' overgekomen zoon enkele jaren eerder.³⁸

Jammer genoeg zijn tot nu toe geen tekeningen aangetroffen van de bouw van de villa. Ook is de naam van de aannemer onbekend. Wellicht dat verder onderzoek in het archief Buchkremer of het archief van het kasteel Mheer nog resultaat heeft.

De ontdekking dat de villa is ontworpen door Buchkremer, leidt dus tot correctie van de tekst in de redengevende omschrijving van de Rijksdienst in: 'Kasteel Mheer is in de periode 1917-1924 gerestaureerd in de stijl van de villa, die rond de eeuwwisseling door architect Joseph Buchkremer is ontworpen. Daarbij is de villa de enige burgerlijke bouw van Buchkremer in Nederland'.

Vermeldenswaard over de bouw zijn de volgende details. Voor de binnendeuren en de verdiepingvloeren heeft Oscar Ernotte pitchpine gebruikt. Het is Amerikaans grenenhout - momenteel zeldzaam - dat in de tweede helft van de negentiende eeuw door de timmerlieden en meubelmakers in de regio Luik veel in hun nieuwbouwprojecten is toegepast. Het heeft een lichte kleur en is vooral bekend door zijn typische vlam. De bordestrap, de buitendeuren, kozijnen en raamvleugels, alsook de vloeren in twee kamers op de begane grond, zijn van eikenhout. Het smeedijzeren hang- en sluitwerk is, afhankelijk van de plek, eenvoudig of luxe uitgevoerd. Zo zijn in de keuken en andere dienstruimten, de knoppen

Raamkrukken in koper, eenvoudig smeedwerk en getordeerd smeedwerk.

Foto: Frits Pasing.

van de raamkrukken van koper, in de slaapkamers zijn de deur- en raamkrukken uitgevoerd in eenvoudig smeedwerk, terwijl ze in salon en andere representatieve ruimten van getordeerd smeedwerk zijn. De sluitplaten van de deuren vermelden de naam 'BTÉ J. PLOMDEUR LIÈGE'.³⁹ In de hal was de vloer belegd met een rode tegel van het fabriekaat Servais-Ehrang.⁴⁰

Opmerkelijk zijn in de zogenaamde 'Herenkamer' op de begane grond een veelkleurige, in een geometrisch patroon koud gelegde tegelvloer en de mergelstenen open haardpartij met haardplaten. De twee identieke haardplaten, vertonen een wapenschild met helm en dekkleden. Het wapenschild is gedeeld en half doorsneden. Op het heraldisch rechterdeel een klimmend hert, het heraldisch linkerbovendeel is gekanteeld met erboven twee en eronder een keer een wapenfiguur, die de vorm heeft van een steenhamer. Het heraldisch linkeronderdeel van het wapenschild is dubbel gekanteeld. Aan wie dit alliantiewapen toebehoort, is nog onderwerp van studie. Het wapen draagt in ieder geval niet het wapen van De Loë.⁴¹ Wel wordt het familiewapen De Loë met het jaartal '1898' aangetroffen op de in mergel uitgevoerde gevelsteen, die is aangebracht in het gevelveld van de portiek.

Bijzonder vermeldenswaard is het verwarmingssysteem, dat bij de bouw van de villa werd geïnstalleerd. Bij de restauratie werd op 8 februari 2000 in de kelderverdieping achter een muur een ruimte ontdekt van 2,4 meter lang, 1,6 meter breed en 2,22 meter hoog. In deze ruimte, evenals de rest van de kelderruimten voorzien van zogenaamde troggewelfjes, bevond zich een grote verwarmingsketel, waarop vermeld 'Emile Orval Ingenieur Bruxelles'. Deze installatie was kennelijk al lange tijd buiten gebruik. Het plaatstaal was

Haardplaten uit 1442 (?). Foto: Roelof Braad.

Loden label met opschrift 'ZITKAMER MHR BARON'. Foto: Roelof Braad.

grotendeels verroest. Voorts bestond de ketel uit gietijzer en chamotte. Door middel van een ingenieus systeem van pijpen, kanalen en kleppen kon de warmte door natuurlijke ventilatie naar de diverse vertrekken in de villa worden geleid. Voor de aanvoer van de benodigde zuurstof voor het verbrandingsproces was er onder de ketel en de hele breedte van het pand een kanaal van circa 1 meter breed en 1 meter diep, aangeduid met een wit gemailleerd plaatje met 'Frischlufthkanal'. Daarmee kon in de winter aan de achterzijde, dat is de zuidkant, verse lucht worden aangezogen, terwijl in de zomer aan de noordkant frisse lucht kon worden binnengelaten om optimaal te profiteren van de natuurlijke temperatuurverschillen. Aan de kleppen van de kanalen zaten loden labels. Op een ervan stond 'ZITKAMER MHR. BARON'. Sjuf Dobbelstein, de oudste inwoner van Mheer wist te melden dat hij in zijn jeugd in hun winkel in de Rondelenstraat Reneerke Willems van het huis genaamd 'Op het Hövelke' (Duivenstraat 2) hoorde zeggen: 'Ik moet nog de *calorifère* (verwarming) op de villa gaan stoken'.⁴² Het begrip 'centrale verwarming' bestond toen kennelijk nog niet.

De toegang tot de villa was gesitueerd tegenover het poortje in de kasteelmuur, op de hoek Jonge Hagen-Duivenstraat. Vandaar liep de 'vaart', de toegangsweg, over het huidige perceel van de familie Hecker, Jonge Hagen 1, schuin omhoog langs de westzijde van de villa naar de voorzijde, waar de entree is.⁴³ De tuin had ten tijde van de bouw van de villa niet de huidige omvang. Behalve de vaart en het stuk aan de oostzijde, waar twee beuken stonden, omvatte de tuin een strook van enige meters aan zowel de zuidzijde als aan de noordzijde. Dat is te zien op foto's uit de begintijd en van direct na de Tweede Wereldoorlog. Het huis was aan drie zijden omgeven door weilanden en boomgaarden en werd alleen aan de westzijde begrensd door de Duivenstraat. Ten westen van de vaart stonden kastanjabomen in lijn met de oude kastanjabomen van de huidige Kastanjelaan. Het laatste exemplaar hiervan sneuvelde begin jaren vijftig en was volgens de krant destijds met een diameter van ruim twee en een halve meter een van de grootste en oudste in Limburg.⁴⁴ Van de twee beuken aan de oostzijde van de villa legde een in 1997 het loodje ten gevolge van aantasting door zwammen. De tweede, een rode beuk, staat er nog steeds en had in 2003 op 1,30 meter hoogte een omtrek van 4,15 meter. De leeftijd is toen geschat op 110-120 jaar.⁴⁵ Bij het begin van de bouw van de villa was deze beuk derhalve 5-15 jaar oud. Hij is aangemeld bij de Bomenstichting en staat geregistreerd als monumentale boom.⁴⁶

De modernisering van 1930

Vanaf het gereedkomen van de villa begin 1900 tot 1930 zullen er waarschijnlijk weinig bouwkundige werkzaamheden in of aan het pand hebben plaatsgevonden. Enerzijds was de villa betrekkelijk nieuw, anderzijds werd de aandacht van de eigenaar, Livinus baron de Loë, zowel in bouwkundig, maar vooral ook in financieel opzicht geheel opgeëist door de verbouwing en restauratie van het kasteel in de periode 1917-1924. De economische situatie van die tijd noopte hem om zijn verbouwingsplannen van het kasteel drastisch naar be-

neden bij te stellen.⁴⁷ Daarbij kwam dat in 1922 de echtgenote van Livinus overleed. Hijzelf stierf in 1925. Het oudste kind, zoon Edmond is dan 32 jaar en het jongste kind, eveneens een zoon, Karel is nog net geen 21 jaar. Een boedelscheiding kwam niet tot stand.

In de jaren tussen 1925 en 1931 werd de villa verhuurd of stond hij leeg. Dat veranderde in 1931 toen Karel, die in 1929 tot burgemeester van Eijsden werd benoemd, het voornemen had te trouwen. Hij wilde in Mheer in de villa gaan wonen. Maar vooraleer hij er zijn intrek neemt, laat hij een aantal moderne verworvenheden aanbrengen. De aansluiting op het elektriciteitsnet kwam tot stand.⁴⁸ Ook werd aangesloten op het telefoonnet. Op 14 oktober 1930 verzoekt de Raad van de gemeente Mheer aan het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie te 's-Gravenhage om aan het voornemen om het hulptelefoonkantoor te Mheer te sluiten geen uitvoering te geven.⁴⁹ Daarbij wordt onder andere het volgende aangevoerd: *'dat de gemeente Mheer weliswaar slechts één abonné heeft, doch momenteel vier nieuwe aanvragen om aansluiting zyn gedaan en in 1931 nog een te wachten is, n.l. van den heer burgemeester van Eysden, die voornemens is zyn woonplaats in Mheer te vestigen, zoodat, mede gelet op de aanwezigheid van het groote kasteel van Baron de Loë, het te voorzien is, althans niet uitgesloten is, dat het telefoongebruik in de naaste toekomst in de gemeente Mheer van niet te onderschatten beteekenis zal worden'*. De telefoonaansluiting is, zo zal later blijken, ook nog anderszins van belang.

Het is onbekend of de zolderverdieping rond 1930 werd verdeeld in diverse vertrekken en werd voorzien van dakkapellen of dat dit al eerder gebeurde. In ieder geval blijken deze op foto's uit de jaren dertig en veertig, zowel aan de noordzijde als aan de zuidkant aanwezig. Ze ontbreken op de ansichtkaart uit 1910. Ook Bertram baron de Loë bevestigt de aanwezigheid van diverse vertrekken op de zolderverdieping in de jaren dertig.⁵⁰

Groot onderhoud in 1970

In de veertig jaar tussen 1930 en 1970 heeft de villa aan heel wat bedreigingen bloot gestaan. Zoals reeds eerder gememoreerd blijft de nalatenschap van Livinus baron de Loë en zijn vrouw onverdeeld. Eerst in 1960 verwerft Degenhard baron de Loë, de huidige kasteelheer, de gehele nalatenschap, waarvan de villa deel uitmaakt.⁵¹ Degenhard baron de Loë op zijn beurt verkoopt de villa eind 1963 aan het echtpaar Habets-Duijkers, dat daar al samen met hun twee kinderen vanaf 1950 woont.⁵² Dokter Habets oefent in de villa een apotheekhoudende huisartsenpraktijk uit.

De bouwkundige toestand van de villa is intussen aanzienlijk verslechterd. Bij de bouw is voor de balken van het dak een slechte kwaliteit hout gebruikt. In het dak zijn vervolgens in de loop der tijd diverse dakkapellen aangebracht. Mede door het achterwege blijven van deskundig onderhoud, zijn op diverse plekken lekkages ontstaan, waardoor vocht kon binnendringen in de zolder, zoldervloer en plafonds van de eerste verdieping, met alle gevolgen van dien. De oorlog had relatief weinig schade toegebracht.⁵³

Habets had begin 1963, nog voordat hij de villa in eigendom had verworven, door ar-

chitect Huib Crijns uit Amstenrade een tekening met bestek laten maken.⁵⁴ Het betrof de vervanging van het gehele dak en nog een aantal kleinere ingrepen, zoals een dubbele buitendeur in de bijkeuken die destijds als wachtkamer voor de patiënten functioneerde. Om onbekende redenen blijft deze ingrijpende renovatie achterwege.⁵⁵

Spoedig zou het voortbestaan van de villa aan een zijden draadje hangen. In de tweede helft van de jaren zestig moest de Duivenstraat worden verbreed en ter hoogte van Duivenstraat 1-3 in oostelijke richting worden verlegd ten behoeve van de aanleg van de toeristische Mergellandroute. Tevens had de gemeente Mheer in samenwerking met een projectontwikkelaar het uitbreidingsplan Jonge Hagen in uitvoering genomen.⁵⁶ Bij beide plannen was de medewerking van de eigenaar van de villa vereist. De projectontwikkelaar bood aan de villa te kopen en vervolgens te slopen. In ruil zou Habets de mooiste nieuwe bungalow in de Jonge Hagen krijgen. Hij weigerde dat aanbod. Uiteindelijk werd een andere oplossing gevonden. Habets stond een stuk grond af aan de westzijde, alsmede de 'vaart', ter verlegging van de Duivenstraat. Ter compensatie kreeg hij er aan de zuid- en noordzijde grond bij, zodat de villa nu centraal op het grondstuk ligt. Tevens werd de toegang tot de villa verplaatst naar het doodlopende zijstraatje, waaraan momenteel de percelen Jonge Hagen 5-11 zijn gelegen.⁵⁷ Daardoor werd geografisch de verbinding met het kasteel verbroken. Tevens leidde dit tot de verscholen ligging, waardoor de villa bij het Monumenten Inventarisatie Plan en het Monumenten Selectie Plan aanvankelijk over het hoofd werd gezien.

Pas rond 1970, twintig jaar nadat Habets met zijn gezin de villa had betrokken, zijn de achterstallige onderhoudswerkzaamheden ter hand genomen. Dat gebeurde nadat Habets intussen als bedrijfsarts in dienst was getreden bij de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek in Maastricht en zijn huisartsenpraktijk verkocht aan dokter G. van Buchem.⁵⁸ De kern van de werkzaamheden bestond uit de vernieuwing van het dak en de versteviging van de constructie.⁵⁹ De niet oorspronkelijke dakkapellen verdwenen. De leien op het dak werden vervangen door *shingles*. Over de oude zoldervloer werd een nieuwe houten vloer aangebracht. Om de plafonds op de eerste verdieping, die door vocht van het lekkende dak waren aangetast, te maskeren en omwille van energiebesparing, werden met gipsplaten verlaagde plafonds gemaakt. Op de begane grond werd de vloer van hal en buitenhal belegd met kerkplavuizen. In de woonkamer met de erker werd de vloer vervangen door een eiken parketvloer en tevens voorzien van een open haard. De aangrenzende kamer kreeg een dubbele buitendeur, die toegang geeft tot een terras tegen de westgevel. De tuin werd opnieuw aangelegd en bij de nieuwe toegang verrees een garage. Ook is in die periode centrale verwarming, aanvankelijk op oliestook, geïnstalleerd. Met de komst van het aardgas is daarop overgeschakeld, waarbij de gasmeter een plaats kreeg in een houten kast tegen de buitenmuur van de bijbouw. De olietank is later verwijderd. Meteen toen Mheer kabeltelevisie kreeg, is ook de villa daarop aangesloten. In de jaren tachtig is de badkamer vernieuwd.

De restauratie en renovatie van 2000

Na de aankoop eind 1999 van de villa door de nieuwe eigenaar, nadat de laatste bewoner mevrouw Habets in april 1999 was overleden, was het huis in principe geschikt om meteen bewoond te worden. Echter de nieuwe bewoners hadden nog wat wensen. Zo moest er een tweede badkamer komen, de keuken vernieuwd en de garage uitgebreid. Tevens diende het bestaande terras te worden vervangen. Ook moest in de nieuwe keuken een tweetal raamvleugels wijken ten behoeve van dubbele openslaande deuren naar een nog aan te leggen terras. Ook was het nodig het geheel te schilderen, zowel in- als uitwendig. Met subsidie en de nodige vergunningen werd uiteindelijk in drie fasen een veel ingrijpender restauratie dan aanvankelijk het plan was uitgevoerd.⁶⁰

Tijdens fase 1 in het eerste halfjaar van 2000 werden de verlaagde plafonds en de oorspronkelijke plafonds op de eerste verdieping, alsmede de zoldervloeren verwijderd, nieuwe plafonds en zoldervloer met isolatie aangebracht en de ontdekte gipsen sierlijsten in de slaapkamers vernieuwd. Door aantasting van het inferieure hout door de boktor moesten meerdere balken tussen zolder en eerste verdieping en van de trap naar de zolder worden vervangen en behandeld.. Ook alle deuren kregen een curatieve houtbescherming en enkele pitchpine panelen van de trapombouw op de eerste verdieping zijn geres taureerd. Bijna alle leidingen voor elektriciteit, gas en water zijn vernieuwd en de gasmeter werd verplaatst naar een van de kelders waarin ook de watermeter zich bevond. Alle vijftien radiatoren werden gedemonteerd, ontlast, van een nieuwe laklaag voorzien en weer terug geplaatst. Om de zolder vorstvrij te houden, werd ook daar een radiator geïnstalleerd. Negen ruimten werden voorzien van aansluitingen voor kabel-tv, telefoon en datacommunicatie. Mede door al deze werkzaamheden was het nodig het binnenstucwerk grotendeels te vervangen. Om scheurtjes in het stucwerk van de muren te maskeren werden deze voorzien van glasvezelbehang. Tot slot werd het gehele interieur geschilderd.

Fase 2 vond plaats in het tweede halfjaar 2000 nadat de monumenten- en bouwvergunning waren verleend. De keuken kreeg een nieuwe hardstenen vloer en een dubbele deur naar buiten. Ook werd de keukeninrichting vernieuwd. Plafonds in keukens en gang werden vernieuwd en tevens van isolatie voorzien. In de bijkeuken werd tegelijk met het aanbrengen van een nieuw plafond de vlissing beplankt en een schuifladder aangebracht. Het toilet in de hal werd vernieuwd en een kwart slag gedraaid, zodat dit nu in het verlengde van de trapopgang, onder het trapbordes is gepositioneerd. Op de eerste verdieping werd een tweede badkamer geïnstalleerd, terwijl deze en de reeds bestaande badkamer werden voorzien van mechanische ventilatie. In het najaar werd het voegwerk tussen de bakstenen gedeeltelijk gerestaureerd en het gehele buitenwerk geschilderd.

Fase 3 besloeg het gehele jaar 2001 en had grotendeels betrekking op het buitengebeuren. De oude gresbuizen riolering werd vervangen door een kunststof afvoersysteem van grotere capaciteit. De plastic regenpijpen werden vervangen door zinken exemplaren van grotere doorsneden en tevens in aantal uitgebreid. Een tweetal terrassen van verzinkt staal

en bangkirai hout werden gerealiseerd op enige afstand van de buitengevel, bij de keuken en bij de eetkamer. Door een zwevende constructie enige decimeters boven het maaiveld, los van de buitengevel werd de monumentale uitstraling van de villa niet verstoord en ten opzichte van de situatie van 1970 verbeterd. In het najaar van 2001 werd de garage totaal verbouwd en uitgebreid, zodat twee auto's kunnen worden gestald. De vliering ervan werd beplankt en voorzien van een uitklapbare trap. De toegang tot de villa vanaf Jonge Hagen werd gereconstrueerd, van een aangepaste bestrating voorzien, de borders opnieuw beplant en tevens werd de buitenverlichting gemoderniseerd. In deze fase is ook de kelder-verdieping opgeknapt. Zo zijn alle ramen, deuren en kozijnen, die door houtworm waren aangetast, vervangen. Het 'Frischlufthkanal' is weer in de oude staat terug gebracht en tevens voorzien van een rooster op de plek, waar het bij het buitenportaal aan het daglicht trad.

Door de restauratie heeft de villa grotendeels zijn oorspronkelijke uitstraling teruggekregen, maar is nu wel voorzien van alle moderne comfort. Bij de restauratie van een historisch pand bestaan er geen gebaande wegen. Dagelijks doen zich allerlei verrassingen voor en worden nieuwe ontdekkingen gedaan. Dat alles is bijzonder boeiend. Het vinden van de juiste mensen voor steeds weer andere specialismen en vooral de nodeloze bureaucratie bleken de belangrijkste bottlenecks. De restauratie had ook nog een onverwacht effect. Door de grondigheid ervan zijn nieuwe historische feiten ontdekt.

De architectuurhistorische aspecten

Joseph Buchkremer - 'Dombaumeister', architect en monumentenhoeder

De Akense architect Joseph Buchkremer werd in 1864 in Aken geboren als zoon van de wagensmid Ludwig Buchkremer en zijn echtgenote Gertud Wiertz. Hij bezocht de lagere school van de parochie van St. Peter en later de 'höhere Bürgerschule' aan de Katschhof. Al snel bemerkten zijn leraren zijn bovengemiddelde tekentalent. Na een praktijkstage bij aannemer Reisdorf, maakte professor Karl Henrici (1842-1927), die doceerde aan de in 1870 geopende 'Technische Hochschule' in Aken, het hem mogelijk er te studeren. Later was hij daar als assistent werkzaam.

De eerste grotere bouwopdracht was in 1889 de nieuwbouw voor de kerkmuziekschool in Aken. Dit Gregoriushuis stond tot aan zijn verwoesting in de Eynattenerstraat. De kapel werd in neoromaanse vorm uitgevoerd. Naast diverse kerken in het Sauerland bouwde Buchkremer in de regio Aken de heilige kruiskerk in de Pontstraat in Aken (1897) en de godshuizen St.-Barbara in Eschweiler-Pumpe (1900), St.-Nicolaus in Würselen-Linden (1902), St.-Georg in Eschweiler-St. Jöris (1904), St.-Willibrord in Würselen-Euchen (1911) en St.-Laurentius in Aachen-Laurensberg (1912).

Echter, hij ontwierp niet alleen het kerkgebouw, maar ook de inrichting en de liturgische

benodigdheden. Bij nauwkeurige bestudering kom je steeds weer ontwerpen en tekeningen tegen van altaren, communiebanken, orgelfronten, gedenktekens, kandelaars en kellen.

Met zijn kerken verwierf Joseph Buchkremer naam. Daarom is het niet verwonderlijk dat ook particuliere opdrachtgevers met hun wensen naar hem toe kwamen. Hier moeten beslist worden genoemd: de restauratiewerkzaamheden aan de 'Burg' in Herzogenrath (vanaf 1903) en de projecten van de kastelen in Mheer, Breyll en Elsum. De verbouwing van 'Haus Löwenstein' aan de Akense Markt tot 'Kaufhaus Vondenhoff-Wildt' werd bij de sanering in 1972-1973 ongedaan gemaakt. Echter zijn in Aken het huis Schmiedestraat 6 alsook het voormalige 'Kaufhaus Appelrath' in de Krämerstraat 20-34 in alle pracht behouden gebleven. Het 'Kaufhaus' uit 1908 is een voorbeeld van een door de Jugendstil geïnspireerde façade. Daaruit blijkt, dat Buchkremer niet alleen neogotisch en neoromaans heeft gebouwd.

Kort na 1900 gaf de Akense 'Karlsverein' – een initiatief ter bevordering van het behoud van de Akense dom – steeds weer opdrachten voor kleinere werkzaamheden aan Joseph Buchkremer. Uit waardering voor zijn verdiensten werd hem in 1904 de titel van professor verleend. In 1915, nog tijdens de Eerste Wereldoorlog, kreeg hij de leiding over alle bouwwerkzaamheden en benoemde men hem in 1917 tot 'Münsterbaumeister'. Sinds de afsplitsing van het Akense diocees van het Keulse aartsbisdom werd de Akense 'Münster' bisschopskerk en Joseph Buchkremer vanaf 1933 'Dombaumeister'. In die jaren heeft Joseph Buchkremer zich met prioriteit bezig gehouden met de bouwgeschiedenis van de Akense dom. Intensief werkte hij aan de reconstructie van het atrium, de zogenoemde keizersloge en de statische borging van de koorhal. Men had geconstateerd dat de muren door de wind uit het lood waren gedrukt. In nauwe samenwerking met de constructeur Josef Pirlet werd een systeem van stalen draagbalken ontworpen. Deze werden bevestigd in de dakstoel boven de gewelven en het verbindt sindsdien het gotische koor met de massieve muren van het Karolingische octogoon. Toen in 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak was Joseph Buchkremer al 75 jaar oud. In de daarop volgende jaren moest hij toezien dat niet alleen veel van de door hem ontworpen bouwwerken, maar ook meer of minder het silhouet van zijn vaderstad Aken, werden verwoest. Belastend was zeker ook de zorg over zijn zoon Joseph (1899-1986), die als katholiek geestelijke wegens negatieve uitslatingen over de nazi's door de Gestapo werd vervolgd en naar het concentratiekamp Dachau werd gedeporteerd. Zijn jongere zoon Stefan (1901-2000) had elektrotechniek gestudeerd en richtte in 1941 met een groep Akense jongeren de domwacht op. Deze groep had een groot aandeel in de bescherming van dit middeleeuwse bouwwerk.

Nadat het woonhuis van Buchkremer in de Lousbergstraat tezamen met de omvangrijke bibliotheek was uitgebrand, moest de architect evacueren. Ondanks het feit dat Joseph Buchkremer veel artikelen en opstellen over de meest diverse bouwhistorische onderwerpen heeft gepubliceerd, zijn hier toch zeker vele observaties voor altijd verloren gegaan.

Talrijke publicaties verschenen in het door de 'Aachener Geschichtsverein' uitgegeven tijdschrift. Reeds in 1895 baarde hij opzien met een monografie over Johan Joseph en Jacob Couven. Voor de eerste keer werden hun barokke bouwwerken en de betekenis ervan als uitdrukking van een in economisch opzicht positief tijdperk beschreven en gewaardeerd.

Bovendien was Buchkremer ook een voorbeeld voor de jongere generatie architecten. In de late jaren twintig was Peter Salm medewerker in zijn bureau. Gezamenlijk werden restauraties aan de St.-Johan-Baptist in Burtscheid en de abdijkerk van Kornelimünster uitgevoerd. Salm verwierf daardoor niet alleen de nodige kennis, maar werd vanaf toen in kerkelijke kringen als bekwaam architect erkend. Zonder deze mogelijkheden zou Peter Salm na 1945 absoluut niet zoveel opdrachten voor de wederopbouw van kerken hebben gekregen. Joseph Buchkremer zelf heeft zich tenslotte nog bezig gehouden met de plannen voor de wederopbouw van de St.-Adelbert kerk.

Hoogbejaard, bijna 85 jaar oud, stierf Joseph Buchkremer in januari 1949. Omdat hij tot het laatst scheppend bezig is geweest, heeft hij een deel van zijn persoonlijkheid getransponeerd in zijn leefwereld. Ondanks de vele verwoestingen is daarvan ook nu nog veel behouden gebleven, van bouwwerken en grafstenen tot aan edelsmeedwerk toe.

Het levenswerk van Joseph Buchkremer omvat veel facetten. De historische verandering wordt gemarkeerd door de stichting van het Duitse Keizerrijk in 1871, de teloorgang van de monarchie en tenslotte de verwoestingen uit de Tweede Wereldoorlog. De maatschappelijke veranderingen zijn af te lezen in de stijl, die uit zijn bouwwerken naar voren treedt. Echter ook voor hem betekende monumentenzorg meer dan alleen de reconstructie van nooit gerealiseerde of later verdwenen delen van een bouwwerk. Archeologische onderzoeken, archiefstudie en analyse van het bouwwerk leverden de fundamenteën voor de uitvoerende architecten. Op deze ervaringen steunden de pogingen tot wederopbouw van de aanzienlijk verwoeste steden, ook wanneer hier door financiële knelpunten en het ontbreken van bouwmaterialen vaak slechts compromissen mogelijk bleken. Op vele plaatsen zijn ook nu nog, bijna zestig jaar na de dood van Joseph Buchkremer de door hem ontworpen bouwwerken te zien. Het oude heeft hij zorgvuldig geobserveerd, verzorgd en gecompleteerd. Maar hij was niet alleen de conservator. Veel nieuwe procedés en zienswijzen, soms in samenhang met zijn werk aan de dom in Aken, trad hij positief tegemoet.

Tot nu toe is nog niemand als biograaf van Buchkremer naar voren getreden. Veel van hetgeen over hem bekend is, is gebaseerd op het *In Memoriam* in band 62 (1949) van het tijdschrift van de 'Aachener Geschichtsverein' en op zijn persoonlijke herinneringen, die in 1993 door Marita Hermanns voor band 46 van de publicaties van het diocesaan archief in Aken zijn bewerkt.⁶¹ Ook de architecten, die tot zijn generatie behoren, werden in de kunstgeschiedenis niet altijd positief gewaardeerd. Hierin is echter de laatste decennia een kentering opgetreden.

Villa Mheer: het rentmeesterhuis

Bekijken we de villa, dan is het in zijn opzet geheel op een gezin afgestemd. Op de begane grond liggen de representatieve ruimten en de woonvertrekken, op de etage bevinden zich de slaapkamers.

De plattegrond toont, zoals eigenlijk bij veel woningbouw van deze periode, een heldere en eenduidige opbouw. Bijna in het midden bevindt zich de hal met het tegenover de hoofdingang liggende trappenhuis. Voor de hoofdingang ligt een vierkante open voorhal, die tegelijkertijd functioneert als windvang. Vanuit de hal komt men links in de werk-/sprekkamer, terwijl rechts de salon en eetkamer zijn gesitueerd. De nevenvertrekken zoals de bijkeuken, keuken en waskeuken liggen in een zijdelingse bijbouw en zijn bereikbaar via een zijingang met een daar achterliggende gang.

De binnenruimtes hebben, hoewel intussen ook modern ingericht, veel van de oorspronkelijke inrichting kunnen behouden. De vertrekken voor de officiële bezoeker zijn bijzonder kostbaar geoutilleerd. De plafonds in de spreekkamer, de salon, de woonkamer en het trappenhuis bestaan uit zware moerbalken, die de dicht op elkaar geplaatste kinderbalken dragen. Deuren, kozijnen en vensters zijn traditioneel ambachtelijk vervaardigd. Zij vervullen zowel een nuttige als een decoratieve functie. Enkele vloeren zijn belegd met gekleurde tegels, die als een borduurwerk zijn gerangschikt.

De hoofdtrap, die de bezoeker meteen opvalt, is een meesterwerk van schrijnwerkkunst. De tweedelige trap met overloop heeft eikenhouten treden. De leuning bestaat uit een aantal gedraaide staanders, waarvan de eerste bijzonder fraai is gesneden.

Juist die door de ambachtelijke traditie bepaalde details verheffen het bouwwerk boven de meeste in die tijd ontstane landhuizen. Daarbij staat het door Joseph Buchkremer ontworpen huis niet alleen. Het eerste decennium van de twintigste eeuw werd bepaald door discussies over de toepasbaarheid van materialen en ambachtelijke cultuur om daarmee de kwaliteit van de destijds beginnende massaproductie op te vijzelen. Maar eerst na 1900 vond deze opvatting een groter aantal aanhangers. In Duitsland sloten in 1907 architecten, kunstambachtslieden en financiers zich aaneen in München in de 'Deutschen Werkbund'.

Wanneer men de voorgevels beschouwt, dan lijken die op het eerste oog traditioneel te zijn ontwikkeld. Ze zijn uit rode bakstenen opgetrokken. Voor de vlakverdeling gebruikt men echter natuursteen: gelige mergel voor hoekstenen en sierstroken en lichtgrijze hardsteen voor de vensterprofielen. Het gebruik van staande rechthoekige vensters, die tot groepen van twee, drie of vier zijn samengevoegd, voldoet aan de wens naar lichte vertrekken met een goede lichtinval. Zij herinneren opvallend aan de in de regio op zijn laatst sinds de laatste dertig jaar van de zeventiende eeuw gebruikelijke kruisvensters. Echter de horizontale delen van het kruis zitten niet in het midden maar zijn verschoven naar het bovenste derde deel.

Bijzonder kostbaar is de hoofdingang vormgegeven. Over een lage trap komt men in de voorhal, die als het ware naar binnen is getrokken. Op de hoek rust het opgaande metsel-

werk op een zuil. Het gedrongen kapiteel lijkt uit een aantal gestileerde bladeren te zijn samengesteld. Daarboven bevindt zich een door een verdikte rand omgeven timpaan uit zandsteen met het wapen van de adellijke familie en het bouwjaar 1898 in Duitse drukletter, het 'Frakturschrift'. Aan de windzijde beschermt een vooruitspringende luifel de voorhal tegen slagregens. Verder naar boven verschijnt in de hoek van de beide delen van het gebouw een mannelijk heiligenbeeld, dat door een kostbaar vormgegeven baldakijn wordt bekroond. Uit de inscriptie op de console blijkt, zoals eerder bericht, dat het om de heilige Philippus gaat, waarvan de bescherming voor dit huis wordt ingeroepen.

Door het gebruik van zadel- en schilddaken met verschillende buigingshoeken ontstaat een bewogen daklandschap. Het voorste gedeelte bepaalt een matig steile gevel. Het bovenste deel ervan is bekleed met horizontaal aangebrachte houten planken. Ook de ver vooruitstekende dakoverstekken zijn aan de onderzijde met hout bekleed. Kleine gewelfde consoles vangen de voetsteekbalken op. Ze zijn aan de gevel bevestigd en herinneren aan de sinds de middeleeuwen gebruikelijke dakdragers.

Door de tussen de horizontale lijsten ingeklemde vensters krijgen de gevels een horizontaal accent. Daarentegen benadrukken de vertande hoekstenen en de oorspronkelijk met opzetstukken versierde schoorstenen de verticale lijnen. Deze aan vier gebundelde buizen herinnerende rookgasafvoeren, de hoekstenen, de vensters en de dakconstructie verwijzen naar het naburige kasteel. Echter ze zijn niet van het kasteel overgenomen, immers Joseph Buchkremer werkte eerst rond 1920 aan de restauratie ervan.

De gevel aan de tuinzijde vertoont een totaal ander beeld. Die wekt een breed uitgestrekte en naar binnen gekeerde indruk. Het risalietachtig opgezette trappenhuis en de twee verdiepingen hoge trapeziumvormige erker vallen eerst op bij nadere beschouwing.⁶² Deze kant van het huis is nog royaler voorzien van vensters dan de eerder beschreven voorzijde. De in grootte verschillende ramen zijn harmonisch in het totaalbeeld ingebed door de horizontale lijsten. Zelfs bij het trappenhuisvenster, dat een halve etage is versprongen, lijkt de horizontale lijn van de natuurstenen balk door te lopen in de vensterbank van de naburige ramen.

Door de verschillende hoogtes van het huis is de dakvorst links hoger dan op het rechter gedeelte. De door de houten consoles gedragen dakrand maakt daarentegen de indruk van een eenduidige horizontale bevestiging. Met dit ontwerp laat de architect een opmerkelijk 'nieuwe' of beter gezegd 'moderne' houding zien in zijn opvatting over gevels. Die werd destijds vooral toegepast bij Engelse en Amerikaanse landhuizen.

Het oorspronkelijk voor de rentmeester van kasteel Mheer gebouwde woonhuis behoort tot de groep landhuizen of villa's. Evenals de stedelijk woonhuizen voorziet het in de representatiebehoefte van zijn bewoners. Het ontwerpen van een villa behoorde tot de verdere ontwikkeling van iedere gediplomeerde architect, terwijl de kleinere woonhuizen ook door aannemers en ambachtelijke uitvoerders werden geprojecteerd.

Voor die tijd waren deze landhuizen niet alleen ruim maar ook comfortabel ingericht.

Technische vernieuwingen zoals centrale verwarming, elektrisch licht, stromend water of een badkamer waren vanzelfsprekend. Ook al waren de meeste van deze huizen duidelijk kleiner, wanneer men naar de oppervlakte kijkt, en wezenlijk beperkter qua ruimte dan de villa's van de adel, toch bleef het gebruikelijk dat de huishouding door personeel werd verzorgd.

Met de bouw van dit huis in het jaar 1898 staat het aan het einde van een lange ontwikkelingslijn. Ook al zijn veel van de bouwdetails nog aan de historische school ontleend, toch kan het totaalbeeld van de gevels als nieuw en richtinggevend gelden voor veel van de tussen 1910 en 1925 gebouwde grotere woonhuizen.

Door het onderzoek naar de geschiedenis van het rentmeesterhuis in Mheer en zijn indeling in het oeuvre van zijn ontwerpende architect is veel aan de vergetelheid ontrukkt. Op basis van veel van dergelijke beschouwingen, kan stap voor stap wellicht een grote leemte in de bouwgeschiedenis van de aflopende negentiende eeuw en de vroege twintigste eeuw worden gesloten.

De bewoners van de Villa

1900-1922: De rentmeester

De eerste bewoners van de villa nemen op 3 januari 1900 hun intrek.⁶³ Het is Jan Jozef Paumen, geboren 16 mei 1854 in Dilsen, België, van beroep rentmeester en zijn vrouw Catharina Lambertina Habeths, geboren 17 september 1858 in Oirsbeek, huishoudster.⁶⁴ In de periode 1900-1910 wordt de villa aangeduid als Mheer 62, de kerk is Mheer 61 en het kasteel Mheer 60. Vervolgens wordt in de periode 1910-1920 hernummerd.⁶⁵ Dan is het kasteel Mheer 63, de kerk Mheer 64 en de villa Mheer 65. Deze aanduiding is nog terug te vinden naast de buitendeur, die als dienstingang werd gebruikt. De rentmeester staat aan het hoofd van de bedrijfsvoering van het kasteel. Er is nogal wat personeel werkzaam ten behoeve van en woonachtig bij het kasteel. In de periode 1890-1900 is dit personeel gehuisvest bij het kasteel, aangeduid als Mheer 59, terwijl de adellijke familie met een Engelse gouvernante, een onderwijzer uit Strassbourg, enkele dienstmeiden, een kindermaid, een kamerdienaar en een jager in het kasteel zelf, Mheer 60, wonen.⁶⁶

De voorgangers van Jan Josef Paumen in die periode worden zaakwaarnemer genoemd: Pieter Jozef Wetzels, tot maart 1891 en Hendrik Jozef Vaessens van juni 1891 tot mei 1899. In de lijst van inwoners van Mheer 59 treffen we een verscheidenheid aan functies aan, zoals huishoudster, knecht, werkman, opzichter, dienstmeid, tuinier, landbouwer en agriconome (landbouwkundige). Deze laatste functie komen we ook tegen onder de benaming bouwmeester. Dat kan leiden tot het misverstand, dat deze persoon leiding geeft aan allerlei bouwactiviteiten. Hij is echter degene die de *landbouwwerkzaamheden* bestiert. Dat wordt nog eens bevestigd door het volgende. In de krant van 12 september 1895 staat onder de kop 'Laatste

Post' dit bericht: *'Mheer, 11 Sept. De bouwmeester van baron de Loë alhier viel met zijn hoofd tussen de stoomdorsmachine, waardoor hij ernstige kneuzingen bekwam. Hij is naar het gesticht Calvarieberg te Maastricht vervoerd om daar behandeld te worden'*.⁶⁷ In het patiëntenregister van Calvarieberg treffen we in 1895 onder nummer 729 aan: *'deBeij Franciscus, oud 46 jaar uit Mheer, gekwetst, van 10-20 september, de kosten van behandeling bedragen fl. 2,-'*.⁶⁸ Dezelfde Franciscus Debeij wordt teruggevonden in het bevolkingsregister van 1890-1900, wonende Mheer 59, met als functie agriconome. Hij staat daar ingeschreven van 16 juni 1895 tot 1 april 1899.

Het belang van de functie van rentmeester is niet alleen af te leiden uit het bovenstaande, maar ook uit het feit, dat hij over eigen huisvesting beschikte. Ook in de negentiende eeuw was er een rentmeesterwoning bij het kasteel, zoals we al eerder constateerden.⁶⁹ Toch is het onwaarschijnlijk, dat het kinderloze echtpaar Paumen van 1900-1922 alléén in de villa heeft gewoond. De adellijke familie De Loë was, zoals hoger vermeld, met hun kinderen eind 1899 verhuisd naar Bonn. Waarschijnlijk gebeurde dat, omdat het comfort van het kasteel in Mheer onvoldoende was, maar vooral ook met het oog op het onderwijs voor de kinderen. Veel adellijke families woonden in die tijd 's winters in de stad en zomers op het platteland. Aannemelijk is dat ook de familie De Loë dat deed en gedurende de zomermaanden in de villa woonde, die in vergelijking met het kasteel moderner was. Een aantal details wijzen op een grote verbondenheid van de familie De Loë met de villa: het familiewapen in het gevelveld van de portiek, het beeld van St. Philippus in de binnenhoek van de voorgevel, de aanduiding 'zitkamer mhr baron' op de loden label in de oude verwarmingskelder en de haardplaten in diezelfde 'zitkamer'.⁷⁰ De huidige kasteelheer Degenhard baron de Loë meent ooit een foto te hebben gezien met daarop het gezin van zijn grootvader bij de villa

Bouwheer Livinus baron de Loë en echtgenote bij de Villa. Foto: uit archief Degenhard baron de Loë.

met een wagen vol huisraad.⁷¹ In december 2003 ontdekt kasteelheer Degenhard een drietal foto's met daarop grootvader Livinus met zijn echtgenote poserend bij de villa, een soortgelijke foto met de zonen Heini en Eddy, alsmede een interieurfoto van de villa. Ook zou de familie De Loë tijdens de periode 1917-1921, toen het kasteel werd gerestaureerd, in de villa hebben gewoond. Dat wordt echter niet teruggevonden in het bevolkingsregister.

Interieur salon 1900-1920. Foto: uit archief Degenhard baron de Loë.

1922-1950: De burgemeesters en andere overheidsdienaren

Na het rentmeestergezin hebben een aantal gezinnen in de villa gewoond. Het is opvallend, dat de gezinshoofden met één uitzondering een ambtelijke status hebben. De volgende bewoners werden gevonden:

- 1922-1925: Het gezin Brouwers-Regout, waarvan het gezinshoofd burgemeester van Noorbeek is.
- 1925-1929: Het gezin Van den Abbeelen-Stakenburg, waarvan het gezinshoofd boomkweker is.
- 1929-1931: Het gezin Bertens-Dirks, waarvan het gezinshoofd rijksambtenaar is.
- 1931-1945: Het gezin De Loë-van Nispen tot Sevenaer, waarvan het gezinshoofd burgemeester van Eijssden is.
- 1945-1951: Het gezin Mans-Stassen, waarvan het gezinshoofd hoofd der school is.
- 1946-1948: Het gezin Bresser-Slijkhuis, waarvan het gezinshoofd grenscommies is.

1922-1925: Het gezin Brouwers-Regout

Op 5 december 1921 betreft het gezin van Jacques P.J.H.M. Brouwers de Villa (Mheer 65). Hij is geboren op 2 januari 1895 te Meerssen als zoon van Paul Brouwers en Anna Bauduin, wonende op kasteel Klein Vaeshartelt te Meerssen.⁷² Op 3-5-1921 wordt hij, 26 jaar oud, benoemd tot burgemeester van Noorbeek met een jaarwedde van fl. 900,-.⁷³ Hij is op 24 november 1920 te Meerssen gehuwd met Adrienne G.W.H.M. Regout, geboren te Heer 8 november 1895.⁷⁴ Hun eerste kind, een meisje, Anne, wordt op 15 september 1921 geboren te Meerssen. Bij de verhuizing naar Mheer bestaat het gezin derhalve uit drie personen. Op 15 april 1922 voegt de oudere zus van mevrouw, Anna Regout, geboren in 1889, zich bij het jonge gezin. Gezinsuitbreiding volgt, wanneer op 30 december 1922 een zoon Paul en op 12 juni 1924 opnieuw een zoon Jacques in Mheer worden geboren. Voor zover na te gaan, is Paul Brouwers het eerste kind, dat in de villa is geboren. Ook zijn in de jaren 1922-1925

afwisselend een zestal (dienst)meiden van Nederlandse of Duitse nationaliteit inwonend. De inrichting van de 'Herenkamer' in die periode is goed te zien op een tweetal foto's.⁷⁵

De familie Brouwers had al eerder zaken gedaan met de familie De Loë – van der Linden d'Hoogvorst. In 1895, het geboortjaar van Jacques Brouwers, had zijn moeder Anna Bauduin, vertegenwoordigd door haar echtgenoot Paul Brouwers, bij een openbare verkoop voor een bedrag van fl. 241.000,- alle goederen in Geulle, die eigendom waren van de erven van der Linden d'Hoogvorst, verworven. Deze erven waren Marguerite Van der Linden d'Hoogvorst, echtgenote van Levin baron de Loë te Mheer, de weduwe van haar broer Edmond en hun twee minderjarige kinderen en haar zus Pauline. De goederen omvatten het kasteel, ongeveer 80 ha. landgoederen en de nieuwe molen met huis, schuur, stal en erf. Of de opbrengst van deze verkoop nog een rol heeft gespeeld bij de bouw van de villa, is momenteel niet meer te achterhalen. Na het overlijden van het echtpaar Brouwers-Bauduin, verkopen in 1925, Jacques Brouwers, zijn broer, zijn zus en oom Hubert de molen aan Pieter Huntjens.⁷⁶

Brouwers was in Mheer lid van de harmonie. Ter voorbereiding op het St. Ceciliafeest ging hij samen met enkele andere leden van de harmonie met zijn auto naar Nijswiller om er te jagen. Konijnen en zelfs een wild varken verschenen zo op het menu van het 'Maol'. In de tuin van de villa hield Brouwers in een hok twee jonge vossen. Hij voerde ze kraaien, die door hemzelf werden afgeschoten.⁷⁷

Op 30 maart 1925 verhuist het gezin met drie kinderen, de inwonende schoonzus en een dienstmeid naar huize Nijswiller in de gemeente Wittem.⁷⁸ Daar worden in 1925 nog een zoon Eduard en in 1930 een dochter Emilie geboren. Jacques Brouwers is tot 1929 burgemeester in Noorbeek en van 13 oktober 1943 tot 13 september 1944 burgemeester van Eijsden.⁷⁹

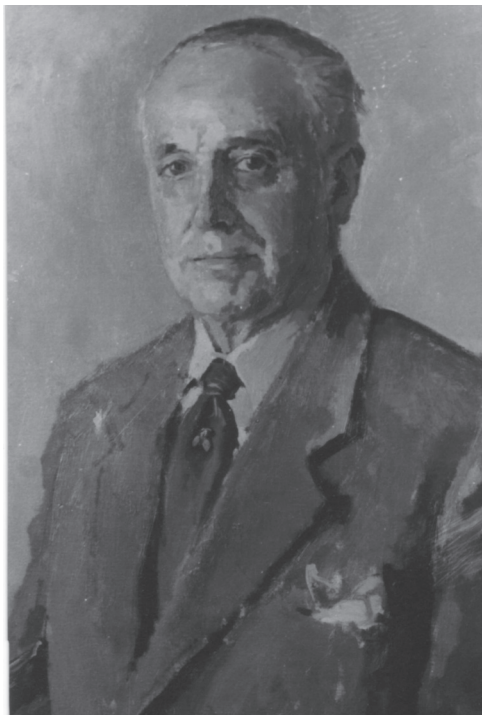
Interieur 'Herenkamer' met links haardpartij 1922-1925. Foto: uit archief van Leonie Brouwers.

Jacques Brouwers. Foto: overlijdensprentje uit archief van Leonie Brouwers.

1925-1929(?): Het gezin Van den Abbeelen-Stakenburg

Op 6 oktober 1925 verhuist het gezin van Adolphe van den Abbeelen vanuit Ukkel in België naar Mheer en betreft de villa na ruim een half jaar leegstand. Het gezin bestaat uit gezinshoofd Adolphe, geboren 27-10-1892 te Laeken in België en van beroep boomkweker, zijn vrouw Marie Marguerite, geboren 24-7-1897 te Dinard in Frankrijk en twee kinderen van respectievelijk zes en ongeveer een jaar oud. Het zijn dochter Renee Flore, geboren 9-4-1919 te Laeken en zoon Emile, geboren 16-10-1924 te St. Lunaire vlakbij Dinard in Bretagne. In het bevolkingsregister van de gemeente Mheer is niet aangetekend wanneer de familie Van den Abbeelen uit de villa is vertrokken.

Volgens Sjuf Dobbelsstein hebben ze er niet lang gewoond.⁸⁰ Mevrouw Van den Abbeelen had weinig contact met de bevolking van Mheer, omdat ze alleen Frans sprak. Van den Abbeelen werkte in de boomgaarden van het kasteel en sprak behalve Frans ook Vlaams.

1929-1931: Het gezin Bertens-Dirks.

In de periode 1927-1934 vinden we de villa en zijn inwoners onder Mheer 64.⁸¹ De rijks-ambtenaar Petrus Wilhelmus Cornelius Bertens, geboren op 29-9-1901 te Tilburg, verhuist op 5 november 1929 van Mheer 72 naar de villa. Zijn vrouw, Maria Elisabeth Dirks, geboren op 2-11-1903 te Tilburg, voegt zich op dezelfde dag vanuit Tilburg bij hem. Acht maanden later, op 1 juli 1930, wordt een zoon, Jan Adrianus Anselmus, geboren.

Over Bertens weet Sjuf Dobbelsstein het volgende te vertellen: 'Bertens was als grenscommies eerst in de kost bij Beckers in de Rondelenstraat. Hij was daar samen met zijn collega Schreurs, die afkomstig was uit Roermond en naderhand trouwde met Henriette Bendermacher uit Mheer, de nicht van Sjuf Dobbelsstein. Nadat Bertens trouwde verhuisde hij naar de villa. Hij was lid van de plaatselijke voetbalclub en beklom, daartoe uitgedaagd op een zondag in café Smeets tegenover de kerk, de kerktoeren en zette de haan in de juiste stand. Tijdens de Broonk deden hij en zijn familie graag mee in de café's met het zingen van het lied 'Een mens is niet van steen, daarom drinken we er nog een'.

1931-1945: Het gezin de Loë-van Nispen tot Sevenaer

De jongste zoon van Levinus baron De Loë, Carel, geboren 11 juni 1904 te Bonn, heeft na terugkeer van het gezin van zijn vader uit Bonn naar Mheer in 1917, samen met zijn oudere broer Walter de kostschool van de Jesuïten in Katwijk bezocht. Daarna is hij woonachtig en werkzaam in de gemeenten Duiven (1923), Wanssum (1926) en Geleen (1928). Op 24 oktober 1929, 25 jaar oud, wordt hij tot burgemeester van de gemeente Eijsden benoemd. Hij doet op 24 september 1930 een verzoek, gesteund door de gemeenteraad van Eijsden, aan Hare Majesteit de Koningin om hem ontheffing te verlenen van de verplichting om in Eijsden te wonen. In dit verzoekschrift schrijft Carel onder andere het volgende:

*‘dat hy voornemens is in het voorjaar van 1931 in het huwelijk te treden, dat de woningtoestand in Eysden van dien aard is, dat het hem onmogelijk is er eene geschikte woning te vinden, dat in de gemeente Mheer zijne familie eene geschikte woning heeft, welke thans onbewoond is; de afstand tusschen genoemde gemeente en de gemeente Eysden bedraagt slechts twee kilometer, het aanwenden van zijn auto als vervoermiddel stelt hem in staat, zich vanuit zijn woning in Mheer binnen enkele minuten op alle punten in de gemeente Eysden te bevinden, by het verkrijgen der ontheffing zal hy zorg dragen dat hy steeds binnen het kortst mogelijke tijdsbestek en op de meest eenvoudige wyze te bereiken is, o.a. door directe telefonische verbinding tusschen Eysdens raadhuis en zijne woning te Mheer, zoowel voor nacht- als daggebruik’.*⁸²

Op voordracht van de minister van Binnenlandse Zaken Ruijs de Beerenbrouck verleent koningin Wilhelmina op 21 november 1930 deze ontheffing tot 1 april 1934.⁸³ Of bij deze ontheffing de ook reeds hoger gememoreerde telefoonaansluiting een rol van betekenis heeft gespeeld, valt uiteraard niet meer te controleren. Wel blijkt hieruit dat het verschijnen van de burgemeester, die buiten zijn gemeente woont, niet nieuw is, zoals we ook reeds bij burgemeester Brouwers van Noorbeek konden vaststellen.

Carel trouwt op 20 april 1931 met jonkvrouwe Mathilde Clara Françoise Maria van Nispen tot Sevenaer.⁸⁴ De villa is beschikbaar en intussen voorzien, zoals eerder vermeld, van moderne verworvenheden: elektriciteit, stromend water en telefoon. Op 2 juni betreft het jonge paar de villa. De eerste zoon Bertram wordt geboren op 14 maart 1932, gevolgd door Philippe (1-1-1934), Frederik (5-1-1935) en Marius (28-3-1936). Vanaf 1932 zijn afwisselend een achttal dienstboden van Nederlandse of Duitse nationaliteit inwonend. Met ingang van 24 oktober 1935 wordt Carel baron de Loë herbenoemd tot burgemeester van Eijsden. De nieuwe periode van zes jaar zal hij niet volmaken.

In februari 1937 is er een brand in Eijsden. Hij spoedt zich er naartoe. Ondanks de winterse temperatuur is hij niet gekleed in een overjas. Hij vat kou.⁸⁵ Desondanks gaat hij met zijn echtgenote op 27 februari naar Zwitserland. Op 3 maart 1937 ontvangt de gemeente het volgende telegram uit Bern: *‘Door dezen deel ik u mede dat mijn echtgenoot hedennacht alhier aan longontsteking is overleden. afzender: Baronesse de Loë’.*

Carel baron de Loë met echtgenote en kind op de 'Vaart' bij de villa. Foto: uit archief Bertram baron de Loë.

Op 4 maart verschijnt in de Limburger Koerier onder de kop 'Burgemeester de Loë overleden' het volgende artikel:

'Tragisch slot van een Zwitsersche reis.

Zaterdag was baron de Loë, burgemeester van EIJSDEN, met zijn echtgenote per nachttrein naar Basel vertrokken om enkele dagen in Zwitserland door te brengen. Woensdagmiddag had Mevrouw de verschrikkelijke tijding naar Eysden te telegraferen, dat haar man ten gevolge van longontsteking te BERN plotseling was overleden.

Dit bericht sloeg in de gemeente verpletterend in. Men wilde het aanvankelijk niet gelooven, maar de berichten waren te overtuigend en werden door nadere bijzonderheden bevestigd.

Burgemeester de Loë is aan de gemeente ontvallen na een periode van acht jaren voorzichtig beleid in moeilijke omstandigheden.

Hij was nog jong en vol van idealen toen hij het bestuur uit de grafelijke handen van zijn voorganger overnam. De magere jaren waren nog niet aangebroken, maar zij zouden spoedig over de wereld komen, ook over Eysden met zijn belangrijke industrie en groote arbeidersbevolking.

Zoo kreeg de burgemeester dadelijk groote zorgen op te lossen en dat het daarbij niet altijd eenieder naar den zin is gegaan, dat was welhaast vanzelfsprekend en dat is ook in elke andere gemeente zoo geweest. Maar baron de Loë was met liefde voor zijn taak en voor zijn gemeente beziel.

Hij stond nu aan een punt van nieuwen opgang; den drempel van een beteren tijd voor de gemeente en haar bevolking.

Nu is hij, nauwelijks de dertig gepasseerd, aan ons ontvallen. Nu, terwijl hij de gemeentenaren ten volle begreep en de gemeentenaren hem.

De gemeenteraad is Woensdag reeds in rouwzitting bijeen geweest. Van het gemeentehuis en vele woningen woei de vlag halfstoks, terwijl de gemeentesecretarie ten teken van rouw, gesloten was.

De diepbetreurde doode laat een echtgenoot met vier zeer jeugdige kindertjes achter.

Naar wij vernemen zal de begrafenis a.s. Maandag plaats hebben'.

Carel werd begraven op het kerkhof te Mheer in de grafkapel van de familie De Loë en zijn rouwbord bevindt zich aan de oostwand van de De Loëkapel in de kerk.⁸⁶

Sjuf Dobbels heeft nogal eens opgetrokken met baron Carel. In zijn jeugd werd gevoetbald in een wei achter het kasteel. Er werden twee teams gevormd, een onder aanvoering van baron Walter, het andere onder leiding van de een jaar jongere baron Carel. Sjuf, die vijf jaar jonger was dan baron Carel speelde altijd in zijn team. Later ging Sjuf met baron Carel jagen op konijnen in Onder-Mheer. Sjuf droeg het geweer en de buit.

Toen baron Carel in oktober 1929 tot burgemeester werd geïnstalleerd, vroeg baron Carel aan Sjuf hem te vergezellen, omdat hij het niet gepast vond alleen in de auto te komen aanrijden. Na afloop van de installatie werd nog halt gemaakt op het tijdelijk adres van de baron, waar op dat moment zijn aanstaande verbleef.

Na het overlijden van haar man blijft mevrouw De Loë-van Nispen tot Sevenaer met de vier kinderen wonen in de villa. Drie jaar later breekt de Tweede Wereldoorlog uit. De kinderen bezoeken intussen de lagere school in Mheer. Wanneer ze in de herfst via de Leemstraat en door de weilanden rond de villa terug komen van school, moeten ze in opdracht van moeder eerst de gevallen kastanjes rapen. Die worden verzameld in kisten in de buitenhal. Zodra deze vol zijn, gaan ze naar de veiling in Gronsveld.⁸⁷

In tegenstelling tot het kasteel blijft de villa verschoond van Duitse inkwartiering. Wel vinden er twee onderduikers een schuilplaats: Bernard de Haas, een joods kind uit Rotterdam en Otto van Nispen tot Pannerden, een neef van mevrouw. Deze neef kon goed opschieten met de kinderen blijkens foto's, waarop hij samen met de kinderen in een krijgshaftige opstelling poseert.⁸⁸ Voor de buitenwacht en bij eventuele Duitse razzia's, was Otto als vrouw verkleed en spraken de kinderen hem aan als tante Ottoline.

De schade door de oorlog blijft beperkt. Als een van de dienstboden op een keer, wanneer ze op de zolderverdieping 's avonds naar bed gaat, vergeet te verduisteren, fluiten haar meteen de kogels om de oren.⁸⁹ Bij de opmars van de bevrijders in het najaar van 1944 treffen granaatscherven de zuidgevel van de villa. Een ervan vliegt door een der vensters op het trapbordes, doorklieft een bronzen beeld op de gang van de eerste verdieping, doorboort de deur van de kleine kamer naast de trap naar de zolder en verlaat het huis door het venster aan de voorzijde.⁹⁰

Bij de bevrijding volgt inkwartiering van kolonel Wood, commandant van een Amerikaans regiment veldartillerie. De dokter van dat regiment, majoor Brown oefende tijdelijk een huisartspraktijk uit, waarbij mevrouw De Loë als tolk fungeerde.⁹¹

Gedurende deze periode is de 'Herenkamer' gebruikt als eetkamer. Deze kamer heeft een soort luik, dat uitkomt in de gang. Vanuit de keuken, die schuin ertegenover ligt, werd het eten door het luik aangereikt en opgediend. In de keuken was een AGA-fornuis geplaatst, de Rolls Royce onder de fornuizen.⁹² De monteur uit Nuth, die de AGA kwam plaatsen en onderhouden, werd door de Mheerder jeugd plagerig 'kachele-Wullem' genoemd. Hij raakte verliefd op een van de dienstboden en trouwde met haar.⁹³ Als er gasten waren, is de kamer met de erker gebruikt als eetkamer. De aangrenzende kamer werd vanwege de kleur van de inrichting aangeduid als roze kamer en deed dienst als salon.

Op de verdieping sliepen de ouders in de kamer met de erker, die in verbinding staat met de naastgelegen toiletkamer. Tijdens de oorlog sliep 'tante Ottoline' in de kleine kamer naast de trap naar de zolder. De kamer aan het einde van de gang met aan beide zijden vensters was kinderkamer, waar de kinderen onder toezicht speelden. In de grote kamer aan de noordzijde sliepen de kinderen. Op de zolderverdieping waren de kamers voor de dienstboden en een mangel-/linnenkamer. De auto van baron Carel werd gestald in de garage naast het 'Old Huus', aan de zijde van de huidige Duivenstraat.⁹⁴

Een bijzonder stuk inventaris van de villa in die periode was een schilderij aan de muur van het trapbordes. Het schilderij, dat inclusief de lijst 348 cm breed en 236 cm hoog is, was gemaakt door Jan Abrahamsz Beerstraten (1622-1666).⁹⁵ Het is rond 1660 geschilderd en draagt als titel 'De eerste fase van de zeeslag in de Sont, 8 november 1658'.⁹⁶ In de winter van 1943-1944 bood de baronesse de Loë dit schilderij te koop aan aan het Scheepvaartmuseum in Amsterdam. Op het schilderij zijn van links naar rechts onder meer de 'Eendracht', de 'Victoria' en de zinkende 'Brederode' te zien.⁹⁷ Aangezien de vraagprijs fl. 9000,- was, konden het inmiddels door oorlogsomstandigheden gesloten museum en de VNSHM (Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum) geen geld bij elkaar brengen.⁹⁸ Toch wist een groepje van belangstellenden, waaronder Dr. H.P. Heineken, Ernst Crone en Dr. E. Heldring, samen met het Fonds Oostersche Handel en Reederijen de benodigde middelen te verzamelen. Na een betaling in twee termijnen is het schilderij op 18 februari 1944, volgens het archief van de Vereeniging, in villa Mheer opgehaald. Zo keerde een stukje picturale documentatie van de vaderlandse geschiedenis weer terug naar de plaats van zijn ontstaan: Amsterdam. Het schilderij kreeg, omdat het een 'schenking van de club van belangstellenden' was, het inventarisnummer S.2063. Tegenwoordig bevindt het zich in het museumdepot.⁹⁹

Na het einde van de oorlog op 2 november 1945 verhuisde de barones met het oog op het voortgezet onderwijs voor de vier zonen vanuit de villa, dan Noorbekerstraat 64 genoemd, naar Maastricht.¹⁰⁰ Zij zal haar man 70 jaar overleven en overleed op 23 april 2007 in Den Haag. Haar asurn is bijgezet in de De Loë grafkapel bij haar man baron Carel. Onder de oude bewoners van Mheer wordt ze nog steeds 'de barones van de villa' genoemd.

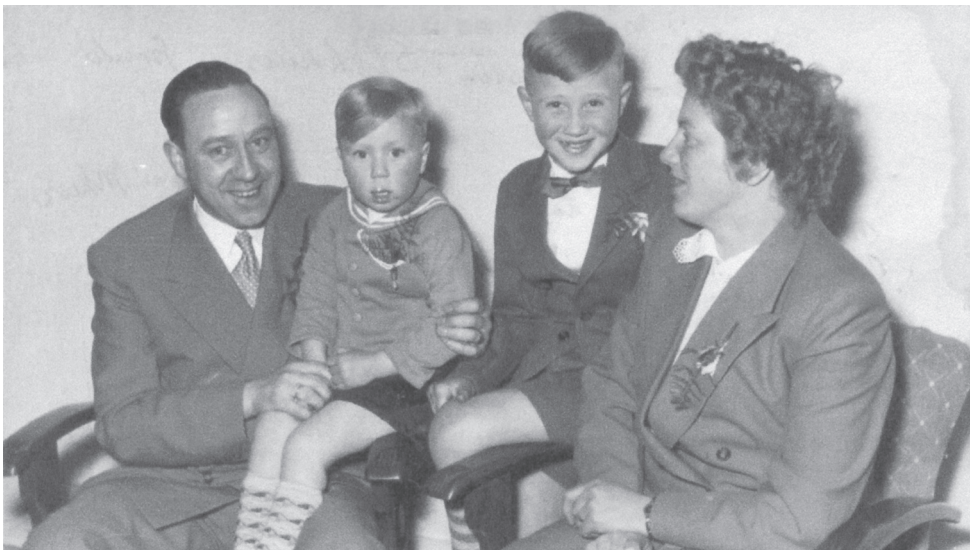
Het gezin Mans-Stassen. Foto: uit archief familie Bresser.

1945-1951: Het gezin Mans-Stassen

Hoofdonderwijzer Mathieu Mans (1908-1968), zijn echtgenote Maria Josephina Stassen (1910-2002) en kinderen verhuizen op 1 november 1945 van Mheer 19 naar de villa (Mheer 64). Op 1 juni 1949 wordt Mheer 64 vernummerd tot Mheer 71. Het gezin Mans vertrekt op 15 juni 1951 vanuit de villa naar Mheer 53b.

1946-1948: Het gezin Bresser-Slijkhuis

Evert Bresser, geboren 4 augustus 1920 te Apeldoorn, was op 19 juni 1946 vanuit zijn geboorteplaats verhuisd naar een kosthuis aan de Dorpstraat 26 in Sint Geertruid, om als grenscommies dienst te gaan doen.¹⁰¹ Zijn dienstgeleider had een deel van de villa gehuurd, maar kreeg strafoverplaatsing. Daardoor kwam de villa gedeeltelijk beschikbaar. Bresser trouwde in september 1946 in Apeldoorn met de op 9 juni 1921 eveneens daar geboren Petronella Jacoba Slijkhuis. Het jonge paar verhuisde op 30 september 1946 naar de villa in Mheer en kreeg de beschikking over drie kamers op de eerste verdieping en de gedeeltelijke zolderverdieping. De bestaande badkamer werd ingericht als keuken, de naastgelegen kamer met aan twee zijden vensters kreeg de bestemming van woonkamer en de tegenover gelegen kamer was slaapkamer. De woonkamer werd verwarmd met een kolengestookte haard. Omdat met open raam werd geslapen, kon ook een zwaluw er zijn nest bouwen. Toen Bresser bruine kippen en een haan cadeau kreeg, werden die op zolder in een voormalige dienstbodekamer ondergebracht. Na verloop van tijd bleek die situatie onhoudbaar en werd in de tuin een kippenren gemaakt. Ook werden er konijnen gehouden.

Het gezin Bresser-Slijkhuis. Foto: uit archief familie Bresser.

De inwonende familie Mans had in een andere dienstbodekamer duiven. Op de begane grond werd de 'Herenkamer' gebruikt als consultatiebureau door het Groene Kruis. Dit alles lijkt heden ten dage onvoorstelbaar. Bedacht moet echter worden dat de oorlog nog maar pas was afgelopen. Woningnood heerste en er was gebrek aan bijna alles. Dat wordt nog eens extra onderstreept door de verhalen, die de heer Bresser over zijn functie als grenscommies aan de Nederlands-Belgische grens weet te vertellen. Zo wordt een vijftal personen aangehouden bij de smokkel van twee kilo koffie en wordt de loco-burgemeester van Mheer betrapt bij de smokkel van bietenzaad. Ook de dochter van de dienstbode van mevrouw Mans wordt bij terugkeer van familiebezoek in België aan de grens staande gehouden. Grenscommies Bresser vond, dat ze in korte tijd toch wel erg dik was geworden. De oorzaak bleek de stof te zijn die ze gewikkeld om haar middel onder haar overjas illegaal over de grens wilde brengen. Nu ruim vijftig jaar later, in de tijd van de Europese unie, doet dit anekdotisch aan.

Na een eerdere miskraam werd op 9 april 1948 zoon Albert in de villa geboren. Mevrouw Bresser had echter heimwee. Toen zich de mogelijkheid voordeed om met collega Jan (achternaam onbekend) uit Groenlo te ruilen was de knoop snel doorgehakt. De familie Bresser vertrok op 22 juni 1948 naar Groenlo. Dat bij aankomst daar het door Jan beloofde nieuwbouwhuis nog drie maanden op voltooiing moest wachten, deerde de familie Bresser niet. Door tijdelijke inwoning van mevrouw Bresser met haar pasgeboren baby bij haar ouders in Apeldoorn en een kosthuis voor de heer Bresser in Groenlo werd ook deze horde genomen.

1950-1999: De dokter

In 1950 vestigt Alphonse Hubert Mathieu Habets zich als huisarts in Mheer. Hij is op 11 december 1916 geboren te Kerkrade en is gehuwd met Johanna Maria Agnes Duijkers, eveneens geboren te Kerkrade op 26 oktober 1915. Samen met hun zoon Alphons Cornelis, geboren op 28 april 1949 te Oss, verhuizen ze vanuit Oss en betrekken de zolderverdieping van de villa in Mheer. Het gezin Habets huurt van de erven De Loë. Hun tweede kind Anne Marie wordt geboren op 8 maart 1951. Drie maanden later verliet de medehuurder, het gezin Mans de villa en is het gezin Habets alleen huurder. De 'Herenkamer' werd door dokter Habets gebruikt als spreekkamer, terwijl de bijkeuken fungeerde als wachtkamer voor de patiënten. De kleine keuken deed dienst als apotheek. Habets was niet alleen huisarts, hij fungeerde ook geruime tijd als voorzitter van de harmonie. Zoals hoger gemeld staat kocht hij de villa in 1963 van Degenhard baron de Loë. Rond 1970 worden een aantal bouwkundige werkzaamheden uitgevoerd en veranderde de adressering van de villa in Jonge Hagen 7. Op 30 november 1986 overleed Habets op 69-jarige leeftijd. Zijn weduwe bleef alleen wonen in de villa. Op 28 december 1998 verkocht zij de villa aan de beide kinderen.¹⁰² Ruim drie maanden later overleed mevrouw Habets op 11 april 1999. Daarna bieden de kinderen Habets de villa te koop aan.

2000-heden: De renteniers

De kopers van de villa zijn de schrijver van dit artikel, Drs. Willem Antoon Gerard Poell, geboren op 17 november 1938 te Tegelen en zijn echtgenote Gertuda Petronella Johanna Maria Raijer, eveneens geboren te Tegelen op 20 juni 1941.¹⁰³ Na de eerste fase van de restauratie en de beëindiging van beider actieve loopbanen vestigden zij zich, zeg maar als renteniers, op 12 mei 2000 vanuit Ulestraten in villa Mheer.

Slot

De geschiedenis van dit huis is de weerspiegeling van het reilen en zeilen van een aantal inwoners van een kleine dorpsgemeenschap gedurende de twintigste eeuw. Het laat zien hoezeer Mheer verbonden is met de familie De Loë. Ook de verwevenheid met het aangrenzende buitenland laat zijn sporen na in de bouw- en bewoningsgeschiedenis en leidt soms tot loyaliteitsdilemma's. Ook zijn er heel wat 'petites histoires' verbonden aan de villa. Deze voor de vergetelheid te behoeden is het doel van dit artikel. Tevens wordt beoogd om te laten zien hoezeer het lot van een dergelijk monument afhankelijk is van het handelen van individuen. Het achterhalen van de feiten was niet altijd even makkelijk. De betrouwbaarheid van de gegevens is uiteraard afhankelijk van de bronnen. Gelukkig werd veel terug gevonden in schriftelijke stukken. Maar de mondelinge overlevering kon niet worden gemist.

Dat de 'redengevende omschrijving' van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg op een aantal belangrijke punten aanpassing behoeft, is met deze geschiedschrijving aangetoond.¹⁰⁴

Noten:

- 1 Een korte samenvatting van deze redengevende omschrijving staat vermeld in Schulte A.G., *Margraten, Mheer en Noorbeek, De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst* (Zwolle 1991) 293.
- 2 Zie ook Leerssen, Joep, *Historische verkenning van Mheer* (Maastricht 1995) 128.
- 3 Ibidem, 118.
- 4 Otto Napoleon baron de Loë-Imstenraedt was een bemiddeld man. In 1890 staat hij op plaats 41 van 'De Hoogstaangeslagenen in 's Rijks directe belastingen 1848-1917', zo blijkt uit het gelijknamige boek van Vincent van den Burg en Christoph ten Houte de Lange. Hieruit is door het blad *Quote* de ranglijst van de 50 rijkste Nederlanders anno 1890 samengesteld (*Quote* 500, 2004).
- 5 Ook de familie Wolff-Metternich behoorde tot de rijksten in Nederland. Op de onder noot 4 genoemde lijst prijkt op plaats twee Levin Max Paul Maria Hubert graaf Wolff Metternich zur Gracht.
- 6 Hij wordt vernoemd naar opa van moederszijde: Levin Wilhelm Anton Walpurg Marie Hubert graaf Wolff-Metternich zur Gracht.
- 7 In de door architect P.J.H. Cuypers ontworpen en in 1876 gebouwde kerk in Mheer bevinden zich in de De Loë-kapel twee glas-in-lood vensters met de patroonheiligen van de beide zoons: Franciscus Xaverius en Livinus. Zie: Schulte A.G., *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 232.
- 8 Deze gegevens zijn grotendeels ontleend aan: Ramakers, E., 'De eigenaars van kasteel Terworm vanaf de late Middeleeuwen', in: *Het Land van Herle* 49 (1999) 109-129.
- 9 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 64, 65, 245-249.
- 10 Delheij, Volmar en Antoine Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg 1850-1914* (Sittard 2000) 179-185 bevat meer biografische gegevens over deze Lambert von Fisenne (1852-1903).
- 11 Viersen, A. e.a., *Fluisterend Gruis, van kasteelheer tot gastheer* (Heerlen 1999). Deze uitgave verscheen ter afsluiting van de restauratie en herinrichting van kasteel Terworm (1997-1999) en bevat veel gegevens en illustraties van exterieur en interieur van Terworm, zowel van de vroegere situatie als de huidige.
- 12 Ramakers, 'De eigenaars van kasteel Terworm vanaf de late Middeleeuwen', 123.
- 13 Zij is geboren op 3 maart 1867 in Elsene bij Brussel.
- 14 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 244-277.
- 15 Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van Graaf de Ferraris (1771-1778) facs. heruitgave Brussel: Pro Civitate, 1965 en Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und Von Mueffling, fascimile van de uitgave uit 1803-1820, blad 84, *Margraten*. Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 219; Kuypers, J., *Gemeente-Atlas van Limburg*, fascimile uitgave (Maasbree 1981).
- 16 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 275 onder 'Voormalige rentmeesterswoning'.
- 17 Gesprek door de schrijver met A. Habets op 5-10-1999 te Ulestraten.
- 18 Het eenvoudige gietijzeren grafkruis vermeldt de volgende tekst: 'Ici repose | Mr Oscar Ernotte | Décédée le 26-5-1955 | A l'Age de 83 Ans | R.I.P.'. Hieruit is af te leiden dat Oscar Ernotte ten tijde van de bouw van de villa ca. 27 jaar was.
- 19 Gesprek door de schrijver met deze kleindochter op zondag 30-1-2000 te Berneau (B).

- 20 Gesprek door de schrijver op 25 januari 2001 met Sjuf Dobbels te Mheer, geboren 2-9-1909 in Mheer en aldaar overleden op 6 december 2006.
- 21 Jef Gerards, geboren 6 mei 1935 te Noorbeek en overleden op 6 maart 2002 te Mheer, waar hij laatstelijk woonde Kastanjelaan 5 samen met zijn echtgenote Annie van Proemer. Op 6 juli 2001 had de schrijver een gesprek met hem en zijn echtgenote.
- 22 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 264 en Leerssen, *Historische verkenning van Mheer*, 81. Aan de onderzijde van de foto staat 'Villa de Mheer' en in de rechterbovenhoek 'Salut de Mheer'. Qua stijl vertoont deze Ansichtkaart veel overeenkomst met een soortgelijke kaart, waarop het kasteel Mheer in de oude toestand is afgebeeld.
- 23 Het archief van de voormalige gemeente Mheer (GAMh) bevindt zich sinds de gemeentelijke herindeling van 1982 in het archief van de gemeente Margraten. De schrijver heeft het daar ingezien in januari 2003.
- 24 GAMh, inv.nr. 720 onder volgnummer 12, sectie B nummer 479 met de plaatselijke benaming 'Dorp 62'; GAMh, inv.nr. 2088, kadastrale legger, artikelnummer 1855 ten name van De Loë, baron L.C.M.H. onder volgnummer 330 op sectie B nummer 479, huis en boomgaard, grootte 3 ha, 47 a, 80 ca.
- 25 GAMh, bevolkingsregister 1900-1910, daarin staat het kasteel als Mheer 60, de kerk als Mheer 61 en de villa als Mheer 62 aangeduid.
- 26 Albertus Hubertus Martens werd op 10 mei 1869 geboren te Maashees. Uit zijn eerste huwelijk werden vier kinderen geboren, waarvan er twee binnen een half jaar na geboorte overleden. Zijn eerste vrouw, Anna Maria Muis overleed op 17-8-1909. In 1910 hertrouwde hij met Maria Gertruda Jacoba Smits, waarmee hij vervolgens ook vier kinderen kreeg. In Venray trad hij tegelijkertijd op als aannemer en architect. Hij overleed op 14 april 1944 in Venray. Deze biografische gegevens zijn ontleend aan een brief van drs. P.J.A. van Meegeren aan het Gemeentearchief Venray aan de schrijver. Albert Martens heeft in Venray veel woningen gebouwd, maar ook de paterskerk en het oude gedeelte van Servaas (psychiatrische inrichting), en andere werken in samenwerking met architecten van naam, zoals Jos Wiolders (huishoudschool) en Jules Kayser (paterskerk en klooster). Ook buiten Venray is hij zeer actief geweest.
- 27 Gesprek op 10-11-1999 te Maastricht door schrijver met drs. Mattieu P.H. M. Martens, gepensioneerd leraar klassieke talen, geboren 17 mei 1914 te Venray, wonend Bergweg 34 te Maastricht en aldaar overleden 4-2-2005.
- 28 Telefoongesprek op 16-10-1999 en gesprek op 15-12-1999 te Venray door schrijver met Jacobus A.M. Martens, voormalig eigenaar bouwmaterialenhandel, geboren 7-7-1916 te Venray en wonend Julianasingel 28a, Venray.
- 29 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 65, 67, 246, 247 en 270.
- 30 Dit huis is gelegen aan de Tuinstraat 2 in Venray en werd in 1999 bewoond door het gezin van Jan Martens, zoon van Jacques. Toen Albert Martens dit huis in 1914 bouwde, kende hij waarschijnlijk de villa in Mheer, immers de door hem gemaakte ontwerptekeningen voor de restauratie van kasteel Mheer zijn ontstaan tussen 1914 en 1918. Zie Schulte A.G., *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 65.
- 31 Viersen, *Fluisterend Gruis*, 27, 35 en 92.
- 32 Ramakers, 'De eigenaars van kasteel Terworm vanaf de late Middeleeuwen', 180.
- 33 Prof. Jozeph Buchkremer (1864-1949) was een adept van Couven. Hij heeft de Akense Dom

- gerestaureerd en naar zijn plannen is kasteel Mheer verbouwd en gerestaureerd (1917-1924). Zie Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 67, 246, 248, 265, 266, 267, 269, 274 en 275.
- 34 E-mail van maandag 7 april 2003 en kaartschrijven d.d. 11 april 2003 met bijlage, beiden van Margarethe Dietzel, Stadtarchiv Aachen, aan de schrijver.
- 35 Zie Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 275.
- 36 Hövell tot Westerfliet, M.R. barones van, *Prof. Joseph M. H. Thissen's Atelier voor Kerkelijke Beeldhouwkunst te Roermond (1883-1920)*, Doctoraalscriptie Open Universiteit (Heerlen 2000). Zie ook: Hövell tot Westerfliet, M.R. barones van, 'Prof. Joseph M. H. Thissen's Atelier voor Kerkelijke Beeldhouwkunst te Roermond (1883-1920)', in: *De Maasgouw* 120 (2001) 46-55. Ook in de kerk in Mheer zijn beelden van Thissen te vinden, te weten de gepolychromeerde houten beelden van Joachim en Anna op het Maria-altaar. Zie ook Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 228.
- 37 Brief van 11 januari 2001 van drs. M.R. barones van Hövell tot Westerfliet aan de schrijver. In deze brief wordt o.a. ook melding gemaakt van het volgende: 'Levinus baron de Loë komt, behalve als opdrachtgever van het beeld van de H. Philippus, nog tweemaal in het archief van Atelier Joseph Thissen in de bestelboeken voor. Het zijn opdrachten die gedaan werden in mei 1918 en in augustus 1918. Beide bestellingen waren opdrachten voor het kasteel zelf. In mei 1918 werd genoteerd: 'het beitelen van zijn familiewapen in graniet, 5,5 cm reliëf. Afgeleverd: 28 oktober 1919'. De opdracht van augustus 1918 betrof de 'restauratie van antieke schoorstenen'. 'Drie schouwen afgeleverd op 20 augustus 1919. (De) rest (werd) gezonden op 13 augustus 1920'.
- 38 Gesprek door de schrijver op 27-11-1999 met Degenhard baron de Loë op kasteel Mheer. Daarin zei hij: 'Mijn grootvader Livinus was getrouwd met Margaretha baronesse van der Linden d'Hoogvorst. Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren. De eerste, een zoon, Philippus genaamd, zag op 8 september 1889 het levenslicht. In juni 1897 ging grootmoeder met haar kinderen op vakantie in Middelkerke aan de Belgische kust. De kleine Philip, toen nog net geen zeven jaar, bouwde een prachtig zandkasteel. Loom geworden door de middagzon dutte moeder in. Plotseling schrok ze wakker door angstig hulpgeroep. Philip was bedolven door zijn eigen kasteel. Reddingspogingen mislukten helaas en Philip liet op 28 juni 1897 het leven. Beide ouders waren zeer verdrietig daarover.' Precies vier jaar na deze rampzalige gebeurtenis werd het beeld van de H. Philippus geplaatst in de nieuwe villa. Op het bewaard gebleven gedachtenisprentje van de kleine Philip, worden de smartelijke gevoelens in een aan-doenlijk gedichtje verwoord door de 'onder-pastoor' van Middelkerke, Fr. van Overbeke. Ook is heden ten dage nog een marmeren buste van Philip op het kasteel aanwezig.
- 39 BTÉ staat waarschijnlijk voor *breveté*, gediplomeerd of gepatenteerd.
- 40 Servais-Ehrang, Thonwaarenfabrik von Lamberty. Servais & Cie. was een bedrijf in Ehrang bij Trier (D) dat van 1877-1931 o.a. was gespecialiseerd in de productie van Jugendstil-tegels.
- 41 Degenhard baron de Loë schrijft desgevraagd in december 2003 het volgende over deze haardplaten (met afmetingen 69 x 37 cm.): 'Ondanks grondig spitwerk in de oude genealogie van mijn familie hebben de drie wapens mij nog geen sluitende verklaring opgeleverd. Vermoedelijk is het een zogenoemde 'votiefplaat' als herinnering aan een overdracht, mogelijk schenking, uit het jaar 1442. Dan draagt Johan v. Zweiffel met als wapen een rood stijgend hert op zilver, links op de haardplaat, twee huizen in Keulen over aan ridder Johan 'de Quade' (=Quadt). Dit is een nog bestaande familie uit het Rijnland stammend, die als wapen

voert twee boven onder drie keer gekanteelde zilveren dwarsbalken op rood. Dit wapen staat rechts onder op de haardplaat. De vrouw van deze Johan van Zweiffel was zeer vermoedelijk ene Agnes van Nesselrode uit de tak Stein en Ehrenstein. Deze familie van Berghse adel hanteert als wapen een drie keer boven en onder gekanteelde zilveren dwarsbalk op rood met drie zwarte steenhamers. Dit wapen is rechtsboven op de haardplaat aangebracht. Mogelijk is deze haardplaat door een van de volgende verbintenissen in Mheer terechtgekomen: Jan Adolf van Imstenrade, die in 1668 te Mheer overleed, was getrouwd met Christina-Sophia de Loë. Beiden adopteerden nog bij leven de oudste zoon van haar broer Degenhard-Bertram de Loë van kasteel Wissen bij Weeze. Dit was Philipp Christoph, geboren in 1645. Zijn moeder Anna van Nesselrode was een dochter van Adolph van Nesselrode, erfmaarschalk van het hertogdom Bergh. Of: In 1743 trouwde Marie-Anna de Loë, die in 1721 in Mheer is geboren, met graaf Carel-Frans van Nesselrode-Reichenstein.’

- 42 Zie noot 20.
- 43 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 38. Op afbeelding 19, een luchtfoto uit 1949, is deze ‘vaart’ duidelijk te zien.
- 44 Zie publicatieblad Mheer: *D’r Klabatter*, Kerstmis 2000.
- 45 Brief d.d. 14-8-2003 van Janssen & Erkens, Adviesburo Ruimtelijke Inrichting en Techniek, te Margraten aan schrijver.
- 46 Brief van Bomenstichting d.d. 1 februari 2000, briefnr. RD00Rego77 aan schrijver.
- 47 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 67 en Leerssen, *Historische verkenning van Mheer*, 120.
- 48 ‘Mheer ziet het licht’, in: *Mheerder Almanak 2004*, 65 vermeldt dat vanaf 6 november 1926 werd gestart met de levering van elektriciteit in Mheer. GAMh, inv.nr. 1855, kadastrale legger onder volgnummer 410 vermeldt een transformator in dienstjaar 1927, waarvan de grond waarop deze is gebouwd is afgesplitst van het perceel waarop de villa staat. *Mheerder Almanak 2003*, 81-98 verhaalt over de aanleg van de waterleiding in Mheer rond 1930. In gesprekken van de schrijver op donderdag 12 juli 2001 te Eindhoven en in oktober 2001 te Mheer met Bertram baron de Loë, geboren op 11-3-1932 in de villa in Mheer als zoon van Carel baron de Loë, weet hij te melden, dat de villa toen was voorzien van elektriciteit en stromend water. In de bijkeuken was tevens een pomp.
- 49 GAMh, inv.nr. 1219.
- 50 Zie noot 48.
- 51 Akten verleden voor notaris Hoefer te Maastricht op 26 februari en 3 mei 1960. Degenhard is geboren 9 september 1930 te Mödrath (D) als zoon van Walter baron de Loë, de vierde zoon van Livinus. Hij verwerft de bezittingen van zes erfgenamen en de Nederlandse Staat. De Nederlandse Staat is eigenaar geworden van een vierde deel van de nalatenschap, doordat het aandeel van twee van de acht erfgenamen na WO II aan de Staat toekwam. Dat was het gevolg van een wet, die bezittingen in Nederland van personen met de Duitse nationaliteit als vijandelijk vermogen verbeurd verklaarde. Het betrof het erfdeel van de zonen Walter, de vader van Degenhard, en Edmund, die beiden de Duitse nationaliteit hadden.
- 52 Akte verleden voor notaris J.H.M. van Hall te Eijsden op 20 december 1963.
- 53 Alleen aan de zuidzijde zijn op een aantal plekken nog de inslagen van granaatscherven te zien.
- 54 Het bestek is gedateerd 20-3-1963. In een gesprek op 25-10-1999 van de schrijver met architect Huib Crijns te Amstenrade deelde Crijns mede, dat het contact tussen Habets en hem tot stand

- was gekomen door een broer van mevrouw Habets die evenals Crijns toen docent was aan een technische school in Brunssum.
- 55 Wel ontstaat tussen Crijns en Habets verschil van mening over de honorering van de door Crijns geleverde prestatie. Betaling bleef achterwege, zoals Crijns in het gesprek op 25-10-1999 aan de schrijver meedeelde.
- 56 Het betrof PON (Project Ontwikkeling Nieuwenhagen), waarvan de heer van Heel de directeur was.
- 57 E.e.a. werd de schrijver meegedeeld in een gesprek op 5-10-1999 met A. Habets, wonende te Austerlitz, zoon van dokter Habets.
- 58 Dokter G. van Buchem was van 1960-1970 huisarts in Hilversum en van medio 1970-1995 huisarts in Mheer.
- 59 Zo is op zolder over alle buitenmuren een betonnen constructie aangebracht, die met stalen balken wordt verbonden met het nieuwe dak.
- 60 Restauratiesubsidie werd verleend door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de provincie Limburg verleende restauratie- en onderhoudssubsidie over de jaren 2000, 2001 en 2002 en daarnaast kreeg de nieuwe eigenaar voor de eigen gemaakte kosten belastingaftrek. De gemeente Margraten verleende de monumentenvergunning op 3-5-2000 en de bouwvergunning op 10-7-2000.
- 61 Buchkremer, Joseph, *Meine Tätigkeit als Aachener Dombaumeister*, bewerkt door Marita Hermanns en postuum uitgegeven (Aachen 1993).
- 62 Risaliet is een vooruitstekend deel van een gevel, dat over de totale hoogte van de gevel doorloopt.
- 63 GAMh, bevolkingsregister 1900-1910, folio 66.
- 64 In een gesprek op 29-12-2003 van de schrijver met de oudste inwoner van Mheer, Sjuf Dobbelsstein, wist deze laatste te melden, dat 'madame Paumen - voordat ze trouwde - huishoudster was bij de pastoor van Mheer. Dat eindigde door haar huwelijk met de rentmeester. Zij had ook een speciale plaats in de kerk, vooraan links direct achter de kinderen, op wie de schoolmeester oppaste. Paumen was kerkmeester en zat derhalve in de kerkmeesterbank'.
- Over de vrouw op de Ansichtkaart 'Villa de Mheer' met poststempel 18.3.10 (zie hoofdstuk 3, paragraaf De villa uit 1898 en noot 22) zegt Sjuf Dobbelsstein: 'Dat zou madame Paumen kunnen zijn'. Ervan uitgaande dat de foto rond 1905 is gemaakt, was mevrouw Paumen toen ca. 50 jaar. De mevrouw op de foto lijkt ongeveer die leeftijd te hebben.
- 65 GAMh, bevolkingsregister 1910-1920.
- 66 GAMh, bevolkingsregister 1890-1900.
- 67 De Limburger Koerier, 12-9-1895.
- 68 Archief oud-ziekenhuis Calvarieberg te Maastricht.
- 69 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 275 onder 'Voormalige rentmeesterswoning'.
- 70 Aanvankelijk vermoedde de schrijver dat de haardplaten afkomstig waren van de familie van der Linden d'Hoogvorst, omdat een der heraldische tekens erop overeenkomst vertoont met het heraldisch teken van deze familie: een steenhamer. De huidige kasteelheer Degenhard baron de Loë geeft een andere, plausibeler, verklaring (zie noot 41).
- 71 Gesprek door de schrijver op 27-11-1999 met Degenhard baron de Loë op kasteel Mheer.
- 72 De hier vermelde biografische gegevens zijn ontleend aan GAMh, bevolkingsregister 1920-1927. Jacques Brouwers was een achterkleinzoon van de Maastrichtse groot-industrieel Petrus

Regout (1808-1878). Zijn grootmoeder van vaders zijde was Emilie Regout (1834-1886), het zesde kind van Petrus Regout. Zij huwt Jacques' grootvader Hubert Brouwers (1833-1892), de oudste zoon van Frans A. H. Brouwers (1806-1893), notaris te Gronsveld. Deze notaris had naast Hubert nog vijf zonen: Jozef S.H., notaris te Venlo. Frans G.H. (1836-1920) wordt als kandidaat-notaris op 23-jarige leeftijd in 1859 veroordeeld tot één jaar gevangenisstraf wegens doodslag op Mathieu Wijnands te Eckelrade (O. Nilsen, 'Doodslag in Eckelrade: het verhaal achter een veldkruis' in: *Grueles* 11 (1991) 11-23). Hij volgt zijn vader op als notaris te Gronsveld. De overige drie broers van grootvader Hubert zijn Frits A.H., overleden 1864 te Gronsveld, Jan J.Th.H. (1838-1895), grondeigenaar te Gronsveld en de jongste is Alphons P.H. (1844-1894), priester en docent geschiedenis te Rolduc. Grootvader Hubert promoveerde in 1857 als jurist te Leiden, was advocaat (1857) en tevens plv. kantonrechter (1860) te Maastricht, burgemeester van Roermond en Tweede Kamerlid (1875-1884) en tenslotte lid van de Raad van State (1887-1892). Petrus Regout zal zeker trots geweest zijn op een dergelijke schoonzoon. Zie Schutgens, Kees, 'Vaderlandse geschiedenis op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw', in: J.P.L.G. Offermans ed., 'Toegewijd aan de dienst van God', *Facetten van 900 jaar Kloosterrade-Rolduc, Jaarboek 2004 LGOG*, 284-291.

- 73 Ontleend aan inv.nr. 1252 van het archief van de voormalige gemeente Noorbeek, dat zich eveneens sinds 1982 bevindt in het archief van de gemeente Margraten. Zijn jaarwedde per 1-1-1928 bedraagt fl. 1250,- (1150,- + 100,- kinderbijslag)
- 74 Ook Adrienne Regout is, evenals haar man Jacques Brouwers, een achterkleinkind van Petrus Regout (1801-1878), Nederlands eerste groot-industrieel. Adrienne Regout is de kleindochter van Edouard Regout (1829-1878), de tweede zoon van Petrus.
- 75 Deze foto's zijn op 29-1-2002 door de schrijver verkregen van dochter Emilie Brouwers (geboren 1930). Daarbij zijn ook een aantal biografische gegevens verstrekt.
- 76 Deze gegevens zijn ontleend aan: Kroon, Hans, *Geschiedenis van de watermolen in Geulle*, zie: www.geulle.com.
- 77 Deze bijzonderheden werden de schrijver verteld door Sjuf Dobbelstein (zie ook noot 64). Het 'Maol' is de plaatselijke benaming voor het St. Ceciliafeest van de harmonie. Bij die gelegenheid werd een feestelijke maaltijd opgediend. Hij wist ook te melden dat Brouwers op een van zijn ritten naar Nyswiller ter hoogte van Gulpen met zijn auto tegen een boom belandde. 'Hij lustte graag een borrel', aldus het commentaar van Sjuf. Van zijn ongebreidelde jachtlust wordt eveneens gewag gemaakt in Piercy, Leo, *Een Geschiedenis van de Unie* (Maastricht 2004) 33. Van deze 'Heerensociëteit Cercle L'Union' was Jaques Brouwers evenals zijn vader gedurende een aantal jaren voorzitter.
- 78 Volgens Emilie Brouwers was dit huis eigendom van Hubert Brouwers, grootvader van Jacques Brouwers. Zij deelde dit mee in een telefoongesprek op 24-9-2003. Kasteel Nijswiller was in 1884 gekocht door de echtgenote van Hubert Brouwers, Emilie Regout. Deze tweede dochter van Petrus Regout geeft daarmee invulling aan de wens van haar vader. Die koesterde als ideaal dat al zijn kinderen een kasteel zouden hebben. Zie ook Hupperetz, Wim e.a., *Kastelen in Limburg* (Zeist 2005) 478.
- 79 Inv.nr. 1252 van het archief van de voormalige gemeente Noorbeek. Daarin is ook de brief aangetroffen waarin hij toestemming aan de koningin vraagt om, zodra hij zich in Nijswiller vestigt, buiten de gemeente Noorbeek te wonen. Inv.nr. S 198 van het gemeente-archief oud-Eijsden.

- 80 Zie noot 64.
- 81 GAMh, bevolkingsregister 1927-1934.
- 82 Gemeente-archief oud Eijsden.
- 83 Het betreft jonkheer mr. Charles Ruijs de Beerenbrouck (1873-1936), die ook als minister-president leiding gaf aan een viertal kabinetten tussen 1918 en 1933. Zie hiervoor: Stassen, M.J.L.A., *Charles Ruys de Beerenbrouck, edelman-staatsman* (Maastricht 2005). De broer van de aanstaande echtgenote van Carel baron de Loë, jonkheer Carel van Nispen tot Sevenaer was in februari 1925 gehuwd met dochter Maria van Jonkheer mr. Charles Ruijs de Beerenbrouck. Zijn zoon Gustave zal op 18 mei 1931 in het huwelijk treden met Marie baronesse de Loë, de drie jaar oudere zus van Carel. Charles Ruijs de Beerenbrouck was niet alleen de langstzittende premier, op minister-president Lubbers na, maar hij heeft evenals zijn vader Gustave, die gouverneur van Limburg was van 1893 tot 1918, een belangrijke rol gespeeld bij de inbedding van Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden, na de afscheiding van België in 1839. Zie hiervoor: Rutten, Felix *Terugblik 1880-1930* (Sittard 2003), hoofdstukken 8, 10 en 11. In 1934 en 1935 wordt een dergelijk verzoekschrift opnieuw gedaan en de ontheffing verleend.
- 84 Geboren te 's Hertogenbosch 22 juni 1909 als dochter van jonkheer mr. Carel Octave Marie en Clementine Maria Arnoldina barones van Hövell.
- 85 Deze bijzonderheden werd aan de schrijver meegedeeld door Philippe baron de Loë tijdens zijn bezoek aan de villa op 23-8-2003.
- 86 Schulte, *Margraten, Mheer en Noorbeek*, 237. NB: Op deze bladzijde zijn een aantal storende fouten m.b.t. Carel vermeld. "Natus in *Born*" moet zijn "Natus in *Bonn*" en "Obiit in *Born* die 30 Martii 1937" moet zijn "Obiit in *Bern* die 3 Martii 1937".
- 87 Dit werd aan de schrijver verteld door Bertram baron de Loë (zie noot 48). NB Het artikel 'Kastanjabomen in Mheer' in *Mheerder Almanak* 2003, 109, vermeldt dat de kastanjes in kistjes van 30 kilo naar de veiling in Gronsveld gingen en dat er in de oorlogsjaren er 150 tot 250 centen per kilo voor werden betaald.
- 88 Deze foto's zijn samen met andere familiefoto's aan de schrijver ter beschikking gesteld door Bertram baron de Loë (zie noot 48).
- 89 Mededeling aan de schrijver in 2000 van Marieke Sneepeers-Berndsen, destijds als dienstbode werkzaam in de villa.
- 90 Zie noot 48.
- 91 Ibidem.
- 92 De AGA (Aktiebolaget Gas Accumulator) werd in 1922 uitgevonden door de Zweedse natuurkundige en Nobelprijswinnaar Gustaf Dalén, een paar jaar nadat hij bij een explosie blind werd. Tijdens het vele zitten in de huiskamer viel het hem op hoe vaak zijn vrouw naar de keuken verdween om op het eten te letten. Daarom bedacht hij een fornuis met een permanente temperatuur (ontleend aan een artikel in NRC van november 2001). Ook heden ten dage zijn de AGA's nog te koop.
- 93 Het betreft Anna een van de gezusters Bastiaans, die beiden als dienstbode werkzaam waren in de villa. Anna Bastiaans is geboren in 1919 in Mheer. Wanneer ze veertien is, komt ze in 1934 naar de villa om te strijken. Ze blijft er tien jaren. Haar vier jaar jongere zus Catharina is slechts een jaar (1940-1941) werkzaam in de villa, en gaat vervolgens werken in het Kasteel. Medio 1944 trouwt Anna met Willem van de Mortel. Ze gaan eerst enkele jaren in Brunssum wonen en vervolgens in Nuth. Haar een jaar oudere man overlijdt in 1996. Deze gegevens zijn de

- schrijver meegedeeld in een gesprek op 2 november 2003 in Mheer door Anna, die nog steeds in Nuth woont.
- 94 De gegevens over indeling en gebruik van de villa in deze periode zijn aan de schrijver verstrekt door Bertram baron de Loë, zie noot 48.
  - 95 Jan Abrahamsz Beerstraten leefde en werkte evenals zijn vader Abraham in Amsterdam, waar zij beiden stadsgezichten schilderden.
  - 96 De Sontkwestie (1658-1660) speelde ten tijde van raadspensionaris Johan de Witt. De Tachtigjarige oorlog was in 1648 tot een einde gekomen en de jonge republiek werd bedreigd door Frankrijk en Engeland. Daar kwam bij, dat Karel X van Zweden de Sont tussen zijn land en Denemarken afsloot. Daarmee werd de vrije handel van de Hollanders naar de Oostzee geblokkeerd. Toen Denemarken op aanstoken van de Hollandse gezant, de Amsterdammer Van Beuningen dit negeerde, viel Karel X Denemarken aan. De Hollanders schoten de Denen te hulp met een vloot van 75 schepen, 3000 kanonnen en 15000 manschappen. Deze stond onder commando van luitenant-admiraal Jacob baron van Wassenaer-Obdam, de opvolger van Maarten Harpertsz Tromp, die in 1653 tijdens de zeeslag bij Ter Heide sneuvelde. Hoe belangrijk de slag in de Sont werd gevonden blijkt uit het feit dat de *'Vrye zeevaart naar het Oosten'* wordt bezongen door Vondel: *Nu was het 'de Sweedsche zeedraeck', die aan de Sont Andromeda bedreigde, en was Wassenaer van Obdam de Perseus die haar bevrijdde.* Maar het was niet een en al lofzang, dat Vondel liet horen: *Een krachtig optreden was noodzakelijk want al had Obdam ook al den Zweedschen vlootvoogd Wrangel gedwongen te wijken, de overwinning was met moeite behaald, de vice-admiraals Pieter Florisz en Witte Cornelisz. De With hadden in 't onweer van dat krijgsgevaer op 't hoogaltaer van Mars, hun vaderlant ten goede, ten dienst van Hollants bondgenoot' hun leven geofferd, en onze vloot, waarop niet ieder evenzeer zijn plicht had gedaan, was niet weinig gehavend.* De Zweden worden in 1659 bij de expeditie naar Funen definitief verslagen door de onderbevelhebber en de latere opvolger van Van Wassenaer, vice-admiraal Michiel Adriaansz De Ruyter.
  - 97 De 'Eendracht' was het vlaggenschip van Van Wassenaer van Obdam, gebouwd in 1653, ca. 45 meter lang, ca. 11 meter breed, met een bemanning van 340 koppen en bewapend met 72 stukken. In 1665 bij de zeeslag bij Lowestoft vloog het in de lucht t.g.v. het verkeerd laden van de kanonnen, terwijl het slag leverde met de 'Royal Charles' van de Engelsen. Er waren slechts vijf overlevenden. Het geraamte van het schip is later bij het Vlie aangedreven. De 'Brederode' was het voormalige vlaggenschip van Tromp.
  - 98 Ter vergelijking: De burgemeester van Eijssden Jacques Brouwers verdiende eind 1943 fl. 4000,- bruto per jaar. In maart 2006 werd op de TEFAF (The European Fine Art Fair) te Maastricht een schilderij, genaamd zeeslag, te koop aangeboden voor € 275.000. De afmetingen waren 108 cm hoog en 166 cm breed. Het was geschilderd te Amsterdam door Reinier Nooms, genaamd de Zeeman, (1623-1667), derhalve een tijd- en plaatsgenoot van Jan Abrahamszn. Beerstraten.
  - 99 De gegevens over dit schilderij zijn ontleend aan een brief aan de schrijver d.d. 4-9-2003 van drs. C.P.P. van Romburgh, Maritiem Historicus, afdeling Collectie-Informatie van het Scheepvaartmuseum te Amsterdam. Het schilderij is te vinden op www.maritiemdigitaal.nl.
  - 100 Het gezin de Loë-van Nispen tot Sevenaer verhuisde naar de Mergelweg 127 in Maastricht.
  - 101 De gegevens over het gezin Bresser zijn ontleend aan de burgerlijke stand van de voormalige gemeente Mheer, maar vooral aan de heer Evert Bresser, woonachtig in Deventer, tijdens een telefoongesprek met de schrijver op 15-2-2002. Zijn zoon Albert bezocht samen met zijn vrouw zijn geboortehuis, bracht het contact met zijn vader tot stand en bezorgde tevens een

tweetal foto's van het exterieur van de villa in de periode 1946-1948. De heer Evert Bresser overleed op 11 maart 2005 te Deventer, tien maanden nadat zijn vrouw was overleden.

102 Akte verleden voor notaris de Waard-Preller te Rotterdam op 28-12-1998.

103 Akte verleden voor notaris Druncks te Maastricht op 28-10-1999.

104 Een korte samenvatting van een eerdere versie van dit artikel is in december 2003 gepubliceerd in de *Mheerder Almanak 2004*, 77-98, onder de titel 'Inscripties op gebouwen – De Villa een bijna vergeten monument'. Na de verschijning zijn opnieuw veel gegevens ter beschikking gekomen en zijn de bijdragen van dr. Holger Dux toegevoegd.

Van boeman naar plaquette: luitenant-generaal Bernhard Dibbets

Geert Mak

Dames en heren,

Op deze zonnige middag van de 15e mei 2006 maakt Maastricht historie: eindelijk zal luitenant-generaal baron Bernardus Cornelis Johannes Dibbets (1782-1839) gerehabiliteerd worden met een echte plaquette. Eindelijk zal hij, hopelijk, gezien worden als de mens die hij was, met alle goede en minder goede eigenschappen. Eindelijk zullen de kinderen van Maastricht rustig kunnen slapen omdat hun moeders hen niet meer, zoals in vroeger tijden nog lang gebeurde, vrees zullen aanjagen met de kreet: 'Pas op, anders komt Dibbets je halen!'

Generaal Dibbets was jarenlang een typisch slachtoffer van de geschiedenis. Of beter, zijn beeld was hopeloos verstrikt geraakt in alle valkuilen die de geschiedvertelling, zowel nationaal als regionaal, kent. Het idee, bijvoorbeeld, dat de normen, waarden en prioriteiten van vroeger generaties uiteindelijk toch min of meer dezelfde waren als de onze. Het idee, ook, dat het handelen van onze voorouders bewust gericht was op de latere uitkomst zoals wij die kennen. Het idee, tenslotte, dat geschiedenis min of meer volgens bepaalde lijnen en plannen verloopt, en dat bepaalde centrale figuren daarin een stevige hand hebben gehad.

Wat is de historische werkelijkheid, voorzover we die kunnen vatten, dan wel? Allereerst moeten we altijd, als we ons met geschiedenis bezighouden, beseffen dat mensen, denkbeelden en leefomstandigheden in vroeger tijden écht anders waren. Soms waren ze zelfs onvoorstelbaar anders. Dat geldt bijvoorbeeld voor het denken, weten en handelen van de generaties die de Duitse bezetting hebben meegemaakt - de discussie speelt opnieuw volop. Maar het geldt ook voor een negentiende-eeuwse militair als baron Dibbets, die zijn beslissingen moest nemen middenin de malle op-

winding rond de tiendaagse veldtocht en het zelfmoordterrorisme van onze waterheld Van Speyck. 'Het verleden is ons eigen buitenland,' heeft de Amsterdamse historicus Piet de Rooy wel eens geschreven. 'Dingen zijn eender, maar toch altijd weer anders.'

Geert Mak tijdens zijn lezing op de boot op 15 mei 2006 (Foto Paul Rutten, Gemeente Maastricht).

In de tweede plaats moeten we voor ogen houden dat historische gebeurtenissen door tijd-genoten meestal beleefd worden als een chaotische toestand. We hebben een niet aflatende behoefte om in daarin toch allerlei lijnen en bedoelingen te ontwaren, maar het zijn en blijven constructies achteraf. Nooit verloopt de geschiedenis als een rechte lijn van A naar B.

Dat geldt ook voor de manier waarop Maastricht een Nederlandse stad werd, en de rol die onze held en antiheld Dibbets daar in speelde. Natuurlijk, ook de grote mogendheden vonden, in Londen, al snel dat Maastricht maar bij Nederland moest blijven. Maar, aan de andere kant: als die stijve, onbuigzame Hollander Dibbets rond 1830 niet toevallig garnizoenscommandant was geweest van deze buitenpost, dit 'Gibraltar aan de Maas'. En als bovendien - maar dit kun je alleen maar fluisteren - de toenmalige vorst Willem I toen al niet toevallig een innig oogje had gehad op de Maastrichtse gravin Henriette D'Oultremont, dan....

Toeval. U kijkt ervan op, zoveel toeval in onze nationale geschiedenis, in onze zekere jaartallenrijtjes die we op school leerden over de Batavieren, Karel de Vijfde, Willem van Oranje, Johan van Oldenbarnevelt, al die elementen waaruit onze trotse natie is gevormd. Is dat allemaal toeval?

Ik moet u inderdaad uit de droom halen. U weet het uit eigen ervaring maar al te goed, de geschiedenis van individuele mensen hangt aan elkaar van toeval. Ik kan het in dit gezelschap wel zeggen, maar als ik, Friese calvinist, op 11 februari 1986 niet toevallig was meegetroond naar het Maastrichter carnaval, dan was ik aan de Champs Elyseéweg nooit het Brunssumer buurmeisje van Gerd Leers, Mietsie Ruiters, tegen het lijf gelopen, en dan had ik hier vermoedelijk niet gestaan, en ook anderszins was mijn leven volstrekt anders, en wellicht minder gelukkig verlopen.

Zo is het ook met de geschiedenis van naties. Er zijn nogal wat toevalligheden van grote invloed geweest op de vorming van Nederland, inclusief Limburg, als natie. Ik doe maar een greep.

Toeval I. Rond het begin van de jaartelling waren in het verre Rome grootse kolonisatieplannen voor Germanië ontwikkeld. In 9 na Christus werden de Romeinen in het Teutoburgerwoud echter definitief teruggedragen - vooral omdat de Germanen 'toevallig' beschikten over een zeer getalenteerd strateeg in de persoon van hun veldheer Arminius. Zonder die slag in het Teutoburgerwoud was de Rijn nooit 'toevallig' de grensrivier geworden tussen de twee belangrijkste Westeuropese cultuurgebieden, het Germaanse en het Gallische cultuurgebied. Zonder die slag was Nederland ook nooit die typische culturele overgangszone geworden tussen al deze gebieden. Zonder die slag was, tenslotte, Limburg, de overgangszone bij uitstek, nooit Limburg geworden.

Toeval II. Rond 1400 kon je Nederland nauwelijks als aparte identiteit zien. Begrippen als 'land' en 'natie' waren nog niet aan de orde, dat moest allemaal nog komen. Het was de wereld van prins Chaos. Europa telde zeker duizend politieke eenheden - koninkrijken, hertogdom-

men, graafschappen, bisdommen, steden, heerlijkheden, noem het maar. Nederland was zo'n zeshonderd jaar geleden dan ook niet veel meer dan een noordelijk aanhangsel van het Bourgondische Rijk, bestuurd vanuit het verre Brussel en Dijon.

Uit deze lappendeken van kleine machthebbers zouden zich in de daarop volgende eeuwen enkele tientallen natiestaten ontwikkelen. Het is bijna een wonder dat Nederland daartoe ging behoren. Het was heel goed mogelijk geweest dat de Lage Landen een onderdeel waren geworden van, bijvoorbeeld, een groot Scandinavisch rijk, een Bourgondisch imperium, een Spaanse dan wel Franse monarchie, of een Duits keizerrijk. Voornamelijk door toevalligheden, door momenten waarop nét een wissel anders werd omgezet - een erfopvolging aan een hof in Dijon, een of ander ver conclaaf, een succesvolle missionaris in Oslo - kon in de middeleeuwen iets als Nederland ontstaan. (Bij zo'n exercitie valt trouwens ook op hoe Nederland van alle kanten door onze burens beïnvloed is, hoe Scandinavisch bijvoorbeeld onze kustprovincies eigenlijk zijn, hoe Germaans het oosten, hoe 'toevallig' ook de grenzen zijn ontstaan tussen Noord- en Belgisch Brabant en tussen Nederlands en Belgisch Limburg.)

Toeval III. Het ontstaan van Nederland als zelfstandige Republiek, bij de geuzenopstand in de 16e eeuw en de daarop volgende oorlogen met Spanje in de 17e eeuw. Het 'toevallige' karakter, bijvoorbeeld van de nieuwe landsheer, Filips II, wiens fanatisme een gelegenheidscoalitie deed ontstaan tussen adel, gewesten en steden, een coalitie die voortdurend versterkt wordt door verdere 'toevalligheden'. De overgang van Willem van Oranje, ooit de favoriet van Karel V, naar het kamp van de opstandelingen - een overstap die nooit zijn bedoeling was geweest, maar die hem werd opgelegd door de omstandigheden. De 'toevallige' inname van Den Briel door de Watergeuzen in 1568 in datzelfde jaar. De andere successen en nederlagen.

Koning Toeval en prins Chaos. Regeerden ze ook hier, in Maastricht, in de jaren waarin Dibbets hier de scepter zwaaide, tussen 1830 en 1831? Is het dankzij hem dat we hier nog een Nederlands feestje mogen vieren, op de Zuid-Willemsvaart, met de driekleur in top en de Volkskrant en de Telegraaf in onze HEMA-tassen? Of, anders gesteld, was baron Dibbets het Hollandse beest die de Maastichtenaren voorgoed onder de Haagse knoet bracht?

Om met dat laatste te beginnen: geen van de Maastrichtse historische werken die ik raadpleegde laat ook maar iets heel van de gruwelijke mythen die de ronde over hem deden. Dibbets was een brave vestingcommandant tussen 1830 en 1839, hij trotseerde de blokkade van de Belgen - er werd trouwens onvoorstelbaar gerommeld en gesmokkeld, zo erg was het allemaal ook weer niet - en hij overleed in 1839, vlak voor de definitieve vrede en de definitieve toewijzing van Maastricht aan Nederland, keurig in zijn bed aan de gevolgen van jicht. Er was voor de rest niets extreems aan de man. Hij gedroeg zich voor een 19e eeuwse vestingcommandant, de ongebruikelijke omstandigheden in acht genomen, keurig volgens het boekje.

Hij was echter wel een actief en vooruitziend militair, en als hij niet 'toevallig' een waarschuwende brief had geschreven, en daarna 'toevallig' op deze post was terechtgekomen, had het met Maastricht nog wel eens heel anders kunnen aflopen. De stad lag rond 1830 vol-

strekt geïsoleerd in een voor de rest Belgisch Limburg. Veel vooraanstaande inwoners van Maastricht sympathiseerden volop met de Belgische revolutionairen. Ze behoorden tot dezelfde Franstalige katholieke aristocratie die het in het Brabant en Vlaanderen voor het zeggen had. Afgezien van het garnizoen hadden ze weinig of geen affiniteit met het protestantse Noord-Nederland.

Het omliggende land was bovendien eeuwenlang onderdeel geweest van dezelfde graafschappen en hertogdommen die de rest van het zuiden beheersten. Grotere Limburgse plaatsen als Roermond, Weert en Sittard waren meegegaan met de Belgische opstand, of hadden rap gecapituleerd toen de Belgen zich voor de poorten meldden. Met Maastricht gebeurde dat echter niet, en dat had alles te maken met drie ingrepen van Dibbets.

Allereerst voorzag hij dat zijn voorganger, de hoogbejaarde generaal Von Heldring, niet in staat was de vesting op den duur te behouden. Die angst was niet ongefundeerd: als niet Dibbets maar Von Heldring in Maastricht had gezeten waren de Belgen er vermoedelijk, net als in Venlo, met gejuich en open armen ontvangen en ze zouden er waarschijnlijk nooit meer zijn vertrokken. Baron Dibbets attendeerde koning Willem I op dit probleem, en werd vervolgens zelf tot commandant benoemd.

Vervolgens weigerde hij de Nederlandse kroonprins te volgen, die als opperbevelhebber zijn

Na 167 jaar krijgt Dibbets op 15 mei 2006 wat hem rechtens toekomt: zijn naam op wat er rest van Bastion C. Vol ironie was de steen bedekt door de Belgische driekleur (Foto Paul Rutten, Gemeente Maastricht).

eigen politieke spel speelde met Frankrijk, buiten zijn vader om. Toen hij in het najaar van 1830 van die zijde bevel kreeg om zich uit Maastricht terug te trekken beseftte hij dat hier sprake was van een intrige. Beslist antwoordde hij: 'Ik ken geen prins, ik ken alleen de koning.' In het daarop volgend voorjaar van 1831 werden, en dat was Dibbets derde ingreep, de garnizoenstroepen vervangen door betrouwbare noorderlingen.

Maastricht herbergde op dat moment, naast ongeveer 20.000 inwoners, een garnizoen van 6.000 man. De stad betaalde een prijs voor al deze standvastigheid. De Belgen sloegen een beleg voor de vesting, de Maas werd geblokkeerd en tussen 1831 en 1833 was Maastricht min of meer van de buitenwereld afgesloten. Min of meer, want de smokkelhandel tierde welig en Dibbets zag kans de economie van de stad nog redelijk op gang te houden – op zich al een hele prestatie. Het provinciebestuur was uitgeweken naar Hasselt. Het meeste last van de blokkade hadden de Maastrichtenaren met carnaval: maskerades en andere openbare feestelijkheden bleven, zolang de staat van beleg duurde, streng verboden. Niet iets om je in Maastricht populair mee te maken.

Portret Luitenant-Generaal Baron B.C.J. Dibbets (1782-1839), olieverf op doek, Theodoor Schaepekens, 1839, Provinciehuis Maastricht.

Toch was de positie van Maastricht al vanaf eind 1831 niet meer omstreden. In dat najaar had, onder auspiciën van de grote mogendheden, een voorlopige boedelscheiding plaatsgevonden tussen België en Nederland. Het grootste knelpunt tussen beide landen werd gevormd door de enorme staatsschuld die koning Willem I had opgebouwd. Over de nieuwe grenzen was men het sneller eens. Er vond een interessante gebiedsuitwisseling plaats. De Franstalige westelijke helft van Luxemburg werd toegewezen aan België, en in ruil daarvoor zou Maastricht Nederlands grondgebied blijven. Het Limburgse gebied ten oosten van de Maas zou een verbinding blijven vormen tussen Noord-Nederland en de vesting Maastricht, hoewel de Limburgse bevolking in meerderheid en met enthousiasme de Belgische revolutie had gesteund. Het uiteindelijke vredesakkoord zou daar in 1839 niets meer aan veranderen.

Tussen 1831 en 1839 bleef Limburg – op Maastricht en Sint-Pieter na – echter nog acht jaar onder Belgisch bestuur. Dat beviel goed: de belastingen waren laag, er heerste grote po-

litieke en godsdienstige vrijheid, economisch zat het tij mee. Tot het laatst toe verzetten de Limburgers zich tegen de toewijzing aan Nederland. In 1839 dreigde België zelfs nog even met een militair in grijpen om Limburg te ‘redden’, en graaf Jean Baptiste de Marchant d’Ansembourg uit Amstenrade begaf zich zelfs nog naar Parijs, voor een laatste roep om hulp aan de Franse regering. Bij zijn terugkeer werd hij opgewacht door honderden ruiters, en tientallen schutterijen, burgemeesters, priesters en anders notabelen, een volksoploop waaraan, volgens zeggen, zo’n twintigduizend Limburgers deelnamen. Het mocht niet baten.

De grootmachten beslisten uiteindelijk over het lot van Maastricht. Hun overwegingen waren gecompliceerd, zoals dat gaat bij internationale onderhandelingen. De militaire situatie speelde een rol, maar ook de druk van Frankrijk. Aan de andere kant was er weer het feit dat koning Willem I gecompenseerd moest worden voor het verlies van Waals Luxemburg. Er was de noodzaak om in verband met de schuldenkwestie een gebaar jegens Nederland te maken. En er was, niet in de laatste plaats, de behoefte van de Britten om een stevige Nederlandse voorpost te behouden tegenover het in 1830 opnieuw revolutionaire Frankrijk. De herinnering aan de Napoleontische expedities, amper twee decennia eerder, was nog vers.

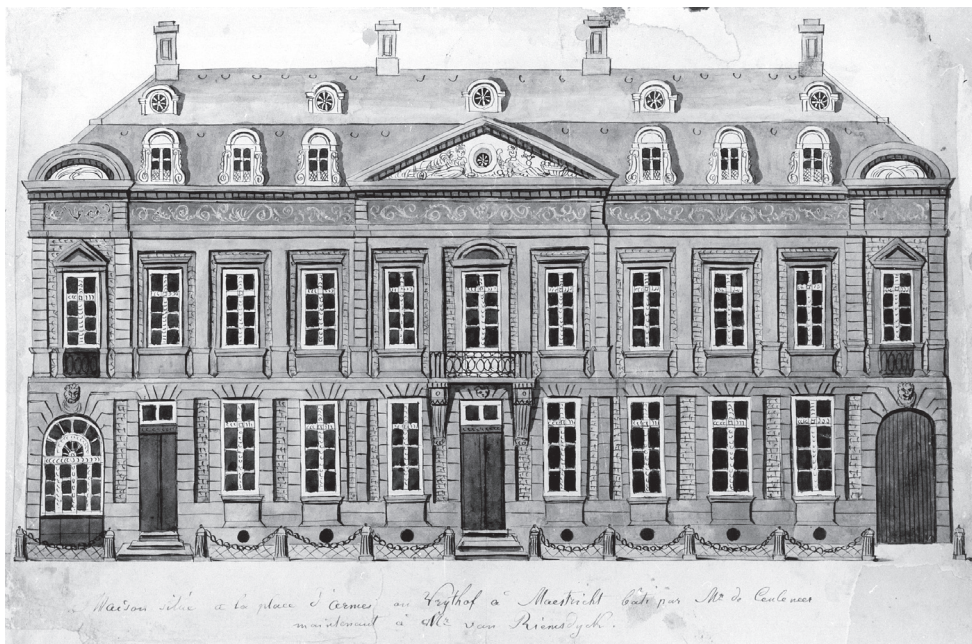
Dat neemt niet weg dat deze onderhandelingen vermoedelijk anders zouden zijn verlopen als Maastricht al vanaf 1830 in handen van de Belgen zou zijn geweest. Dan had men immers niet meer kunnen spreken over een Nederlandse militaire voorpost, dan was Maastricht een stad geweest als Hasselt of Mechelen. Zouden de Belgen in die omstandigheden nog bereid zijn geweest om Maastricht los te laten? Het is moeilijk voorstelbaar. De halstarrigheid van generaal Dibbets is dus, alles overziende, wel degelijk van invloed geweest op de positie van Maastricht. En daarin heeft hij de rest van Nederlands Limburg meege-sleept.

Onze baron heeft het geweten. Voor de generaties die na hem kwamen werd hij, in zijn harkerige, calvinistische rechtlijnigheid, de ideale zondebok voor alle anti-Hollandse sentimenten die in het Maastrichtse zo nu en dan plachten op te borrelen. In 1925 werd, na hevige discussies, zijn monument versleept naar de Tapijnkazerne. Tot de Tweede Wereldoorlog was hij een geliefd doelwit voor carnavaleske grappen, daarna werd hij vergeten. Zijn lijk werd driemaal opgegraven en verplaatst, en uiteindelijk raakte het zelfs zoek, bij de aanleg van een van de Maasbruggen - het rust nu, begrijp ik, onder een van de verkeerslichten.

We leven nu 176 jaar later. We kennen het vervolg van het verhaal, we hebben de wijsheid van het weten-achteraf. Moet, in dat licht, Dibbets houding ons spijten? Of moeten we juist dankbaar zijn voor al het toeval dat hij in onze geschiedenis bracht?

In de geschiedschrijving is het ‘not done’ wat ik nu ga doen, zo’n zogenaamde ‘what-if’ exercitie: wat zou er gebeurd zijn als niet dit maar dat... Maar het is in dit geval wel heel ver-

Het zogenaamde Generaalshuis aan het Vrijthof waar Dibbets resideerde. Pen en penseel, ca. 1840, Ph. van Gulpen, collectie LGOG.

leidelijk. Laat ik een poging doen, een kleine persoonlijke poging, zeer bewust als ik ben van mijn rol als calvinistische Fries, die nu glad Maastrichts ijs gaat betreden.

Welnu. Je kunt er, allereerst, een beetje mee spelen. Als Maastricht een Belgische stad was geworden, hadden de Maastrichtenaren geen Colijn hoeven meemaken en geen Van Heutz, maar ze hadden wel in het reine moeten komen met een ander koloniaal verleden, in Afrika, ook niet lekker. Discussies over Fortuyn, Van Gogh of Rita Verdonk waren hen bespaard gebleven. Maar ze hadden zich wel moeten verstaan met een Vlaams Belang, en een eindeloos voortwoekerende taalstrijd. De Maastrichtenaren hadden in een land geleefd waar niemand zich opwindt over, zeg, een prinses Mabel, maar waar ze wel weer hadden lopen tobben en grappen over een kroonprins die kans ziet om over iedere bananenschil uit te glijden.

Zo'n exercitie gaat echter snel verder dan een spel. Alles draait bij dergelijke kwesties immers om het begrip 'natie'. Om daartoe te behoren, en te gaan behoren, zoals het Gibraltar aan de Maas, is het cruciaal dat er sprake is van een lotsgemeenschap die gezamenlijk veel goeds en slechts heeft meegemaakt, en waarvan de deelnemers telkens weer opnieuw besluiten om gezamenlijk met elkaar door te gaan.

Essentieel voor de Nederlandse lotsgemeenschap waren twee ervaringen in de twin-

Monument van Luitenant-Generaal Baron Dibbets op de Bosscherweg. Op deze plek bevindt zich thans de oprit van de Noorderbrug. Het monument werd naar de Tapijnkazerne verplaatst. Foto, 1922, fotocollectie RHCL-GAM.

tigste eeuw: de deelname tegen wil-en-dank aan de Tweede Wereldoorlog - want Nederland wilde natuurlijk het liefst de veilige Europese uithoek blijven die het altijd was. Plus, minstens zo belangrijk, het feit dat Nederland níet meedeed aan de Eerste Wereldoorlog, en die essentiële Europese ervaring miste. Daarmee ont kwam ons land ook aan de ontwrichtende gevolgen van '14-'18, die naderhand een uiterst vruchtbare voedingsbodem zouden worden voor een paar gruwelijk belangrijke bewegingen van de twintigste eeuw: fascisme, communisme, nationaal socialisme.

Dat hele complex heeft Nederland gemist, en dat complex is daarmee ook aan Limburg en Maastricht grotendeels voorbijgegaan. En dan heb ik het nog niet over het onvoorstelbare materiële geluk dat daarmee gepaard ging. Terwijl Luik in 1914 vakkundig is platgeschoten, is een dergelijke verwoesting Maastricht bespaard gebleven. Het België van 1900 liep in tal van technische ontwikkelingen voorop, het was in allerlei opzichten verder en vooruitstrevender dan het toenmalige Nederland. Na 1918 waren de rollen omgedraaid. België is de slag van de Eerste Wereldoorlog nooit echt te boven gekomen

Naast de gemeenschappelijke ervaringen van een natie speelt ook de aard van zo'n lotsgemeenschap een belangrijke rol: wat hebben mensen gemeen, welke taal spreken ze samen, hoe overleggen ze met elkaar, hoe zijn hun gezamenlijke instituten ingericht, hoe gaat deze lotsgemeenschap om met verschillen op religieus, maatschappelijk en politiek terrein? Tegelijk rijst daarbij de vraag: wie werd en wordt, tot deze lotsgemeenschap gerekend, en wie niet. Hoorden armen erbij, vreemdelingen? Wie had stemrecht? Wie mocht ambten uitoefenen?

Als ik Maastrichtenaar was geweest, had ik bijvoorbeeld het feit betreurd dat mijn stad niet meer aangesloten was bij het Franse cultuurgebied. Dat niet Le Monde vooraan in

de kiosken lag, maar de Volkskrant. Dat niet de Académie Française de toon zette, maar Nijenrode. Dat op de scholen niet Gustave Flaubert werd behandeld, maar Aagje Deken. Maar aan de andere kant was ik blij geweest met het onuitroeibare republikeinse karakter van Nederland, met de burgerlijke vrijheid en eigenwijsheid die daarbij horen, met de aloude politieke cultuur van 'persuasie' (elkaar overtuigen) en compromissen sluiten, met de noodgedwongen tolerantie die voortkwam uit het feit dat in dit religieus diverse land geen enkele groep sterk genoeg was om de ander te overheersen of te elimineren.

Alle discussies die hieruit voortvloeien zijn zeker in Maastricht hevig gevoerd, en ze moesten ook gevoerd worden. Zelfs de langdurige verguizing van Dibbets was een onderdeel van dat proces, het was een manier om als enigszins feodale, bourgondische, katholieke stad in die sobere, calvinistische Hollandse burgerrepubliek een eigen plek te vinden. Het is ook niet toevallig dat die discussies stilvielen na de Tweede Wereldoorlog: dat was zo'n sterke en schokkende ervaring voor heel Nederland dat alle andere tegenstellingen daarbij wegvielen.

Een derde complex van vragen dat telkens weer opspeelt rond onze 'verbeelde natie' heeft te maken met de begrenzingen. De conflicten over de fysieke grenzen van Nederland waren in 1839 allerm minst uitgewoed. Tot na de Tweede Wereldoorlog waren bepaalde Nederlandse grenslijnen discussiabel. In gebieden als Friesland en Limburg gaat het echter ook om psychologische grenzen: horen we er uiteindelijk bij, of niet?

Door de koppigheid van baron Dibbets en de protocollen van Londen werd Limburg een Nederlandse uithoek in plaats van een Belgische doorsnee-stad. Ik denk dat, alles afwegend, Limburg daarvan uiteindelijk meer voordeel dan nadeel heeft gehad. Juist de afstand en het exotische karakter hielden de rest van Nederland voortdurend scherp, zeker in de 20e eeuw. In Limburg mag men ambivalente gevoelens hebben gekoesterd over de band met het noorden, voor de rest van Nederland hoorde de provincie er helemaal bij. Limburg en Maastricht werden dan ook op allerlei manieren bij de natievorming betrokken, en om eventuele neigingen tot afscheiding de kop in de drukken was men graag bereid om er zo nodig nog een schepje op te gooien.

Dat geldt zeker voor de periode vanaf de jaren zestig, toen de vondst van een gigantische Groningse aardgasvoorraad Nederland herschiep tot één plat, groen en nat Koeweit. Zou bijvoorbeeld een Belgisch Oost-Limburg ooit zo'n royale compensatie zouden hebben gehad voor het sluiten van de mijnen en de daarbij behorende industrie? En zou een Belgisch Maastricht ooit een universiteit gekregen? Nederland won, kortom, ook nog eens de loterij, en Limburg deelde daarin volop mee.

Dames en heren,

‘Ik wou mij verdrinken, maar kon niet zinken, het water van de Jeker was niet diep genoeg,’ dat is Maastricht ten voeten uit. Prettig en plezierig leven, als je gewoon bent dan ben je al gek genoeg, dat was en is hier de norm gebleven, een essentieel onderdeel van de mengeling van eigenschappen die Maastricht tot zo’n bijzondere stad maakt.

Moeten wij het toeval Dibbets dus dankbaar zijn? Mag hij zijn plaquette hebben? Ik vind dat onze baron na ruim anderhalve eeuw inderdaad zijn gelijk verdient - al zou hij dit alles nooit hebben voorzien, want zo visionair was hij ook weer niet.

Maar toch: zonder het toeval Dibbets was het strategisch belangrijke Maastricht nooit zo’n gave stad zijn gebleven, gespaard voor het oorlogsgeweld dat vlak over de grens in alle hevigheid woedde. Zonder het toeval Dibbets was Maastricht ook nooit zo’n gemengde stad geworden, zo’n werkelijk kruispunt van Europese cultuurgebieden, zo’n plezierige, en tegelijk ook spannende plek om te leven. En zonder het toeval Dibbets had het zuidelijke Maastricht ook nooit zo’n permanente levensles kunnen zijn voor ons Noord Nederlanders, een voorbeeld hoe de mengeling Bourgondië-Calvijn wel degelijk werkt, vruchtbaar is, en geluk schenkt. Want hier is het allemaal mogelijk, dankzij het toeval Dibbets: je kunt hier een harkerige Fries zijn, een Europeaan, en tegelijk eeuwig verliefd blijven op het ruisen van de Jeker.

Ik dank u wel.

Uitgesproken bij de onthulling van de plaquette voor generaal baron Bernardus Dibbets, op 15 mei 2006.

Bibliografie generaal baron B.J.C. Dobbets

Samengesteld op basis van gegevens door Chris Meys MA en drs. Aristides Witlox (verder bewerkt door drs. E. Ramakers)

Afbeelding en beschrijving der lijkstaatsie van wijlen Zijne Excellentie den Hoog Welgeboren Heer Baron Dobbets... benevens de aanspraken aan het graf, gehouden door de Wel Eerwaarde Heeren Veldwijk en Guyé, Predikanten te Maastricht (Maastricht 1839).

Aanbrengen gedenksteen Dobbets nabij de Noorderbrug in Bastion C, in: www.maastricht.nl/maastricht/show/id=198623/framenoid=39732.

Bank, J.Th.M., J.J. Huizinga en J. Mindera, *Delta 3, Nederlands verleden in vogelvlucht, de nieuwste tijd: 1813 tot heden* (Groningen 1997).

Beckers, R., *Sporen van publieke opinie te Maastricht, 1815-1830* (Leuven 1962).

Boogard, J., van den en S. Minis, *Het generaalshuis*. Maastrichts Silhouet 25 (Maastricht 1987).

'Dobbets', in: *Nederland's Adelsboek* 81 (1990-1991) 439-452.

Haak, A., *Generaal Dobbets*. Kramers' kleine biografieën. Groote Nederlanders (Rijswijk 1938).

Kemp, P.H. van der, *De Belgische Omwenteling in Luik en Limburg tot aan het verlies van Venlo in november 1830* ('s-Gravenhage 1904).

Kemp, P.H. van der, 'De samenstelling van het stedelijk en provinciaal bestuur te Maastricht bij en na het uitbreken van de Belgischen opstand', in: *PSHAL* 40 (1904) 321-343.

Kemp, P.H. van der, 'De ontbinding der Schutterij te Maastricht op den 16den November 1830', in: *De Tijdspiegel* 62, 2 (1905) 260-267.

Kemp, P.H. van der, *Bijdrage tot de kennis der militaire toestanden in de vesting Maastricht tijdens den staat van beleg 1830-1839* ('s-Gravenhage 1905); overdruk van: *Militaire Spectator* (1905).

Kemp, P.H. van der, *Maastrichts belegstaat van 1830-1839 onder generaal B.J.C. Dobbets, gedurende het eerste jaar der Belgische revolutie* ('s-Gravenhage 1909-1910); overdruk van: *Orgaan der Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap* (1909-1910).

K[lein], A.R. e.a., 'Bernardus Cornelis Johannes baron Dobbets', in: *Gens nostra* 29 (1974), 346-347; 31 (1976), 14; 34 (1979), 331-333 [kwartierstaat].

Meiners, W.J.F., *Levensbeschrijving van Bernardus Johannes Cornelis baron Dibbets*. Stichting tot instandhouding en uitbreiding van de gezamenlijk bewaard wordende archieven van de geslachten Meinerts, Dibbets, e.a (Soest 1985).

Meys, C., *Een naamsteen in niemandsland, een mobiele cenotaaf en een vermist lijk in Maastricht. Een waarde-ringsgeschiedenis*. Onuitgegeven master-scriptie Vrije Universiteit Amsterdam (Maastricht 2007).

Notermans, J., *De Tapijnkazerne*. Maastrichts Silhouet 59 (Maastricht 2004).

Nouwen, L.J.M., *De geboorte van Limburg; luchtig maar naar waarheid weergegeven*, (Beegden 1990).

Roppe, L., 'Dibbets, baron Bernardus Johannes Cornelis, militair', in: *Nationaal biografisch woordenboek* 2 (Brussel 1966) 173-175.

Smits, O.S.B., A., 1830 *Scheuring in de Nederlanden. I Nederland stoot België en daarmee Vlaanderen af; II: Brussel met Wallonië veroveren Vlaanderen, zetten zich uit tot België en stoten op hun beurt Holland en daarmee ook de Generaliteitslanden af; III: Hoofdrolspeleers, medespeleers en bespeleers van de publieke opinie in de Nederlanden; IV: Op weg naar een zelfstandig "Hollands" Nederland en een onafhankelijk neutraal "Waals" België; midden-Nederland komt tussen twee stoelen te zitten*. Standen en Landen 83 (4 delen; Kortrijk-Heule 1983-1999).

Ubachs, P.J.H., m.m.v. I.M.H. Evers, *Tweeduizend jaar Maastricht. Een stadsgeschiedenis* (3e herz.druk; Maastricht 2006).

Venner, J. red., *Geschiedenis van Limburg, deel II* (Maastricht 2001).

Verbeet, G.J.B., "1830, een belangrijk jaar in de geschiedenis van Maastricht", in: *Bronk* 7 (1959-1960) 194-198.

Verbeet, G.J.B., 'Mystificatie en waarheid rond baron B.J.C. Dibbets, commandant van de vesting Maastricht van 1830-1839, in: *Miscellanea Trajectensia* (Maastricht 1962) 623-639.

Verbeet, G.J.B., *Limburg op de tweesprong, welvaart en politiek dilemma 1814-1839* (Maastricht 1978).

Verbeet, G.J.B., *Hoe een provincie in twee delen werd gesplitst, Het gebeurde in Limburg tussen 1830 en 1839* (Lanaken 1985).

Wingens, Th., 'Maastricht en Dibbets', in: *De Bronk* 9 (1962) 241-245, 310-313.

Wingens, Th., 'Generaal Dibbets en het behoud van Maastricht voor Nederland', in: *Ons Leger* 47, 10 (1963) 12-17; 47, 11 (1963) 10-14.

Wingens, Th., 'Dibbets en Daine', in: *Bronk-Maasland* 11 (1963/64) 239-246.

Wingens, Th., 'Generaal Dibbets en de Nederlands-Israëlitische Gemeente te Maastricht in 1832', in: *Limburgse Leeuw* 12 (1964) 77-81.

Wingens, Th., 'Generalleutnant B.J.C. Dibbets und die Maastrichter Ereignisse 1830-1839', in: *ZAGV* 77 (1965) 136-161.

Wingens, Th., 'De "Memorie" van generaal Dibbets', in: *De Maasgouw* 84 (1965) 81-92.

Wingens, Th., 'Generaal Dibbets' dood en zijn voortleven in de Maastrichtse legende', in: *De Maasgouw* 85 (1966) 97-112.

Wingens, Th., *Generaal Dibbets, zijn historische rol en zijn voortleven in de Maastrichtse legende* (Maastricht 1972).

Witlox, A.P., 'Generaal B.J.C. Dibbets, Verguisd!, Vergeten, vergeven?', in: *Mars et historia* (1990) 41-51; idem, in: *Om de Vesting* 3 (1989) 41-48.

Witlox, A.P., 'B.J.C. Dibbets, een vergeten generaal', in: *Militaire Spectator* 160 (1991) 94-99.

Witlox, A.P., *Afstamming en Voortzetting van het geslacht Dibbets*. Onuitgegeven manuscript (Maastricht 1999).

Witlox, A.P., 'Voor Koning of Vaderland? Beroepsofficieren tussen Plicht en Politiek in de Herfst van 1830. Poging tot 'n vergelijkende studie van de houding van de Garnizoenscommandanten in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Om de Vesting* 14 (1999) 4-31.

Personalia auteurs

Jos Benders

Prof. dr. Jos Benders (1965) studeerde in 1988 af als bedrijfseconoom (Tilburg) en promoveerde in 1993 (Nijmegen). Hij is als senior onderzoeker verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen en als (deeltijd) hoogleraar organisatieconcepten aan de Universiteit van Tilburg. Als numismaat is hij gespecialiseerd in de laatmiddeleeuwse muntslag in Gelre. Adres: Universiteit van Tilburg, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Departement Organisatiewetenschappen, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg; jos.benders@uvt.nl.

Jos Bleus

(1942) is Magister Artium in theologie, licentiaat Oosterse talen en geschiedenis, licentiaat Bijbelse talen en geschiedenis, licentiaat Theologie, en behaalde zijn aggregatie geschiedenis. Hij studeerde aan de Katholieke Universiteit Leuven en werkt momenteel aan een proefschrift over 'Het grafelijk Sint-Odulphuskapittel te Borgloon'. Jos Blues is auteur van het boek 7500 jaar bouwkunst in Limburg, Hasselt (1984) en van meerdere monografieën over Borgloon en het graafschap Loon. Adres: Leemzaal 34, B 3840 Borgloon; josbleus@hotmail.com.

Holger A. Dux

Holger A. Dux is afkomstig uit het Rijnland en heeft aan de RWTH in Aken architectuur gestudeerd. Na afsluiting van zijn promotie over een Rijnlandse architect uit de negentiende eeuw bij Prof. Dr Ingeborg Schild, houdt hij zich bezig met vraagstukken van de bouwgeschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw. Een speciaal zwaartepunt wordt daarbij gevormd door de historische kerkhoven van Aken. Naast talrijke publicaties begeleidt Holger A. Dux regelmatig groepen door de regio en bezoekt met hen steden in binnen- en buitenland. Adres: p.a. Volkshochschule Aachen, Peterstrasse 21-25, D 52062 Aachen. holger.dux@mail.aachen.de, www.duxitineris.de.

Elizabeth den Hartog

(1962) studeerde aan het Courtauld Institute of Art van de Universiteit van Londen en promoveerde in 1988 op het proefschrift getiteld Twelfth-century Architecture and Sculpture in the Diocese of Liège and the Duchy of Brabant, a formal Analysis and a Study of the Origins, Function and Symbolism. Van 1986 tot heden werkzaam als Universitair Docent Oudere Bouwkunst aan het Kunst-histo-risch Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden. Van 2001 tot heden tevens werkzaam als directeur van de Kastelenstichting Holland en Zeeland. Dr. E. den Hartog heeft veel gepubliceerd, in binnen- en buitenland en schreef in 2002 onder meer, in opdracht van het Bonnefantenmuseum te Maastricht het boek Romanesque Sculpture in Maastricht alsmede het boek bij de tentoonstelling De Weg naar het paradijs. Romaans Maastricht in beeld dat in 2003 verscheen. Adres: Jan van der Jagtstraat 31, 2215 MG Voorhout; elizabethdenhartog@tiscali.nl.

Régis de la Haye

(1945) studeerde theologie in Frankrijk en aan de Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen. Van 1970 tot 1979 werkzaam als journalist bij La Dépêche du Midi, sinds 1979 in het

archiefwezen. Promoveerde in 1995 op het proefschrift *Apogée de Moissac*. Sinds 1998 diaken aan de Basiliek van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming “Sterre der Zee” te Maastricht. Docent kerkgeschiedenis en kunstgeschiedenis aan de opleidingen van het bisdom Roermond. Adres: Misericordeplein 12 A, 6221 XK Maastricht; r.delahaye@planet.nl

Geert Mak

(1946) Geert Mak studeerde rechten en sociologie aan de Vrije Universiteit en de Universiteit van Amsterdam. Hij doceerde staatsrecht en vreemdelingenrecht aan de Universiteit van Utrecht en werkte achtereenvolgens voor De Groene Amsterdammer, het NRCHandelsblad en de VPRO-radio. Mak is de auteur van onder andere *Een kleine geschiedenis van Amsterdam* (1995) en werd bij een breed publiek bekend met *Hoe God verdween uit Jorwerd* (1996) en *De Eeuw van Mijn Vader* (1999). In 2004 verscheen *In Europa*, dat nadien als een documentairereeks verfilmd werd en op televisie in binnen- en buitenland wordt uitgezonden.

Wim Munier

Munier SS.CC., prof.dr. W.A.J. (Wim), (1919), studeerde aan de kerkhistorische faculteit van de Pontificia Universitas Gregoriana te Rome (1946-1951) en promoveerde aldaar in 1954 op een proefschrift gewijd aan de Nederlandse curieprelaat Willem van Enckenvoirt 1465-1534; emeritus-hoogleraar kerkgeschiedenis aan de voormalige Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen. Adres: Seminarieweg 26, 4854 PB Bavel

Willem Poell

Willem Antoon Gerard Poell (Tegelen, 1938) studeerde bedrijfseconomie aan de Universiteit van Tilburg en postdoctoraal automatisering van de bestuurlijke informatieverwerking aan het Economisch Instituut Tilburg. Van 1967 tot 2000 werkzaam in de openbare nutssector aanvankelijk in Maastricht, daarna in Heerlen, laatstelijk als algemeen directeur van NV Nutsbedrijf Heerlen, alsmede als loco-secretaris van de gemeente Heerlen van 1983-1988. Van 1970 tot 1995 als parttime docent automatisering verbonden aan de HEAO te Sittard. Van 2000-2006 actief als voorzitter van de samenwerkende heemkundeverenigingen in Parkstad Limburg in het kader van de heemkundemarkten in 2001 in Rolduc en 2005 in het Parkstad Limburg Stadion. Adres: Jonge Hagen 7, 6261 NM Mheer.

Harry G. Weinberg

Drs H.G. Weinberg (1954) studeerde Engelse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Nijmegen en is thans werkzaam als accountant. Zijn interessegebied betreft met name de heerlijkheid Wittem. Adres: Middachtenstraat 48d, 4834 PC Breda; h.weinberg@planet.nl.

Samen de Geschiedenis van Limburg ontdekken

Overzicht van leden en relaties van
Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (2007)

*Samengesteld door Henk J.L.M. Boersma
m.m.v. mw. G.H.J.M. Verhulst-Willems*

Beschermvrouwe

Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Ereleden

Drs. F.L. Augustus, oud-bestuurslid LGOG, Heerlen, 1996.
Prof. dr. S. Corsten, oud-directeur van de universiteits- en stadsbibliotheek te Keulen, Bonn (D), 1989.
Drs. B.G.J.C. Fasol, oud-voorzitter van LGOG, Horst, 1999.
Prof. mr. A. Fl. Gehlen, oud-bijzonder hoogleraar Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria en oud-voorzitter redactie Publications, Heerlen, 1998.
A.F. Henrar, oud-penningmeester van LGOG, Eben-Emael (B), 1990.
J.M.H. Hoen, oud-voorzitter Sectie Genealogie LGOG, Sittard, 1997.
Mw. H. Houben-Bertrand, oud-gouverneur van Belgisch Limburg, Genk (B), 2001.
Dr. J. Kremers, oud-gouverneur van Nederlands Limburg, Bilthoven, 1978.
Prof. dr. W.A.J. Munier ss.cc., emeritushoogleraar van de Universiteit voor Theologie en Pastoraat (UTP) te Heerlen, Bavel, 1990.
J.M. Prakken, oud-voorzitter Archeologische Vereniging Limburg (AVL), Heerlen, 2002.
Dr. P.J.H. Ubachs, oud-wetenschappelijk bibliothecaris van de Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht, 1990.
Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, oud-gouverneur van Belgisch Limburg, Hasselt (B), 1995.
Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, oud-gouverneur van Nederlands Limburg, Maastricht, 1994.
Drs. J.H.M. Wieland, oud-voorzitter van LGOG, Nebian (F), 1991.
Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van het bisdom Roermond, Roermond, 1994.
en
Commission Royale d'Histoire, Brussel (B), 1934.

Eerbetoon

Habetspenning

Dr. J. Venner, Grathem, 2001

Drs. J.W.M. Schatorjé, Horst, 2004

LGOG-draagspeld

Drs. F.H.M. Adriaens, Horn, 2000

A.A. Crolla, Valkenburg aan de Geul, 2000

W. S. van Dinter, Gennep, 2004

Drs. B.G.J.C. Fasol, Horst, 1999

G.M. de Heus, Valkenburg aan de Geul, 2000

J.A. van der Heijden, Geleen, 2002

J.Ph.W. Huinen, Maastricht, 1999

W.J.H. Nouwen, Weert, 2001

Drs. P.J.A. van Meegeren, Venray, 2004

Drs. A.P.Y. Mingels, Maastricht, 2003

Mw. G.J.H. Raaijmakers-Janssen, Tienray, 2005

G.F. Verheijen, Horst, 2000

Dr. J.F.A. Wassink, Weert, 2000

Genootschapbestuur

C.J.J.S. Majoor

L. Wiggers

A.P.J. Jacobs

P.J.M. Korten,

Drs. C.J.J.S. Majoor,
Meerssen, voorzitter.

Mw. drs. L. Wiggers, Sweikhuizen, vice-voorzitter.

Dr. A.P.J. Jacobs, Hoensbroek, secretaris.

P.J.M. Korten, Molenbeersel-Kinrooi (B), penningmeester.

Ing. H.J. van Laer, Weert, lid.

Mr. Th.J. van Rensch, Gronsveld, lid.

M.J. Veelen, Posterholt, lid.

Dr. P. Caljé, Maastricht, lid.

Drs. C.H.G. Schutgens, Sittard, lid.

Prof. dr. P.M.J.E. Tummers, Maastricht, voorzitter redactie Publications, adviserend lid.

Dr. G.H.A. Venner, Eijsden, voorzitter redactie De Maasgouw, adviserend lid.

Bureau LGOG

Drs. H.J.L.M. Boersma MBA, directeur.

R.J.M. Bosch, bureau medewerker.

Mw. G.H.J.M. Verhulst-Willems, secretariael medewerkster.

H.J.L.M. Boersma

R.J.M. Bosch

*G.H.J.M. Verhulst-
Willems,*

Vrijwilligers

N. Bollen (verzendingadministratie), A.L.M.J. Daniëls (verzendingadministratie/voorraadbeheer), J.M.G. Narinx (verzendingadministratie), T.G. Raemaekers en mw. M.J.P. Raemaekers-Heijen (verzendingadministratie), J.W. Sizoo (onderhoud website) en mw. A.C. Stallinga (verzendingadministratie).

Commissies LGOG

Redactiecommissie Publications

Prof.dr. P.M.J.E. Tummers, voorzitter, dr. E.D. Steegen, secretaris, en de leden R. Braad, dr. W. Hupperetz, dr. J.J. de Jong, dr. T.A.S.M. Panhuysen, drs. P.J. te Poel, drs. E.P.M. Ramakers en dr. G.H.A. Venner.

P.M.J.E. Tummers

E.D. Steegen

Redactiecommissie De Maasgouw

Dr. G.H.A. Venner, voorzitter, drs. A.A.J.J. van Pinxteren, secretaris, en de leden drs. R.H.M. Denessen, drs. E.P.H.P.T. Haanen, J.H. Hanssen, dr. J.P.M. van de Mortel, mw. drs. L. Mostert, mw. drs. A.-R. Orbons en dr. J.C.M. Wachelder.

G.H.A. Venner

A.A.J.J. van Pinxteren

Commissie Studiereizen

Dr. A.P.J. Jacobs en drs. H.J.L.M. Boersma MBA q.q.

Commissie Educatie

Drs. H.J.L.M. Boersma MBA, voorzitter a.i., secretaris (vac.),
mw. drs. M.A.J. Boonekamp-Wingen, dr. A.P.J. Jacobs, drs. P.H.M. Boselie, dr. J.G.C. Venner,
S.H.J. Wolfs, H. Schlechtriem, mw. L. Dirks-Jessen, J.G.M. Born en mw. E. Loozen.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, en de leden drs. C.H.G. Schutgens, dr. A.P.J. Jacobs, drs. P.J.A. van Meegeren en M. Bohnen.

A.M.P.P. Janssen

R.M. de la Haye

Kascontrolecommissie (2007)

Dr. J.W. Koten en ir. J.P.L.M.N. de Warrimont

Commissie Collecties

Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens, voorzitter, drs. H.J.L.M. Boersma MBA, secretaris q.q., drs. A.M.P.P. Janssen, P.A. Linssen, drs. R. Paulussen, mw. drs. L. Wiggers en drs. L.S.J.M. Spronck.

Bijzondere leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria

Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens

A.M.J.A. Berkvens

Collecties LGOG

Kunsthistorische collectie (Bonnetantenmuseum, Maastricht)
Historische collectie (Limburgs Museum, Venlo)
Topografisch Historische Atlas (Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)
Archeologische voorwerpen (Centre Céramique, Maastricht)
Munten en penningen (Centre Céramique, Maastricht)
Incunabelen en handschriften (Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)
Collectie Limburgse Iconografie (Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)
Statisch archief LGOG (1863-1965)(Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)
Collectie Bronnenmateriaal (Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)
Collectie Limburgensia (Centre Céramique, Maastricht)
Bibliotheek sectie archeologie (Gemeentearchief Roermond)
Bibliotheek sectie genealogie/Limburgs Genealogisch Archief (Gemeentearchief Sittard-Geleen, Born)

Besturen Kringen LGOG

Kring De Aldenborgh (Weert) (voor ledenlijst zie pag. 251 e.v.)

P.J.M. Korten, voorzitter, mw. F.E.J. Smeets, secretaris, P.M.J. Jongen, penningmeester, en de leden M. Bukkems, mw. A. Ronteltap-Stijnen, mw. J. Schittecatte en G.J.F. Weerts.

P.J.M. Korten

F.E.J. Smeets

P.M.J. Jongen

Kring De Westelijke Mijnstreek (voor ledenlijst zie pag. 255 e.v.)

P.G.W.M. Schulpen, voorzitter, drs. M. Bohnen, secretaris, ing. J.G.M. Quadakkers, penningmeester, en de leden E. van Royen, C.F.H.A. Dols, mw. drs. K. Jansen-Rompen en M. Stassen.

P.G.W.M. Schulpen

M. Bohnen

J.G.M. Quadakkers

Kring Land van Valkenburg en Heuvelland (voor ledenlijst zie pag. 259 e.v.)

S.H.J. Wolfs, voorzitter, secretaris (vacant), mw. R. Spits-Vossen, penningmeester, en de leden ir. G.S.J.A. Xhonneux, H.J.J. Kuijpers en I.H. Zink, daarenboven C.J.L. De Maeijer en drs. E.J.C.G. Thewissen, adviseurs.

S.H.J. Wolfs

R. Spits-Vossen

Kring Maas en Niers (voor ledenlijst zie pag. 262 e.v.)

Drs. H.A.M. Coopmans, voorzitter, mw. M.H.A. Lam-Jetten, secretaris, P. Wolters, penningmeester, en de leden mw. G.P.J.M. Dinnessen-Wijers en mw. M.J.P.L. Simons-Martens.

H.A.M. Coopmans

M.H.A. Lam-Jetten

P. Wolters

Kring Maastricht (voor ledenlijst zie pag. 263 e.v.)

Dr. T.A.S.M. Panhuysen, voorzitter, drs. L.J.C.H. Jacobs, vice-voorzitter, drs. F.E.R. Hovens, secretaris, J.M.E. Mans, penningmeester, en de leden J.J. Bonnet en mw. drs. M.A.J. Boonekamp-Wingen.

T.A.S.M. Panhuysen

F.E.R. Hovens

J.M.E. Mans

Kring Parkstad Limburg (voor ledenlijst zie pag. 272 e.v.)

Drs. J.T.J. Jamar, voorzitter, mr. ir. J. Smeets, secretaris, mw. M.J. van der Weerden, penningmeester, en de leden J.J. Senden en drs. M.W. van der Weerden.

J.T.J. Jamar

J. Smeets

M.J. van der Weerden

Kring Roermond (voor ledenlijst zie pag. 277 e.v.)

Voorzitter (vacant), W.G. de Valk, secretaris, drs. R.A.M.J. Dückers, penningmeester, en de leden drs. C. Houben, mw. M.J.F. Muller-Klaar, M.J. Veelen en R.J.P.M. Vroomen.

W.G. de Valk

R.A.M.J. Dückers

Kring Ter Horst (voor ledenlijst zie pag. 280 e.v.)

Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, voorzitter, drs. W.J. Moorman, vice-voorzitter, P.J.T. Vissers, secretaris, P. Jakobs, penningmeester, en de leden drs. X.C.C. van Dijk, mw. M.E.A.P. Huijs-Oostveen en P.J.M. Jakobs.

*M.P.G.M. van den
Munckhof*

P.J.T. Vissers

P. Jakobs

Kring Venlo (voor ledenlijst zie pag. 283 e.v.)

P.A. Linssen, voorzitter, M.J. Goedmakers, secretaris, H. Huijs, penningmeester, en de leden J. de Jong en R.G.M.M. Walter.

P.A. Linssen

M.J. Goedmakers

H. Huijs

Kring Venray en omgeving (voor ledenlijst zie pag. 287 e.v.)

J.M. Min, voorzitter, J.M.P. Ewalds, secretaris, J.E.G. Smits, penningmeester, en de leden W.M.A. van Delft, C.J.W. Storms en C.M.G.I. Smits.

J.M. Min

J.M.P. Ewalds

J.E.G. Smits

Besturen Secties LGOG

Archeologische Vereniging Limburg (AVL)

Drs. R. Paulussen, voorzitter, mw. drs. B. de Fraiture, secretaris, ir. J.P.L.M.N. de Warrimont, penningmeester, en de leden R. Bloemen, J. van den Boorn, mw. D. Habets, H.L.M. Heijmans, A.J.M. Lupak, W. Luys, mw. C. Nicolaye, E.A.M.J. Puts, H. Stoepker en mw. drs. L. Wiggers, daarenboven drs. X.C.G. van Dijk, vertegenwoordiger regio Horst, mw. G. Jansen, adviseur, drs. C.J.M. Houben, beheerder bibliotheek, drs. W.H.M.N. Dijkman, hoofdredacteur Archeologie in Limburg, J.W. Sizoo, beheerder website.

SAMEN DE GESCHIEDENIS VAN LIMBURG ONTDEKKEN

B. de Fraiture

*J.P.L.M.N. de
Warrimont*

W.H.M.N. Dijkman

Sectie Genealogie

mw. M.W. Palmen, voorzitter, ing. H.J. van Laer, vice-voorzitter en penningmeester, ing. P.L.M. van Hoof, secretaris, en de leden A.J. Coopmans, dr. J.W. Koten, M.M.J.A. Wieërs, R.J.P.M. Vroomen (tevens voorzitter Commissie Heraldiek), J.H. Strijkers, hoofdredacteur Limburgs Tijdschrift voor Genealogie, en W. Noltén, redacteur Limburgs Tijdschrift voor Genealogie.

M.W. Palmen

H.J. van Laer

P.L.M. van Hoof

J.H. Strijkers

Sectie Monumenten

A.F. Henrar, voorzitter, mw. drs. J.M.T. Janssen-Daniëls, vice-voorzitter, A. Andersson, secretaris, W. Jenniskens, penningmeester, en het lid drs. A.H. Jenniskens.

A.F. Henrar

A. Andersson

W. Jenniskens

Persoonlijke leden Kringen LGOG

Kring De Aldenborgh (Weert)

C.G.L. Abrams, Weert, 1994,
C.M.N. Adriaens, Weert, 2003
Adriaens Molenbouw, Weert, 1999
P.J. Albert, Tilburg, 1995
H.M. Bar, Baexem, 2004
G.A.M. Bar-Evers, Baexem, gezinslid
T.P.M. Beelen, Weert, 1999
M.W. Beelen, Uden, 1994
W.H.R.M. Beelen, Eindhoven, 1996
G.M.W. Beelen, Weert, 2000
M.A.F. Beelen, Nederweert, 2007
V.P.J. van den Berg, Weert, 2000
J. Bergmans, Weert, 2004
J.F.J.M. Bergmans, Weert, 2004
P.J. Berkelmans, Weert, 2000
M.J.C. Beuvers, Weert, 2006
H.A.M. Beuvers, Weert, 2006
Prof. Dr. A.J.A. Bijsterveld, Tilburg, 1984
A.E.M. Bijsterveld-Claessens, Waalre, 2007
J.M.E. Blank-Stroux, Roelofarendsveen,
1988
M.H.P. Bollen, Weert, gezinslid
W.A.J. Bongers, Weert, 1988
Ir. J.F.H. Brouwer, Heythuysen, 1978
J.H.H. Bruekers, Weert, 2006
Ir. A.W.J. Bruekers, Ospel, 1977
J. Bruekers, Nederweert, 1989
M. Bukkems, Weert, 1999
A.F. Caris-Lefèvre, Mortsel (B), 1994
J. van Cauteren, Weert, 1981
R.H.P.F. Clocquet, Vlissingen, 1996
J.C.G.W. Coenen, Maasbracht, 1992
M.S.J.A. Colaris, Weert, gezinslid
M.G.I. Coppen, Weert, 1996

A.M.J.C. Corstjens, Thorn, 1989
J.E.M. Couwenberg-Vonken, Weert, 2003
W.J.T. Cramers, Weert, 2000
J.M.C. Cramers-Greijmans, Weert, gezinslid
G.C. Daalhuizen, Weert, 2005
G.J.E. van Diepen, Weert, 1995
J.J.J. Dirks, Ell, 2000
M.A.B. Dominikowski, Weert, 2002
M.P.E. van Dooren, Weert, 1999
G.G.Th. Driessen, Weert, gezinslid
M.Th. Driessen-van den Braak, Weert,
1997
P.J.H. Eerens, Roosendaal, 1994
M.L.J. Eilers, Weert, 1987
G.J.P. van Elk, Weert, 2006
G.R. Ellenkamp, Schalburch, 2006
E.G.M. Emans-Jonkers, Weert, 2000
E.J.W.M. Franken-Bitsch, Weert, 1997
B.J. van Gansewinkel, Weert, 1989
R.M. Geelen, Weert, 1989
L.M.M. Geelen, Weert, 2006
J.S. Geerards, Nederweert, 1998
P.J.A. van Geldorp, Weert, 2003
Drs. P.P.M. Geraedts, Weert, 1966
H.F.A.M. Gerits-Teunissen, Weert, 1992
M.L.L.A.P. Geuns-Schroeten, Weert,
gezinslid
T.C.T. Geuns, Weert, 1989
P.H.H. Geuskens, Meijel, 1982
E.M.J. Ghijsen, Stramproy, 1982
W.G.M. Goedmakers, Weert, 2000
E.N. Gorissen-Schefman, Weert, 2006
A.M.A. Gruythuysen-Bazelmans, Weert,
1982
Drs. E.P.H.P.T. Haanen, Swartbroek, 1974
H.P.B. Haex, Weert, 1984
A.G.D. Halfers, Weert, 1968
Dr. P.W.F.M. Hamans, Sint Odiliënberg,
1991

- Drs. P.J.M. Hammes, Roermond, 1996
L. van Hapert, Hamont, 2000
D.W.J. Heerholtz, Weert, 1977
D.P.M. Hendriks-Vercoulen, Weert, gezinslid
G.P.M. Hendriks, Weert, 2004
C.G.J. Hendrix, Weert, 1997
A.J.M.P. Hendrix-Knapen, Weert, gezinslid
H.J. Henkens, Weert, 1999
T. Henkens-Coenen, Weert, gezinslid
M.T.G. Henkens, Weert, 1982
J.J.H. Hennissen, Weert, 1998
P.J.G.A. Hermans, Weert, 1985
W.H.G. Hermans, Ospel, 2001
Drs. L.E.A. Heuvelmans, Weert, 1999
J. Hietbrink-Heyn, Weert, gezinslid
H.W. Hietbrink, Weert, 1987
A.P. van Hoef, Weert, 1993
M.J.J. van Hoef, Weert, 2007
J.M. Hompes-Stijnen, Weert, 2006
J.M.G. Hompes, Weert, gezinslid
J. Hoomans, Weert, 2000
W.J. van Houtert, Weert, 1999
W.E.J. van Hulst-Merkus, Weert, gezinslid
Drs. H. van Hulst, Weert, 2002
J.W.P. Hupperetz, Weert, 2002
W.M. Hupperetz, Weert, gezinslid
Drs. J.J.C. Huyben, Weert, 1982
J.H.M. Jacobs, Hamont-Achel (B), gezinslid
M.H.J. Jacobs Houben, Hamont-Achel (B), 1992
H.E.A.J.M. Jacobs-Gerits, Weert, gezinslid
J.A.E. Jacobs, Weert, 1998
M. Jacobs-Lamberigts, Swartbroek, gezinslid
J. Jacobs, Swartbroek, 2006
C.H. Janssen, Nederweert, 1984
H.H. Janssen, Nederweert, 1985
J.H.M.A. Janssen, Weert, 1991
L.H. Janssen, Weert, 2001
P.M.J. Jongen, Weert, 2000
D.W. Jongen-Rutten, Weert, gezinslid
J.S. Jongen-Bernaerts, Weert, 2005
C.M. Jongen, Nuenen, gezinslid
G. Jongen, Nuenen, 2006
S.J.M. Joosten, Weert, 2001
P.J.L.G.M. de Kievit, Weert, 2002
S.P.J. Kiggen, Weert, 1988
C.J.M. Kloth-Smeets, Baexem, 2002
A.M.G. Kneepkens, Horst, 2000
H. Koolen, Heythuysen, 1981
E.X.N.M. Kools, Weert, 1997
L.J.A. Korten-Karelaars, Molenbeersel (B), gezinslid
P.J.M. Korten, Molenbeersel (B), 1985
R.J.W. Kremers-Kempers, Weert, 1994
H.A.A. Kriek-Büller, Weert, 2000
A.W.P. Krinkels, Weert, 2007
R.J.J. Kunnen, Weert, gezinslid
I.G.H. Kunnen-Weerts, Weert, 2001
M. Kunnen, Kinrooi, 2006
E.M. Kuppens, Weert, 2001
C.H.P.M. van Laarhoven, Weert, 2007
H.J. van Laer, Weert, 1994
E.J.A.M. van Laer-Huijsmans, Weert, gezinslid
H.P.M. Lempens, Weert, 1984
E.H.L. van Lierop, Weert, gezinslid
H.H.J. van Lierop, Weert, 2006
H.M.J. van Lieshout, Ell, 1991
F.W. Limpens, Weert, 2001
H. Linskens, Weert, 1982
A.S.M. Linssen, Weert, 1964
H.H.J. Linssen, Weert, 1979
C.P.I. Loyen, Weert, 1999
W.J. Luys, Weert, 2003
T. Mackenbach Versloot, Stramproy, 2006

- R. Maes-van Knippenberg, Weert, gezinslid
E.J.M. Maes, Weert, 1999
Mr. H.J.M.E. Mathijssen, Venray, 1964
Mr. J.L. Matti, Weert, 1968
N.Th. Matti-van Kemenade, Weert, gezinslid
E.G.A.M. Mennen, Weert, gezinslid
H.A.E. Mertens, Weert, 1999
M.K. Meulen-Camp, Weert, 2005
J.W.M.S. Minses, Kelpen-Oler, 1999
J.M.G. de Monte-Breukers, Weert, 1975
A. Moonen, Weert, 1992
B.L.J.W. Moonen, Nederweert, 2005
F.H.A. Munnecom, Weert, gezinslid
J.C.A.C. Muys, Weert, 1985
H.L. Naus, Overpelt, 1992
H.A.J. Nefkens, Weert, 1999
A.J. Netten, Weert, 1998
T.P.J. Nissen, Terheijden, 2001
W.J.H. Nouwen, Weert, 1986
P.M.J.C.L. Nouwen-Soons, Weert, gezinslid
P. Nouwen, Weert, gezinslid
W. op den Buysch, Weert, 2006
J.M. Orbon, Weert, 2002
M.G.P. Orbon, Weert, gezinslid
N.A.M. Parren-Hermans, Nederweert, 2000
H.P.C.M. Parren, Thorn, 2000
M.C.F.A. Parren-Schrijen, Thorn, gezinslid
M.J.J.E. Peerlings, Zwolle, 1997
J.H.M. Peeters, Weert, 1999
J. Peeters-Stultiens, Weert, 1974
M.J.H.E. Peeters, Weert, 2001
S.J.T.G. Peters, Nederweert, gezinslid
L.P.G.F. Peters, Thorn, 1978
G.C.A. Ramaekers-Struijk, Weert, 2004
M.H.J. Ramakers, Weert, 2006
Ir. H.C.M. van Ratingen, Weert, 1998
Drs. A.H.L. Reintjes O.F.M, Weert, 1991
H.G.A. Reuterink, Beegden, 1993
Drs. R. Rezelman, Swartbroek, gezinslid
A.M. Ronteltap-Stijnen, Weert, 2001
P.M. Roost, Ittervoort, 1975
G.H. Ruhaak, Weert, 1979
A.B.T. Rutten, Weert, 2001
Drs. C.M.C. Saes, Weert, gezinslid
M.T.G. Scheepers, Weert, 2000
H.J. Scheepers, Weert, gezinslid
C.A. Scheeren-Dumont, Weert, gezinslid
M.J.M. Scheeren, Weert, 1987
Drs. T.J.M. Schers, Weert, 1988
J.H. Schittecatte, Weert, 2005
M.C.M. Schless, Dordrecht, gezinslid
W.H. Schoffelen, Weert, 1978
G.P.J.M. Schreurs, Weert, 1988
P.J.H. Sijben, Weert, 1994
J.A.L. Slabbers, Leveroy, 1985
G.H. Smedts, Weert, 1986
M.E. Smeets-Lamerikx, Weert, 1997
J.L. Smeets, Weert, gezinslid
F.E.J. Smeets, Weert, 2000
J.R. Smits, Weert, 1972
H. van Spijk, Weert, 2001
J. van Spijk-Seerden, Weert, gezinslid
L.E.J. Stassen-Vleugels, Weert, 1995
A. Steuten-Jonkers, Nederweert, 1981
L.M.Th. Stokbroeks, Weert, 2001
P.A.W. Strijbos, Weert, 2002
L.H.M. Stroekxs van den Broek, Dordrecht, 1972
Mr. M.L.M. Stultiens, Gorinchem, 1969
M.J.J. Sutorius, Weert, 1999
M. Tillemans-Pollen, Weert, gezinslid
H.L.A. Tillemans, Weert, 1982
A. Timmermans-Bruynen, Weert, gezinslid
A.J.M. Timmermans, Weert, 1972
W.M.M. van Tongerlo, Weert, 2000

- J.H.M.O. Truijen, Neeritter, 1999
J.M.M. Truijen, Weert, 1989
A.W.G.H. Truyen, Weert, 1993
C.H.J. Tubée, Weert, 1994
F.W.J.H. van Tuel, Weert, 1971
E. Tuinder-de Haas, Hamont-Achel (B), 1978
M. van Tulden, Roermond, 1977
M.G.W. van Tulden-Brinkmans, Nederweert, 1996
C.G.M. van Tulden, Nederweert, 2004
M.P.M. Vaessen Driessens, Weert, 2002
G.M. Vaessen, Weert, 2004
J.G.H. Vaessen-van Eijk, Nederweert, 2005
G. Van Loo, Ospel, 1970
J.J.M.L. Vanderfeesten, Weert, 2000
P.H.J. Vanderfeesten, Weert, 2002
W.J. Vanlier, Weert, 2003
A.M.J. Vanmechelen, Neeritter, gezinslid
M.G. Verbaan-Frons, Weert, 1997
J.P.A. Verhaegen, Heythuysen, 2004
A.H.M. Verheggen, Weert, 1997
L.G. Verheijen, Weert, 1998
L. Verhoeven-Roukema, Weert, 1996
J.S.W. Verlack, Leveroy, 2003
Drs. J.H.H. Verstraelen, Weert, 1978
Drs. B.M. Verstraelen-Kockelkoren, Weert, gezinslid
F. Veugen, Nederweert, 1984
L.J. Visser, Leveroy, gezinslid
R.J.M. Vlaanderen, Weert, gezinslid
J.J.M. Vossen, Heythuysen, 1999
S. Vossen, Nederweert, gezinslid
L. Vossen-Creemers, Nederweert, 2007
J.M.C. de Waal-Verheijden, Weert, 2003
H.F.M. van de Warreburg, Nederweert, 1993
Dr. J.F.A. Wassink, Weert, 1988
F. Weerts, Weert, 2000
P.M.M. van Wegberg, Weert, gezinslid
A.M.G.C. van Wegberg-Veugen, Weert, 1982
M.K.A. Weijers, Weert, 1998
F.J.J. Welten, Rucphen, 2007
E. Werz, Weert, 1982
M.M.J.A. Wieërs, Kinrooi (B), 2003
Drs. L. Sweikhuizen, 1986
M.T.E. Wijen, Aarle-Rixtel, 1985
Drs. J.G.M. Willard, Weert, gezinslid
R.J.F. van de Winkel, Maaseik (B), 2000
J.H. Winkelmolen, Grathem, 2002
G. de Wit-Halfers, Weert, 1976
W.H.A.J. de Wit, Antwerpen (B), 1976
R.P.C. Wuisman-Trouwborst, Stramproy, 1998

Kring De Westelijke Mijnstreek

M.E.N. Aarts, Munstergeleen, 2001
H.L.J.M. Aerts, Geleen, 1999
C.M. Alberts, Nieuwstadt, 1982
M.J. Alberts, Nieuwstadt, gezinslid
E.M.C. Arets, Munstergeleen, 2007
W.J. van Asselt, Beek, 2007
J.M.G. Aussems, Beek, 1963
J.H.M. Aussems, Limbricht, 1989
J.E.M. Baartmans, Sittard, 1988
M.J. Bachaus, Sittard, 2006
J.M.P. Baggen, Buchten, 2004
A.S.Ch. Bakker-Bom, Geleen, 1990
K.S. Bakker, Geleen, gezinslid
C.H.J.M. Baltis, Sittard, 1973
A.M. Beckers-Schuwirth, Sittard, gezinslid
J.J.M. Beckers, Sittard, 1979
A.H.M. Beek, Sittard, gezinslid
H.J. van den Berg, Munstergeleen, 1985
L. van den Berg, Munstergeleen, gezinslid
W.H. van Bergen, Geleen, 1979
N. van de Bergh-Leentjes, Beek, 1982
R. Beumers, Woerden, 1981
J.M. Bijlmakers, Sittard, 2007
P.J.H. Bijlmakers, Sweikhuizen, 1994
L. van Binsbergen, Born, 2004
J. Boekestein, Geleen, 2005
M.M.M. Bohnen, Urmond, 1986
J.J.E. Boijens, Amstenrade, 1993
J.J.E. Boijens-Janssen, Amstenrade, gezinslid
W. Bongers, Geleen, 1952
M.J. van der Borcht, Sittard, 1980
Drs. P.H.M. Boselie, Sittard, 1983
H.J. Bouten, Geleen, 1981
R.A.W. Bouwmans, Geleen, 2001, jeugdlid
M. Boyens-Limpens, Sweikhuizen, 1988
T.H.J. Brans, Stein, 2001
J.W.M.J. Broekkamp, Munstergeleen, 2006

A.M. Broekmeulen, Grevenbicht, 2000
Drs. J.J.M. Bronneberg, Sittard, 1992
L. Brorens-Verzandvoort, Munstergeleen, 1961
Drs. I. Brorens-Ruhmneek, Geleen, 1981
Drs. A.W.P. Brouns, Grevenbicht, 2004
M.H.M. Brouwers, Beek, 2004
L.C.A. Brouwers, Sittard, 1987
H.Th.M.J. Brouwers, Sittard, 1990
I.J.J.G. Buchem-Hermans, Munstergeleen, 1989
J.M.A. Bus, Susteren, 1988
H.W.M. op den Camp, Geleen, 1986
A.M. op den Camp-Lamsfus, Geleen, 1986, gezinslid
M.G.J. Canisius, Sittard, 1986
J. Capellmann, Gangelt, gezinslid
J. Capellmann-Jonker, Gangelt, 1993
R.M.H. Cappers Boesten, Geleen, 1993
J.G. Claessens, Oirsbeek, 1973
Drs. A.P.H. Cobben, Beek, 1999
F.T.H.A. Coenen, Born, 2001
Ir. J.F.A.M. Corten, Sittard, 2007
G.M. Cruts, Beek, gezinslid
H. Cruts, Beek, 2000
J. Cuperus, Rosmalen, 1995
M.H. den Ronde, Geleen, 1993
M.C.C. Dierick-van Loo, Stein, 1983
H.H.A. Dieteren-Driessen, Sittard, 2001
M.H.C.M. Dirks, Sittard, 1990
C.F.H.A. Dols, Nijmegen, 2005, jeugdlid
W.A.B. Donners, Susteren, 1999
T.M.H. Eijwoudt, Geleen, 2001
E.M.T. Eijwoudt-Maesen, Geleen, gezinslid
M. van Elk, Geleen, 2001
H.C. Ellemers, Geleen, gezinslid
A.M.L. Engel-Vencken, Geleen, gezinslid
Drs. C.J.A. Engel, Geleen, 1961
L.J.C. Engelen, Geleen, 1973

- E.C.M. Fleré, Geleen, 2007
C.J. v.d. Geer, Born, 2001
F. Geilen, Munstergeleen, 2003
W.P. Geilen, Sittard, 2007
M.C.J. Geilen-van Wesel, Sittard, gezinslid
J.W. Gielkens, Geleen, 1989
P.G. Gielkens-Mannens, Geleen, gezinslid
H.J.H. Gieskens, Sittard, 1988
M.H. Gieskens-Smeets, Sittard, gezinslid
Monseigneur dr. J.M. Gijsen, Sittard, 1960
J.M.E. Gijsen, Sittard, 1978
H.M.H. Gijsen, Munstergeleen, 2007
J.A.M. Gilissen, Sittard, 2000
C.M. Goossens, Geleen, 2000
J. de Haan, Sittard, 2006
M.Ph.L. de Haes, Sittard, 1986
H.H.G.E. de Haes, Sittard, gezinslid
J.H.H.M. Hamers, Sittard, 2000
N.P. Harle, Gronsveld, 1999
Drs. C.J.J. Hazen, Spaubeek, 2000
M.M.B.J. Heerschop, Sittard, 2007
J.A. van der Heijden, Geleen, 1964
M.T.G. Heijnen-Gorissen, Geleen, 2007
M.J.J. Heijnen-Prickaerts, Neerbeek, 2007
P.J. van Helden, Susteren, 1973
J.L. Henckens, Meeuwen-Gruitrode (B),
2002
J.M.G. Hendriks, Stein, 1980
J. Hendriks, Arnhem, 1995
R.M.W.G. Hennen, Nieuwstadt, 1977
M.J. Henssen, Schinnen, 1980
R.H.W.W.M. Hermans, Papenhoven, 1992
M.A.W. Heunen, Geleen, 2003
J.Th.C. Heunks-van Manen, Leusden, 1977
L.M.J. van Heur, Geleen, 1973
S.M.G. van Heur-Boesten, Geleen,
gezinslid
E.L.M. Heuts, Sittard, 2007
J.P. Heyen, Sittard, 2007
Drs. J.P.P. Hinssen, Steyl, 1991
M.G.M.E. Hoeberichts, Beek, 2003
J.M.H. Hoen, Sittard, 1962, erelid
W.A.M. Holterbosch-Tholen, Schinnen,
1999
F.W.G. Holterbosch, Schinnen, gezinslid
L.G.L. van Hoof, Nieuwstadt, 1984
W.C.R. Hoogstraten, Urmond, 2005
G.J. Houben, Susteren, 1980
F. Hustinx-Duurvoort, Born, 2005
K.J.M. Jacobi, Einighausen, 2005
C.J.M. Jansen-Rompen, Sittard, 2002
Drs. A.M.P.P. Janssen, Sittard, 1975
Drs. J.M. Janssen-Daniëls, Sittard, gezinslid
R.F.J.C. Janssen, Sittard, 1992, jeugdlied
J.P.M. Janssen, Geleen, 2000
J.E.R.M. Janssen, Limbricht, 2001
J. Jetten, Gulpen, 1977
Ir. W. de Jong, Geleen, 1990
J. de Jong-Heida, Geleen, gezinslid
T.H.M. Joris, Sittard, 1988
A.S. Kalwij, Sittard, 2000
L.T.M.B. Kamp, Sittard, 2005
Drs. J.H. op den Kamp, Munstergeleen,
1965
H.A.G.M. Keijzers, Einighausen, 2000
J.H. Kerckhoffs, Spaubeek, 1968
Drs. F.H. Keysers, Nieuwstadt, 1976
J.A. Knoors, Grevenbicht, 1966
E.W.X. Knops, Geleen, 1995
W. Kockelmans, Geleen, 1986
P.L. Kockelmans-Sassen, Geleen, gezinslid
J.F. Kohnen, Sittard, 2001
G.H.M. Korsten, Jabeek, 1999
H. Krapels-Thomé, Elsloo, gezinslid
Ir. J.G. Krapels, Elsloo, 1988
Drs. J.M.A. Kreukels, Geleen, 1975
J.J.J. Kuijper-Selten, Munstergeleen, 2007
E.M.T.H. van Langen-Croonen, Geleen,
1997

- J.N.M. Laudy, Sittard, 2001
A.J.M. Laudy-van Hoof, Sittard, gezinslid
Ing. D.J.J. Lauwers, Sittard, 1975
Mr. R.P.L.M. Lebens, Buchten, 1996
S.J.H.M. Lebens-Houben, Buchten, gezinslid
C.J. Leinders, Sittard, 1999
M.E. Leinders, Sittard, gezinslid
M.M.H. Lemmens, Sittard, 1999
H.A. Lemmens, Born, 1984
J.M. Lemmens, Sittard, 1992
E.M.J. Lemmens, Sittard, 2002
J. Liefstingh-Weekhout, Munstergeleen, 2003
H.L.J. Limpens, Munstergeleen, 2005
W. van der Linde, Berg-Urmond, 1997
Mr. A.J.C. Linssen, Amstenrade, 1981
A.J.T. Linssen, Sittard, 2007
J.A.H. Lokin-Wijnen, Limbricht, 1999
I. Lommen-Salden, Sittard, 1992
M.C. Lotens-Quispel, Geleen, 2001
M.G.J. Luijten, Merkelbeek, 1990
S. Maas, Geleen, 1989
G.H. Maassen, Broeksittard, 1975
Dr. Ir. A.A. Macco, Elsloo, 1976
E.J.G. Maessen, Geleen, gezinslid
A.G. Marchal, Stein, 1983
Mr. H.J.O. Martens, Urmond, 1987
I.H.M. Mastenbroek-Wolffs, Sittard, 2007
P.M.H.M. Masthoff, Geleen, 2002
P.H. Meijers, Sittard, 2007
C.J.M. Meijs, Limbricht, 1998
P.G.H. Mennens, Beek, 1986
H.H.J.M. Meuffels, Guttecoven, 1972
J.A.G. van Mierlo, Susteren, 2001
Mr. J.J.M.P. Moers, Susteren, 1982
Ir. J.J. Moers, Linden, 2000
E. Monshouwer Nöbauer, Sittard, 1982
M.N.M. van Montfort, Sittard, 2001
L.F.M.H. Moonen, Geleen, 1986
W.T. Moorer, Brunssum, 1979
L.H. van Mulken, Urmond, 1983
M.C.H. van Mulken-Horrichs, Urmond, gezinslid
E.H.M. van Mulken, Roermond, 1991
J.J. Muysers, Geleen, ca. 1960
J.G.E. Nohlmans, Sittard, 1986
P.E.J. Notten, Puth, 1980
E.B. Nuijt, Sittard, 1999
C.H.G. Nuijt-Mooren, Sittard, gezinslid
J.P.L.G. Offermans, Sittard, 1990
G.L.J. Oldenbeuving, Sittard, 1977
G.L. Ostendorf-Reinders, Geleen, 1995
Ir. H.M.J. Palmen, Sittard, 1963
M.W. Palmen, Beek, 2001
K.S.S.B. Pape, Berg-Urmond, gezinslid
H.J.M. Pauly, Geleen, 1995
H.C.J. Penders, Dieteren-Susteren, 2002
W.J.A.M. Penners, Sittard, 1979
L. Pennings, Sittard, 2007
R.A.J.G. Pernot, Sittard, 1976
C.A.M. Pernot, Papenhoven, 2007
W.J.H. Peters, Geleen, 1986
M.H.J.J. Philippens, Geleen, 2005
J.M.J. Pijpers, Elsloo, 2000
A.Th. van Poppel, Sittard, 1977
P. Puschmann, Susteren, 2006, jeugdlied
T.T.M.J. Quadakkers-Frenken, Munstergeleen, gezinslid
J.G.M. Quadakkers, Munstergeleen, 2001
M.J.T. Rademacher-Thewissen, Sittard, 1986
W.W.H.G. van Rens, Sittard, 2007
Th. Revallier-Warffemius, Geleen, gezinslid
L.J. Revallier, Geleen, 1995
E. Riga, Munstergeleen, 2007
H.A. Rijs, Berg-Urmond, 1968

- J.M.A. Ritterbeeks, Spaubeek, 1983
T.J.M. Roeffen-van de Laar, Geleen, 1975
A.I. de Rooij-Vernhout, Geleen, gezinslid
A.H. de Rooij, Geleen, 1998
Drs. E.J.G. van Royen, Munstergeleen,
1992
J.P. Rozeman-Nies, Sittard, 1999
F.P.M. Ruber, Papenhoven, 1988
M.H.M. Ruypers-Janssen, Geleen,
gezinslid
G.M.J.Th.V. Ruypers, Geleen, 1982
Ir. P. van Saane, Geleen, 1974
J.J. Salden, Limbricht, 2007
G.H.J. Savelkoul, Sittard, 2007
Dr. R.A. Schaeps, Oirsbeek, 2001
Ing. A.R.J.L. Schaeps, Oirsbeek, gezinslid
F.R. Schmeits, Nieuwstadt, 1995
W. Schmeitz, Sittard, 1989
R.E.H.M. Schmeitz, Nieuwstadt, 1997
M.J.J. Schmitz-Vroemen, Geleen, gezinslid
L.J.J. Schmitz, Geleen, 2004
J.H. Schrader, Sittard, 1999
A.J.M. Schreuders, Neerbeek, 1984
J.H. Schreurs, Papenhoven, 1973
Dr. J.J. Schrijen, Sittard, 2001
W.F.M. Schulpen, Susteren, 1990
P.G.W.M. Schulpen, Sittard, 1997
Ing. M.H.L.W. Schupp, Oirsbeek, 1998
Drs. C.H.G. Schutgens, Sittard, 1994
M.C.A. Schwillens, Spaubeek, 2002
R.P.J.M. Seegers, Geleen, 2006
M.J.P. Seegers-Luijten, Geleen, gezinslid
R. Seevens, Geleen, 1987
Ir. R.E. Selman, Sittard, 1973
H.A.P. Sillen, Geleen, 1987
J.W. Sizoo, Stein, 1997
A.J.M. Slangen-Kurver, Munstergeleen,
2003
A.M.G. Slangen, Sittard, 2003
H.H. Smeets, Spaubeek, 1991
M.E.L. Smeets-Tijssen, Spaubeek, gezinslid
M.R.M. Smeets, Sittard, 2005
L.M. Smeets, Limbricht, gezinslid
M.J.G.H. Smit, Sittard, 1993
H. Snijders, Sittard, 1982
M.H. Solberg, Elsloo, 2004
A.M.L. Soons, Spaubeek, 1982
Mr. J.G.M. Speetjens, Beek, 2003
Mr. M.J.L. Stassen, Sittard, 2005
J.J.M.M. Stassen, Puth, 2007
M.Th. van der Steen, Stein, 2003
J. van der Steen-Doddema, Stein, gezinslid
J.F. Strijkers-Pernot, Sittard, gezinslid
J.H. Strijkers, Sittard, 1975
J. Thijssen, Sittard, 2003
E. Thijssen Bindels, Sittard, gezinslid
H. Thissen-Carlier, Sittard, 1974
P.J.G. Tholen, Urmond, 2007
E.J.G. Tholen-Wenmakers, Urmond,
gezinslid
J.M.J. van Thoor-Telen, Susteren, gezinslid
W.J.M. van Thoor, Susteren, 1975
P.J.M. de Tollenaer, Sittard, gezinslid
E.A.M. de Tollenaer, Sittard, 2007
Dr. F.P.C.L. Tonnaer, Thorn, 1983
M.T.E. Tonnaer-Hermans, Sittard,
gezinslid
J.J.G. Tonnaer, Sittard, 1989
L. Toonen, Merkelbeek, 1992
Drs. P.M.J.A. Tops, Sittard, 2007
M.L.L. van Veen, Geleen, 2001
H.E. Veldman, Sittard, 2007
H. Verbrugge, Buchten, 2003
F.L.G. Veugen, Sittard, 1981
H.K. Vijverberg, Stein, 1990
M.A.B. Vink-Goltstein, Sittard, 2007
E. Vleeshouwers-Lousberg, Munstergeleen,
1984

H.J.M.T. Voncken, Urmond, 1985
M.E.A.G. Voncken-Laugs, Urmond,
gezinslid
Dr. J. de Vries, Spaubeek, 1963
R.J.P.M. Vroomen, Echt, 1969
A.W. de Waal, Sittard, 2000
H.G.J. Wagemans, Holtum, 1978
A. van de Wall, Spaubeek, 1979
E.A.G. Walraven, Sittard, 1995
C. Waltmans, Beek, 2001
P.H.F. Werdens, Sittard, 1990
A. Wevers-Quaadvlieg, Merkelbeek,
gezinslid
W.H. Wevers, Merkelbeek, 1993
A.J.H. Widdershoven, Susteren, 1960
H.M.A. Wijshoff, Grevenbicht, 1993
B. de Wilde, Born, 2001
Drs. L.J.J. Willems, Sittard, 1984
E.J.L. Winkens, Oirsbeek, 1991
P.V. Winters, Sittard, 1991
L.J.M. de Wit, Spaubeek, 1986
J.E. Wolff-Von Wölffing, Geleen, 2007
M.H.S. Wolters-Huveneers, Geleen,
gezinslid
A.J.M. Wolters, Geleen, 1994
J.W. Worms-Janssen, Maasmechelen (B),
1994
J.G. Worms, Maasmechelen (B), gezinslid
H.G. Wouters, Beek, 1982
M.M.M. Wouters, Elsloo, 2005
E.L.M. Zits-Hamers, Munstergeleen, 1987

*Kring Land van Valkenburg en
Heuvelland*
J.A.M. Alleleijn, Heerlen, 1999
M. van Baalen, Wijlre, gezinslid
W. van Baalen, Wijlre, 2003
H.G.M. Becker, Valkenburg a/d Geul, 1993
P. Bertram, Vaals, 2000
L.H.M. Blezer, Puth, 1994
Drs. M.Th.L.W. Boersma, Valkenburg a/d
Geul, 1975
S.G.J.M. Botman, Valkenburg a/d Geul,
1970
Y.M.H. Bots-Schijns, Valkenburg a/d Geul,
gezinslid
J.M.J. Bots, Valkenburg a/d Geul, 1993
A. Broekhof, Nuth, gezinslid
J. Bronneberg, Valkenburg a/d Geul,
gezinslid
E.D.A. Bruggeman, Vaals, 2007
G. Brunnenberg, Berg en Terblijt, 2001
J.A.M. Buskens, Gulpen, 2003
J.M.F. Cohlst, Vaals, 1982
K.C.H. Cransveld, Mechelen, 1996
H.I. Crolla-Becker, Valkenburg a/d Geul,
gezinslid
A.A. Crolla, Valkenburg a/d Geul, 1972
G.M.X. Crolla, Valkenburg a/d Geul, 1973
E.G.H.M. Crutzen, Ransdaal, 1971
J.J. Cuijpers, 's-Hertogenbosch, 1975
P.J.J. van Dael, Stramproy, 1970
C.J.L. De Maeijer, Klimmen, 1990
E.H.M. Dormans, Valkenburg a/d Geul,
2007
R.J.M. Eijssen-Wiertz, Schin op Geul,
gezinslid
J.H.G. Eijssen, Schin op Geul, 1988
Mr. P.H. Einthoven, Voerendaal, 1992
W.F.S. Einthoven-Sanders, Voerendaal,
gezinslid

- W.M. Felder, Vijlen, 1967
Drs. H.J.M. Franssen, Wittem, 1999
J.A.M.J. Franssen, Klimmen, 1992
M. Franssen, Vaals, 1992
M.C.J. Frenken, Ransdaal, 1997
M.J.T. Freyser, Voerendaal, gezinslid
W.A.J. Geenen, Wijlre, 1961
M.H.J.M. Geurts, Mechelen, 1977
Drs. F.A.W. van Gils, Berg en Terblijt, 1992
S.P. van Gils-Roorda, Berg en Terblijt, gezinslid
M.G.G. Goessens, Hulsberg, 1992
A.M.J. de Haas, Klimmen, 2001
G. Haasnoot, Katwijk, 1996
R.P.W.J.M. van der Heijden, Meerlo, 1971
Drs. P.G.M. Hermans, Hulsberg, 1998
J.L.G. Hermens, Hoensbroek, 1992
E.J.K. Hesselt-van Dinter, Eckelrade, 1972
H.A.M.F. de Heus-Cartens, Valkenburg a/d Geul, gezinslid
G.M. de Heus, Valkenburg a/d Geul, 1987
Ir. W. Holle, Klimmen, 1998
L.H.A.M. van den Hoven, Schin op Geul, 1995
P.J.M. Hupperts, Utrecht, 2001
M.C. Jacobs, Mechelen, 2006
Drs. H.J.F. Janssen, Valkenburg a/d Geul, 1967
P.J. Janssen, Vaals, 1993
M.J. Janssen, Valkenburg a/d Geul, 2007, jeugdlid
Mr. J.J.A. Jetten, Wijnandsrade, 1989
Dr. D.B. Jochems, Schin op Geul, 1991
L.M. Junggebur, Gulpen, 2005
M. Keulers, Houtem-St Gerlach, 1987
P.G.M. Keune, Valkenburg a/d Geul, 2001
H.G.W. Kicken, 's-Gravenhage, 1988
D. Kottmann, Aachen (D), 2003
S. Kottmann-Andreas, Aachen (D), gezinslid
H.J.J. Kuijpers, Vaals, 1999
H. Lebouille, Valkenburg a/d Geul, 1983
J.M.M. Ledoux, Eygelshoven, gezinslid
C.J.J. Lemmens, Valkenburg a/d Geul, 2005
F. Leunissen, Schimmert, 2000, jeugdlid
M. Lodewick-Castermans, Valkenburg a/d Geul, gezinslid
J. Lodewick, Valkenburg a/d Geul, 1991
J. l'Ortye, Nuth, 1992
R.B.J. l'Ortye, Schimmert, 2006
B.J. Lux, Vaals, gezinslid
I. Lux-Verdonk, Vaals, 1992
Drs. C.J.J.S. Majoor, Meerssen, 1989
M.G.H. Marell, Wijnandsrade, 2003
J. van der Meij, Vaals, 1989
H. Mertens, Gulpen, 1977
B.J. Moonen, Voerendaal, 2003
T.H.M. Mucher-Mulders, Valkenburg a/d Geul, gezinslid
Dr. H.J. Mucher, Valkenburg a/d Geul, 2003
J.A.W. Omloo, Nuth, 1999
C. Oostwegel, Valkenburg a/d Geul, 1991
J. van Oss, Schimmert, 2003
J.M.A. Pas, Epen, 2007
A.S.M. Patelski, Klimmen, 1980
J.M.L. Philips, Valkenburg a/d Geul, 2004
J. Piercy, Deventer, 1994
M.T.H.C. Piters, Valkenburg a/d Geul, 1993
M.J.M. Ploemen, Wahlwiller, 2004
J.W.M. Pluijmen, Hoensbroek, 1975
E.G.M. Prinsen, Schin op Geul, 1992
M.F.H.M. Prinsen-Gilissen, Schin op Geul, gezinslid
J.M.G. Ramaekers, Maastricht, 1979
M.B.J. Reijnders-Knubben, Ubachsberg, gezinslid
H.M. Reijnders, Ubachsberg, 1994
L.P. Remeijers, Valkenburg a/d Geul, 1982

G.M.F. Renkens-Bontemps, Brunssum,
2006
M.C. Retra, Woerden, 1995
B. Retra, Woerden, gezinslid
Drs. M.L.M. Rinkens, Trintelen, 2002
H.Th.J. Roelofs, Valkenburg a/d Geul,
1995
L.M.A. Savelberg, Gulpen, 1995
B. Scheijen, Valkenburg a/d Geul, 1990
Ir. F.A. Schyns, Eygelshoven, 1988
W.C. Senden, Banholt, 1996
A.J.J. Simons, Ransdaal, 1991
R.L.M. Sleijpen, Hulsberg, 1997
P.J. Souren, Heerlen, 1986
E.H. Souren, Valkenburg a/d Geul, 1988
L. Spits, Valkenburg a/d Geul, gezinslid
R. Spits-Vossen, Valkenburg a/d Geul, 1983
J.E.H. Spronck, Vilt, 1997
Drs. H. Stoepker, Wijlre, 1986
M. Tabbers, Valkenburg a/d Geul, 1974
Drs. E.J. Thewissen, Wijlre, 1980
N.F.M. Timmers, Schimmert, 1999
E.J.M. Timmers, Schimmert, 1978
M.J.J. Titulaer, Mheer, 2003
W.J. Ubaghs, Lemiers, 2003
G. Urlings, Schimmert, 1989
J.J.W. Vandeweijs, Valkenburg a/d Geul,
1973
J. Vanhommerig, Schimmert, 2006
M.A.H. van de Ven-Coenen, Schin op
Geul, 1977
A.J.F. Videler, Gemert, 1992
J.M.G. Vliegen, Voerendaal, 1988
Mr. F.A.G.M. Vluggen, Gulpen, 2003
P.A.A. Voncken, Schimmert, 1992
V.A.H. Voncken, Vaals, 1993
L.J.S. Vos, Vijlen, 2000
Dr. J. Wachelder, Schin op Geul, 1999
J.A.M. Wauben, Margraten, 1997
J.C. Wetzels, Klimmen, 1995

A.M. Wienges, Hulsberg, gezinslid
M.G.M. Winthagen, Klimmen, 1988
S.H.J. Wolfs, Hoensbroek, 2000
G.S.J.A. Xhonneux, Gulpen, 1981
I.H. Zink, Mechelen, 2001

Kring Maas en Niers

Th.W. Aarnoutse-Felling, Nijmegen, 2004
C.A.J. Aarnoutse, Nijmegen, gezinslid
J.E.A. Ackermans, Nijmegen, 1983
H.A. Artz, Molenhoek, 1993
W.H. Barten, Milsbeek, 1990
Drs. J.L. Beckers, Wijchen, 1969
M.C.W. van Bergen-Roel, Ottersum, 2000
J. van Bergen, Gennep, 2005
J.W.L.F. Bindels, Middelaar, 2005
Dr. H.J.A. Blaauw, Malden, 2007
N. Bootsma, Nijmegen, 1979
R.J. Bootsma-Leereveld, Nijmegen, gezinslid
B.A.Th. Close, Beuningen, 1994
E. Coopmans-Vermeulen, Ottersum, gezinslid
Drs. H.A. Coopmans, Ottersum, 1997
J.G.P. Cop, Gennep, 2005
H.A.J.M. Cop-Lamers, Gennep, gezinslid
G. Cuijpers, Heijen, 2004
P. Cuppes, Schijndel, 1997
A.H.H. van Dijk, Mook, 2005
T. Dinnessen, Ottersum, gezinslid
G.P.J.M. Dinnessen-Wijers, Ottersum, 1998
W.S. van Dinter, Gennep, 1979
H.L.H. van Enckevoort, Nijmegen, 1984
B.P.A. Gerrits, Gennep, 1995
A.M.J. van Gerwen, Milsbeek, 1998
T. Geurts, Ottersum, 1998
M.W.L. Goemans-Vloet, Ottersum, 2000
A.H. Goemans, Ottersum, gezinslid
E.J. Huisman, Milsbeek, 1985
B.J. Ibelings, Epen, 2005
Dr. A.E.M. Janssen, Nijmegen, 1960
Mr. J.W.A.M. Janssen, Nijmegen, 1964
T.J.M. Koks, Hoofddorp, 1999
Dr. J.W. Koten, Nijmegen, 1990

H.G.M. Krebbers, Gennep, 2007
M.H.E. Krebbers-Coopmans, Gennep, gezinslid
C.F. Krijnen, Ottersum, 2001
J.H.A. Kuijpers, Groesbeek, 1969
M.H.A. Lam-Jetten, Ottersum, 2000
K.G.R. van de Lest, Gennep, 2004
W.A.M. van de Lest-Vervenne, Gennep, gezinslid
T.A.J. Luijben, Molenhoek, 1984
C. Maas, Heijen, 1981
Drs. T.G.W. Manders, Gennep, 1972
Drs. R.W.A. Megens, Molenhoek, 1987
G.H. van de Mortel, Gennep, 1982
Prof. mr. P.L. Nève, Beek bij Nijmegen, 1966
A.A.F. Oostrum, Gennep, 1984
P.H.G. op het Veld, Ooij, 2001
F. Paes-van Keulen, Nijmegen, gezinslid
Ing. F.M.H.E. Paes, Nijmegen, 1985
L.M.N. Paquay, Ottersum, 2000
J.G.H. Peeters, Boxmeer, 1960
H.M.G. Quaadvlieg, Milsbeek, 1983
A. Roelofs, Gennep, 1991
H.M.F. Roijen, Ottersum, 2004
A.M.H. Rutten, Milsbeek, 2001
E.H.J.A. Schafrat, Gennep, 2000
M.J.F. Schouten-Engels, Gennep, 1994
A. Schreurs, Bergen, gezinslid
J.M. Schreurs, Bergen, 1998
L.M.P. Servais, Nijmegen, 2000
J.Th. Sillekens, Nijmegen, 1972
J.W.G. Silvertand, Gennep, 1996
T.H.G.J. Simons, Bergen, gezinslid
M.J.P.L. Simons-Martens, Bergen, 1990
M.J. Teunesen, Ottersum, 1983
G.H.J. Thissen, Nijmegen, 1984
P.G.B. Thissen, Roermond, 1987
A. Váhl, Gennep, gezinslid

J.L. Váhl, Gennep, 2007
A.M. Verheyen-Koenen, Ottersum, 2003
A.P.G. Verheyen, Ottersum, gezinslid
M.J.C. Verstegen, Gennep, 2000
N.A.M. Vloet, Bergen, 1990
G.O.W. Vullings, Ottersum, 1982
H.F.M. Vullings, Gennep, 1983
Mr. B.M.A. Wanders, Vught, 1988
H. van Wanroy, Bergen, gezinslid
M. van Wanroy-Joosten, Bergen, 2000
H.P. van de Weem, Ottersum, 1989
Th.G.J. Welbers, Bergen, 2000
J.M. Wessels, Gennep, 1991
H.G. van Winkel-Koopman, Berg en Dal,
1979
P.L.J. Wolters, Gennep, gezinslid
H.M.W. Wolters-Niessen, Gennep, 1986

Kring Maastricht

M.R. Aartsen, Maastricht, gezinslid
E.J. van Acker, Cadier en Keer, 2004
J.H.W. Albersen, Meerssen, 2004
J.C.M.W. Alberts, Gulpen, 1988
P.J. van Altenborg, Maastricht, 2005
L.W.S.W. Amkreutz, Leiden, 1999
J.A. Arpot, Maastricht, 2004
A.M.N.G. van Attekum, Maastricht, 1989
J.C.M. van Attekum-Nelissen, Maastricht,
gezinslid
M.H. Augustin, Maastricht, 2002
J.J.M. Aussems, Maastricht, 2006
A.J.A. Aussems-Kroll, Maastricht, gezinslid
L.M.M. Baltussen, Woensdrecht, 1982
J. Bardoul, Maastricht, 2000
J. Bartelet, Maastricht, 1977
M. Barthels, Utrecht, 1981
Drs. H.H.M. Beckers, Cadier en Keer, 1985
J.H.G. Beenkens, Maastricht, 2005
Drs. A.J.M. Beijer, Eijsden, 1975
M.H.J. Beijer-Prosenc, Eijsden, gezinslid
Ir. J.A.M. Beijer, Mheer, 1986
J.H. Beks, Maastricht, 2007
V.J.P.M. Bemelmans, Maastricht, 1961
E.M.G. Bemelmans-Wijnands, Maastricht,
gezinslid
J. Berendschot, Maastricht, 1980
B. Berendschot-Hertogs, Maastricht,
gezinslid
Mr. A.M. Berger, Cadier en Keer, 1968
Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens, Maastricht,
1980
E.L.M. Bernards, Gronsveld, 1981
Drs. J.W. Bertens, Maastricht, 1959
A.G. v.d. Besselaar-Ruyten, Maastricht, 1979
Drs. L.M.J. Bessems, Pijnacker, 1978
Y. Beuving, Maastricht, 1998
M.K. Binda, Nuth, 2006

- W.E.M. Bloemen, Maastricht, 1999
M.J.H. Bloemen-Plummen, Maastricht, gezinslid
T. Bochman, Maastricht, 1997
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA, Maastricht, 1975
C.G. Boeve-van Neerbos, Maastricht, 1981
H.J. Boeve, Maastricht, gezinslid
J.M. Bogers, Maastricht, 1995
F.L.H. Bogman, Maastricht, 1987
L.E. Bollen, Maastricht, 1990
Dr. N.J.G. Bollen, Maastricht, 1993
M.H.J. Bollen-Bussemakers, Maastricht, gezinslid
J. Bonnet, Maastricht, 1976
M.J.E. Bonten-Schroeten, Stramproy, 1997
Drs. J.J.F. van den Boogard, Maastricht, 2007
Drs. M.A.J. Boonekamp-Wingen, Maastricht, 1999
W.T.H.M. Boonen-Hovens, Maastricht, 2007
J. van den Boorn, Maastricht, 1986
M. van den Boorn, Maastricht, 2006
Drs. P.H.J. van den Boorn, Maastricht, 2007
J. Bootz, Maastricht, 2005
F.H.A.M. Boulanger, Maastricht, 1974
J. Bouwens, Sint Geertruid, 1990
Drs. Th.J.F.M. Bovens, Maastricht, 1981
R.M.L. Bovy, Maastricht, 2006
M.H.M. van Bree, Maastricht, 1988
W.R.H. Bremmers, Maastricht, 1991
M.A.J. Bremmers-Hermans, Maastricht, gezinslid
M. Brinkhof, Maastricht, 2004
C.E.M. Brinkmann, Maastricht, 2001
W.F.M. Bronnenberg, Geulle, 2000
Drs. P.M.M.A. Bronzwaer, Maastricht, 1992
A.M.J. Brorens, Maastricht, 2007
M.C. Brouwers, Katwijk ZH, 1987
Ir. R.M.L.A. Brouwers, Maastricht, gezinslid
A.H. de Bruijn, Maastricht, 1989
M.Th. de Bruijn-van Oppen, Maastricht, gezinslid
Drs. L.P.J. de Bruyn, Bunde, 1983
H.M.G. Busard, Maastricht, 1978
J.Ch. Caanen, Mheer, 2001
G. van Caldenborgh, Maastricht, 2001
M.C. van Caldenborgh, Maastricht, gezinslid
Dr. P.A.J. Caljé, Maastricht, 1997
L.J.E. Cardous, Meerssen, 2000
L.P.M. Cauberg, Eijsden, 2007
C.W.L. Cerfontaine, Maastricht, gezinslid
J.V. Christophe, Eijsden, gezinslid
H.P.M. Cobben, Meerssen, 1977
W.J.G. Colen, Maastricht, 1981
M.E. Conjaerts, Maastricht, 1994
J.A.S. Consten, Maastricht, 2005
A.M.F. Coppes, Maastricht, 2004
Coppes Bouwbedrijf, Valkenburg a/d Geul, 2006
B.P.A.H. Corbee, Maastricht, 2001
A.L.M. Cornelis, Heerlen, 1996
J. Corstjens, Meeuwen-Gruitrode (B), 2003
S.H.B.M. Costongs, Maastricht, 2000, jeugdlid
C.A.R. Coumans, Maastricht, 2006
Dr. T. Coun, Diepenbeek (B), 1994
W.A.M. Cozijnsen, Maastricht, 1978
Ir. L.T.M. Crouzen, Maastricht, 1967
P.J. Cuppens, Maastricht, 2003
J.A.W. Curfs, Maastricht, 2000
J.E.M. Custers, Sint Geertruid, 1984
H.A. Dabekaussen, Lanaken (B), 1991
M.H. Dabekaussen-Notermans, Lanaken (B), gezinslid

- W.M.F. Dackus, Maastricht, 1967
A.E.G. van Daelen-Schraven, Maastricht, 1998
G.E.R. van Daelen, Maastricht, gezinslid
W.H.J. Daemen, Bunde, 1988
L.F.C. Daenen, Maastricht, 1986
A.L.M.J. Daniëls, Maastricht, 1975
M.V. Darley-Hamers, Maastricht, 1982
H.F.H.G. Defesche, Berg en Terblijt, 2006
Drs. L.M.M. Dicker, Tongeren (B), 1995
Drs. M.F.A. Dickhaut, Maastricht, 1980
T.J.L. Diederer-Bruning, Brunssum, 1998
G.A.J. Dielemans, Maastricht, 1999
J.H.M. Dieteren, Maastricht, 1972
N. Dietz, Den Haag, 2006
P.A.W. Dingemans, Eijsden, 1964
A. Disch, Maastricht, 2000
Mr. H. Dobbels, Geulle, 1963
Drs. G.L. Dolders, Maastricht, 1987
H.J.A. Dols, Susteren, 1973
I. Dreesen, Maastricht, gezinslid
P.A.P. Driessen, Maastricht, 1982
J. Driessen, Lanaken (B), 2005
H.H.A. Driessen-Bindels, Lanaken (B), gezinslid
E. Drummen, Amstenrade, 2001
G.G.M. Duijsings, Ulestraten, 2004
C.J. den Dulk, Maastricht, 2000
H. den Dulk-Visser, Maastricht, gezinslid
P.L.L.M. Dumoulin, Maastricht, 1984
L.A.M. Duynstee-Stoop, Maastricht, 2001
H.J. Eggen, Maastricht, 1986
H. Eikelboom, Maastricht, 2006
W.A.C. van Enkevort-Boogert, Berg en Terblijt, 1994
J.G. Ensink op Kemne, Cadier en Keer, 2005
Drs. I.M. Evers, Maastricht, 1979
J.J.G. Feiter, Maastricht, 2004
Drs. B. de Fraiture, Maastricht, 1998
L.H.G. Frambach, Eijsden, 1997
M.J. Frambach-Kerckhoffs, Eijsden, gezinslid
P.J. Franken, Nieuwerkerk a/d IJssel, 1993
W.J.M. Frankort, Maastricht, 2005
R. Franssen, Maastricht, 2007
P.G. Frints, Eersel, 2000
T.M.G. Frints-Schellekens, Eersel, gezinslid
E.W.J.A. Gadet, 's-Gravenvoeren (B), 2005
H.L.F. van Geleen, Maastricht, 1986
L.J.A.M. Gelissen, Maastricht, 1978
Drs. G.W. Geluk, Berg en Terblijt, 2003
N.J.M. van Gemert, Maastricht, 1991
Drs. M.L. Gemmeke, Utrecht, 1977
P. Gerits, Genk (B), 1979
H.M.H. Geurts, Eijsden, 1994
C.P.J. Geurts, Maastricht, 2006
E.J. Gewin, Maastricht, gezinslid
Ir. F. Gielen, Maastricht, 1988
H.A.J.M. Giero, Maastricht, 2002
M.A.J.G. Giesen, Wijlre, gezinslid
W.P.H. Gilissen, Eijsden, 2000
E.J.Th.H. Glaudemans, Cadier en Keer, 1981
H.M. Goes, Maastricht, 1968
B. van der Goes, Maastricht, 1995
J.H.A.G. Goessen, Maastricht, 1981
M. van Golde, Maastricht, 2007
G. Goosens, Maastricht, 2004
I.G.M. Gorissen, Maastricht, 1985
M.P.Th. de Gou-Houba, Lemiers, 2000
Drs. D.Th. de Graaf, Maastricht, 2005
A.J. Groenendijk, Eckelrade, 1986
D.O.P. Grol, Maastricht, 2007
L.J. Gubbels, Stein, 1980
G.J.H.M. Gubbels, Noorbeek, 2001
H. Wienk-Gulpen, Maastricht, gezinslid
H.M. Haane-Peusens, Maastricht, 2000
M.G. Haanen-van Ratingen, Maastricht, 1956

- C.G. Habermehl, Maastricht, 1993
P.J. Habets, Beek, 1991
M.H.A. Hackeng-Oomes, Maastricht, 1978
Dr. R.A.W. Hackeng, Maastricht, 1978
B.E.M.M. Hackeng, Maastricht, 1986
R.P.H. Haesen, Cadier en Keer, 1983
L.M.E. Hage-Sprakel, Lanaken (B), 2002
Drs. J.H.M. van Hall, Banholt, 1976
M.M. Hamelers-Vink, Bunde, 1982
M.E.Ch. Hamers, Wageningen, 1984
V. Hamers, Maastricht, 2002
G.M. Handels-Carboex, Ulestraten, 1996
M.J.M. Hanneman, Maastricht, 1989
J.M. Hansen, Maastricht, 1992
N.G.M. van Hasselt, Maastricht, 2002
M.J.B. van Hasselt-Engelen, Maastricht, gezinslid
Dr. R.M. de la Haye, Maastricht, 1982
Drs. J.H.A. de la Haye, Maastricht, 1983
J. Hegtermans, Eijsden, 1978
Dr. E.H.J. van der Heijden, Maastricht, 1956
W.M.H. Heijnen, Eijsden, 2007
C. Hein-Hardenberg, Maastricht, 1985
E. Heitlager, Bilzen-Rosmeer (B), gezinslid
M. Hendriks-Kicken, Valkenburg a/d Geul, 1986
P.M.S. Hendriks, Klimmen, 2002
A.F. Henrar, Eben-Emael (B), 1973, erelid
M. Henrar-Smeets, Eben-Emael (B), gezinslid
P.M.J. Hermans, Bunde, 1974
G.J.J. Hermans, Maastricht, 1984
J. Herren, Maastricht, 1992
H.J.S. Heuberger, Cadier en Keer, 1986
M.P.H. van Heugten, Maastricht, 1993
J.C.A.G. van Heugten-Broers, Maastricht, gezinslid
C. van Hilten, Maastricht, 1999
A. van Hilten, Maastricht, gezinslid
J.G. van Hinsberg, Ulestraten, 1993
B.J.M. Hirsch, Maastricht, 1998
J.P.M. Hoedemakers, Maastricht, 1983
A.A.F. Hoens, Maastricht, 1982
L.H.M. Hoens-Gambon, Maastricht, gezinslid
A. Hoens, Maastricht, 1979
K. Hofland-Haase, Maastricht, 2006
P.A.M. Hofman, Gronsveld, 1992
J. Holwerda, Nuth, gezinslid
Prof. dr. E. Homburg, Eijsden, 2005
E.H.C.E. Honée, Maastricht, 2000
L.R.C.M. Houben, Maastricht, gezinslid
L. Houben-Schreurs, Linne, 2007
J.Th.M. Houwen, Maastricht, 1985
Drs. F.E.R. Hovens, Maastricht, 1997
C.J. Howeler, Maastricht, 2004
M.A. Howeler-Jansen, Maastricht, gezinslid
J.Ph.W. Huinen, Maastricht, 1965
A. Huls, Mheer, 1987
R. Huls-Munnix, Mheer, gezinslid
G.H.J. Huls, Maastricht, 1987
B.P.G. van Hulst, Maastricht, 1998
Mr. A.J.M. Hupperts, Maastricht, 1981
E.M.L.A. Hustinx, Maastricht, 1957
R.P.M. Hustinx, Maastricht, 2005
E.M.G. Huth, Maastricht, 1992
J.E. Huth, Maastricht, gezinslid
M.C.P. Huth-Duijvenstijn, Maastricht, gezinslid
S.J.H. Hutschemakers, Banholt, 1977
M.J.H. Huurman, Cadier en Keer, 1983
H.A.M. Huveneers, Gronsveld, gezinslid
A.J.M. van Iersel, Maastricht, 1995
E.M.G.L. Jacobs, Maastricht, 1991
L.J.C.H. Jacobs, Berg en Terblijt, 2003
J.V. Jamin, Maastricht, 2004

- H. Jamin, Maastricht, gezinslid
V. Jammers, Houten, 1975
M.G.L.A. Jansen, Maastricht, 1986
G. Jansen, Maastricht, 1995
D.J. Jansen, Maastricht, 2001
M.J.A.W. Jansen, Eijsden, 2007
Mr. E.R.T.H. Janss, Landgraaf, 1989
Y.H.H.A. Janssen-Flos, Maastricht, 1998
J.P.M.G. Janssen, Maastricht, gezinslid
H.L.E. Janssen, Meerssen, 1983
G.H.J.M. Janssen, Bommel, 1976
J.P.E.M. Janssen, Sint Geertruid, 1973
Drs. A.H. Jenniskens, Maastricht, 1968
A.E.M.J. Jenniskens-van Heesch,
Maastricht, gezinslid
M.G.G.P.C. Jeurissen, Maastricht, 2005
Dr. J.J. de Jong, Cadier en Keer, 1998
E.M.J. Jongen, Lanaken, 2003
H.C.E. Joosten, Geulle, 2004
J.A.G. Jotten, Maastricht, 1999
M.J. van der Kaap, Lanaken (B), 2001
J.N. Kamp, Maastricht, 1951
E.G.A.M. Kamp-Schmitz, Maastricht,
gezinslid
H.A. Kamphuis, Coevorden, 1988
C.A. Kamps, Maastricht, 1986
L.A.M. van Kan, Geulle, 1998
J.H. van Kan, Tongeren (B), 1989
M.Th. van Kempen-Vrugtman, Cadier en
Keer, 1978
G. Kerckhoffs, Eijsden, 1982
R. van Kerkoerle, Maastricht, 1977
Mr. W.E.S.L. Keyser-Schuurman,
Gronsveld, 1973
R.J.A. Kicken, Schimmert, 1986
J. Kicken, Maastricht, 2005
L.J.H.M. Kirkels, Meerssen, 1977
M.W. Klasberg, Maastricht, 2003
E.A.M.J. Kleijn-van Emmerik, Vaals, 1998
Drs. J. Klerkx, Maastricht, 1986
H.L.J. Klinkers, Margraten, 1976
M.A.J. Knols, Maastricht, 2004
G.M.L. Kockelkorn, Meerssen, 2006
A.G.P. Kockelkorn-Hanssen, Meerssen,
gezinslid
M.H.H. Koene-Gorren, Maastricht, 2004
Drs. E. Koers, Maastricht, 1969
J.F. Kohlbacher, Maasmechelen (B), 1990
R.J.A.M. Konings, Maastricht, 2002
M.W. Kootstra-Wilhelmij, Maastricht, 1998
Dr. T.H.F.W. Krebber, Maastricht, 1978
A.G.J.M. Krekelberg, Maastricht, 1962
J.P.M. Kreyns, Maastricht, 1999
C.M. Kreyns-Beuker, Maastricht, gezinslid
J. Kreutzer, Maastricht, ca. 1970
Drs. N.M.L. Kruijtzter, Maastricht, 1990
Th.F.M. Kruijtzter-Oomes, Maastricht,
gezinslid
G.P.M. Kruijver, Maastricht, 1990
E.T. Kuipers, Maastricht, 2000
Kunsthhandel Schiltaere, Maastricht, 2000
Dr. A.M.W.J. Kurris, Maastricht, 2007
P.A.M. Kusters, Mheer, 1982
Dr. W. Kusters, Maastricht, 1988
A. van de Laar, Maastricht, 2005
F. Lakmaker, Gronsveld, 1997
A.C.W. Lam, Bunde, 2005
E.K.J. van Lambalgen, Maastricht, 1990
A.M.H. van Lambalgen-Bogaardt,
Maastricht, gezinslid
Ing. P.H.M.J. Lambriex, Maastricht, 1966
R.P. Landwier, Maastricht, 1996
A.M.J. Landwier-Boonekamp, Maastricht,
gezinslid
J. Langenveld, Maastricht, 2001
S. Langeweg, Maastricht, 1962
H.A.S.M. Langeweg, Maastricht, 1982
Ir. L.M. Lardenoye, Maastricht, 1975

- P.M.P.J. Lardinois, Maastricht, 1967
M.J.A. Lardinois-Weijzen, Maastricht, gezinslid
Zuster Blanda Lases, Maastricht, 1972
A. Laumen, Maastricht, 2007
Prof. dr. J.Th. Leerssen, Utrecht, 1994
W.F.Th. Lem, Maastricht, 2001
A.M.E. Lemmens-Satijn, Maastricht, 1992
Dr. E.W.G. Lemmens, Maastricht, 2004
M.W.C. Lenders, Maastricht, 2007
E. Leufkens-Cremers, Lanaken (B), 1994
M.R.F. graaf de Liedekerke, Eijsden, 1973
Prof. dr. A.J. van der Linden, Maastricht, 1986
E.W.F. Loendersloot, Maastricht, 2001
M.I.M. Loyens, Riemst (B), gezinslid
Maaslands Antiquariaat, Maastricht, 1997
M.H.J.P. de Macker, Maastricht, 2005
J. Maenen, Lanaken (B), 1978
Y.C.M. de Maeyer, Lanaken (B), 1981
Maison Louis b.v, Maastricht, 1982
J.M.B. Mans, Maastricht, 2007
E.C.M.M. Mans-Fijnaut, Maastricht, gezinslid
M.M.G. Meerten, Maastricht, 2005
Drs. H.M.J. Melkert, Maastricht, 2005
W.A.A. Mes, Maastricht, 1979
Dr. P.T.H.R. Mestrom, Maastricht, 1968
E.R. Meyer Viol, Lanaken (B), 2002
J.N.M.E. Michielsen, Maastricht, 2004
E.C. Mildner, Maastricht, 2002
Drs. S.E. Minis, Maastricht, 1995
G.H. Minkman, Meerssen, 1986
E. Moers, Maastricht, gezinslid
Drs. L.J.J. Moers, Maastricht, 1955
M.M.J. Moers, Maastricht, 1990
J.H.A. Moers, Bunde, 1991
J.H.M. Moers, Beek, 2001
G.M. van der Molen, Maastricht, gezinslid
M.J.H. Montulet, Maastricht, 1983
M.J.A.J. Montulet-Bours, Maastricht, gezinslid
J.M.N.R. Morreau, Maastricht, 1992
M.J.C. Morreau-Magnée, Maastricht, gezinslid
M.L. Mosmuller-Snijders, Lanaken (B), 2006
Drs. L. Mostert, Rekem-Lanaken (B), 2007
W. van Mulken, Bunde, 1970
B.P. Naastepad, Maastricht, 1992
E.J. Nap, Nuth, 2003
J.M.G. Narinx, Maastricht, 1984
M.J.A. Narinx-Zink, Maastricht, gezinslid
L.P.G. van Neer, Maastricht, 2005
L. Neervoort, Meerssen, 2006
L.L.M.F. Nelissen, Bennekom, 2000
T.G. Nelissen, Cadier en Keer, 2003
Drs. L.J.A. Nellissen, Maastricht, 1960
Ch.P.R. Niesten, Maastricht, 1983
P.H. van Nieuwenhoven, Maastricht, 2004
P.M. Nieuwenhoven-Verkley, Maastricht, gezinslid
L.J. van Nieuwenhuyzen, Maastricht, 1985
A.C.W. van Nieuwenhuyzen-Ampt, Maastricht, gezinslid
Ir. S.J. Nijst, 's-Gravenhage, 1984
T. Nijst-Hoogland, Maastricht, 2006
N. Nijsten, Meerbusch, 1981
Mr. A.L.J. Nilsen, Maastricht, 1989
Drs. J.V.H. Notermans, Maastricht, 1984
Mr. N.M.G. Nyst, Amsterdam, 1980
M.C.E.H. Nyst-Appel, Amsterdam, gezinslid
A.P.J.M. Oomen, Maastricht, 1990
Dr. M.L.G. Oosterbosch, Geel (B), 1993
Drs. A.R. Orbons, Banholt, 1998
Drs. P.M. Orbons, Gronsveld, 1963
P.J. Orbons, Maastricht, 1989

- Drs. P.H.A. Otten, Maastricht, 2005
Drs. A.A.J. Ottenheym, Maastricht, 2004
R.A.M. Panhuysen, Voerendaal, 1977
Dr. T.A.S.M. Panhuysen, Maastricht, 1977
J.F.M. Panhuysen, Maastricht, 1977
H. Paping, Maastricht, 1985
M.M.A.H. Paris-Vankan, Meerssen, 1984
C.M. Paris, Meerssen, gezinslid
H.M.D. Passau, Maastricht, 1986
J.V.M. Paulissen, Maastricht, 2000
H.J.C.M. Paulissen, Maastricht, 2001
J.M.F. Paulussen-van Delft, Maastricht, 1993
P.E.H.G. Peerboom, Eijsden, 1980
J.P.J.H. van Pelt, Reijmerstok, 2007
J.M.L. Pelzer, Heinsberg (D), 2007
P.G.M. Penders, Buren, 1986
M.J.A. Penders, Maastricht, 2003
D. Penders-Olders, Maastricht, gezinslid
M. Penners-Raffutin, Teuven (B), 1991
J. Pepels, Valkenburg a/d Geul, 1994
H.W.J.R. Peters, Beek, 1976
H.W.G. Philippen, Maastricht, 1986
G. Philippens, Maastricht, 1984
W.L.H. Philippens, Eijsden, 1990
Dr. J.F.R. Philips, Maastricht, 1954
J. Philips, Puth, 2003
Dr. J.M.G. Pieters, Tervuren (B), 1954
J.P.M. Piets, Maastricht, 1983
Drs. J.H.F. Pijpers, Maastricht, 1986
A.R. Pinckaers, Maastricht, 1980
H.J.M. Pinxt, Geleen, 1986
H.J. Pleijers, Maastricht, 1982
H.J. Pleijers-Wassenberg, Maastricht, gezinslid
W.J.M. Pletsters, Maastricht, 1980
L.M.J.N. Pluijmen, Valkenburg a/d Geul, 1975
E.J.M. Pluymaekers, Bunde, 1987
J.H.A.L. Pluymakers, Beek, 1992
Drs. P.J. te Poel, Maastricht, 1993
Drs. W.A.G. Poell, Mheer, 1982
H.B. Pot, Valkenburg a/d Geul, gezinslid
L.H.M. Poulsen, Mheer, 1998
H.M.Th. Provaas, Maastricht, 1999
C. Pullens, Maastricht, 2005
J.H.M.G. Purnot, Cadier en Keer, 1979
M. Pypers, Maastricht, gezinslid
T. Quik, Maastricht, 1979
T.G. Raemaekers, Maastricht, 2001
M.J.P. Raemaekers-Heijen, Maastricht, gezinslid
Fr.C.S. Ramaekers, Maastricht, 1976
L. Ramaekers, Meerssen, gezinslid
Drs. E.P. Ramakers, Maastricht, 1975
J.J.H. Ramakers, Mechelen, 1983
L.A.M. Ramakers, Maastricht, 2003
M.G.A. Regout-Valckx, Maastricht, 2004
A.C.M. Renkens-Gommans, Maastricht, 1992
Mr. Th.J. van, Gronsveld, 1971
C.A.M. Reuters, Valkenburg a/d Geul, 1997
Drs. J.M.G. Roebroeck, Maastricht, 1998
C.M.J. Roebroeck-Janssen, Maastricht, gezinslid
Drs. F.H.M. Roebroeks, Sint Geertruid, 1986
Prof. Dr. J.W.M. Roebroeks, Amsterdam, 1987
J. Roijen, Bunde, 1997
T.G.M. Rempelberg, Elsloo, 1995
Ir. H.H.S. Roomans, Maastricht, 2001
Y.G.C. Roosen, Riemst-Vroenhoven (B), 1997
A.J.J.H. Roosen, Riemst-Vroenhoven (B), gezinslid
M. op 't Root, Maastricht, 1995, gezinslid

- J.P.G. Rousseau, Maastricht, 1990
J. de Rue, Maastricht, 1994
J.E.A. Rugl, Cadier en Keer, 1980
M.J.W. Rugl-Janssen, Cadier en Keer, gezinslid
Dr. W.J.M.J. Rutten, Maastricht, 1990
Mr. R.H.H. Rutten, Bemelen, 1992
Mr. J.M. Ruyters, Maastricht, 1981
G.H.P. Schaaf, Maastricht, 1981
A.P. Scheeren, Maastricht, 1999
M.L. Schenk-Nieuwenhuis, Maastricht, 1970
Th.L.T. Schenk, Maastricht, gezinslid
E.G.H. Scheren-Bisschoff, Maastricht, 1981
A.W.A. Schiffeleers, Maastricht, 1999
J.B.M.P. Schiphorst, Maastricht, 1991
A.H. Schleijpen, Wijlre, 1988
M.J.G. Schlijper, Meerssen, 2006
R.L.A. Schmedding, Maastricht, 2006
M.G. Schmidt, Maastricht, 1973
Drs. A.M.C. Schmitz-Evers, Maastricht, 1984
Drs. J.J.F. Schmitz, Maastricht, gezinslid
W.W.M.E. Schoenmakers, Maastricht, 1992
L.G.M. Schoenmakers, Maastricht, 1995
R. Schoffeleers, Maastricht, 2003
M.A.G.M. Schols, Maastricht, 1979
M.H.J. Schoufs, Maastricht, 1994
W.A. Schouten, Maastricht, 1986
H.J.G.M. Schouteten, Maastricht, 2004
E.M.M.P.J. Schreurs, Maastricht, 1990
P. Schuffeleers, Maastricht, 1977
N.H.J. Schutgens, Maastricht, 1981
E.J.A.M. Schuurman, Maastricht, 1972
Dr. H.J.G.G. Seelen, Maastricht, 1979
W.A.J. Selten, Valkenburg a/d Geul, 1976
R.J.J. Semmeling, Maastricht, 1980
J.E.L. Severijns, Maastricht, 1974
J.G.C. Simonis, Maastricht, ca. 1972
A.M.G. Simonis, Maastricht, 2007
Dr. J.S.F. Simons, Sittard, 1982
Drs. J.M. Simons, Maastricht, 1988
A.H.J.H. Slaats, Valkenburg a/d Geul, 1989
H.J.N. Sleebe, Maastricht, 2006
E.A.G. Slenter, Maastricht, 1986
A.M.F. Slijpen, Maastricht, 1965
M.A. Smeets-Veeger, Mheer, 1982
E.L. Smeets-Riemersma, Maastricht, 1940
J.H.M. Smeets, Maastricht, 1984
J.L.M. Smeets, Meerssen, 1985
J.M.G. Smeets, Maastricht, 2005
H.M. Smeets, Geulle, 2005
R.M.W.G. Smeets-Dolmans, Geulle, gezinslid
M.L. Smeets, Berg en Terblijt, 2006
J.B.M. Smit, Maastricht, 1989
S.M.G. Smitshuysen, Maastricht, 2000
J.H.M. Snakkers, Maastricht, 2007
A.M.L. Snakkers-Plummen, Maastricht, gezinslid
G. Soeters, Maastricht, 1986
J. Somers, Gulpen, 1985
J.A. Spee, Maastricht, 1988
J. Sprokel, Maastricht, 2004
H.M.J.L. Sprokel, Maastricht, 2005
Drs. L.S.J. M. Spronck, Maastricht, 1959
A.C. Stallinga, Maastricht, 1986
M. Stapper-Vollebergh, Maastricht, 1991
J.G.J.M. Steffens, Berneau (B), 2000
A.B. Steffens, Berneau (B), gezinslid
P.H.J.G. Stienen, Veldwezelt (B), 1975
C.J. Stienen-Knipper, Veldwezelt (B), gezinslid
M.J.P. Stikkelman, Cadier en Keer, 2002
M.T.P.P. Stikkelman-Gijsens, Cadier en Keer, gezinslid
Mr. A.L.G.A. Stille, 's-Gravenhage, 1977
Drs. M. Stoffers, Maastricht, 2006

- ET.A.M. Stoks, Maastricht, gezinslid
M.E. Straus-Hogenhuis, Maastricht, 1995
B.J.A. Stroom, Maastricht, 1998
A. Stroom-van Tienhoven, Maastricht, gezinslid
Broeder S. Tagage, Maastricht, 1965
A.L.J.J. Teunissen, Margraten, 1985
I. Thal-Steijns, Maastricht, 1987
J.W.C. Thal, Maastricht, gezinslid
H.G.M. Theunissen, Maastricht, 1981
P.H.A.W. Theunissen, Eijsden, 2007
R. Thewissen, Gellik, 1988
W.H. Thissen, Ulestraten, 1973
P.G.J. Tieman, Maastricht, 1988
M.J. Tillie, Maastricht, 2000
R.D.A. Tilly, Maastricht, 1974
R.G.E. Timmermans, Groningen, 1995
Prof.dr. P.M.J.E. Tummers, Maastricht, 1956
J.J.M. van Turnhout, Maastricht, 1969
Dr. P.J.H. Ubachs, Maastricht, 1960, erelid
J.H.M. Vaessen, Maastricht, 2006
Mr. B.J. baron van Voorst tot Voorst, Maastricht, 1994, erelid
A.A.L. Velraeds, Mechelen, 1988
A.C.M. Velraeds-Boom, Mechelen, gezinslid
G.A.A.C.M. Venner, Eijsden, 1999, jeugdlid
Dr. G.H.A. Venner, Eijsden, 1967
M.J.H.A. Venner-Lijten, Eijsden, gezinslid
M.J.E.H.D. Venner, Eijsden, 1994, jeugdlid
J.A.G.E.M. Venner, Eijsden, 1996, jeugdlid
Dr. G.J.B. Verbeet, Maastricht, 1957
Ir. J.B.M. Vercauteren, Maastricht, 2005
J. Verhaegen, Maastricht, 1998
R. Vermeulen, Bilzen-Rosmeer (B), 2005
A.B.M. Verzijlbergh, Luik (B), gezinslid
J.J. Veugen, Maastricht, 2001
E.H.H. van Vianen, Maastricht, 2007
B.F. Visser, Cadier en Keer, 1986
Th.B.C.M. Visser-Wanders, Cadier en Keer, gezinslid
P.R.G. van Vliet, Maastricht, 1954
G.M.J.P. Voncken, Maastricht, 1986
L. Vonhogen, Maastricht, 2006
W.L.J. Voogt, Maastricht, 2005
C.C.J.M.G. Vos, Maastricht, 1988
Mr. drs. M.E. Vossen, Maastricht, 1991
F. Vossen, Lanaken (B), 2003
Mr. S.J.H. Vrancken, Maastricht, 1995
D.C.M. Vranken, Maastricht, 2000
W.H. Vredereg-Lagas, Maastricht, 1998
J. Vrijens, Erps-Kwerps (B), 1987
P.M.W. Vrijens, Riemst (B), 2001
A. Vullings, Maastricht, 2001
H. van Wagenberg, Meerssen, 1989
A. van Wagenberg-Bullens, Meerssen, gezinslid
J. van de Walle, Gulpen, 2000
J.M.C. Walraven, Ulestraten, 2004
A.J.R.M. Warrimont, Voeren, 1981
Ir. J.P.L.M.N. de Warrimont, Geulle, 1986
H.J. Wassink, Schoten, 1991
N.H. Wassink-Dekker, Schoten, gezinslid
L.W.S. van de Weijer, Maastricht, 1942
A.H.G. van de Weijer, Maastricht, 2003
A.J.M.J. Wennekes, Sint Anthonis, 1976
Mr. drs. W.H. van der Werf, Maastricht, 2004
B.S. van der Werf, Eindhoven, 2005
Mr. P.D. Westerveld, Maastricht, 1992
F.M.J.L. van Wetering, Maastricht, 1973
P.J.M. Wetzels, Maastricht, 1970
E.P.G. Wetzels, Maastricht, 1994
Y.H.M. Wetzels-Boot, Maastricht, gezinslid
P. Weusten, Margraten, 1994
J.M.H.M. Wevers, Maastricht, 2004
N.C.M. Widdershoven, Bombaye (B), 1987

- A.A. Wiekart, Maastricht, 2002
Drs. J.M. Wienk, Maastricht, 1995
P.J.L. Wijler, Opijnen, 1998
M.I.M.A. Wijnen, Maastricht, 1974
M.A.G. Wijnhoven, Maastricht, 1981
P.J.H. Wilken, Wormer, 2000
M.E. Willebrands, Maastricht, 2007
J.M.S. Willems, Maastricht, 1983
J. Willems, Stein, 2001
R.J.O. Willems, Margraten, 2007
J.L.A. Wilmes, Maastricht, 1988
W.M. Wilshaus, Maastricht, 2002
H. Wilting, Maastricht, 1992
A.L.M.G. Winckers, Maastricht, 1995
W.M. Winkens, Maastricht, 2001
K.M.H. Winters, Maastricht, 2002
H.A.W.J. van der Wissel, Sint Geertruid, 2007
M.J.C. van der Wissel, Sint Geertruid, gezinslid
Drs. A.P. Witlox, Maastricht, 1958
R.J. Woittiez, Luik (B), 1999
V.I.G. Wolfs, Gronsveld, 1976
J. Wolfs, Eijsden, 2004
T.J. Wolters, Maastricht, 1989
A.A.M. Wolters-Pas, Maastricht, gezinslid
J.M.E. Worms, Maastricht, 1980
A.M.E. in 't Zand-van den Akker, Eindhoven, gezinslid
E.J.L. in 't Zand, Eindhoven, 2000
M. Zeekaf-Thissen, Maastricht, 1986
R.H. Zuidema, Elsloo, 2000
T. Zwarts, Maastricht, 1999
- Kring Parkstad Limburg*
Mr. J.I.M.T. van Acker-Koten, Heerlen, 1996
B.M.J. van Acker, Heerlen, gezinslid
Drs. P.E.M. Adams, Heerlen, 1986
K. Adema, Heerlen, 2006
G.G.J. America, Amstenrade, 2006
I. Andersson-Heijkamp, Voerendaal, gezinslid
A. Andersson, Voerendaal, 2000
J.M.W. van Aubel, Heerlen, 2006
Drs. F.L. Augustus, Heerlen, 1957, erelid
M.G.J. Baggen, Heerlen, 2003
C.J. Baltus MPM, Sittard, 1966
M.W.P. te Baerts, Brunssum, 1974
A.J.J. Bastiaansen, Landgraaf, 1998
J. Becker, Herzogenrath, 2001
Drs. F.G.J. Beckers, Schinnen, 1982
A.H.P. Beckers-Driessen, Hoensbroek, 1988
W.L. Beckers, Landgraaf, 1995
M.J. Beckers-Damoiseaux, Hoensbroek, 2003
Drs. J.T. ten Berge, Heerlen, 2000
J.H.P. Bertrand, Heerlen, 1979
G.J. Bisscheroux, Nuth, 2001
T. de Bock-Stegers, Heerlen, 2007
H.P.G. Bogels-Joosten, Heerlen, 1990
M. Bongaarts, Lüdenscheid (D), 1978
R.G.L.M. Bonnie, Landgraaf, 2006, jeugdlid
A.M.H. Born-Meens, Landgraaf, gezinslid
F.J. van den Bos, Heerlen, 2001
J.M.B. Bosch, Schaesberg, 1967
R. Braad, Heerlen, 1986
Ch. Brassée, Landgraaf, 1974
W.J. van de Broeck, Heerlen, 1986
H.J.S.M. Broers, Brunssum, 1988
J.G.J.M. Broers, Brunssum, 1992
A.J.T.M. Brokamp, Nijmegen, 2002

- J.W. Brouns, Heerlen, 1996
E.W.A. Buntsma, Heerlen, 2000
P.M.P. Claassens, Heerlen, 2001
G. op den Camp-Zegers, Simpelveld, gezinslid
D.H.M. op den Camp, Simpelveld, 1973
J.J. Coenen, Heerlen, 1951
R.M.E. Coenjaerts, Landgraaf, 1997
B.A.M. Collaris-Gerards, Heerlen, 2001
A.J.A.M. Corten, Heerlen, 1943
J.G.G. Cox, Heerlen, 2001
M.J.C. van Daelen-Kneepkens, Heerlen, gezinslid
Drs. J.M.C. van Daelen, Heerlen, 2001
A.M.J. Daemen, Heerlen, gezinslid
M.V.P. Daemen, Schimmert, 2001
J.Th. Daemen, Schinveld, 1962
Drs. R.M.C. Debets, Hoofddorp, 1972
M.B.G. Dejalle, Bocholtz, 2003
M.Ph.H. Derhaag-Buskens, Heerlen, 1978
P.E.M. Dieteren, Landgraaf, 1986
F. Dondertman, Hoensbroek, 2006
Q.M.H. Dortant, Heerlen, 2003
H.A.J. Dortants, Waubach, 1986
W.S. Dragstra, Heerlen, 1986
J.H.J. Drenth, Kerkrade, 1989
M.L.E. Drenth-Eykman, Kerkrade, gezinslid
H.J.J. Dresen, Heerlen, 1993
E.M.G. Dresen-Cremers, Heerlen, gezinslid
C.J. Duchateau-Mohring, Kerkrade, 2003
N. Ehlers, Kerkrade, 2003
M.A.W. Eurlings, Kerkrade, 1997
A.M. Faber, Geleen, 1997
T.L.M. Fisher-Kohl, Heerlen, 2007
C. Florie, Terwinselen, 1961
J.A. Fokkens, Heerlen, 1977
P.M.E. Franck, Landgraaf, 1984
P.J.M. Franken, Maastricht, 2004
M.J. Franssen, Brunssum, 2001
J.H.G. Franzen, Heerlen, 1982
J. Frehen, Landgraaf, 2007
H.M. Frissen, Klimmen, gezinslid
M.H.E.P.H. Freijser-Zeegers, Heerlen, 1998
G. Frijns, Simpelveld, 1997
A. Frings, Gorichem, 1994
H.M.L. Geelen-Robbertz, Heerlen, gezinslid
C.H. Geelen, Heerlen, 1967
P.G.H. Gehlen, Schaesberg, 1986
Prof. mr. A.Fl. Gehlen, Heerlen, 1965, erelid
E. van Gelder, Brunssum, 2001
E.M. Gerards, Voerendaal, 1995
C. Gerards-Kochen, Voerendaal, gezinslid
Drs. H.E.M. Gerards, Bocholtz, gezinslid
J.W. Gerards-van Roekel, Bocholtz, 1997
H.G. Gerits, Heerlen, 2005
Mr. J.J.M. van Gessel, Heerlen, 1992
Mr. T.J.M.A. Gielens, Waubach, 2002
M.A.G.M. Goltstein-Ernst, Kerkrade, gezinslid
J.J.M. Goltstein, Kerkrade, 2007
B. Grothues, Hoensbroek, 1993
H.M. Grothues-Gielen, Hoensbroek, gezinslid
J.T.J.M. Haagmans, Simpelveld, 1976
D. Habets, Bocholtz, 2006
R.J.T. Hagelstein, Ransdaal, 2001
A.F.L.M. Hamers, Bocholtz, 2003
H.V. Harmsen, Voerendaal, 2006
L.J.A. Heijenrath, Kerkrade, 1964
E.C. Heijenrath-Plüger, Kerkrade, gezinslid
M.J.M. Hendriks, Eygelshoven, 1996
W.B.A. Hennekes, Voerendaal, 2001
M.P. Henssen-van Dijk, Landgraaf, gezinslid

- M.G.H. Henssen, Landgraaf, 1992
J.F. Herberghs-Janssen, Heerlen, gezinslid
L.J.M. Herberghs, Heerlen, 1997
J.J. Hermans, Hoensbroek, 1985
J.J. Hermans, Heerlen, 2005
Ir. J.M. Hermes, Brunssum, 1987
H.A. Hermes-Cirkel, Brunssum, gezinslid
A.P.M. Heusschen, Nijmegen, 2001
C.J.M. Hezemans-Overdijk, Heerlen, gezinslid
P.A.Th.M. Hezemans, Heerlen, 1992
M.J.B. Hick-Ramaekers, Heerlen, 1997
G.M.G. Hoenen, Landgraaf, 1987
M.A.Th. Hoens-Schyns, Heerlen, gezinslid
Mr. E.G.J. Hoens, Heerlen, 1979
M. Hoogerwerf, Landgraaf, 2000
G. de Hoon, Eygelshoven, 2003
M.E.S. Horbach, Landgraaf, 1974
H.L.M.J. van Horne, Mechelen, 1983
M.W. Hylkema, Heerlen, 2004
M.A. van Ingen, Heerlen, gezinslid
A. Inglot, Heerlen, 1992
Dr. A.P.J. Jacobs, Hoensbroek, 1989
Drs. W.M. Jacobs, Amstenrade, 1989
Drs. J.T.J. Jamar, Heerlen, 1970
J.G.J. Janssen, Heerlen, 2003
Ir. J.H.G.J. Janssens, Landgraaf, 1983
E.J.L. Jasper, Nuth, 1997
H.M.F.P. Joosten, Heerlen, 1972
S. Kardaun, Kerkrade, 1969
E.P. Keijman-van Reijn, Heerlen, 1983
P.J.A.M. Keijsers, Kerkrade, 1997
A.C.M. Kerckhoffs-Moonen, Heerlen, 2003
H.J.H. Kerckhoffs, Heerlen, gezinslid
R.C. Kerpershoek, Landgraaf, 1995
P.L. Kerpershoek, Landgraaf, gezinslid
K.N.P. van Kervinck, Brunssum, 2006
J.F.E. Kikken, Heerlen, 1986
J.M.A.M. Kleinen, Landgraaf, gezinslid
H.C. Knook, Delft, 1978
Kohnen Beheer B.V, Stokhem-Wijlre, 1982
H.J.M. Kok-Eshuis, Heerlen, gezinslid
Drs. F.C. Kok, Heerlen, 1988
H.J. Koken, Landgraaf, 1999
B.C.M.Ph. Kollée, Heerlen, 2001
A.S.M.G. Koonen-Nicolaye, Heerlen, 2001
J.E.M.G. Korver, Kerkrade, 1978
J. Krane, Kerkrade, 2001
Drs. J.M. Krüll, Heerlen, 1972
H.C.M. Kusters-Nicolaije, Heerlen, 2004
Drs. A.M.E. van de Laan-Dingemans, Voerendaal, 2002
A.J.M.H. Lagro, Voerendaal, 2005
J.W.M. Laugs, Hoensbroek, 1976
C.M.J. Leenaers, Heerlen, 1999
J.P.M.M. Lemaire, Heerlen, 1986
C. van Liempt-Meijers, Heerlen, 1982
A.M.E. Linssen, Landgraaf, 1988
J. Linssen, Heerlen, 1992
J.H.G. Linssen, Wijnandsrade, 2001
H.J.G.M. Lipsch, Klimmen, 2000
L.C. Loffeld, Heerlen, 2001
A.H.S.M. Luckers-Bergmans, Heerlen, 2004
E. Merckx, Simpelveld, 2007
M.L.H. Mertens, Nijmegen, 1994
M.L. Mertens, Heerlen, 1994
G. van der Meulen-Vandenberg, Heerlen, 1982
Mr. A.M.T.H. Muijters-Vreman, Ede, gezinslid
W.H.J. Muijters, Ede, 1991
R. Nauts, Brunssum, gezinslid
Prof. dr. P.J.A. Nissen, Nijmegen, 1972
P.J. Nouwen, Heerlen, 2001
Drs. M.W.G. van Oeyen, Heerlen, 1999
M.H.A. van Oeyen-van Wesenbeeck, Heerlen, gezinslid

- P.W.A. van Oojen, Gulpen, 1982
E.H.J. L'Ortije, Heerlen, gezinslid
H.M.E. L'Ortije, Heerlen, 1989
J.L. L'Ortije-Starmans, Kerkrade, 1978
Mr. M.L.J.P. L'Ortije, Kerkrade, gezinslid
A.P.E. van Os-Parnee, Den Haag, 1982
H.F. Overdijk, Heerlen, 1993
G. Paffen, Heerlen, 2006
W.J.C. Pagen, Landgraaf, 2001
M.G.M.J. Paulssen, Landgraaf, 2005
M.V.L. Philippens-Heijnen, Valkenburg
a/d Geul, 1997
L.J.M. Pierrey, Heerlen, 1981
M.A.T.C. Pierrey-van Thiel, Heerlen,
gezinslid
M.K.M. Pinckaers-Bloemen, Kerkrade,
1988
M.J. Pinckaers-Boosten, Heerlen, 2000
S.H. Pleyers, Simpelveld, 1993
J.J.A. Ploem, Brunssum, 2004
H.W.J. Pommé, Heerlen, 1996
J.M. Prakken, Heerlen, 1989, erelid
Mr. J.C.C. de Pree, Heerlen, 1989
E.S. de Pree-de Smit, Heerlen, gezinslid
P.H. Rademakers, Heerlen, 2001
Th. Raets, Brunssum, 1989
Th.J. Raets-Mooijman, Brunssum,
gezinslid
Mr. J.A.H. Rikmenspoel, Heerlen, 1990
E.H. Roex, Heerlen, gezinslid
M.A.J. Roex-Collaris, Heerlen, 1978
A. Romijn, Geleen, 2001
J.F. Rovers, Heerlen, 2004
de la Roi, Hoensbroek, 2001
J.A.G. Rutten, Brunssum, 1975
J.W.J.M. Rutten, Voerendaal, 2006
J.W.G. Schaakxs, Simpelveld, 2004
M.E.E. Scheelen-Schutgens, Hoensbroek,
2002
D. Scheepers, Heerlen, gezinslid
F.W. Schellaars-Valkenburg, Heerlen, 2001
R.M.G. Scheren, Simpelveld, 2000
L.J.L. Schetters, Heerlen, 1989
P.M. Schiffelers, Landgraaf, 2004
M.J.S. Schijns, Heerlen, 2000
L.H.H.M. Schiphorst, Heerlen, 1994
Dr. J.C. Schlosser, Heerlen, ca. 1958
R.D. Scholl, Simpelveld, 1995
C. Schutgens-Mucher, Heerlen, 1978
J.J. Senden, Heerlen, 1991
M.H.M.N. Senden, Brunssum, 2001
J.J.M. Senden, Bocholtz, 2007
H.C.M.E. Siegelaer, Tilburg, 1974
E. Siemer, Heerlen, 2003
T. Siemer, Heerlen, gezinslid
M.H.E. Siemers, Wijlre, 1988
M.F.W. Simons, Kerkrade, 1999
P. Slapak, Landgraaf, 2004
H.M.T. Smeets-Boonen, Merkelbeek,
gezinslid
Mr. Ir. J.J. Smeets, Merkelbeek, 1986
J.J.M.G. Smeets, Heerlen, 2002
J.P. Smeets, Hoensbroek, 2005
M.W.M. Snijders, Eindhoven, 1995
H.L. Snoek, Breukelen, 2003
J.H. Souren, Simpelveld, 1984
A.J.M. Scheepers, Heerlen, gezinslid
J.H.M.J. Spitz, Heerlen, 1986
P. Spreuwenberg, Landgraaf, 1989
A.H. Sterken, Heerlen, gezinslid
A. Sterken, Heerlen, 1954
A.J.H.G. Stroeks, Goes, 2000
Drs. J.E.A. Tacken-van Wessem, Maastricht,
1983
E.M.J. Taverne-Willems, Heerlen, 1993
A.H.M. Terlingen-Janssen, Landgraaf,
gezinslid
P.W. Terlingen, Landgraaf, 1981

- H.W.M. Theunissen-Vankan, Heerlen, gezinslid
J.M.G. Theunissen, Heerlen, 1991
H. Thissen, Kerkrade, 1986
J.J. Tillmanns, Landgraaf, 1988
G. Tonnaer, Kerkrade, 2004
H.E.J.M. van Thiel, Tilburg, 2001
J.G.H. Vandeberg, Brunssum, 2005
L. Verhaak, Heerlen, 2005
E. Verhagen-Loeffen, Heerlen, 1993
T.J.G. Verhagen, Heerlen, gezinslid
J.M. Visschers, Heerlen, 1999, jeugd lid
M.H.M. Visser-Zelis, Heerlen, 1987
H.J. Vlecken, Heerlen, 2006
P.H. Vliegen, Kerkrade, 1983
G.J.M. Vlijmincx-Erich, Heerlen, 1982
E. Vogels, Heerlen, 2001
W.A.M. Volckerick, Schaesberg, 1978
J.H.J. Vrancken, Schaesberg, 1974
E.L. Vreuls, Landgraaf, 1992
J. de Vries, Voerendaal, 1994
Th.H.M. de Vries, Voerendaal, gezinslid
Mr. J.W.M. Wanders, Brunssum, 1964
M.E.H. Wanders-Drummen, Brunssum, gezinslid
J.W.H. Wassen, Landgraaf, 1993
M.J. van der Weerden, Kerkrade, 2006
M.W. van der Weerden, Kerkrade, gezinslid
J. van de Winkel, Heerlen, 1948
E. Weerts, Heerlen, 1980
Dr. L.H.M. Wessels, Heerlen, 1990
E.S. van Westreenen, Voerendaal, 2005
A.M.L. Weve, Heerlen, 1994
M.J. Wijers, Heerlen, 2003
M.M. van Wijk-Alkemade, Heerlen, gezinslid
G.M.J. van Wijk, Heerlen, 2002
F.A.P.H. Willems, Hoensbroek, 2001
M. Willems-Linssen, Hoensbroek, gezinslid
L.W. Winter, Heerlen, 2005
J. Wintgens, Heerlen, 1960
E. van Yzeren, Brunssum, 2005
M.H.C. Zalm-Pinas, Heerlen, 2000
H.T. Zegers, Kerkrade, 1995

Kring Roermond

E.J.M. van Acker, Roermond, gezinslid

M.L. van Acker-Ten Berge, Roermond,
2004

Drs. F.H.M. Adriaens, Horn, 1955

P. Baars, Echt, 1987

P.J.A. Bakkes, Roermond, 1972

F. Baltus, Posterholt, 2004

R. Bannenberg, Roermond, 1956

D.E.P. Beckers, Herkenbosch, 2007,
jeugdlied

J.M. Beelen, Swalmen, 1977

J.W. Beeren, Neer, 2002

J.H.M. Berben, Roermond, 1998

N.H.M. Bergmans, Buggenum, 1976

H. Beurskens, Heel, 1998

V.F. Bles, Roermond, gezinslid

E.L. van de Boel, Ittervoort, gezinslid

Th.M.P.M. Boom, Roermond, 1977

E.M.P. Boonen-Brouwer, Thorn, 1998

A.W.C. Bouts-Balvers, Reuver, gezinslid

W. Bouts, Reuver, 1989

H.J.A. Bouts-Muysers, Roermond,
gezinslid

Mr. F.L.M. Bouts, Roermond, 2000

M.J.A. van de Broek-Lemmen, Roermond,
gezinslid

A.G. van de Broek, Roermond, 2003

B.C. Broekhin, Swalmen, 2003

E. Brouwers-Coenen, Maasniel-Roermond,
2006

E. Brueren-Peeters, Leveroy, gezinslid

H.H.J.H. Brueren, Leveroy, 1993

Mr. H. van der Bruggen, Roermond, 1976

L. Cardinaals, Weert, 1983

W. Cartigny, Utrecht, 1993

Drs. J.L. Coenen, Vlodrop, 2000

J.D. Colbers, Herkenbosch, gezinslid

L.J.G. Conradi, Ittervoort, 1979

M.G.W. Conradi-Prickaerts, Ittervoort,
gezinslid

D.M.A.T. Coolen-Martijn, Roermond,
gezinslid

H.G.M. Coolen, Roermond, 1991

M.M. Coolen-Wong, Roermond, 1994

L.J.M. Coolen, Deventer, 2005

H. op de Coul-Stoks, Roermond, 1964

Mr. O.W.J.H. van Crugten, Roermond,
1984

P. Dahmen, Steyl, 2002

L.J. Dekker, Herten, 1992

Drs. E. Delhougne, Roermond, 1958

A.G.M. Derks, Sint Odiliënberg, 1999

H.R.J. Derks-Geurts, Roermond, 1987

M.G.V. Diederer-Pennings, Melick,
gezinslid

C.F.J. Diederer, Melick, 1991

Th.J.J. Dierichs, Herkenbosch, 1978

L. Dirks-Jessen, Stevensweert, 1988

Ing. W.E.M. Dols, Roermond, 1983

J.J.M.H. Drehmanns, Roermond, 1955

Mr. H.W.J. Drogen, Roermond, 1999

M. Droge-Kraaijvanger, Roermond,
gezinslid

Drs. H.H. Droge, Roermond, 1976

Drs. R.A. Dückers, Roermond, 2003

Drs. P.C. van Duin, Roermond, 1969

M.H. Dziurawski, Sint Odiliënberg, 2002

E.H.M. van den Elzen, Roermond, 1992

J.G.J. Engels-Gommans, Melick, 2003

M. Ernst-Martens, Posterholt, 1999

J.A.F. van Erp, Roermond, 1987

P.C. Evers, Stein, 2001

Mr. H.J.A. Ewalds, Roermond, 1989

M.H.M. Fieten, Grathem, 2003

M.E.P. Finken, Roermond, 1992

G.A. van de Garde, Roermond, 2007

A.E. Gazenbeek, Roermond, 2006

- E.H.M. Geelen, Heel, 1979
A.M.H. Geerlings, Roermond, 2007
E.G.J. Geerlings, Beesel, 1985
A.M.J. Geradts-van Gasselt, Roermond, 2000
J.J.G. Geraeds, Posterholt, 1999
J.H. Geraets, Best, 1995
J. Geraets, Roermond, 2006
S.G.G. Giebelen, Swalmen, 2002
R.E.J. Gierlings, Roermond, 2006
A.W. Goossens-Hendrickx, Roermond, 1976
J.E.M. Goossens, Herkenbosch, 1996
P.J. Gootzen, Melick, 1973
M.J.A.C. Graff-Spee, Roermond, 2002
P.R.K.M. Graus, Echt, 2003
P. Grevels, Deurne, 1998
Ir. E. Grevink, Roermond, 1981
A. Gutierrez, Haelen, 1986
W.F.M. van Haarst, Herkenbosch, 1992
W.I.M. van Haarst-Roozen, Herkenbosch, gezinslid
J.H. Hanssen, Baarlo, 1976
J.J. Hanssen, Haelen, 2001
F. Hebben, Reuver, 2003
M. van Heel, Roggel, 1978
G.H.U. Heerkens-van de Hout, Herten, 1976
J.J.M. Heltzel, Herten, 1972
W.J.L.M. Hendricks, Stevensweert, 1975
E.A. Henrichs, Echt, 2005
Th.J.H. Hermans, Posterholt, 1986
M.P.C. Hoedemakers-Joosten, Neer, 1986
W. Hoeymakers, Echt, 1990
A. Hoeymakers-Goossens, Echt, gezinslid
Mr. L.P.A.M. Hofstee, Lochem, 1971
Ing. C.W. Horikx, Herten, 1980
G.W.J. van Horne, Haelen, 1979
G.G.H. van Horne, Haelen, 2003
M. Horrichs, Ohé en Laak, 2003
Drs. C.J.M. Houben, Roermond, 1967
M.T. Houben-Vandalon, Roermond, gezinslid
J.P.M. Houbiers, Sint Odiliënberg, 1982
Mr. R.H.M.J. baron van Hövell tot Westerflier, Ohé en Laak, 1980
R.F.M.H. Imkamp, Roermond, 2003
A. de Jager-Logtenberg, Roermond, 2004
E.M. Jager-de Bock, Stevensweert, 1982
P.J.C.A. Janmaat, Thorn, 2001
E.P.M. Janse, Thorn, 1984
W.F.M. Jansen, Middelburg, 1981
C.M.E.J. Jansen-Waterreus, Middelburg, gezinslid
M. Jansen, Herkenbosch, 2004
J.B.M. Jansen-Seevens, Herkenbosch, gezinslid
M.C.M. Janssen, Leidschendam, 1972
H.G.M. Janssen, Roermond, 2007
J. Jeurissen, Roermond, 1983
W.M.A.J. Jongerius, Posterholt, gezinslid
T.M. Jongerius, Posterholt, 1997
E.M.G. Joosten-Geelen, Horn, gezinslid
P.J.G.L. Joosten, Horn, 1994
G.H.M. Keijsers, Herten, 1979
W. Kersten, Roermond, 1994
J. Kessels, Swalmen, 2000
P.L. Keuren, Echt, 1962
M.T. Kleijnen-Koopman, Roermond, 2003
Mr. J.J.S. Klerken, Roermond, 1973
H.J. Knoors, Roermond, 1986
A.J. Konings, Haelen, 1976
M.W.H. Kuijper, Roermond, 1980
J.M. de Kunder, Heythuysen, 1975
M. Kuppens, Sint Odiliënberg, 2006
M. Larik, Posterholt, 2004
B.C.C. Laumen, Haelen, gezinslid
M.A.F.M. Linders, Sint Odiliënberg, 2005

- Dr. G.C.P. Linssen, Roermond, 1964
Drs. A.M.E. Loven-van Esser, Roermond, 2002
H.T.A.M. Luijten, Antwerpen (B), 1993
Ir. L.J.T.H. Lumens, Roermond, 1961
A.J.M. Lupak, Haelen, 1973
M.H.S. Maessen, Echt, 1987
Mr. R.M.L.M. Magnee, Horn, 1990
L. van Marion, Sint Odiliënberg, gezinslid
M. van Marion, Sint Odiliënberg, 1990
J.M.J.H. Maureau, Heythuysen, 1991
E. Meering, Maasbracht, 2001
J.H.M. Minkenberg, Amstelveen, 2006
Drs. C.P.M. Mols, Roggel, 1997
Drs. J.P.M. van de Mortel, Roermond, 2007
G. Mouw, Haelen, 1989
M.J.F. Muller-Klaar, Roermond, 1994
J.S.M. Naus, Herkenbosch, 1986
G.H.M. ten Oever, Roermond, 1977
M.J.W. Offermans-Janssen, Roermond, 2000
A. Omloo, Maaseik (B), 1979
L. Omloo-Joosten, Maaseik (B), gezinslid
J.A.I.M. van Oppen, Maria Hoop, 1977
L.J.J. Ottenheim, Reuver, 2006
Drs. P.L.G. Parren, Thorn, 1974
P.E.G.M. Peeters, Echt, 2002
T.P.M. Pluymaekers, Melick, 1999
R.M. Poppelier, Bellingwolde, 2004
Drs. J. Pouls, Roggel, 1999
G. Raets, Maaseik (B), gezinslid
M.E.L.M. Raets, Maaseik (B), 1997
Ing. J.L.M. Ramakers, Sint Odiliënberg, 1977
Mr. M.M.G.M. Richter, Linne, 1992
J.P.M. Ritz, Roermond, gezinslid
Y.H.M. Ritz, Roermond, 1996
C.C.L. Roemen, Roermond, 2001
M. Romkens-Metsemakers, Thorn, 2000
B.J.G. Roncken, Roermond, 2006
I.L.J.M. Ruijs, Roermond, gezinslid
Ch.L.G. Ruijs-Janssen, Roermond, 1995
J.G.H. Ruijters, Echt, 1982
R.H.J. Ruiten, Sint Odiliënberg, 2000
J.F.M. Rutten, Roggel, 1997
H.G.M. Rutten, Stevensweert, 1986
J.M.M.P. Rutten, Roermond, 2006
H.M.J. Schasfoort, Roermond, 2001
H.H.A. Schillings, Montfort, 1982
L.J. Schnitzeler-Janssen, Herkenbosch, 1994
J.P.F. Schnitzeler, Herkenbosch, gezinslid
P.L.M. Schouten, Swalmen, 1998
J.E.G.M. Schreinemachers, Roermond, gezinslid
J.J.A. Schreinemachers, Roermond, 1992
H.J.A. Schreuders, Roermond, 1965
J.W.J. Schreurs, Herten, 1963
C. Schuman, Roermond, 1992
J. Slangen, Roermond, 2003
F.P.J. Slenders, Roermond, 1983
E. Smeets-Freudenberg, Roermond, 1986
J.H.M. Smeets, Posterholt, 1979
J.P.H. Smeets, Ohé en Laak, 1987
J.M.C.H. Smeets, Roermond, 2005
P.J.M.H.T. Snijders, Beegden, 1999
T.M.H. Snijders-Verstappen, Beegden, gezinslid
J.M.E. Soons-Smoor, Roermond, 1975
Mr. R.J. Stassen, Roermond, 1962
L.J.M. Steenbrink-Hoofs, Roermond, gezinslid
J.L.C. Steenbrink, Roermond, 2003
A.M. Steneker-Wiezer, Baexem, gezinslid
H. Steneker, Baexem, 2000
G.M.M.G. Stoks, Roermond, 1999
J.H.W. Storken, Echt, 1956
J.A.M. Storms, Goes, 1978

- H.J.M. Straetemans, Thorn, 1989
G.L.E. Stroucken, Beesel, 1997
J.L.A. Theelen, Echt, 1979
W.R.G. Theelen, Buggenum, 2004, jeugdlid
H.J.J. Theunissen, Herten, 1979
R.J. Theunissen, Sint Odiliënberg, 2005
C.A.J. Thissen, Herkenbosch, gezinslid
A.P.A. Timmermans, Haelen, 1993
G.L.P.C. Timmermans, Voerendaal, 2003
M.C.G. Timmermans-Puts, Voerendaal, gezinslid
W.G. de Valk, Ohé en Laak, 1979
Th. Vallen, Roermond, 1952
J.I.A. v.d. Varst, Posterholt, gezinslid
M.L.E. v.d. Varst-Bosch, Posterholt, 1997
M.J. Veelen, Posterholt, 1984
P.P.G. op het Veld, Maasbracht, 2000
H.H. op het Veld, Ohé en Laak, gezinslid
Dr. J. Venner, Grathem, 1978
E. Verhoeven-Wijffels, Maastricht, 1997
P. Verhoeven-Struijk, Herkenbosch, 2001
J.O.M. Verstegen, Sittard, 1984
J. Vestjens, Heerlen, 1988
J.H.A. Vleeshouwers, Roermond, 1994
E.S.M. Voet, Roermond, 1966
C.P.G. Vossen, Roermond, 1997
G.H. Vullers, Haelen, gezinslid
W.P.A. Vullers, Roermond, 1986
Drs. J. Walraven, Roermond, 1967
J.A.H. Walschot, Herten, 1994
C.A.M. Wever, Roermond, 1964
Mgr. F.J.M. Wiertz, Roermond, 1974, erelid
J.J. Wijnands, Horn, 2002
T.B.M. Wilming, Ohé en Laak, 1992
F.J.M. Wilms, Maasbracht, 2007
R.M.T.M. Witlox, Haelen, 2001
A.P.G.M. Wolters, Montfort, 1990
I. Wolters, Roermond, 2003
- Kring Ter Horst*
G.P.H. Achten, Arcen, 1995
Drs. W. Achten, Horst, 2006
T. Aerts-Soberje, Broekhuizen, 2004
R.L.M. Asselberghs-Zegers, Geldermalsen, gezinslid
V.J.J. Asselberghs, Geldermalsen, 1983
M.W.L. Baeten-van den Goor, Sevenum, gezinslid
P.J.M. Baeten, Sevenum, 2005
C.W.P. Beckers, Horst, 2005
B.J.M. Beeren-Verstegen, Sevenum, 2003
A.M.G. v.d. Beuken-Janssen, Horst, 1996
B.L.M.J. van der Beuken-Beelen, Horst, 2005
M.E.J. van den Beuken-Vrenken, Sevenum, 2006
J.G.M. Bielen, Sevenum, 1981
M. Bielen-van den Broek, Sevenum, gezinslid
G.P. Billekens, Sevenum, 1985
B. Billekens, Sevenum, 2004
G. Billekens-Sitsen, Sevenum, gezinslid
H.W. Bovee, Eindhoven, 1983
C.J.A. de Bruin, Sevenum, gezinslid
A.A. de Bruin, Sevenum, 2001
M.H.G. Clevers-Huys, Lottum, 2004
A.G.J. Clevis, Broekhuizen, 2002
J.H. Coenen, Horst, 2003
B. Coppus, Horst, 1974
Th. Coppus-Coppers, Horst, 1974
A.C.P. Cortenbach, Horst, 1999
H.M. Cup-Geurts, Horst, gezinslid
A.H.J. Cup, Horst, 1998
X.C. van Dijk, Horst, 1994
W.P.M. van Dijk, Lottum, 2005
E.M.W. van Dijk, Lottum, gezinslid
P.J.C. Dijkman, Horst, 2003
J.Th.L. Duijf, Horst, 1996

- A.J. Duijf-Joosten, Horst, gezinslid
Drs. P.W.G. Duijkers-Weijs, Horst, gezinslid
Dr. P.J. Duijkers, Horst, 1998
P.J.M. van Enkevort, Sevenum, 1977
W.H.J. van Enkevort-Bors, Sevenum, gezinslid
W.Th.P. van Enkevort-van Soest, Horst, 1993
Drs. B.G.J.C. Fasol, Horst, 1988, erelid
L.J. Geerts-Coppus, Horst, 2007
Chr.A.M. Geurts-van Reus, Horst, gezinslid
L.P.A. Geurts, Horst, 2001
A.P.M. Gielen-van Bommel, Horst, 1991
Drs. M.C. Greweldinger-Beudeker, Horst, 1974
J.A. Grubben, Grevenbicht, 2001
D. Hagens, Nijmegen, 2001
H.J.M. Henderix, Horst, gezinslid
Dr. H.J.M. Hendrix, America, 1980
J.W. Hendrix, Lottum, 1985
Drs. Y.A.W. Hermans-Cuppen, Horst, 1982
L.Th. Hesén, Horst, 1980
M.C. Hesén-Keysers, Horst, gezinslid
L.M. Hesén, Horst, 1974
H.J. Hesén, Horst, 1988
A.C.M. Heuvelmans-Zegers, Horst, gezinslid
C.M.B. Heuvelmans, Horst, 1972
A. Hoeymakers, Horst, gezinslid
C.W.J. Hoeymakers, Horst, 1999
Th. Holthuis-Bazelmans, Horst, gezinslid
J.W. Holthuis, Horst, 1982
A.J.G. Horck, Horst, 2003
J.J.Th. Houben, IJsselstein (Ut), 1977
P.J.W. Houwen, Nijmegen, 1992
M.E.A.P. Huijs-Oostveen, Sevenum, 1991
Drs. P.J. Huijs, Sevenum, gezinslid
J.S. Huys, Grubbenvorst, 1984
L.M.F. Jacobs, Horst, 2002
P. Jakobs, Horst, 1991
Drs. P.J.M. Jakobs, Horst, 2005
J. Jansen-de Mulder, Sevenum, 1981
J. Janssen, Zoetermeer, 1976
Ing. J.H.C. Janssen-van Stratum, Horst, gezinslid
J.J.M. Janssen, Horst, 1991
A. Janssen, Horst, 1997
T.W. Janssen, Sevenum, 2000
Drs. H.M.L. Janssen, Horst, 2007
J.H. Jenniskens, Horst, 1978
H.W. Jenniskens, Sevenum, 2000
W.G.F.M. Jenniskens, Broekhuizen, 2003
H.J.A.M. Joosten, Broekhuizen, gezinslid
Ing. B.M.J.G. Joosten-Lensen, Broekhuizen, 2007
B. Keijsers, Horst, 1986
C.L.H.M. Keijsers-Vaessen, Horst, gezinslid
J.J.M. Keijsers, Horst, 2001
J.M.G. Kelleners, Horst, 1974
Drs. P.J. Kerstjens, Heumen, 2002
A.M. Kerstjens-Berkhout, Heumen, gezinslid
L.J.H. Kluijtmans, Grashoek, 1992
Drs. Ir. J.H. Kurver, Horst, 1977
A.G.H. Kuypers, Horst, 2000
G.M.H. Lenssen, Horst, 1974
M.C. Lenssen-Baltussen, Horst, gezinslid
L.T.H. Litjens, Horst, 2007
J.W.Th. Lucassen, Horst, 1986
P. Mengde, Sevenum, 2004
J.V.M. Mertens, Kronenberg, 2006
W.J. Moorman, Horst, 1986
P.G.J.M. Mulders-Thijssen, Maasbree, 2001

- Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, Horst, 1989
C.J.A.W. van den Munckhof, Horst, gezinslid
H.J.P. Nabben, Meerlo, 1985
B.P. Ozephus, Horst, 2004
M.G.J.C. Paulissen-Strijbos, Horst, gezinslid
L.J. Paulissen, Horst, 1991
J. Philipsen, America, 1980
J. Philipsen-Loenen, America, gezinslid
W.P.J. Philipsen, Horst, 1990
J.H. Poels, Horst, 1979
G.J.H. Raaijmakers-Janssen, Tienray, gezinslid
H.L.J. Raaijmakers, Tienray, 1997
W.J.M. Raedts, Weert, 1991
H.E.P. Reinders, Panningen, 1998
H.J. Reintjes, Broekhuizen, 1999
M.B.J. Reivers-Janssen, Horst, 1978
M. Renkens-Achten, Lottum, 2001
A.J.H. van Rens, Tilburg, 1984
F. Rijnders, Horst, 2006
Drs. C.H.C. van Rooij, Horst, 2007
J.G.M. Rutten, Horst, 2004
M.J.W.J. Rutten-Haegens, Horst, gezinslid
M.M.J. Sax, Broekhuizen, 1999
H.G.J.M. Schatorjé-Buijssen, Horst, gezinslid
Drs. J.W.M. Schatorjé, Horst, 1974,
H. Schattevoet, Horst, 1981
M.M.M. Schoeber-van den Munckhof, Horst, 1997
M.W.H. Schoeber, Horst, gezinslid
R.J. Schrijnwerkers, Horst, 2006
P.W.A. Seuren, Sevenum, gezinslid
W.J.G. Seuren-Keijzers, Sevenum, 2007
M. Smetsers-Coenen, Horst, gezinslid
W.A. Smetsers, Horst, 1987
J.H. Spreeuwenberg, Horst, 1989
H.G.G. Steeghs, Grashoek, 1999
H. van de Sterren, Horst, 2003
G.A. van Strien, Bunnik, 1994
A.M.G.W. Swinkels-Nabben, Deurne, 1997
A.M.G. Tacken, Horst, 1997
C.Y.S.M. Teeuwen, Sevenum, 2004
C.L.G. Theeuwen, Venlo-Blerick, 1991
C.A.W.M. Tielen, Meterik, 1994
E.M. Timmerhuis-Messing, Horst, gezinslid
J.B.J. Timmerhuis, Horst, 1999
R. Timmermans, Sevenum, 1984
J.H.G. Verhaeg, Horst, 1996
J.A.M. Verheijen-van Hegelsom, Horst, gezinslid
G.F. Verheijen, Horst, 1973
Dr. G.L. Verstraelen, Tienray, 1994
P.J.J. Vervoort, America, 1995
P.J.T. Vissers, Horst, 1996
D.P.A. Vissers-Geurts, Horst, gezinslid
P.J.M. Voesten, Sevenum, 1985
J.M.G. van Well, Sevenum, 2004
A.J.J. Wismans, Sevenum, 1999
C.A. in 't Zandt-Lenssen, Lottum, 2007

Kring Venlo

- A.P.Achten, Venlo, 1975
Th.J.C.Aerds, Venlo, 1968
J.H.O.P.Alsters van de Hor, Venlo, 1997
A.G.M.Amendt, Venlo, 2003
Ir.A.A.G.Ammerlaan, Venlo, 1972
J.J.H.Arends-Lommen, Venlo, 2006
F.W.J.Arends, Venlo, gezinslid
P.W.A.van As-Hendrix, Venlo, 2004
H.M.A.Augustus, Venlo, 2004
W.G.H.van de Avoort, Venlo, 1986
E.J.M.Bakker, Venlo, gezinslid
Ir.L.E.F.van Basten Batenburg, Tegelen, 1991
E.H.G.M.Beckers-Wessels, Venlo, 2004
R.Becks-Goedmakers, Venlo, gezinslid
M.J.H.Becks, Venlo, 2002
J.G.J.M.Benders, Nijmegen, 2002
F.P.M.v.d.Bercken, Venlo, 2006
P.J.A.Berden, Blerick, 2003
A.A.van Bergen, Velden, 2006
R.M.E.Berger, Venlo, 1981
R.J.H.G.Berghs, Helden, 2000
E.Bergsma-Gorter, Venlo, gezinslid
Ing.C.Bergsma, Venlo, 1986
G.P.M.van den Beuken, Lottum, 2005
F.V.M.Bevers, Venlo, 1981
P.H.T.Billekens, Venlo, 2001
Dr.J.Bloot, Leiden, 1988
A.P.Boelens-Deenen, Venlo, 1984
Drs.W.I.N.Boelens, Venlo, gezinslid
I.M.W.Boerhof, Steyl, 1997
T.J.Bolhaar, Venlo, 1990
H.A.J.H.van Boom, Venlo, 1989
W.E.H.J.van Boom-van Rijn, Venlo, gezinslid
A.L.M.Bors, Venlo, 1981
G.M.A.Bouts, Venlo, 1998
A.M.G.Braem-Hafmans, Venlo-Blerick, 1994
W.P.B.Broekmans-Holten, Venlo, gezinslid
H.J.J.Broekmans, Venlo, 2000
J.S.H.Brouwers, Belfeld, 1991
M.N.M.Brouwers-van de Venne, Belfeld, gezinslid
Drs.B.H.T.H.Buskes, Venlo, 1984
R.L.M.M.Camps, Nijmegen, 1992
J.A.Cleef, Venlo, 2004
P.J.C.van der Coelen, Baarlo, 1994
W.J.M.Coolegem, Venlo, 1976
M.H.F.Cornelissen, Winterthur (CH), 2002
J.J.M.van Daelen, Venlo, 2006
L.C.F.David, Venlo, 1989
A.J.M.Decker, Tegelen, 2006
J.J.E.Delnoy, Venlo, 2002
Drs.R.H.M.Denessen, Belfeld, 1992
J.J.Q.M.Dentjens, Venlo, 2000
C.M.Dentjens-Selen, Venlo, gezinslid
P.A.J.M.Deuss, Baarlo, 2006
W.P.Didriens, Baarlo, 2003
Ir.W.H.Dierx, Venlo, 1994
M.Dierx-Louwers, Venlo, gezinslid
H.L.M.van Dijk, Kessel, 1995
C.J.M.van Dijk, Venlo, gezinslid
H.J.M.van Dijk, Venlo, 2003
Drs.M.P.H.Dings, Steyl, 1981
T.Doesborg, Venlo, 2000
G.N.Doesborg-Selen, Velden, gezinslid
M.W.M.Doesborg, Velden, 2001
H.J.C.M.Dotsch, Tegelen, 2002
W.H.M.Dotsch-Janssen, Tegelen, gezinslid
G.M.P.Driessen, Venlo, 2001
J.R.Duhne, Kessel, gezinslid
G.J.H.Duhne, Kessel, 2003
H.C.J.Eickmans, Venlo, 2004
J.Engels-Cornet, Venlo, 1987
H.J.M.Engels-van der Sterren, Helden, 2003

- A.J. Ernst, Belfeld, 1993
H. Ex-Donders, Lomm, 1985
J.G.H. van Eyk, Venlo, 1982
E.M. Faessen-Ter Horst, Venlo, 1981
P.J.H. Faessen, Venlo, gezinslid
J. Fleuren, Nijmegen, 1977
L.A.M. Fleuren-Driessen, Venlo-Blerick, gezinslid
H.M.J.B. Fleuren, Venlo-Blerick, 1993
A.M. Foks, Venlo, 2000
A. Franssen, Venlo, 2007
M. Frey-Loonen, Venlo, 1986
C.E.M. van Gasselt-Eggink, Venlo, 2007
Drs. W.M.M. Geertjens, Venlo-Blerick, 1998
J.J.K. Gerards, Afferden, 1988
Th.A.M. Gerichhausen, Venlo, 1983
G.M.J. Gerichhausen-Frey, Venlo, gezinslid
A. Geurts-Timmermans, Venlo, 1981
A.J. Geurts, Almere (-stad), 1977
D. Geurts, Blerick, 1992
H.G. Geurtz, Venlo, 1968
L.J.A. Giesen, Venlo, 1995
A.C.L. Giesen, Helmond, 2003
P.M.A. Giesen, Venlo, 2007
M. Gipmans, Venlo, 2003
F. Goedmakers, Arcen, 2005
J.W.M. Goedmakers, Venlo, 1995
M.J. Goedmakers, Venlo, 1993
M.L.J. Goedmakers-Lommen, Venlo, gezinslid
B. Gommans-Verhaegen, Kessel, 2003
J.H.J. Gommans, Tegelen, 2005
M. Goossens-Probst, Tegelen, 1993
M. van der Grinten-Verhaak, Venlo, 1978
J.L.H.M. Grubben, Venlo, 1981
C.J. Grubben-Fransen, Venlo, gezinslid
J.A. Gubbels, Blerick, 1983
H.M. Gubbels-Vaessen, Blerick, gezinslid
E.K.R.M. Haffmans, Venlo, 2001
C. Haffmans-Donders, Venlo, gezinslid
M.C.Th. Hagenars, Venlo, gezinslid
J. van der Ham, Venlo, 1988
H.J.H.M. van den Ham, Tegelen, 2001
M.L. Hamm, Venlo, 1989
C.A. Hazenbos-Steinmann, Venlo, gezinslid
H.W.J. Hazenbos, Venlo, 2002
H.M.H. Hegge, Venlo, gezinslid
M.A.W. Hegge-Koelink, Venlo, 1990
A.H. van Helvoirt, Baarlo, 2005
A.J.G. Hendricks, Kessel, 1975
Drs. F.J. Hermans, Nijmegen, 1982
B.W. Heuvel, Venlo, 1990
J.M.E. Heuvelings, Venlo, 2005
Ir. F.Q. Hoebens, Tegelen, 2005
W.P. Hoetmer, Venlo, 1988
L. Hofman, Venlo-Blerick, 1990
L.L.Th. Holla, Arcen, 2001
J.G.E. Hoogveld, Venlo, 2004
W.J.E.M. Houba, Venlo, gezinslid
J.J.K. Hovens, Venlo, 1959
Drs. Th.P.M. Huijs, Venlo, 1964
H. Huijs, Tegelen, 1985
J.F. Huisman, Venlo, gezinslid
M.W. Huppertz-Wiermans, Venlo-Blerick, gezinslid
P.J.J. Huppertz, Venlo-Blerick, 1997
P.M.W. Huver, Blerick, 2006
J. Ickenroth, Reuver, 1983
A.E. Janssen-Driessen, Weert, 1979
W.G.M. Janssen, Kessel, 2003
F. de Jong, Venlo-Blerick, gezinslid
J. de Jong, Venlo, 2004
J.E.J.M. de Jong, Venlo, gezinslid
J.P.M. de Jong-Grootveld, Venlo, 2007
J.G. Keltjens, Arcen, 1993
H. Kerkhof-Wekking, Venlo, 1973

- T. Kerstjens-van Eyk, Venlo, 1981
P.J.M. Kerstjens, Venlo, gezinslid
E.A.H. Kessels, Venlo, 1982
E.W. Kessels-Wetjens, Venlo, gezinslid
T.J.H. Kleeven, Venlo, 1986
A. Kleinjans, Venlo, 2006
C.J.W.A. Klerken, Venlo, 1982
M.J.H. Klerken-van Soest, Venlo, gezinslid
J. Klerken, Baarlo, 2001
J.L. Kohnke, Venlo, 2005
G.P.J. Koopmans, Velden, 2006
C.G.T. Kuijpers, Venlo, 2007
A. Kuijpers-Bouts, Venlo, gezinslid
M.M. Kunen, Belfeld, 2007
Drs. W.H. Kurris, Grubbenvorst, 1999
A.H.M.W. Lamberts, Velden, 1984
Th. Lamberts, Venlo, 1989
L.G.A. Lanter, Venlo, 1980
T. Lanter-van de Idsert, Venlo, gezinslid
K.F.L. Laumans, Belfeld, 1999
C.I.J.M. Laumans-Croughs, Belfeld, gezinslid
M.H.C. Leenders-Peters, Helden, gezinslid
A.M.L. Leenders, Helden, 2003
J.M.C. Leurs, Steyl, 2004
Drs. J.A.W. van Liebergen, Venlo, 2001
P.A. Linssen, Venlo, 1998
M.E.A. Linssen-Kessels, Venlo, gezinslid
Th.P. Litjens, Velden, 1988
S.A. Lommen-de Heer, Heijen, 1995
M.A.W. Lommen-Geelen, Venlo, 2004
H.M.A. Lommertzen, Venlo, 1997
M.Th. van de Loo-Geurts, Venlo, 1998
S. van de Loo-Gutmann, Venlo, gezinslid
T.F.J. van de Loo, Venlo, 1993
Drs. J.W.L. Loontjens, Venlo, 2000
H.A.L.C. Louwers, Venlo, 1972
Th.M.J.H. Maarschalkerweerd, Venlo, gezinslid
A.J. Markusse, Venlo, 1993
C. van Meegeren, Venlo, 2006
C. van der Meer, Venlo, 1988
G. Mensink-Kemperink, Venlo, 1984
G.H.A. Mensink, Venlo, gezinslid
C.G.A. Mertens, Venlo, 1992
W.J. Meulenkamp, Venlo, 2001
A.M. Meulenkamp-Terlingen, Venlo, gezinslid
J. Meys, Tegelen, 1994
M.L.J. Mulder-Willers, Venlo, 2005
R. Neukirchen, Roermond, 2006
E. van Nieuwenborg, Venlo, 1987
H.J.M.G. Noten, Tegelen, 1996
C.J.M. Noten-Cuijpers, Tegelen, gezinslid
Drs. H.R. van Ommeren, Venlo, 1982
W.E.P. Pasmans, Tegelen, 2007
Dr. R.P.E. Pauwels, Venlo, 2005
Drs. J.H.H. Peeters, Tegelen, 1990
A.M.G. Peeters, Venlo, 1994
E.M.G. Peters, Venlo, 1999
A.Th.M. Pijnenburg, Venlo, 1989
L.J.C. Pijper, Velden, 1987
J.S.M. Pijpers, Venlo, 2001
Drs. A.A.J.J. van Pinxteren, Nijmegen, 2000
H.A.W. Ploemen, Venlo, 1956
Dominee A. Prick, Tegelen, 1982
A. Primowees, Maasbree, 1986
T.H.G. Pubben, Venlo, 1989
J.J.M. Quaadvlieg, Venlo, 1989
G.G.Th. Quaadvlieg-van Bergen, Venlo, gezinslid
G.T.M.P.M. Rademaker-Teeuwen, Venlo, 2000
A.J.A. van Reen, Maasbree, 2000
Drs. A.J. Reijnders, Venlo, 1973
Reisbureau Ghielen B.V, Panningen, 1960
P.J. Relouw, Kessel, 1978
L.G.P. Renkens, Maasbree, 2001

- W.M. van Rensen, Venlo, 1979
H.M.F. Reuters, Neer, 2003
C.H. van Rhijn, Venlo, 1994
L.A. Rijk, Beesel, 2007
J.E.M. Rijk-Koevoets, Beesel, gezinslid
E.J.J. Rijs, Venlo, 1986
M.G.T. Rijs-Wolfhagen, Venlo, gezinslid
A.M.H.Th. van Romondt, Venlo, 1987
J. Scheijmans-de Koning, Baarlo, 1991
J.I.M. Schellekens, Venlo, 2004
P.W.G. Schipper, Venlo, 1986
H.P.J. Schmitz, Venlo, 1997
H.M. Schnell-Deistler, Issum Sevelen (D),
gezinslid
K.H. Schnell, Issum Sevelen (D), 1987
A.P. Schobers, Kessel, gezinslid
H.A.W.M. Schoeren, Venlo, 1987
J.P.W.M. Schoeren, Tegelen, 1996
H.M. van der Schoor, Venlo, gezinslid
W.M. van der Schoor, Venlo, 2002
W.J. Schreur, Venlo, 2002
T.L.A.M. Seelen, Venlo, 1960
G.J.M. Segers, Baarlo, 1982
G.H.M. Selen, Venlo, 1978
J.G. Sijben, Venlo, gezinslid
M.P.M. Sijmons-Bock, Venlo, gezinslid
R.T.C. Sijmons, Venlo, 1993
J.M.W. Simons, Venlo, 2005
W.J. Simons, Tegelen, 2007
J.W.T.M. Simons-Teluij, Tegelen, gezinslid
T. Smeets, Venlo, 2006
G.G.L. Smits-Helsper, Venlo, 1988
J. Smits, Venlo, gezinslid
J.G. van Soest, Kessel, 1989
P.J. van Soest, Venlo, 2007
E.A.M. van Soest-Linders, Venlo, gezinslid
J.G.J. Spee, Venlo, 1977
J. Spiertz, Venlo, 1990
N. Sprengers-Hovens, Velden, gezinslid
H.M.R.B. Sprengers, Velden, 2003
C. Stapper, Venlo, gezinslid
L.M.H. Stapper, Venlo, 2003
W. Steeghs, Heel, 1976
L. Steeghs, Helden-Panningen, 1984
E.M.J. van der Steen, Panningen, 1964
P.G. Sterck-Holten, Venlo, 2002
W.M.G. Stikkelbroeck-Ewalds, Arcen,
gezinslid
H.J.J. Stikkelbroeck, Arcen, 1990
C.M.B. Swenker, Venlo, 1975
Mr. P.P.R.M. Teeuwen, Tegelen, 1982
J.A.P. Teeuwen, Venlo, 1988
H.A.A. Terhaag, Venlo, 1974
Th.J.H. Theelen, Venlo, 1999
H.M. Thiesen, Egchel, 2000
R.S.A. Thijssen, Steyl, 2000
C.A.B.M. Thijssen, Steyl, gezinslid
L.A.M. Timmermans, Tegelen, 1999
M. Timmermans-Vossen, Tegelen,
gezinslid
L. Timmermans, Venlo, 1987
M.L.A. Timmermans, Tegelen, gezinslid
P.J. Timmermans, Nijmegen, 1997
W.J.L. Timmermans, Venlo, 2004
J. Trienekens, Venlo, 1980
R. Trienekens-Dikkers, Venlo, gezinslid
P.J.H. Trienekens, Groningen, 2000
Drs. A.A.J. Vaessen, Kessel, 1991
Van Roy Kasseien, Grashoek, 2006
C.E.M. van de Velde-Buyck, Panningen,
gezinslid
A. Verbeek, Velden, 2002
J.F. Verhaagh, Venlo, 1997
J.J. Verhaegen, Kessel, 2002
G.W. Verhoeven, Venlo, 1982
U. Vogel, Venlo-Blerick, 2006
G.C.E. van de Voordt-Backers, Harderwijk,
gezinslid

B.A.M.M. van de Voordt, Harderwijk,
1973
H. van der Voordt, Lottum, 1942
P.G.H. Vullings, Panningen, 2001
H.C.A.M. Walboomers, Venlo, 2000
R.G.M.M. Walter, Venlo, 1978
B.A.B.M. Wanders-Hol, Venlo, gezinslid
R.M.H. Wanders, Venlo, 2000
C. Weekers, Venlo, 1984
G.J.J. van Wijlick, Sevenum, 2004
M. Wilders-Ording, Venlo, 2006
A.M.H. Willems, Helden, 1994
E.J.E.T. Willems, Venlo, 2000
H.H. Withaar, Venlo, 1996
M.L.S.J. Withaar-Coopmans, Venlo,
gezinslid
M.T. de Witte, Venlo, 2003
M.H.K. Zeelen, Venlo, 1974
A.M.J. Zeelen, Venlo, 1985

Kring Venray en omgeving
J.M. Aben, Venray, 1981
P.B.C.H. van Baar, Bakel, 1999
C.A.A. van den Bergh, Oss, 1991
H.J.H. Beurskens, Swolgen, 1973
B. Beurskens-van Baar, Ysselsteyn, 1999
R. Bloemen, Venray, 1986
C.A.M. Boom, Geysteren, 2007
J.H. Borkent, Siebengewald, 2003
J.H.M.A. Bosch, Vierlingsbeek, 2003
M.P.J. van den Brand, Venray, 1968
M.E.W.J. Brugman-Urlings, Venray, 2002
P.H.J.W. de Bruijn, Venray, gezinslid
Ir. C. Colsen, Venray, 1984
L.M. Colsen, Venray, 2007
A.J. Coopmans, Grave, 2005
H.G. Cremers, Groeningen, 1997
M.J.F. Cuijpers-Doljé, Oirlo, gezinslid
J.L. Cuijpers, Oirlo, 1984
W. van Delft, Oostrum, 1987
A.C.M. den Brok-Loonen, Venray, 1990
G.A.M. Dobbelaer, Venray, 1993
J.E.J. Driessen, Meerlo, 2005
P.L.J.M. Duijf, Oirlo, 1983
J.M.P. Ewalds, Venray, 1989
K. Forintos, Bakel, 1999
R.C.W. Francken, Venray, 1983
P.J.H. Frederix, Afferden, 1982
M.C.M. van Gastel, Venray, gezinslid
A.A.E.M. Geurts-Aerts, Geysteren, 1986
G.H.H.M. Geurts, Geysteren, gezinslid
E.P.T.G. Gielen-Beckers, Venray, 1991
A. Gielen, Venray, gezinslid
J.H. van Goch, Venray, 1988
A.A. van Goch, Venray, 2003
J.J.A. Gootzen, Venray, 1975
J.B.M. Heijligers, Wellerlooi, 2000
A.T.G.B. Hendriks, Broekhuizenenvorst,
gezinslid

- D.T.H. Holthuis, Geysteren, 2001
P.L.M. van Hoof, Nieuwstadt, 1986
G.G.M.L. van Hoof-Boekestijn,
Nieuwstadt, gezinslid
H.P.C. Hoogendoorn, Oirlo, 2003
H.J.S. Huys, Wanssum, 1980
E.R. Huys-van Bommel, Wanssum,
gezinslid
J.H.M. Jacobs, Venray, 1998
A.A.F. Jacobs, Meerlo, 1989
L. Jacobs, Oostrum, 2001
L.H.F. Jacobs, Oostrum, gezinslid
P.J.W. Jacobs, Geysteren, 2002
J. Jagers, Ysselstein, 2004
R.G.J.M. Jakobs, Siebengewald, 2005
B.P.M. Jansen, Venray, 1976
R. Jansen, Venray, 2007
L.G.P. Janssen, Venray, 2000
M. Janssen, Merselo, 2003
T.G.M. Jeuken, Geysteren, 1977
A.J.M. Kempen, Venray, 2002
J.H.J.C. Kessels, Venray, 1984
L.J.T.H. Kleuskens, Venray, 2001
J.T. Koopman, Merselo, 1999
Dr. A.L. Kroft, Venray, 1982
Drs. M.A.A. Kroft-Schaap, Venray,
gezinslid
Drs. L. Kupers, Venray, 1990
M.E.J.A.A. van Laarhoven, Venray,
gezinslid
L. Lerou, Venray, 2007
C.J.P. Leurs, Venray, 1988
A.M.P. Leurs-van der Leeuw, Venray,
gezinslid
H.P.W.G. Linders, Venray, 1995
H.A.J. Loonen, Oirlo, 2006
W. Lucassen-Beerkens, Venray, 1991
G.M.M. Lucassen-Wilmsen, Venray, 1998
G. Lucassen, Geysteren, 1991
W. Martens-van de Ven, Well, 1988
Drs. P.J.A. van Meegeren, Venray, 1987
J.A.B.M. van Meijel, Merselo, 2000
Th.A.M. Min, Venray, 1970
J.M. Min, Oostrum-Venray, 1987
C.J.P. van den Munckhof, Merselo, 2003
G.P.M. Nabuurs-Janssen, Overloon, 1986
G. Nelissen, Venray, 2007
M.J.E.L. Nota-Renders, Venray, 2001
P.J.M. Noten, Venray, 2007
Th. van Opbergen-Peters, Venray, gezinslid
F. van Opbergen, Venray, 1988
J.W.J. van Osch, Venray, 1987
M.H.L. van Osch-Bergmans, Venray,
gezinslid
L.L.T.J. Pinggen, Tienray, 1991
H.L.P. Poels-Peters, Venray, 2002
E.J.H.M. Raedts, Venray, 2000
H.J.M. de Ridder, Broekhuizen-vorst, 2007
A.W.W. Rieter, Maashees, 1982
N. van Rijswijk-Martens, Oirlo, 1987
Drs. C.W.J. Roefs, Bergen, 2000
M.J.M. Rutten, Heide, 1997
Drs. P.J.G. Schobben, Venray, 1973
C.M.G.I. Smits-Janssen, Geysteren, 1997
J.E.G. Smits, Venray, 2003
H. Smits, Venray, 2006
C.J.W. Storms, Venray, 1990
H.L. Strijbos, Castenray, 2001
P.J. Strijbos, Castenray, 2001
M.M.C.T.R. ten Haaf-Hermsen, Ottersum,
2002
A.J.M. Theeuwen, Venray, 1992
J. Theunissen-Janssen, Venray, 2000
M.H.J. Ummenthum-Coppers, Well, 1966
G.J.W. Urselmann, Venray, 1986
J.W.J. van de Ven, Holthees, 1986
E.M. van de Ven-Hendriks, Holthees,
gezinslid

G.J.M. Verlinden, Venray, 1971
W.H.J. Vermazeren, Broekhuizenenvorst, 2005
J.H.J. van de Vorle, Venray, 1997
C.W.J. baron Weichs de Wenne,
Geysteren, 1970
Y.M. Wijnen-Drost, Venray, 2003
H.P.G.A. Wijnen, Venray, gezinslid
V.E.J. Wijnhoven, Boxmeer, 1999
H.A.E. Willems, Meijel, 1984
M.P. Willemsen-Zwitserlood, Venray, 1982
H.Th.L. Willemsen, Castenray, 2003
J.M. Wismans, Venray, 1992

Overige persoonlijke leden Nederland

(niet verbonden aan een Kring)

Mr. W.A.M. Admiraal, Heiloo, 1976
W.J.M.A. Alferink, Nijmegen, 2007
J.M.V.G. Backus, Doetinchem, 2004
W.J.G.M. Beckers, Amsterdam, 1962
J. Biemans, 's-Hertogenbosch, 2006
H.H. Birken, Groningen, 2006
Mr. J.E.M. Bisschops, Amersfoort, 1976
Mr. H.A.C. Bloemen, Markelo, 1967
T.J.S. Boesten, Rotterdam, 2001
A. Boots, Waalre, 1997
Th. J. Boshoven-Verhoeff, Dieren, 1973
H.J.J. van den Broek, Helmond, 2002
P. Cleton, Woudenberg, 2002
E.A.M. Coenen-Schilte, Moergestel, 1982
W.J.J. Colaris, Epe, 2004
Drs. F.P.L. Cordewener, Zeist, 1997
G.M.J. Curvers, Geertruidenberg, 1953
P.M. Cuypers, Bemmelen, 2003
Drs. E.H. Delsing, Boxmeer, 2003
P.J.M. Donders, Wichmond, 2004
S.A.G. Emonts, Delft, gezinslid
O.J. Faber, Oud-Sabbinge, 2007
G.H. Feij, Delfzijl, 2004
T. Frid, Ottersum, 2003
B.P.A. Gales, Groningen, 2005
J.M.A. van Gool, Alkmaar, 1962
J.G.M.J. Gouverne, Maarheeze, 1973
K. van der Graaf, Culemborg, 1995
M.W.M. Graef, Eindhoven, 2003
J.L.J.M. Grutters, Maasbree, 2007
H.J. Haanappel, Nijmegen, 1991
J.M.L. Haarman-Keijsers, Teteringen, 2007
J.W. Hacking, Malden, 2004
M.E.H. Haesen, Nieuwegein, 2004

- E.J. Haffmans, Utrecht, 2000
G.J. Heine, Hoorn, 1984
A.J. Hendriks, Geldrop, 1994
Mr. A.J.A.J.M.G. Hennekens,
's-Gravenhage, 1989
J.A.A. Herings, Geldrop, 2007
M.L. Hermans, Nuenen, 2000
A.H. Hoeben, Aalst - Waalre, 1960
Drs. P.G.J. Hoebers, Astén, 1970
R.D. Hoegen, Zeist, 2004
Drs. A.H. Holleman, Tubbergen, 1966
A. Huisman-van Gent, Gemert, 2005
W. Hupperetz, Tilburg, 1995
R.M.C.A.E. Hustinx- Hollman, Velp, 1982
J.J. Jager, Utrecht, 2003
W.J.A. Janssen, Rotterdam, 2002
J.M. Kok, Bergeyk, 2000
A.M. Koldewey, Buren, 1981
Mr. H.E. Koning, Oosterbeek, 1990
Dr. J. Kremers, Bilthoven, 1978, erelid
Ir. W.G.J. Kreuwels, Geldrop, 1986
R.M.H. Kubben, Tilburg, 2003
W.J.M.M.J. van Lamoén, Uden, 2006
L.P.E.M. Lauwers, Eersel, 2005
G.Th.R. Leclou, Nieuw-Vossemeer, 1982
A.M.P. van Leeuwen-van Geleuken, Cuijk,
2004
P.M.J. van Liempt, Houten, 2005
M.M.G. Limpens, Cuijk, 2004
Dr. C.A.A. Linssen, Groningen, 1961
R.P.M. Louer, Tilburg, 1984
Drs. ir. P.J. Loyson, Wassenaar, 2001
H.C. Lucas, 's-Hertogenbosch, 1966
P.J.M. Maas, Losser, 1974
Prof. dr. A.J.J. Mekking, Utrecht, 1962
H.J.A.H.G. Metselaars, Amsterdam, 2003
J.R.M. Meuwissen, Eindhoven, 1989
T.A.J. Meuwissen-van Stratum, Eindhoven,
gezinslid
A.T.P.E.M. jonkvrouw Michiels van
Kessenisch, Leiden, 1990
W.P.M. Moers, Oldenzaal, 1992
Dr. A.D.A. Monna, Utrecht, 1978
E.P.H.M. de Mulder, Waalwijk, 2005
Prof. Dr. W.A.J. Munier ss.cc., Bavel, 1953,
erelid
C. van Oppen, Naarden, 1990
L.H.F. Ortman, Nijmegen, 2004
J.J.C.M. Ortman-Maessen, Nijmegen,
gezinslid
G.M. Paap, Arnhem, 1984
Mr. Q.F. Pluymaekers, Nijmegen, 2007,
jeugdlid
Mr. R.W.L.E. Quaadvlieg, 's-Gravenhage,
1995
H.C.M. Rams-Knip, Capelle a/d IJssel,
gezinslid
J.A.M. Rams, Capelle a/d IJssel, 2003
B. de Ras, Berlicum, 2001
O. Regout, Gorssel, 1997
J.J.M. Reulen, Tilburg, 1995
F.W.M. Roes, Leiden, 1987
M.W. Ronken-de Jong, Arnhem, gezinslid
P.J. Ronken, Arnhem, 1998
Drs. H.J.L. Sala, Uden, 2005
F. Savelkoul, Oisterwijk, 1984
C.J.M. Schulte-van Wersch, Arnhem, 1968
A.H. Schutte, Beegden, 2005
M.W.J. Seegers, Veghel, 2006
P.P. Simons, Lekkerkerk, 2007
E.J.M.J. Smits-van Waesberghe,
Oudenbosch, 2004
E.M. Smulders, Waalre, 2000
H. Spreuwenberg, Voorschoten, 1977
P. Staaks, Amsterdam, 2002
J.M.B.G. Steeghs, Dordrecht, 2005
E.H.T.M. Steins, Culemborg, 1985
G. Tax, Tilburg, 2006

Dr. H.G. Theuns, 's-Gravenhage, 1986
W.J.H. Ubachs, Waalre, 1992
G.J.H. van der Varst, Maarheeze, 2005
C.P.H.W. van de Ven, Delft, 2007
J.P.M. van de Venne, Zeist, 1978
J.A.M. van de Venne, Rotterdam, 2007
G.J. Vromen, Eersel, 1986
A.A.J.J. van Wersch, Mijsheerenland,
1974
E. van der Weyden-Verheggen, Waalre,
2003
R.A.D. Wieringa, Zwolle, 1982
J.J.H.M. Wijnen, Oss, 1999
Mr. P.J. Willems, Blaricum, 1992
C. Wintraecken-van Banning, Gorssel,
1993
H.J.J. Wintraecken, Gorssel, gezinslid
H.M.J. van Wunnik, Waalre, 1974

Persoonlijke leden buiten Nederland

(niet verbonden aan een Kring)

V.E.A. Baenens, Maaseik (B), 1985
C.M.M. Bayer, Bonn (D), 1993
E.A.J. Bollen, Hechtel-Eksel (B), 2005
J. Capoen, Ieper (B), 2007
Prof. dr. S. Corsten, Bonn (D), 1960, erelid
J.M. de Coune, Embourg (B), 2000
L. Cuppens-Nelissen, Heppeneert (B), 1997
Pater J.P. Driessen, Kwazula Natal
(Zuid-Afrika), 1997
Drs. J. Gerits, Gruitrode (B), 1999
G. de Groulart, Esneux (B), 2006
P.M.E.J. van Haelst, Maaseik (B), 2004
G.W. Halmanns, Geldern (D), 2000
H. Heusch, Aachen (D), ca. 1960
K.G.L. Hoenjet, Azul (ARG), 1978
H.D. Hondius, Aubel (B), gezinslid
H. Houben-Bertrand, Genk (B), 2001,
erelid
Dr. ir. A.C. Janssen, Nettetel (D), 1999
M.J.F. Janssen-Duijsens, Nettetel (D),
gezinslid
I.S. Kraewinkels, Maaseik (B), 2003
H. Lorenz, Stuttgart (D), 2000
N.J.E.M. Maartens, Aubel (B), 2003
G.E. Naus, Wommelgen (B), 1992
Dr. J.H.G. Nijssen, Sint Maartensvoeren
(B), 1973
T. in het Panhuis, Nettetel (D), 2003
R.L.S. Sauer, Eschweiler (D), 1992
T. Schalenborgh, Maasmechelen (B), 2006
A.H.A.J. Schreurs, Liège (B), 1988
B.C. Smith, Raa (SE), 1994
Mr. G.G.L.A. van Sonsbeeck, Pietrain (B),
1982
Dr. E.D. Steegen, Oud Heverlee (B), 2007

SAMEN DE GESCHIEDENIS VAN LIMBURG ONTDEKKEN

Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, Hasselt (B),
1995, erelid
Mr. B.M. Vincken, Mill Creek, (USA), 1996
L. Vones, Köln (D), 1975
Mr. G. Waltenier, Brussel (B), 1971
A.E.M. van de Water, Aywaille (B), 2005
Drs. J.H.M. Wieland, Nebian (F), 1972,
erelid

Gemeenten en Provincies

Beek
Beesel
Eijsden
Gennep
Gulpen-Wittem
Heerlen
Horst aan de Maas
Kerkrade
Kessel
Leudal
Maasgouw
Margraten
Vaals
Valkenburg a/d Geul
Venray

Provincie Limburg, Maastricht

Verenigingen, instellingen en instituten in Limburg

Abdij St. Benedictusberg, Lemiers
Archeologie stichting 'Pater Munsters', Urmond
Biblionova, Geleen
Bibliotheek Heerlen
Bibliotheek Kerkrade
Bibliotheek Maas en Peel, Herten
Stadsbibliotheek Roermond, Roermond
Bibliotheek Stein, Stein
Bibliotheek Weert, Weert
Bisdom Roermond, Roermond
Bisschoppelijk Centrum Rolduc, Kerkrade
Bonnefantencollege, Maastricht
Bonnefantenmuseum, Maastricht
Cisterciënserabdij 'Lilbosch', Echt
College Rolduc, Kerkrade
Communititeit Franciscanen, Weert
Gemeentearchief Roermond, Roermond
Gemeentearchief Weert, Weert
Gemeentearchief Venlo, Venlo

Geschied- en Heemkundige Kring 'Het Land van Thorn', Thorn
Groot Seminarie Rolduc, Kerkrade
Heemkundevereniging Bicht, Grevenbicht
Heemkundevereniging 'de Bongard', Simpelveld
Heemkundevereniging Gäöl, Geulle
Heemkundevereniging Helden, Helden
Heemkundevereniging Houthem, Valkenburg a/d Geul
Heemkundevereniging Hunsel, Neeritter
Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal, Reuver
Heemkundevereniging 'Maasstreek', Elsloo
Heemkundevereniging Nederweert, Nederweert
Heemkundevereniging Nieuwstadt, Nieuwstadt
Heemkundevereniging Schin op Geul, Schin op Geul
Heemkundevereniging Stramproy, Stramproy
Heemkundevereniging de Veersjprunk, Jabeek-Onderbanken
Heemkundevereniging Vrienden van Wijnandsrade, Wijnandsrade
Heemkundige Kring Tegelen, Steyl
Historische Kring Broekhuizen, Broekhuizenvorst
Historische Werkgroep de Brede, Maasbree
Industrion, Kerkrade
Kanunnikessen van het H. Graf, St. Odiliënberg
Kasteel Hoensbroek, Hoensbroek
Limburgs Museum, Venlo
Medelo, Heemkundevereniging Meijel, Meijel
Milieu- en heemkundevereniging Swalmen, Swalmen
Museum de Kantfabriek, Horst
Oudheidkundig en Cultuurhistorisch Genootschap Landgraaf, Landgraaf
Paters Redemptoristen, Wittem
Porta Mosana College, Maastricht
Raap Archeologisch Adviesbureau, Weert
Scholengemeenschap Groenewald, Stein
Stadsarchief Sittard-Geleen, Born
Stadsherstel Limburg, Beek Lb.
Stedelijk Museum Roermond, Roermond
Stichting Beheer Geschied- en Oudheidkundig Museum 't Freulekeshuus', Venray
Stichting Eijdsden Verleden, Eijdsden
Stichting Eygelshoven door de eeuwen heen, Eygelshoven
Stichting Fontes Rodenses, Heerlen
Stichting Geschiedkunde 'de Maaskentj', Geulle

Stichting Geschiedenis Melderslo, Horst-Melderslo
Stichting Heemkunde Museum Beek, Beek
Stichting Het Limburgs Landschap, Arcen
Stichting Historische Werkgroep De Borch, Baarlo
Stichting Historische Werkgroep De Borch, Grubbenvorst
Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen, Roermond
Stichting Restauratie Atelier Limburg, Maastricht
Stichting Studiegroep Leudal e.o., Haelen
Streekmuseum De Hansenhof, Velden
Valuacollege, Venlo
Veldeke Kring Weert
Vereniging Historie Schinnen, Schinnen
Wolthuis Watermill Foundation, Kerkrade

Verenigingen, instellingen en instituten (overig Nederland)

Bibliotheek Arnhem, Arnhem
Bibliotheek der Rijksuniversiteit Groningen, Groningen
Bibliotheek Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist
Hoge Raad van Adel, 's-Gravenhage
Klooster Sint Aegten, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Sint Agatha
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage
Museum Catharijneconvent, Utrecht
Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Amersfoort
Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek, Deventer
Stichting Loo-Archief, Soest
Universiteit van Amsterdam
Universiteit van Tilburg
Universiteit van Utrecht
Wageningen Universiteit

Verenigingen, instellingen en instituten (buiten Nederland)

Algemeen Rijksarchief, Brussel (B)
Bibliothèque Moretus, Namur (B)
Bischöfliches Diözesanusarchiv Aachen (D)
Commission Royale d'Histoire, Brussel (B), erelid
Diözesanbibliothek Köln (D)
The Finnish Antiquarian Society, Helsinki (FIN)
Harvard College, Cambridge (USA)

Kreisarchiv Viersen, Kempen (D)
Landcommanderij Alden Biesen, Bilzen-Rijkhoven (B)
Museum en Erfgoed Antwerpen vzw (B)
New York Public Library (USA)
University of Michigan Library, Ann-Arbor (USA)
Österreichische Nationalbibliothek, Wien (AUT)
Provinciaal Archief- en Documentatiecentrum Limburg, Hasselt (B)
Provinciaal Gallo-Romeins Museum, Tongeren (B)
Rijksarchief Hasselt (B)
Stadtarchiv Geldern (D)
Stadtarchiv Mönchengladbach (D)
Stadtarchiv Neuss (D)
Universitätsbibliothek Münster (D)
Université Catholique de Louva, Palaiseau (F)
Universiteitsbibliotheek Leuven (B)
Zentralinstitut für Kunstgeschichte, München (D)

Ruilabonnementen Limburg LGOG

Heemkundevereniging 'Roerstreek', St. Odiliënberg
Historisch-genealogische vereniging Overkwartier van Gelre, Velden
Limburgs Schutterstijdschrift, Melick
Monumentenhuis, Roermond
Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht
Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht
Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht
Stichting Historische Kring 'Het land van Herle', Heerlen
Stichting Gruelles, Gronsveld
Veldeke Limburg, Roermond

Ruilabonnementen Nederland LGOG

Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage
Archeologisch Centrum, Leiden
Archeologische Vereniging, Eindhoven
Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, Amsterdam
Brabants Historisch Informatie Centrum, 's-Hertogenbosch
Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage
Depot van Nederlandse Publicaties, 's-Gravenhage
Drents Genootschap, Assen
Drents Praehistorische Vereniging, Assen

Gerard Noodt Instituut, Nijmegen
Gelre, Vereniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht,
Arnhem
Genootschap 'Amstelodamum', Amsterdam
Groninger Instituut voor Archeologie, Groningen
'Heemschut', Amsterdam
Historisch Genootschap 'Oud West Friesland', Hoorn
Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, 's-Gravenhage
Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage
Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
Meertens Instituut, Amsterdam
Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Utrecht
Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem
Nederlandse Genealogische Vereniging, Weesp
Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis, 's-Gravenhage
Stichting Oudheidkundige Kring en Museum 'De Ghulden Roos', Roosendaal
Stichting 'Menno van Coehoorn', Utrecht
Tresoar, Fries Historisch en Letterkundig Centrum, Leeuwarden
Universiteit Leiden, Leiden
Vereniging 'Hendrick de Keyser', Amsterdam
Vereeniging tot Beoefening van Overijselsch Regt en Geschiedenis, Zwolle

Ruilabonnementen Buitenland LGOG

Institut Archéologique du Luxembourg, Arlon (B)
Aachener Geschichtsverein e.V., Aachen (D)
Academia Scientiarum Fennica, Helsinki (Fin)
Académie Royale des Sciences, Lettres et Beaux Arts de Belgique, Brussel (B)
Archiv der Stadt Krefeld, Krefeld (D)
Bergischer Geschichtsverein e.V., Wuppertal (D)
Bibliotheka Uniwersytecka Wroclaw, Wroclaw (PL)
Bibliothèque d'Art et d'Archéologie, Fondation Jacques Doucet, Paris Cedex (F)
Bibliothèque de la Ville de Liège 'Les Chiroux', Liège (B)
Bibliothèque Royale Albert Ier, Brussel (B)
Braunschweiger Geschichtsverein e.V., Wolfenbüttel (D)
Cercle Archéologique de Mons, Frameries (B)
Cercle Hutois des Sciences et Beaux-Arts, Huy (B)
Commission Communale de l'Histoire de l'Ancien Pays de Liège (B)

Connecticut Academy of Arts and Sciences, New Haven CT (USA)
Dürener Geschichtsverein e.V., Düren (D)
Düsseldorfer Geschichtsverein e.V., Düsseldorf (D)
Emmericher-Geschichtsverein e.V., Emmerich (D)
Eupener Geschichts- und Museumverein, Eupen (B)
Federatie van Geschied- en Oudheidkundige Kringen van Limburg, Hasselt (B)
Genootschap voor Geschiedenis van Vlaanderen, Brugge (B)
Geschichtsverein des Monschauer Landes e.V., Monschau (D)
Geschied- en Oudheidkundige Kring Oudenaarde, Oudenaarde (B)
Gesellschaft für Friedrichstädter Stadtgeschichte, Friedrichstadt (D)
Historischer Verein der Pfalz, Speyer am Rhein (D)
Historischer Verein für Geldern und Umgegend, Geldern (D)
Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, Essen (D)
Historisches Archiv der Stadt Köln, Köln (D)
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii, Warszawa (PL)
Institut Archéologique Liégeois, Liège (B)
Institut für Geschichtliche Landeskunde der Rheinlande an der Universität Bonn, Bonn (D)
Institut für Länderkunde, Leipzig (D)
Institut Historique Belge de Rome, Roma (I)
Istituto Universitario Olandese di Storia dell'Arte, Firenze (I)
Katholieke Universiteit Leuven, departement Linguïstiek, Leuven (B)
Kölnischer Geschichtsverein e.V., Köln (D)
Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel (B)
Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent (B)
Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, Kortrijk (B)
Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, Mechelen (B)
Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, Sint Niklaas (B)
Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis,
Herent (B)
Koninklijken Geschied- en Oudheidkundigen Kring van de Antwerpsche Kempen,
Turnhout (B)
Kreis Euskirchen, Euskirchen (D)
Kreis Heinsberg, Heinsberg (D)
Kreisarchiv Wesel, Wesel (D)
Kreisheimatmuseum Heinsberg, Heinsberg (D)
Kruisherenklooster Maaseik (B)
Kultur- und Stadthistorisches Museum Duisburg, Duisburg (D)
Kungliga Vitterhetsakademiens Bibliotek, Stockholm (S)
Landkreis Aachen, Aachen (D)

Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent (B)
Mainzer Altertumsverein, Mainz (D)
Mannheimer Altertumsverein von 1859, Mannheim (D)
Musée Régional d'Archéologie et d'Histoire de Visé, Visé (B)
Musées Royaux d'Arts & d'Histoire, Brussel (B)
Museum Hermitage, Sint Petersburg (Rus)
Muzeum Okregowo W Bialymstoku i Bialostockie Towarzystwo Naukowe, Ratusz (PL)
Öffentliche Bibliothek der Universität Basel, Basel (CH)
'Ons Geestelijk Erf', Antwerpen (B)
Otto von Bylandt-Gesellschaft zur Förderung des Städtischen Museums Schloss Rheydt,
Mönchengladbach (D)
Rheinische Vereinigung für Volkskunde, Bonn (D)
Rheinisches Landesmuseum Trier, Trier (D)
Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
am Main (D)
Seminarie van Plastische Kunst in de Nederlanden, Gent (B)
Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liège, Liège (B)
Société des Antiquaires de Picardi, Amiens (F)
Société des Bibliophiles Liègeois, Embourg (B)
Société des Bollandistes, Brussel (B)
Société Royale 'Le Vieux Liège', Liège (B)
Société Royale d'Archéologie de Bruxelles, Brussel (B)
Société Verviétoise d'Archéologie et d'Histoire, Verviers (B)
Staatsarchiv Bremen, Bremen (D)
Heimatfreunde Stadt Kerpen e.V., Kerpen (D)
Vereniging voor Volkskunde, Antwerpen (B)
Verein der Freunde Kalkars e.V., Kalkar (D)
Verein für Geschichte und Altertumskunde Westfalens Abteilung Münster, Münster (D)
Verein für Geschichte und Altertumskunde Westfalens Abteilung Paderborn, Paderborn (D)
Verein für Heimatpflege e.V. Viersen, Viersen (D)
Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande, Bonn (D)
Société Royale Archéo-Historique de Visé et de sa Région, Visé (B)
Vereinigung der Freunde der Studentenschaft der Universität Heidelberg e.V.,
Heidelberg (D)
Vereinigung für Kultur, Heimatkunde und Geschichte im Göhlthal, Kelmis/Neu-Moresnet
(B)
Vereniging voor de Geschiedenis van de Textiele Kunsten, Gent (B)
Westdeutsche Gesellschaft für Familienkunde e.V., Brühl (D)

Abonnementen/ruilen Sectie Genealogie

Beheerder Informatiecentrum, Geleen

Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage

Depot van Nederlandse Publicaties, 's-Gravenhage

Genealogisch Tijdschrift voor Midden- en West-Noord-Brabant en de Bommelerwaard,
Geldrop

Genealogische Vereniging Prometheus, Delft

Het provinciaal genootschap kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant, genealogisch
- heraldische sectie, 's-Hertogenbosch ('de Brabantse Leeuw')

Historisch-genealogische vereniging Overkwartier van Gelre, Velden

Nederlandse Genealogische Vereniging, Weesp

Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht

Association Luxembourgeoise de Généalogie et d'Héraldique, Mersch (L)

Service de Centralisation des Etudes Généalogiques et Démographiques de Belgique,
Brussel (B)

Vlaamse Vereniging Voor Familiekunde Tongeren, Tongeren (B)

Vlaamse Vereniging voor Familiekunde Vlaams Brabant, Merksem (Antwerpen)(B)

Westdeutsche Gesellschaft für Familienkunde e.V., Brühl (D)

Westdeutsche Gesellschaft für Familienkunde Bezirksgruppe Kleve, Kleve (D)

Abonnementen/ruilen Sectie Archeologie

Archeologisch Centrum, Leiden

Archeologische Vereniging, Eindhoven

Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, Amsterdam

Drents Praehistorische Vereniging, Assen

Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht

Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Amersfoort

Bibliotheek Katholiek Universiteit Leuven (B)

Rheinisches Landesmuseum Trier, Trier (D)

Seminarie voor Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent (B)

Société Royale Archéo-Historique de Visé et de sa Région, Visé (B)

* De samenstelling van de lijsten werd met de grootst mogelijke zorgvuldigheid gedaan op basis van de gegevens per ultimo 2007, zoals die bij het Bureau-LGOG bekend waren. Mochten er desondanks onvolkomenheden in zitten dan kunt u dat kenbaar maken bij het Bureau, zodat in een volgende uitgave daarmee rekening kan worden gehouden.

Register van plaats- en persoonsnamen

Samenstelling: Henk J.L.M. Boersma

Geïndiceerd werden de teksten van de bijdragen (met uitzondering van de bijdrage Van Boeman naar plaquette = de toespraak uitgesproken bij de onthulling van de plaquette voor generaal baron Bernhardus Dibbets d.d. 15 mei 2006), met uitsluiting van in de teksten genoemde auteurs, aanhalingen, noten, bijlagen en de bijschriften bij de illustraties. Voor namen van heiligen, zie onder H., St. of Sint.

Aachen-Burtscheid, 164
Aachener Geschichtsverein, 200
Aachen-Laurensberg, St.-Laurentiuskerk, 198
Aarschot, Arnold van, 156
Abbeelen, Adolphe van den, boomkweker, 207
Abbeelen, Emile van den, 207
Abbeelen, Renee Flore van den, 207
Abbeelen-Stakenburg, familie van, 205, 207
Agnes, echtgenote van Lodewijk van Loon, 165
Aken, 81, 83-85, 91, 96, 100-105, 120, 123, 191, 198-199
Aken, appel- en hoofdvaardgerecht, 101
Aken, dom, 199
Aken, domwacht, 199
Aken, Haus Löwenstein, 199
Aken, Heilige Kruiskerk, 198
Aken, huis Schmiedestraat 6, 199
Aken, Karlsverein, 199
Aken, Kaufhaus Appelrath, 199
Aken, Kaufhaus Vondenhoff-Wildt, 199
Aken, kerkmuziekschool (Gregoriushuis), 198
Aken, Lousbergstraat, 199
Aken, Mariastift (Mariënstift), 83, 97
Aken, schepenstoel, 101, 103-104
Aken, St.-Adelbertkerk, 200

Aken, Technische Hochschule, 198
Albinus, heilige, 49
Albrecht, Johan Conrad, procurator, 104
Alexander, bisschop van Luik, 156
Alexander van Juliers, bisschop van Luik, 156
Aller, schepen van Arnhem, 71
Alpaïs, 13
Amalgislus, schatmeester, 36
Amandus, bisschop van Maastricht, 9
Amby, 133
Amerikaans regiment, 211
Amstenrade, 133, 196
Amsterdam, 84
Amsterdam, burgemeesters van, 84
Amsterdam, Scheepvaartmuseum, 211
Ancien Régime, standenmaatschappij, 178
Andrimont, St.-Laurentiuskerk, 176
Anna Justina, gravin van Bronckhorst tot Gronsvelt en Eberstein, 92, 94
Anna, gravin van Gronsvelt, echtgenote van Joost Maximiliaan, 88-94, 96
Antheit, 175
Antwerpen, 84, 163
Antwerpen, Museum Mayer van de Bergh, 163-164
Apeldoorn, 212
Aper, vader van Lambertus, 12
Arcen en Velden, 133

- Arnhem, 68-69, 71
Arnhem, muntvondst, 73
Arnhemse stadsrekeningen, 71, 74
Arnold, graaf van Loon, 156
Assendelft, 146
Autun, neef van Lambertus, 29
Autun, kathedraal van, 14
Averbode, norbertijnenklooster, 156
Baden, 92
Bakhuizen, 146
Balderik I, bisschop van Luik, 150
Balderik II, bisschop van Luik, 150
Balderik, bisschop van Utrecht, 150
Balderikfamilie, 150
Baldigislus, blinde, 35
Baldoveus, knaap, 28
Balkan, 87
Bauduin, Anna, 205-206
Bausch, Jan Adam, 133
Beckers, familie, 207
Beek, 133
Beek, protestantse gemeente, 121, 127-128, 130-131
Beek, protestantse kerk, 122, 127
Beerstaten, Jan Abraham, schilder, 211
Beesel, 133
Beieren, Maximiliaan Heinrich von, prins-bisschop van Luik, 97
Beierse keurvorst, 81
Beij, J. de, schepen van Gronsveld, 104
Belfeld, 133
België, 171
België, katholieke kerk, 177
België, katholieke regering, 178
België, neogotiek, 176
Belgisch Limburg, cisterciënzerinnenkloosters en begijnengemeenschappen, 172
Belgische afscheiding, 125
Belgische bewind, 121, 229
Belgische frank, 187
Belgische Opstand, 121, 129
Belgische Periode, 130
Belgische Revolutie, 177
Belgisch-Nederlandse conflict, 123
Bendermacher, Henriette, 207
Berg en Terblijt, 133
Bergen, 133
Bergen, Ste.-Waudrekerk, 177
Bern, 208
Berneau, 189-190
Bertens, Jan Adrianus Anselmus, 207
Bertens, Petrus Wilhelmus Cornelius, rijksambtenaar, 207
Bertens-Dirks, familie, 205, 207
Bertoud, schepen van Arnhem, 71
Best, 146
Bethune, 177
Bethune, Jean-Baptiste, atelier van, 176, 179
Bethune-Verhaegen, glazenieratelier, 176
Betuwe, 150
Beule, A. de, beeldhouwer uit Gent, 170
Bielefeld, 92
Blanchaert, gebr., 175
Blitterswijk, 132
Blitterswijk, protestantse gemeente, 127-128
Blizen, St.-Martinuskerk, 176
Blois, Jan van, graaf van Blois en heer van Tholen, Gouda en Schoonhoven, 68-72, 74
Bocholt, 175
Bodgis, Frankische edele, 146
Bohemen, 105
Bonn, 81, 83, 188-189, 204, 208
Borculo, Gijsbert van, 69
Borgloon, 141, 145-146, 153, 165-166, 175
Borgloon, graven van, 165
Borgloon, kasteel, 165

- Borgloon, kerk, 165-169, 171-172, 174, 179
Borgloon, klooster, 166
Borgloon, preekstoel, 172
Borgloon, St.-Odulphuskerk, 141-142, 144,
146, 149-150, 153-154, 156-158, 160,
162-164
Born, 133
Bornscheuer, Friedrich Wilhelm, predikant,
122
Böselager, Antoinette baronesse von, 188
Böselager, Karel baron von, 188
Brabant, 75, 149
Brabant, hertog van, 98
Brabant, hertogdom, cisterciënzerinnen-
kloosters en begijnengemeenschappen,
172
Bracbante (Brabant), 50
Braine-l'Alleud, kerk van, 177
Brandenburg, 100
Brandenburg, keurvorst van, 100
Breda, 191
Brederode (schip), 211
Brederode, Reinoud van, heer van Gennep,
67-68, 70-72, 74
Bredevoort, Land van, 74
Bree, 175
Bresser, Albert, 213
Bresser, Evert, grenscommies, 212-213
Bresser-Slijkhuis, familie, 205, 212
Breust-Eijsden, 164
Breyen, Jan van, 69
Beyll, kasteel, 199
Broekhuizen, 133
Broekhuizen, Johan van, 67, 72
Bronkhorst, 69
Bronkhorst, heer van, 71
Bronkhorst, Willem van, 69
Bronkhorsten, 67, 69, 71-72, 74
Brouwer, Jacobus Henricus, predikant,
121-122
Brouwers, Anne, 205
Brouwers, Eduard, 206
Brouwers, Emile, 206
Brouwers, familie, 206
Brouwers, Hubert, 206
Brouwers, Jacques P.J.H.M., burgemeester
Noorbeek, 205-206, 208
Brouwers, Jacques, 205
Brouwers, Paul, 205-206
Brouwers-Regout, familie, 205
Brown, majoor, dokter, 211
Bruno I, aartsbisschop van Keulen, 151-152
Brunsum, 133
Brussel, 81, 83-84, 87, 95, 97, 99-100, 122,
188-189, 193
Brussel, classis, 121
Brussel, consistoriale kerk, 117
Brussel, wereldtentoonstelling, 175
Buchem, G. van, huisarts, 196
Buchkremer, Joseph, architect,
Dombaumeister, 191-192, 198-202
Buchkremer, Joseph, geestelijke, 199
Buchkremer, Ludwig, wagensmid, 198
Buchkremer, Stefan, 199
Bunde, 133
Burtscheid, 83, 123
Burtscheid, St.-Johan-Baptistkerk, 200
Caster, burcht, 70
Celles, collegiale kerk, 150
Chartres, kathedraal van, 14
Chèvremont, burcht te, 152
Childerik II, koning, 10, 20
Clara Sibilla, gravin van Bronckhorst tot
Gronsveld en Eberstein, 94
Classe, Sant'Apollinarekerk, 151
Clovis III, koning, 10
Cocheret, predikant, 119-120
Couven, familie, 103-104
Couven, Jacob, 200

- Couven, Johan Joseph, 200
Crassier, G. de, 154
Creten, J., tuinarchitect, 188
Crijns, Huib, architect, 196
Crone, Ernst, 211
Culemborg, 87
Cursor, Johannes, bode, 75
Custodis, P., tuinarchitect, 188
Cuypers, architect, 192
Dachau, concentratiekamp, 199
Dagobert II, koning, 10
Dalhem, 128-129
Dalhem, graafschap, 187
Danzmann, F.W., predikant, 119
De la Tour et Tassis, 84
Debeij, Franciscus, agriconome, 204
Den Haag, 211
Den Haag, hoofdbestuur der Posterijen en
Telegrafie, 195
Den Haag, postverbindingen, 121
Den Haag, regering te, 121, 125, 136
Dendermonde, 146
Dendermonde, OLV-kerk, 177
Denemarken, 82
Deventer cameraarsrekening, 70
Deventer, 70, 150
Dibbets, baron Bernhardus Cornelis
Johannes, luitenant-generaal, 225-233
Diekirch, 174
Diest, Arnold van, 156
Dilsen, 203
Dinant, kapittelkerk, 177
Dinard, 207
Dirks, Maria Elisabeth, 207
Dobbelstein, Sjuif, inwoner Mheer, 190, 194,
207, 210
Dodo, hofbediende van Pepijn, 27-28, 36-37
Dortmund, 83, 92
Doutreloux, bisschop van Luik, 179
Duijkers, Johanna Maria Agnes, 214
Duisburg, 88, 98
Duitse drukletters (Frakturschrift), 202
Duitse inkwartiering, 210
Duitse Orde, 105
Duitse razzia's, 210
Duitse Rijk, 82, 87-88, 96, 98, 101, 104, 200
Duitse Rijk, postvoorziening, 84
Duitsers, 175
Duitsland, 171
Duiven, 208
Dülken, 70
Duras, graven van, 156
Düsseldorf, 81, 83, 92
Eberstein, graafschap, 81, 89-94
Eberstein, Sybilla von, 93
Echt, 133
Echternach, 13, 174
Eduard, hertog, 72
Eeklo, St-Vincentiuskerk, 177
Eendracht (schip), 211
Egon VIII von Fürstenberg, 96
Ehinam (Ename), 153
Eifel, 167
Eijgelshoven, 133
Eijsden, 133, 195, 208
Eijsden, brand in, 208
Eijsden, burgemeester, 206
Eijsden, protestantse gemeente, 119, 122,
127-131
Eisenach, 165
Eksel, 175
Elburg, 74
Elia, profeet, 46
Else, Godefridus, burgemeester van
Arnhem, 71
Else, schepen van Arnhem, 71
Elst, 150
Elsum, kasteel, 199

- Emael, dorp, 47
Emmo, graaf van Loon, 144
Ename, St.-Laurentiuskerk, 153
Ename, St.-Salvatorkerk, 153
Ename, St.-Vedastuskerk, 153
Engeland, 84
Engelse landhuisstijl, 186
Erfurt, 146
Erkelenz, 75
Ernotte, Oscar, timmerman uit Berneau, 189-190, 192
Ernst Maximiliaan, graaf van Bronckhorst tot Gronsveld en Eberstein, 90
Eschweiler-Pumpe, St.-Barbarakerk, 198
Eschweiler-St.Jöris, St.-Georgkerk, 198
Ese, Jan (Johan) van der, 69-70
Essen, 92
Eustachius, H., 14
Evangelisch-Lutherse gemeente, 123, 125
Evesham, 146
Faramundus, tegenbisschop, 10, 21, 23,
Ferdinand, graaf van Aspremont-Lynden, graaf van Rekem, 97
Ferdinand, keizer, 101
Fissene, Lambert de (Von), architect, 188, 191
Flanneau, E., architect, 188
Florennes, St.-Gangolfuskerk, 153
Floribertus, zoon van Hubertus, 52
Fluggert, stadsbode van Arnhem, 71, 75
Franken, rijk der, 45
Fränkische grafenbank, 86
Frankrijk, 84, 104
Franse Revolutie, 142
Frederik, bisschop van Utrecht, 146
Frederik, keizer, 156
Friesland, 146
Frose, 146
Fuchs, L., tuinarchitect, 188
Fura, 53
Fürstenberg, Eleonora Philipinne von, 96-97
Fürstenberg, Elisabeth von, 97
Fürstenberg, Ferdinand Friedrich Egon von, 97
Fürstenberg, Frans Egon (graaf) von 83, 90, 96-98
Fürstenberg, Maria Franziska von, 97
Fürstenberg, Wilhelm Egon von, 97
Gallus, 27
Geldern, beleg van, 70
Geldern, burcht, 69
Geldern, stad, 67, 70, 74
Gelderse leeuw, 73
Gelderse muntslag, 73
Gelderse ridderschap, 68
Gelderse steden, 68, 74
Gelderse successiestrijd/oorlog, 67-68
Geleen, 136, 208
Gelre, hertogdom, 68-69
Gelre, Overkwartier van, 68, 75, 76
Gelrese plak (muntsoort), 72
Gelsenkirchen, 191
Gennep, 133
Gennep, protestantse gemeente, 122, 127-128, 130-131
Gent, begijnhof, 177
Gent, St.-Jozef en St.-Lucasgilde, 177
Gent, St.-Lucasschool, 176-178
Gent, St.-Lucastekenscholen, 176
Gent, St.-Martinuskerk, 177
Gentinnen, St.-Gangulfuskerk, 153
George Frederik graaf van Waldeck, 89
Geraardsbergen, 175
Gerard, graaf van Loon, 166
Gerards, Jef, 190
Gernsbach, 93
Gestapo, 199
Geulle, 206

- Geulle, kasteel, 206
Geulle, molen, 206
Geulle, protestantse gemeente, 121, 127-128, 131
Ghijsels, architect, 188
Giselbert, graaf van Duras, 156
Giselbert, graaf van Loon, 150
Givet, 46
Goch, 75
Godfried van Leuven, 156
Godfried, hertog van Neder-Lotharingen, 153
Godschalk, 11
Gohissart, kerk van, 177
Gotfried van Verdun, markgraaf, 153
Grathem, hospitaal van, 165
Graven, Dionysius, jurist, schepen van Maastricht, 83, 94
Graven, Joannes Ludovicus, notaris, 95
Graven, Johannes, notaris, 95
Graven, Maria, 82, 88
Graven, Paulus, 82
's-Gravenvoeren, 187
Gregorius XVI, paus, 178
Grevenbicht, 133
Grevenbicht, protestantse gemeente, 127-128, 131
Groenendaal en Martens, aannemersbedrijf, 191
Groenendaal, aannemer, 191
Groenlo, 213
Gronsveld, 87, 89, 92, 94-95, 97-98, 100-103, 133
Gronsveld, college van beroep, 102
Gronsveld, graafschap, 81-82, 89, 91, 99
Gronsveld, graven van, 81
Gronsveld, heerlijkheid, 81
Gronsveld, inwoners van, 87-88
Gronsveld, justitie, 105
Gronsveld, landrecht van, 92
Gronsveld, leenhof, 94, 98, 100-101, 103
Gronsveld, schepenen en gerecht van, 103
Gronsveld, schepengerecht, 101
Gronsveld, veiling, 210
Grote Brogel, kerk van, 174
Grünewald, Peter Heinrich, predikant, 118, 120, 122
Gulik, 67-69, 71-72, 75
Gulik, hertog van, 68-69, 71
Gulik, Willem van, 67-68
Gulikse hertogin, 71
Gulpen, 133, 135
Gulpen, Philippus van, 150
Gulpen, protestantse gemeente, 122, 128, 130
Gulpen, protestantse kerk, 122, 127
Günther, ouderling, 120
H. Alphonsus, beeld, 170
H. Ambrosius, 171
H. Augustinus, 171
H. Christina de Wonderbare, 171-172
H. Christina, 173
H. Clara, beeld, 170
H. Gregorius de Groote, 171
H. Hubertus, 156, 170-171, 176
H. Joannes, 171
H. Jozef, 176
H. Jozef, beeld, 170
H. Jozef, beschermer van het H. Huisgezin, 178
H. Juliana, beeld, 170
H. Lambertus, beeld, 170-171
H. Lebuïnus, 150
H. Lucas, 171
H. Lutgardis, 171-172
H. Lutgardis, beeld, 170
H. Lutgardis, kluizenares, 172-173
H. Marcus, 171

- H. Maria, 171, 176
H. Martinus, 176
H. Mattheus, 171
H. Norbertus, beeld, 170
H. Otger, 150
H. Paulus, 169, 171
H. Petrus, 169, 171
H. Philippus, beeld van, 189, 191-192, 202, 204
H. Plechelmus, 150
H. Remigius, 154
H. Thomas, beeld, 170
H. Werentfried, 150
H. Wiro, 150
Haas, Bernhard de, joods kind, onderduiker, 210
Habeths, Catharina Lambertina, huishoudster, 203
Habets, A., 189
Habets, Alphons Cornelis, 214
Habets, Alphonse Hubert Mathieu, huisarts, 195-196, 214
Habets, Anne Marie, 214
Habets-Duijkers, echtpaar, 195, 197
Hafkenscheid, Bernard, 135
Haine, Jan van de, 71
Hambach, burcht, 70
Hamburg, 84
Hamont, kerk van, 177
Hardenrath, Anna Christina, 81
Harderwijk, 68-69, 71, 74
Hasselt, 188
Hastière, kerk van, 150
Haubrechts, pastoor van Borgloon, 141
Hecker, familie, 194
Heer, 133
Heer, 2005
Heerlen, 133
Heerlen, 189
Heerlen, kasteel Terworm, 188
Heerlen, protestantse kerk, 122
Heerlen, protestantse gemeente, 121, 127-130
Heerlen, ringgemeente, 127
Hees, familie Van, 88
Heijthuisen, 133
Heilige Roomse Rijk, 165
Heimo-atelier, 164
Heineken, dr. H.P., 211
Hekerens, 67-72, 75-76
Helbig, Jules, schildersatelier van, 175, 177, 179
Helchteren, kerk van, 174
Helden, 133
Heldring, Dr. E., 211
Helleputte, prof. Joris, 175, 177, 179
Hemelum, 146
Hemptinne, Joseph de, textielmagnaat, 175
Hendrik van Leyen, bisschop van Luik, 165
Hendrik van Veldeke, dichter, 165
Henegouwen, 74
Henrici, prof. Karl, 198
Herbeumont, St.-Niklaaskerk, 176
's-Herenelderen, museum voor antiquiteiten, 163
Heriger, kroniekschrijver, 12
Herkenrode, cisterciënzerabdij, 166
Herman (van Verdun), 153
Herman, aartsdiaken en kanunnik, 144
Herstal, 38
Herwen, Hendrik van, schepen van Arnhem, 74
Herzogenrath, Burg van, 199
Hessel, koster, 165
Hessen, Dirk van, 69
Heynen, J.H., aannemer
Hezelo, diaken, 165
Hildernisse, familie, 88

- Hildesheim, 97
Hoei, 164
Höfer, Gustav, predikant, 133-136
Hollands bewind, 121
Hollandse plak (muntsoort), 72-73
Hoog-Cruts, klooster, 98-100
Hoogstraten, Begijnhof, 177
Hoorne, graaf van, 101
Hövell tot Westerflieër, mevr. van, 192
Hoven, Willem van, secretaris, 94-95
Hubertus, bisschop van Luik, 9-14, 37, 41-43, 45, 50, 52, 54, 56-57
Huissen, 70, 72
Huntjens, Pieter, 206
Huppen, Albert, 171
Huyn, Paulus, 92
Huyn, Paulus, gerichtschreiber, secretaris, notaris, 83
Huyn, Paulus, rentmeester van Wittem, 83
Imstenrade, familie van, 188
Itteren, 133
Jabeek, 133
Jan Gothiek (=Bethune, Jean-Baptiste), 179
Jodoci, Johan Christoph de, jurist, 100
Johan Frans, graaf van Bronckhorst tot Gronsveld en Eberstein, 89-94, 96-99, 101-104
Johan, heer van Broekhuizen, 72
Johannes de Doper, apostel, 13
Jonas, bisschop van Orléans, 12
Joost Maximiliaan, graaf van Bronckhorst tot Gronsveld en Eberstein, heer te Batenburg, Anholdt en Rimburch, 81-88, 96, 98, 105
Jülich, hertog van, 101
Jutta (Juete), kluizenares, 171-173
kachele Wullem, monteur uit Nuth, 211
Kaiserwerth, burcht van, 155
Karel de Grote, 101, 104
Karel IV, keizer, 104
Karel V, keizer, 84, 101, 104
Karloman, koning, 56-57
Katwijk, kostschool van de Jesuïten, 208
Kerkrade, 133, 214
Kessel, 74, 133
Kessel, heer Jan van, 71
Kessel, Land van, 71, 75
Kessel, Melchior, jurist, 90
Kessel, ridders en knechten van het Land van, 75
Keulen, 75, 81, 83, 87, 90-92, 97, 123, 165, 167, 188
Keulen, kathedraal, 97
Keulen, St.-Pantaleonkerk, 151
Keulen, St.-Ursulakerk, 168
Keulse Alliantie, 83, 97
Keulse keurvorst, 83
Kicken, Anna Elisabeth, 94-95
Kicken, Johan, 94
Kicken, Johan, schepen en schattheffer van Mechelen, 83
Kicken, Wilhelm, 100
Kicken, Willem, drost, 102-103
Kicken, Willem, jurist, 94-95
Kleef, 89, 92
Kleef, Adolf graaf van, 67
Knepper, architectenbureau, 174
Koenraad III, 165
Königsegg, graf von, keizerlijk beambte, 95
Kornelimünster, 83, 104
Kornelimünster, abdijkerk, 200
Kriekenbeek, Land van, 75
Kuringen, 145
Kuringen, Prinsenhof, 165
Ladon, Gustave-Louis, glasschilder, 176-177
Laeken, 207
Lambert, graaf, 156
Lambertus devotie te Sint-Pieter, 13

- Lambertus, bisschop van Maastricht, 9-13,
15, 19-23, 25, 27-30, 34-37, 42-43, 49
Lambrechts, jurist, drossaard van
Gronsveld, 94
Landoaldus, heilige, 12
Langerak, Jan van, 69-71
Lenertz, bouwmeester van Leuven, 170
Lenertz, Vincent, architect, 142, 174-175
Lenoir, A, 163
Leopold I, keizer, 83
Leopold Wilhelm, paltsgraaf van Baden-
Baden, 97
Leuven, 169, 175
Leuven, christelijke archeologie, 179
Leuven, graven van, 156
Leuven, katholieke universiteit, 177
Leuven, pauselijke universiteit, 177
Leuven, universiteit, 174-175
Libeek, familie van, 188
Lier, St.-Gummaruskerk, 177
Limbourg, 99
Limburg, 192, 230
Limburg, Belgisch-, kerkrestauraties, 141
Limburg, Bestuur der Protestantsche ker-
ken, 124
Limburg, chemische industrie, 179
Limburg, gemeenten en predikanten van,
124
Limburg, Hertogdom, 99
Limburg, industrialisatie, 179
Limburg, Kerkbestuur van, 125, 129, 133,
136
Limburg, Lutherse gemeenten, 125
Limburg, neogotiek, 179
Limburg, Provinciaal Kerkbestuur, 117-119,
121-124
Limburg, provincie (Nederlands), 117, 121,
123, 132
Limburg, vrijgewijden, 144
Limet, Johan de Ben de, jurist, 105
Linden d'Hoogvorst, Edmond baron van
der, 206
Linden d'Hoogvorst, Margaretha Marie
Josephine Ghislaine barones van der, 189,
195, 205-206
Linden d'Hoogvorst, Pauline baronesse van
der, 206
Linne, 133
Lodeijk II, graaf van Loon, 173
Lodewijk, graaf van Loon, 165
Loë, baron Bertram de, 208
Loë, baron Edmond (Eddy) de, 195, 205
Loë, baron Frederik de, 208
Loë, baron Heini de, 205
Loë, baron Karel (Carel) de, burgemeester
Eijsden, 195, 208-210
Loë, baron Marius de, 208
Loë, baron Philippe de, 208
Loë, baron Walter de, 208, 210
Loë, Bertram baron de, 195
Loë, Carel baron de, 186
Loë, Degenhard baron de, kasteelheer, 192,
195, 204-205, 214
Loë, familie de, 188, 204-205
Loë, familie de, grafkapel, 210
Loë, familie de, wapen, 185-186, 189, 193,
202, 204
Loë, Frans baron de, 188, 191
Loë, Livinus Clemens Hubertus Maria
baron de, 188-189, 191-192, 194-194,
205-206, 208
Loë, Maria barones von, 188
Loë, Maximiliaan baron de, 189
Loë-Imstenraedt, heer van Mheer, Terworm
en St.-Pietersvoeren, 188-189
Loë-Imstenraedt, Otto Napoleon baron de,
Loë-van Nispen tot Sevenaer, familie de,
205, 207

- Lommel, Sint-Petrus(Pieter)bandenkerk,
174-176
- Loon, 145, 176
- Loon, graaf van, 156, 166
- Loon, graven van, 144, 150, 153, 156
- Loon, kapittel, 141, 144, 157,
- Loon, kerk van, 172, 174, 177
- Loon, kloostercomplex, 165
- Loon, kluis/kluizenares, 172-173
- Loonse sculptuur, 165
- Lotharingen, 151-153
- Lotharingen, hertog van, 151
- Lotharingers, 83
- Lourdes, Mariaverschijning, 178
- Luik, 9-11, 15, 27-28, 34-35, 37, 53, 83, 105,
150, 156, 175, 193
- Luik, bisdom, 152
- Luik, bisschop van, 145
- Luik, kapittel van St.-Lambert, 156
- Luik, kathedraal museum, 154
- Luik, kathedraal St.-Paul, 176
- Luik, kerk van St.-Denis, 150, 153
- Luik, kerk van St.-Pholien, 176
- Luik, prins-bisschop van, 91
- Luik, protestantse gemeente, 119-120
- Luik, provincie, 117
- Luik, St.-Christophkerk, 176
- Luik, St.-Jean l'Évangelistekerk, 153
- Luik, St.-Jacqueskerk, 175-176
- Luik, St.-Martinuskerk, 176
- Luik, St.-Petruskerk, 11
- Luik-Brabantse mystici, 173
- Luxemburg, 83
- Lynne, 71-72
- Maas, rivier, 27, 46
- Maasband, 128
- Maasbracht, 133
- Maasbree, 133
- Maaseik, 128
- Maaslandse architectuur en beeldhouw-
kunst, 141
- Maastricht, 9-13, 15, 19, 30, 37, 43, 46, 82, 87,
94, 117-118, 120-121, 125, 128, 133, 211
- Maastricht, arrondissement, 132
- Maastricht, Bonnefantenmuseum, 160-161,
163
- Maastricht, burgers van, 87-88, 98
- Maastricht, Calvarieberg, 204
- Maastricht, classis (classicaal bestuur), 117,
120, 124
- Maastricht, consistoriale kerk, 117
- Maastricht, Heimo-atelier, 164
- Maastricht, kapittel van St.-Servaas, 165
- Maastricht, Koninklijke Nederlandse
Papierfabriek, 196
- Maastricht, Lutherse gemeente, 117-119,
122, 125
- Maastricht, Maasbrug, 165
- Maastricht, Nederduits Hervomde ge-
meente, 129
- Maastricht, O.L.V.-kerk, 159-164
- Maastricht, plaquette Dibbets, 225
- Maastricht, protestantse gemeente, 127,
131-132
- Maastricht, provincie, 23
- Maastricht, ringgemeente, 127
- Maastricht, Romaanse sculptuur, 141
- Maastricht, Sint-Servaaskerk, 153, 160,
162-165
- Maastricht, Waalse gemeente, 117-119, 125,
129
- Maasvallei, 150
- Mainz, 92-93
- Mainz, burggraven van, 165
- Mans, Mathieu, hoofdonderwijzer, 212-214
- Mans-Stassen, familie, 205, 212
- Margraten, gemeente, 187
- Maria Anna, gravin van Bronckhorst tot
Gronsveld en Eberstein, 94

- Maria van Gelre, halfzus van Reinoud III, 67-68
Maria van Gulik, 74
Maria, echtgenote van Willem van Gulik, 71, 75
Maria, H. Maagd, 13
Maria-devotie, 178
Martens, Albert, architect, 186, 190-191
Martens, Hyachintus, architect, 142, 174
Martens, Jacques, 191
Martens, Mattieu (Ties), 191
Maternus, leerling van Petrus, 9
Matildis, echtgenote van Gotfried van Verdun, 153
Mechelen, 83, 102, 105
Mechelen, inwoners van, 95
Mechelen, schepenbank, 94
Mechelen, St.-Romboutkerk, 177
Mechteld van Gelre, halfzus van Reinoud III, 67-72, 74
Mechteld, hertogin (-pretendente), 67, 74
Meerlo, 133
Meerssen, 133, 188, 191, 205
Meerssen, kasteel Klein Vaeshartelt, 205
Meerssen, protestantse kerk, 122, 127
Meerssen, protestantse gemeente, 121, 128-130
Mere, familie van, 188
Mergellandroute, 196
Messen, Gabriel, jurist, 102-103
Metz, 97
Mheer, 185-215
Mheer, café Smeets, 207
Mheer, De Loëkapel, 210
Mheer, Duivenstraat, 189, 194, 196, 211
Mheer, Groene Kruis, 213
Mheer, harmonie, 206, 214
Mheer, heren van, 187
Mheer, Jong Hagen, 189, 194, 196, 214
Mheer, kabeltelevisie, 196
Mheer, Kastanjelaan, 194
Mheer, kasteel, 185-187, 189, 191
Mheer, lagere school, 210
Mheer, Lang Weij, 185
Mheer, Leemstraat, 210
Mheer, Mheer (straatnaam), 203, 212
Mheer, Noorbekerstraat, 211
Mheer, Op het Hôvelke (huis), 194
Mheer, rentmeestershuis, 191, 202-203
Mheer, Rondelenstraat, 194, 207
Mheer, telefoonnet, 195
Mheer, Villa (monument), 185-215
Mheer, voetbalclub, 207
Milaan, San Simplicianobasiliek, 151
Molière, predikant, 119-120
Montrichier, Franziska Elisabeth de, 97
Mook, 133
München, Deutschen Werkbund, 201
Munnick(s), familie, 88
Münster, 84-85, 100
Münster, bisschop van, 84
Munstergeleen, 133
Nederlanden, Zuidelijke, postvoorziening, 84
Nederlands bewind, 129-130
Nederlands gezag, 123
Nederlands-Belgische grens (smokkelen), 213
Nederlandse gulden, 187
Nederlandse Hervormde Kerk, 117, 123
Nederlandse Hervormde Kerk, Algemene Synode, 125
Nederlandse leger, 127
Nederrijns-Westfaalse Kreits, zie Niederrheinisch-westfälische Kreits
Nederweert, 101, 133
Neeritter, 133
Neumann, Johann Conrad, predikant, 118-119

- Nicolaus, kanunnik van Luik, 13-14
Nieder-Kruchten, 128
Niederrheinisch-westfälische grafenbank, 86
Niederrheinisch-westfälische Kreits, 81-82, 84-90, 95-96, 98-100
Niederrheinisch-westfälische Reichsgrafenkollegium, 85-87
Nieuwstadt, 133
Nijenbeek, kasteel, 69
Nijmegen, 68, 71, 74, 75
Nijmegen, tolvrijheid, 69
Nijvel, abdijkerk van, 150
Nispen tot Pannerden, Otto van (tante Ottoline), onderduiker, 210-211
Nispen tot Sevenaer, Mathilde Clara Françoise Maria van (de barones van de villa), 208, 210-211
Nivelle, 38, 47
Noorbeek, 98, 187
Noorbeek, burgemeester, 206
Noord-Brabant, 13, 192
Noord-Brabant, provinciale kerk van, 127
Noormannen, 148
Notger, prins-bisschop van Luik, 144, 152-153
Obbicht, 133
Oda, blinde maagd, 35
Ohé en Laak, 133
Oirsbeek, 203
Oirschot, 146, 149
Ooltgensplaat, 146
Oostende, St.-Jozef, 177
Oranje-Nassaumijn, N.V., te Heerlen, 189
Orval, Emile, ingenieur, 193
Oss, 214
Osterrath, Jozef (Joseph), glasschilder te Tilff, 171, 176
Ottegraven, Catharina von, 96
Ottegraven, Hans Goddert von, secretaris, 96
Ottegraven, Johannes Ulrich von, rentmeester, 96
Ottersum, 133
Otto de Grote, 151
Otto I, keizer, 151, 153
Otto II, keizer, 153
Otto Wilhelm, graaf van Bronckhorst tot Gronsveld en Eberstein, 89, 100, 102
Ottomaanse Rijk, 87
Ottonen, 153,
Oudenaarde, 153
Oudenaarde, OLV van Pamelakerk, 177
Oudenaarde, St.-Walburgakerk, 177
Oudmunster (= St.-Salvatorkerk van Utrecht), 150
Oudmunster, 157
Oud-Vroenhoven, 133
Paderborn, 91
Paredis, mgr. J.A., apostolisch vicaris van Roermond, 136
Parijs, 82, 163
Park, norbertijnenklooster, 156
Paumen, Jan Jozef, rentmeester, 190, 203
Pepijn, koning, 13, 23, 27
Pepinster, St.-Martinuskerk, 177
Péruwelz-Bon-Secours, OLV-kerk, 176
Petrus, apostel, 9, 13
Petrus, basiliek van de H., 53, 56
Petrus, neef van Lambertus, 29
Peumans, Alphonsus Hubertus, pastoor (-deken) van Borgloon, 141-142, 154, 169-171
Pfalz-Neuburg, 100
Philippens, familie, 88
Philips IV, koning van Spanje, 82
Pirlet, Josef, constructeur, 199
Pirotte, E., 170, 175

- Pius IX, paus, 178
Plomdeur, J., 193
Poell, drs. Willem Antoon Gerard, 214
Posterholt, 133
Preusser, L.A., predikant, 123-124, 129
Pyrmondt, 91
Raganfridus, blinde, 35
Raijer, Gertuda Petronella Johanna Maria, 214
Recklinghausen, 92
Regensburg, 82
Regout, Adrienne G.W.H.M., 205
Regout, Anna, 205
Reinoud III, hertog van Gelre, 67-68
Reisdorf, aannemer, 198
Rekem (Reckheim), 87, 91, 97, 104
Renesse-Breidbach, graaf van, 163
Repen, Cono van, 156
Reusens, Edmond, 179
Rheinbund, 83, 97
Rieneck, graven, 165
Rietberg, graafschap, 91
Rimburg, kasteel, 81
Rivaldus, 27
Rode van Ghent, Willem de, 70
Rode, graafschap, 153
Rodulfus, abt van St.-Truiden, 156
Roediger, predikant, 119
Roemaet, beeldsteker, 169-171
Roemaet, Paul, 175
Roermond, 68, 74-75, 133, 192, 207
Roermond, arrondissement, 132
Roermond, protestantse gemeente, 121, 127-128, 130, 132
Rolduc, 164
Rolduc, abdijkerk, 161, 163-165
Rome, 13
Romeinse waterleiding, 167
Roosteren, 133
Rotterdam, 210
Rougemont, Johan de, 100
Rudolf van Zähringen, bisschop van Luik, 166
Ruijs de Beerenbrouck, minister van Binnenlandse Zaken, 208
Runkelen, kerk van, 156
Runkelen, norbertijnenklooster, 156
Saeffeln, 128-129
Saint-Hubert, plaats in de Ardennen, 13
Salm, Peter, architect, 200
Schaffen, St.-Hubertuskerk, 176
Schönborn, Philipp von, aartsbisschop en keurvorst van Mainz, 89, 93
Schoolmeesters, deken, 175
Schoonhoven, 69-70
Schreurs, rijksambtenaar, 207
schuerken (Venlose muntsoort), 75
Schwäbisch regiment, 98
Schwäbische grafenbank, 86
Schwäbische und rheinische Prälatenbank, 86
Schwarzenberg, graaf van, 96
Schwarzrheindorf, dubbelkerk, 155, 159, 164-165
Sergius (I), paus, 13
Serrure, Edmond, architect, 174
Servais-Ehrang, tegelfabriek, 193
Servatius, bisschop van Maastricht, 9
Sigebert van Gembloux, 12-13
Sint-Denijs-Westrem, Sint-Jozefinstituut, 175
Sint-Geertruid, Dorpstraat, 212
Sint-Odiliëenberg, 148, 150, 164
Sint-Odulphus, 141, 144, 146, 148-150, 157
Sint-Paulus, 144, 156-157
Sint-Petrus, 144, 157
Sint-Petrusbasiliek (=Sint-Servaaskerk) te Maastricht, 33

- Sint-Pieter, 14
Sittard, 133-136
Sittard, protestantse gemeente, 121, 127-130
Slenaken, 94-95, 98-101, 103
Slenaken, heerlijkheid, 81
Slenaken, landrecht van, 92
Slenaken, rechtbank, 104
Slenaken, schepenbank, 103
Slenaken, schepengerecht, 101
Slijkhuis, Petronella Jacoba, 212-213
Sont, zeeslag in de – (schilderij), 211
Spaanse landvoogd, 87, 90, 100
Speyer, 92
St.-Antonius van Padua, 176
St.-Denis, kapel van de Derde Orde van
    St.-Franciscus, 176
St.-Jan op Patmos, 177
St.-Jozef, 172
St.-Lucasscholen, opleidingsinstituten voor
    Christelijke kunst, 141, 78-179
St.-Lunaire, 207
St.-Odulphus, 171-172
St.-Odulpus, relieken, 166
St.-Oedenrode, kapittelkerk, 153
St.-Oedenrode, St.-Odakerk, 153
St.-Pietersvoeren, 188
St.-Servaas, kapittel, 165
St.-Servaaskerk, gasthuis van, 165
St.-Truiden, abdij van, 156
St.-Truiden, St.-Martinuskerk, 177
St.-Truiden, vakschool, 171
Stakenburg, Marie Marguerite, 207
Stassen, Maria Josephina, 212
Stavelot, 97, 104
Stavelot, klooster, 10, 20, 21
Stavoren, 146
Steenbergen, Peter van, 69, 71
Stefanus, bisschop van Luik, 12
Stein, 128, 133
Stevensweert, 133
Stevensweert, protestantse gemeente, 121,
    127-128, 130-131
Stockfeld, predikant, 119
Straatsburg, 97-98
Straelen, verdrag van (1374), 73-76
Sträter, predikant, 119
Süchteln, 70
Suringar, J.W., predikant, 129
Susteren, 133
Swalmen, 133
Tassin, Adolphe, Luiks schilder, 170-171,
    175-176
Taxandrië, 24
Tegelen, 133, 214
Terworm, 188
Terworm, kasteel, 188-189, 191
Theadardus, bisschop van Maastricht, 10, 19
Theodoinus, koorknaap, 21, 34
Theuderik, koning, 10
Thijssen, Paulus, notaris te Luik, 83
Thijssen, Paulus, schepen Mechelen, 83
Thijssen, Petronella, 83
Thissen, Joseph, beeldhouwer, 192
Thorn, 97, 133
Thuringen, 165
Thuringen, graven van, 165
Tielse kroniek, 69
Tilburg, 207
Tilff, 176
Tilff, Sint-Lucastentoonstelling, 176
Tilff, St.-Thomas en St.-Lucasgilde, 176, 177
Tongeren, 9-10, 164
torentje (Venlose muntsoort), 75
Trier, 153
Trier, basilica van Constantijn, 151
Türckensteuer, 85, 87
Tyberia, 144
Ubach over Worms, 133

- Ukkel, 2007
Ulestraten, 133, 214
Unna, 92
Urmond, 133
Urmond, protestantse gemeente, 119, 121, 127-128, 130-131
Utrecht, 13, 146, 148-150, 157, 164
Utrecht, bisdom, 146, 150
Utrecht, bisschop van, 68-69
Utrecht, collegiale kerken van (St.-Pieter en St.-Jan), 150
Utrecht, kanunniken, 166
Utrecht, St.-Salvatorkerk(hof), 146, 149, 150
Utrechtse plak (munstoot), 72
Vaals, 117-120, 123, 133
Vaals, consistorie, 118
Vaals, Evangelisch-Lutherse gemeente, 118
Vaals, kerkenraden, 124
Vaals, Lutherse gemeente, 117-118, 122-125, 129
Vaals, Mennonitische gemeente, 117
Vaals, Nederlands Hervormde gemeente, 117-118, 122-124, 129
Vaals, protestantse gemeenten, 117, 122, 127-130
Vaals, Waalse gemeente, 117
Vaessens, Hendrik Jozef, zaakwaarnemer, 203
Valkenburg, 133
Valkenburg, protestantse gemeente, 122, 127-128
Van Pallandt van Keppel, minister, 121
Varlar, 146
Velde, Jan van de, 71
Veluwe, 69
Venlo, 67-72, 74-76, 133
Venlo, protestantse gemeente, 121, 127-131
Venlo, ringgemeente, 127
Venlo, tol vrijheid, 68
Venlose munt, 72
Venlose plak (muntsoort), 72-74
Venray, 133, 190-191
Verdun, slagveld van, 189
Verviers, protestantse gemeente, 119
Vetter, Wilhelm Karl, predikant, 117
Veucht, Catharina, 83, 94
Veucht, familie Van, 105
Veucht, Joost Maximiliaan, 105
Veucht, Paulus, priester, 105
Veucht, Wilhelm, 83
Veucht, Wilhelm, jurist, 81-85, 87-100, 102-105
Veurne, St.-Walburgakerk, 177
Victoria (schip), 211
Viotor, kanselier, 87
Vink, Herman, 71
Vlaamse glasschilderkunst, 177
Vlaanderen, 72
Voeren-Gulpen, middeleeuwse weg, 187
Voerstreek, 187
Von Turn und Taxis, familie, 84
Walcourt, St.-Martinuskerk, 176
Waldeck, graaf van, 83, 87, 91-92
Wanssum, 133, 208
Wartburg, 164, 165
Wartburg, Landgrafenhaus, 160
Wasseignes, 176
Weert, 71, 101, 133
Wehr, 128-129
Wenen, 92, 95-96
Wenen, Reichshofrat, 104
Werth, 92
Wessem, 101, 133
Wetterauer grafenbank, 86
Wetzels, Pieter Jozef, zaakwaarnemer, 203
Wied, Arnold von, proost kapittel St.-Servaas, 155, 165
Wierts van Coehoorn, predikant, 119, 129
Wiertz, Gertud, 198

Wiger, 156
Wihou, dorp, 45
Wijk-aan-Zee, 146
Wijlre, 87
Wilhelm, markgraaf van Baden-Baden,
93-94
Wilhelmina, koningin, 208
Willem I, koning, 117, 125
Willem, hertog van Gelre, 75
Willem, hertog van Gulik en Gelre, 73-75
Willem, hertog van Gulik, 71-75
Willem, zoon van Maria (van Gulik), 67
Willems, Reneerke, inwoner Mheer, 194
Willibrord, heilige, 13
Wintershoven, 12-13
Wittem, 83, 89, 91, 97, 105
Wittem, heerlijkheid, 81, 83, 87, 100
Wittem, huize Nijswiller, 206
Wittem, klooster, 135
Wittem, landrecht van, 92
Wittem, Redemptoristen, 135-136
Wolff-Metternich zur Gracht, Johanna
gravin, 188
Wolfgang Wilhelm, paltsgraaf van Neuburg,
97
Wood, kolonel, 211
Wormer, 146
Wulfoaldus, hofmeier, 10
Würselen-Euchen, St.-Willibrordkerk, 198
Würselen-Linden, St.-Nicolauskerk, 198
Xanten, 176
Zacharias, 30
Zaffelare, kerk van, 177
Zens, gebr., architectenbureau, 174
Zoeterwoude, 191
Zuidelijke Nederlanden, 121, 128
Zuid-Limburg, bouwmaterialen, 186
Zuid-Limburg, herindeling, 187
Zutphen, Land van, 74

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

Bureau van het LGOG, Brusselsestraat 10 D
Postbus 83, 6200 AB Maastricht
Tel. 043-321 25 86 - Fax 043- 321 85 72 - E-mail: info@lgog.nl - www.lgog.nl
Openingstijden bureau: ma-vr 8.30 – 16.00 u.

Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg,
Jaarboek 2007, deel 143

Redactie

prof. dr. P.M.J.E. Tummers (voorzitter),
dr. E.D. Steegen (secretaris),
R. Braad, dr. W. Hupperetz, dr. J.J. de Jong, dr. T.A.S.M. Panhuysen, drs. E.P.M. Ramakers,
drs. P.J. te Poel, dr. G.H.A. Venner

Redactieadres: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Sint Pieterstraat 7, 6211 JM Maastricht,
043-328 55 65, steegen@rhcl.nl

Bijdragen

De redactie ontvangt graag bijdragen die op enigerlei wijze in betrekking staan tot de geschiedenis van Limburg. Artikelen in elektronische vorm zenden naar de redactiesecretaris (zie ook redactie-adres). Bijdragen dienen conform de huisregels te worden aangeleverd. Richtlijnen voor auteurs zijn via de redactiesecretaris te verkrijgen.

© Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 2008
issn 0167-6652

Vormgeving en druk

508 Grafische Producties bv, Valkenburg/Landgraaf, info@508gp.nl

provincie limburg

Het werk van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap wordt in
belangrijke mate financieel ondersteund door de Provincie Limburg

